

Rêza Barzanî ji Nivîstên Kurdî (4)

**Kurtîyek ji Mêjûwa Kurd û
Kurdistan
Ji Destpêkirina Mêjûwê Tanî vê Rojê**

Mohemed Emîn Zekî Beg

Werger Dr. M. S. Cuma

Navrok

Çend gotinên Werger	6
Pêşgotin.....	8
Pêşgotina Daner Ji Bona Wergerandina Erebî	15
Deñyê Yekem.....	16
1. Li Gora Mêjûwê de.....	16
2. Li Gora Ciyografîyê de.....	23
1. Kurdên Îranê.....	27
Sejîmara Kurdên Îranê.....	32
2. Kurdên Turkîyê.....	33
3. Kurdên Îraqê.....	39
4. Kurdên Rusya.....	45
5. Kurdên Suri.....	46
6. Kurdên Bilucistan, Hindistan û Afxanistan.....	47
Deñyê Duwem.....	50
Bîr û Bawerîya Von Minoriskî	52
Bîr û Bawerîya Sêr Sindni Simis	62
Bîr û Bawerîya Daner.....	70
A. Qata Yekem: Miletên Zagrosê.....	72
1. Lolo-Lollo yanji Lolloobom.....	72

3 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

2. Goti-Guti.....	73
3. Kasaites-Kasay-Kosi-Košo	77
4. Xalidi-Orarto.....	78
5. Subari.....	78
B. Qata Duwem (Mad û Pêvgirêdayên wî ve).....	80
1. Medes-Med.....	81
2. Nairi-Nayrî.....	82
3. Karduchio-Kardoxuy	83
Deñyê Sêyem.....	92
1. Ji Heyamên Kevnar de tanî Heyamê Mîdya.....	92
1. Lollo	93
2. Gutî-Gotî-Cotî.....	99
3. Kassites-Kasay	103
4. Mitan-Mîtanî.....	106
5. Khaldi-Xaldi	108
6. Subari.....	109
7. Nairi-Nayri.....	110
2. Ji dema Med tanî derkevîna musulmantîyê	114
8. Medes-Med.....	114
3. Kurd ji derkevîna musulmantîyê de tanî vekirinên	
Turk de.....	128
Kurd di Pêla Al Boyê de.....	139
Deñyê Çarem.....	143
1. Tanî Pêla Êlxanî De.....	143
2. Kurd di Pêla Etabekan de	149
3. Kurd li Pêla Xuwarzimî û Êlxanî (Megolî) de	155
Deñyê Pêncem.....	164
1. Kurd Tanî Pêla Sefewî	164
2. Kurd di Pêla Sefewî de û di pêşîya Dewleta Osmanî de	168
Serhildana Kurê Can Pola.....	186
Rûdana keleha Dum Dum.....	188
Vegurandina Eşîrên Mukri.....	193
Liberrabûna Eşîrên Mukri.....	198

Deñyê Şeşem	202
1. Kurd Tani Pêla Nadir Şah	202
2. Kurd Tanî Navîna Sedşalê Sêzdehemînî Koçî Ve - Nadirşah	208
3. Kurd Li Dawîya Sedşalê Heştdehemîn De û Di Sedşalê Nozdehemîn De	214
Daxwazên Eb-Dul Rehman Paşayê Baban	223
Daxwaza Mohemed Paşayê Rewanduzê	224
Pêrabûna Ismail Paşayê Badinan	229
Ehmed Paşayê Baban	231
Tevgera Mîr Bedirxan Beg	231
Li Duwayî Mîr Bedirxan De	234
Ize - Dîn Sêrê Botanê	236
Tevgera Sêx Ubeydul-Lah	236
Sûd Li Kurd De Wergirtin û Bikaranîna Wan	242
Pêwendîyên Kurd Ligel Ermenîyan De	247
4. Kurd Di Sedşalên Bîstan De	248
Ibrahim Paşayê Milî	248
Serhildana Bedlîsê	250
Şerê Gewre 1332-1336 k- 1914-1918 z.	250
1. Zîyanên Bidagirtina Giştî	250
2. Zîyanên Şer	251
3. Zîyanên Ji Hêzên Cengînî Bi Xwe Ve	252
4. Zîyanên Ji Barkirinê û Vegurandinê	252
5. Zîyanên Birçîtiyê û Nexweşiyê	253
6. Zîyanên Wêrankirinên Cengê	255
Serpereştiyeke Cihî li Sulêmaniyê de	256
Serhildana Ismail Axayê Simko	256
Şûreşa Kurdên Dêrsimê	257
Peymana Lozanê	258
Pirsiyanîya Musilê	259
Alikanîya Kurd Ji Bona Turka Di Tevgerên Wanî Welatî De	260
Serhildanên Kurdistanîyê Vê Dawiyê	261
Deñyê Heftem	270
1. Reng Rewest û Jiyana Civaka Kurd	270
2. Ayîn û Oldaî	273
Ayîna Zerdestî	275
Bîr û Baweyên Zerdestî	277

5 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Bawermendîya Elî Îlahî	284
Bawermendîya Yezîdî.....	288
3. Ziman	292
Lîsta beramberkirina Kurdî ligel Avesta û Farîsî êsta de.....	304
Kurancîya Rojhilatî.....	311
Kurancîya Rojavayî	311
1. Beşê Îranî.....	312
2. Kurancîya Rojhilatî	312
3. Kurancîya Jorî û Rojavayî.....	312
Beramberkirin di navbera zaravayê Jorî û Jêrî de.....	315
Lor	317
Beramberkirina Farîsî ligel Lorî de.....	318
Beramberkirina Lorî ligel Kurancîya Jêrî de.....	319
Beramberkirina hemû zaravayên Kurdî ligel hevdû û Farîsî de.....	320
4. Civat, Wêje û Çapemenîyên Kurdî.....	324
1. Civat.....	324
2. Wêje.....	325
Hin ji Zanistvanên kurd, yên ku bi pîrbûn ve bi Kurdî ve dane binivîsandin.....	327
3. Kovar û Rojnamên Kurdî.....	348
Deñyê Heştêm	352
1. Di Destpêka Musulmanîyê De.....	352
2. Di Pêla dewleta Kolemênî-Memalîkî Mîsî de di sedsalê heştêhemînî koçî de	357
Pêvekirin.....	365
3. Eşîrên Kurdî li Pêş Şerê Gewre 1914-1918 Zayîne de.....	368
1. Kurdên Nîvgerokên Deşt û Çiyayên Jêrî Kurdistanê.....	369
2. Eşîrên Rûniştî di nava Çiyayên de	370
3. Eşîrên Nîvgerok û Çiyaneşîn	371
Herema A	371
Herema B.....	387
Herema C.....	391
Herema D.....	400
Herema E.....	403
Herema F.....	407

Çend gotinên Werger

Xwendevanên hêja û birêz

Vaye ez Mêjûwa Kurd û kurdistanê bergê yekem û piştî demeke kurt bergê duwem ji bi zarava kurmançî ve li ber destên we de didim bidanîn. Ez naxwazin pêşgotinê ji bona vê wergerandina hanê bidim binivîsandin; jiber Birayê Ismet Şerîf Wanlî bi dûr û dirêjî ve ji bona bergê yekem û duwemê Mêjûwa Kurd û Kurdistan ji bona Xwendevanên Kurd di Pêdeçûnekê de dide bipêşkeşkirin.

Ez dixwazin bes û bi tenha ve çend gotinan ji bona Xwendevanên giramî bidim bitomarkirin.

Kur û kêmanîyên vê wergerandinê dê pirî zorbin. Ez ji dil û can ji Xwendevanan û Rexnevanan hêvîya lêbuhurandinê didim bidaxwazkirin. Ev karê biçûk xewin û nigaşa zarotîya min ji bona pêşvexistina zimanê meyî perest û bêtir ronahîkirina mêjûwa me ji bona Tudeyê Kurd dûr yanî nêzik dide bicîanîn. Tevaya zanistî û zanebûna min bes û bi tenha ve dê di warê ziman û mêjûwa me de bête bitirxankirin; jiber girîngbûna zimanê me û mêjûwa me ji bona hebûna me, azadîya me, serxwebûna me, pêkanîna dewleteke milyî serbixwe di seranserî Kurdistanê de û hêjbêtir xweşbûn û geşbûna jîna civaka me hemû bi hemû ve di rêya pêşvexistina zimanê me û ronahîkirina mêjûwa me de tete bidîtin. dujminên me her û her him şerê zimanê me û himjî şerê mêjûwa me didin bikin. Di mêjûwê de pir millet hatin biwindakirin, gava ku wan ziman û mejûwa xwe ji nava destên xwe dane biberdan. zimanê me bi hemû zaravayên xwe ve mîna hemû zimanên Rojhilat bi saman û dewlemend ve tete bidîtin. Ew bi karanîna kevnaîya pir qert ve tete bidîtin. Pê ji pêtir hezaran

7 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

sal Avesta hatîye binivîsandin. Destûr, qanûn û yasayên bi nav û bangên merovanyê pê hatine bitomarkirin. Mêjûwa me bêtir ji pênc hezar sal di nava Kurdistanê me de di kanîyên Somerî de hatîye bitomarkirin. Hiç mêjûwa Rojhilata Navînî bê mêjûwa Kurd û Kurdistanê nayête biliberkevtin. Em divê tevaya xebata xwe di her warekî jînê û serûştîyê de li ser bingehê zanistîyê de bidin bidanîn. Hêjibêtir divê ku em tevaya zanebûn û zanistîya merrovaniyê bi zimanê Kurdîyî perest li ber Tudeyê Kurd de bidin bidanîn. Karê me nebes tenê ku em Kurdistan azad bikin, divê em Kurdistanê ji bona xwe û nîfsên tînan bidin biavakirin, bigeşkirin, bixweşkirin û bibextiyarîkirin. Kurdistan bi saya dilsozîya me, zanebûn û zanistîya me ve dê bi serxwebûnê û pêkanîna dewleteke milîyî serbixwe ve bête bitacûxelatkirin. dewleta me di Kurdistanê Jêrîn de hevîya jîna me ye. dujminên me jiber wê taya mirinê dane bigirtin. Ew ji tevaya dunyayê re serxwebûna Kurdistanê û pêkanîna dewleteke milîyî serbixwe di seranserî Kurdistanê de dide bimujdekirin.

Min bingehê wergerandina xwe li ser bingehê koka Kurdî-zarvayê Soranî de dayite bibidanîn. Min pir sûd ji wergerandina Erebi dayite biwergirtin. Bi servekirinên di wergerandina Erebi de min ew dane biwergerandin. Rûnkirinên Daner Mohemed Emîn Zekî Beg hemû hatine biwergerandin, bêyî ku navê wî di dawîya wan de bête bitomarkirin. Rûnkirinên Mohemed Elî Ewnî hatine biwergerandin û di dawîya wan de Mohemed Ewnî (M. E) hatîye binivîsandin.

Ez dixwazim li vêderê de tevaya sipasîya xwe ji wan Mirovan re bidim bipêşkeşkirin, yê ku wan pir yarmetîya min di vî warî de dane bikin û bi taybetî ez sipasên xwe ji bona Fewzî Esed didim bipêşkeşirin, jiber ku bi saya serê wî ve hemû karên min têtin bilêvenerandin û birastkirin. Herwehaji ez Dr. Ciwan Cuma didim bisipaskirin; jiber ku wî tevaya alîyên teknîkî di hemû nivîsandinên min de ji bona ser milên xwe dane bihilgirtin.

Dr. M. S. Cuma
Berlin, di 12. 2. 1994 de

Pêşgotin

Ev nivîsta hanê çawan min daye binivîsandin?

Piştî ku gotîna Osmanî hate bihilanîn û li cihê wê peyva Turk û Toranî ji xwe re cihê wê date biwergirtin, bi serûştî jî ve mîna hemû Neferên Miletên tir min jî li nava wê civakê de bêtir bi rûmeta xwe ve dane bipêhestkirin û payebûna Milî ez dame bineçarîkirim, ku li hemû kêsekê de vê pêhestbûna xwe bidim bixuyanîkirin.

Lêbelê derbare bi bunyand û mêjûwa Miletê xwe ve hîç min nedida bizanîn; jiber tanî wê demê jî ne di bistanan de remaneke weha bi me ve hatibû bidan û ne jî di pişt re jî me pêwistîya lêvenerîna mêjûwa Kurdan didate bidîtin; jiber peyva civaka "Osmanî" damarên me tevan tanî radeyekî dabûn bisist û bixavkirin.

Her di navberekê de min ev pirsê han ji xwe dida bikirin!

Miletê Kurd ji çi Netewyekî tête biderkevtin, ci bi ser de hatîye bikevtin?

Belam min netuwani berseveke baş ji bona vê pirsê bidim bidozandin. Bi neçarî min ji çend Gewreyên Kurdan date bipirsîn, ji wan jî dudwên wan li Mamostên mêjûwê de bûn.

9 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Yekekî ji wan koka Kurdan bi goyeke pir tevlihev ve bi ser Kurdê Kurê Emroyê Qehtanî de date birdin, yêtir jî em bi Netewê Dêwekî (Casad) ve dane bikin.

Ez bi rastî ve pir li ber hîç û pûçbûna van herdu bersevan ve hatin bikevtin û min ligel bextê xwe de soz date bibirîn, ku ez bi xwe ve li vê veşartoka hanê dê bidim bigerandin. Wê çaxê jî ez li Istenbolê de bûm û kêseke baş bû.

Dema paş îşê xwe min jî bona van lêvenerandinan date bidanîn û di destpêkirîna 1328 koçî de min dest bi serdana nivîstxanên Istenbolê de date bikin. Kêsa vî karê min kêmbû: jiber hemû salek şeş heft mehan ligel Komisyona Sînor de li derve de xerîk bûm.

Ji vê kêse min piçekî sûd jî xwe re date biwergirtin û tanî dawîya sala 1330 koçê de çend sed jî nivîstên cuda û kaniyên mêjû pir min dane bixwendin û jibergirtinên zor min jî wan jî xwe re date biwergirtin.

Bext û şans di sala 1330 de bi karmendiyeke mîrî ez bi Ewropa ve datim bigihandin. Li Elemanya û Firensa de zor nivîstokxane û mozeyom min datin biserdanîkirin û zor nivîstên giranbuha çavên min bi wan ve hatin bikevtin û notekî zor jî wan min dane bikomkirin. Derbarê kurdîyê jî sî çil nivîstên başî min jî xwe re dane bikin; belam li dawîya veşerandina min de zorî pê nehate biçûyîn, şerê gewre date bidestpêkirin; karmendiyê ev lêvenerînên hanê datin biduwaxistin.

Li duwayî şerê gewre de ez jî bona Istenbolê hatim bicûyîn, ser li nû de min destpêkirîna xwendina nivîstên taze û baş date bikin. Notên xwe min datin birêkxistin û dest bi nivîsandinê date bikin. Min du sed lapere datin bilikarxistin.

Ewende pêneçû, li sala 1337 k.-1919 z. û li cejna gorîyê de ez tûşî belayeke gewre hatim bikin; di demekê de ku ez li malê nebûm, gerekê me agir têperbû û xaniyê min jî li wê navê de ew jî hate bisutandin û hîç tiştek jî min re jî nav agir nehate biderçûn. Bi serûştî

jî ve xebata pênc şeş salên min jî ji dest çû. Ne jiberwergirtin man û ne jî nivîst man.

Vê bela gewre bi rastî ve ez zor dame bibêhêvîkirin û bi naçarî ve min li karê xwe de waz date bianîn.

Li dawîya vê bedbîniya bi dehan sal de di sala 1929 z. de rojekê li nivîstxana Civata Wêneran de çavên min bi "Insikilopêdiya Musulmantîyê" ve hate bipêkevîtin û min ew jî bona xwendinê jî xwe re bi sipartin ve date biwergirtin.

Min jî xwe re li vê nivîsta bi nerx û taze ve date bitemaşekirin, ya ku ew di sala 1905 de jî bal Encûmeneke Karnas de hatibû bidestpêkirin û hiştajî ew nehatîye bidawîkirin.

Di bergê duwem de lêgerînek bi taybetî ve der barê Kurdan de tede di hate bipey dakirin, ku ew jî bal Rojhilatnasekî û Zanîstvanekî zor bi nav û bange ve Fon Minorîskî hatîye binivîsandin.

Bi dilekî pir germ ve min ew bêtir jî du sê carî jî xwe re date bixwendin. Vê xwendina hanê mêldarîya kevin date bitazekirin. Ser li nû de min biryarîya xwe date bidan, ku ez li ser wî bingehê de "Kurtîyêke Mijûwa Kurd û Kurdistanê" bidim binivîsandin.

Di pêş hemû tiştêkî de min ew lêgerandinên ligel Kurd û Kurdistanê de pêwendîyên wan dihatin bidîtin, tev de min ew dane biwergelandin û di pişt re li gora serçavîyên wê de ew nivîstên, yên ku bi wan ve hatibûn binîşandan, min jî bona pey dakirina wan date bikarkirin. Hinek jî wan bi destên min ve hatin bikevîtin û hêjî bi serdejî min hin nivîstên taze jî jî xwe re datin bipey dakirin.

Hinekan jî Dostên min jî li babetî pey dakirina hinek jî nivîstan de zor yarmetîya min dane bikirin. Herwehajî li amojgarî û remanên Zanîstvan Sêr Sidnî Simis de Sermiyanê Serpereştîya Sopen Îraqî min jî xwe re zor sûd datin biwergirtin.

Wî jî min re pirtûka xweyî bi pir nerx ve ligel hin jî nivîstên din de jî bona min date birêkirin û herwehajî wî jî bona min gotareke pir baş jî di derbarê Kurdistanê de date binivîsandin.

11 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Êtir li dawîya komkirina van nivîstan de, yê ku navên wan di dawîya vî bergê de hatine binivîsandin, min di destpêka sala 1930 de dest bi kar ve date bikin.

Nebûna karmendîya minî mîr ji bona min kêseke baş bû û bi karekî li dûhev de nêzîka salekê xerîkbûm.

Di vê demê de ev bergê yekem, yê ku ew Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê ye, ligel beşekî ji bergê duwem de, yê ku ew Mêjûwa Dewletên Kurda ye, ligel Mêjûwa welatê Sulêmanîyê de û beşekî ji nivîsta Peyên Gewreyîn Kurd de min datin binivîsandin.

Hinekan ji Dostan wistin, ku ez van nivîstên hanê bi Erebî ve yanî bi Turkî ve bidim binivîsandin. Belam bi rastî ev li layî min de bi başî ve nehate biditin, ku mêjûwa Kurd û Kurdistanê li layê Kurdekî de û ji tevanî hêjbêtir ji bona Kurd ne bi zimanê Kurdî ve bide binivîsandin.

Mele Idrîsê Bedlîsê nivîsta xweyî Heşt Buhuşt bi Farsî ve ji bona Sultan Beyazîd date binivîsandin, ev bi xwe ve zîyana wê nebû; çunge ew mêjûwa Osmanî bû. Belam di bawermendîya min de Şeref Xanê Bedlîsî ne dibû, ku ew Şerefname bi zimanê Farsî ve bide binivîsandin, ya ku ew mêjûwa Kurd bû.

Bi kurtî ve bi vê bawermendîyê min ev nivîsta xwe bi Kurdî ve date binivîsandin. Lêbelê di vê nivîsandina hanê de du tişt min bi bingeh ve dane bidanin

1. Bigotinên Kurdî wekû dibêjin, weha min ew datin binivîsandin, belam gotinên Erebî û Farsî min ew têk nedan, çunge yekem ew mafeyê min ne bû, duwem renga serî jî min li Xwendewaran bida bitêkdan.

2. min li şûna tipên Kurdî I, E, U, t de tipên Erebî Yê, He, Waw datin bidanin: jiber min nexwest, ku ez tipên din bidim bibêtkirin. Bi rastî jî ve peyva (L), (R) û (U) jî di zimanê Kurdî de bi çend rengan ve têtin

bipeydakin, lêbelê jî ev jî di cih de bi guhpêdana wan ve jî hev têtin bibicudakin.

Ez bi hîc corekî nabêjim, ku ev nivîsta hanê mêjûyeke Kurdîyî bê kur û kêmasî tete biderkevtin, belkî bi servajê vê jî ve ez vê dibêjim, ku kêmasîyên wê pirî zorin; ligel vê jî de ev hate biderkevtin, ku encamê lêvenerandina dused û pêncî bergên ji nivîstên Igilîzî, Firensî, Elmanî, Erebi, Turkî û Farisî tete biderkevtin, di san jî hêjî bi kêmasî ve tete biderkevtin û ew bi tenha ve jî bona Law û Xwendewarên Kurd bingehêkî dide bidurustkirin, ku ew tuwanin bi başî ve bidin biserbixistin.

Ji bona saxkirina mêjûwa Kurdîyî kevnar, ji hemû bêtir jî min date bikarkirin û çar çaran ev lêgerandina hanê ser li nû de min ew date binivîsandin; bi pileyekî ve bi yarmetîya şopên taze û bi nex ve min ew daye bisaxkirin.

Heger ev nivîsta hanê ne birast ve bête biderkevtin û ne bi bê kêmanî ve ev lêgerandina bêtin biderkevtin- wa ezanim- şaşbûna min niye; çunge şop û belgeyên êsta ewende yarmetîya min dane bikin. Belam umêdîya min heye, ku karên germîyî li dû hevdu de jî yê Encûmenên Şopên kevnar li ayîndeyê nêzîk de dê vê lêgerandina hanê bêtir bide bironahîkirin.

Li beşê bûyînên mêjûwa Kurd û Kurdistanê jî bûyînên bi hevgerî- rêdayî ve û bi rêxistî ve ligel hev de nayêtin biditin. Hoyê vê jî ji nebûna lêvenerandineke taybetî der barê Miletê Kurd de bi xwe ve tete biderkevtin.

Şopên Rojhilat û Rojava li ser Kurd û hinekî ji perçên mîjûwa wî de û li ser Peyên Gewreyên wî de bes û bi tenha ve ligel hinekî ji buyînên û kirinên wîna de hatine biderkevtin. Û ev lêgerandinên hanê jî waha nayêtin biditin, ku yek li dû yê din de têtin biderkevtin, piranîya wan jî bi kêmasî ve têtin biderkevtin û ew jî hevdu bi çiryayî ve têtin biderkevtin. Ji bona nimûne Alkamil li ser Cafer dide biaxivtin, ku ew navekî Gewreyê Kurdin, ku wî du carî Leşkerê Xelîfeyê Ebasî El-Mutesem li şaxên Dasin de dayite bişikenandin, belam der barê bi kok, bunyad û serguzešta wî ve hîc agehdariyek nedaye bidan.

13 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ibin Meskuye li nivîsta Serpêhatiyên Netewan de li ser Ehmedê Kurê Zehakê Kurd de dide biqisekirin, ku ew di nava Leşkerê Misrî de di bin Rêberîya Ibin El-Semasime de bû. Di wê dema ku Leşkerê Misrî beramber bi Rom ve li Surî de hate bişikenadin, Ev Qehremanê Suwarê hanê bi tenha xwe ve Leşkerê Romê date bitiraşkirin û xwe bi Serdarê Romê ve date bigihaştin û wî ew date bikuştin. Weha ew bi sebeba biserketina Leşkerê Misrê bû (sala 381 koçê). Lêbelê der barê bi kok û dawîya jîna vî Qehremanî ve hîc agehdariyekê nade bidan.

Bi kurtî li kanîyên Erebi û Rojhilatî de der barê bi mêjûwa Kurd de agehdariyên rêk û pêk nayêtin bidîtin, yaxud bi min ve hêjî ew nehatine bidozandin.

Bi dûr niye, ku heger bi dûhevdûbûn ve li ser mêjûwa Kurd de lêvenerandin bêtin bikirin, dê ev kêmasîyên hanê jî piranîya wan bêtin bihelgirtin û ev bi xwe jî ve bi kar û karmendîya Lawên îro û sibehê ve têtin biderkevtin.

Di vî warê hanê de ez zor tikayan li we dikim, ku weku hinekan jî Nivîsvanên Kurdên donê û îro di nivîsandina mêjû de xwe bi hest û xewnan ve nedin bigirêdan û jiber xwe ve hîc şaşbûnan nebestin û bûyînen Mêjûyî weku hatine bikirin, weha bidin binivîsandin û wan mîna belgeyekî pêrûniştî bi nişan ve bidin biderxistin. Heger ew wisa nedin bikirin, dê karên wan bi xurayî ve bête biçûtyîn û nivîsînên wan hêjabûneke zanistî jî xwe re nadin bidîtin. Ji aliyekî din jî xwe û herwerjî Miletê xwe jî didin bişermezarîkirin.

Ez li gora livenerandin û bidûketinên xwe ve bi tewawî ve têde hatim bigehaştin, ku Miletê Kurd û mêjûwa wî jî hîc pêwistî bi van tiştan ve nayête bikirin, Serbilindîyên Mêjûyî zorin, divê jî bona wan li wan de bêtin bigerandin û bidozandin. Evayajî bi xwe jî ve bi erkê Pêghiştvanên Kurdan ve bi xwe ve tête biderkevtin.

Ji bona pirozbayê kara çapa pêşiyî kurdîyî vî bergê hanê ez ji bona Yaneyî Serkewtin bi diyarî ve didim bikirin. Heger ev Civata Zanistîyî Kurdî kêmbext hinekî jî vê kara karê hanê bête bidestkevtin, ezê zor bextiyar bim.

Heger ku Xwedê gote erê, li dawîya vî bergê duwem û mêjûwa welatê Sulêmanîyê û Nivîsta Peyên Gewreyên Kurd de yek li dû yan din de dê li çapê de bêtin bidan. Ev jî ji bona hoyên dilgermbûna xamê di nava destên Pêgihîştvanên kurdan de bi xwe ve tete bikin.

**15. avdara sala 1931 de
Mohemed Emîn Zekî
Wezîrê pêşîyî serdarîya Îraqê**

Pêşgotina Daner Ji Bona Wergerandina Erebi

Koka vê nivîsta kurdîyî hanê bi pêşgotinekê ve hate biderkevtin, ku min di wê de gotîye: Ez pêrûdinim, ku ev nivîsta hanê yekemîn nivîste piştî Şerefname di mêjûwa Kurd de ye. Ev bi xwe jî di pir deqên xwe de jî bi diyarkirin û dirêjbûnê pêwistî tete dîtîn. Bicihanîna vî karê hanê bi xwe jî ji aliyê zanistîyê ve ew Yekeke ji giringtirîn erkê pêwistîyî nîfşê kurdîyî nuhatî tete bidîtîn.

Lêbelêjî tevî derbasbûna seş salan jî li ser çapbûna vê nivîsta bi zimanê kurdî jî hêjî tiştêkî weha nehatîye biderkevtin, ku ew dide mûjde kirin, ku belê yekek bi wî erkê zanistîyê û welatperwerîyî pêhatîye rabûn

Tevlivêjê ev yeka hanê jî bi xwe jî carakê ji caran jî min bêhêvî nade kirin. Jibervêjî her û her ez li ser xwendekarîya xwe di vî warê hanê de diçim û bi hêvîyeke pir bînfîreh ez çavdêriya derketina hinêndin ji mîna vê nivîsta hanê ji bal Xortên Kurdên şareza, bihiş û zana dikim.

Ez bawerim, ku ev pêvekirinên hanêyî bitir li ser bergê yekemî Erebi de dê pir wan valabûnên ya kurdîyî kokê bidin bidagirtin û hêjî biserdejî dê ew hêjabûna vê nivîsta hanê bidin biberz û bibalakirin.

5. 2. 1938 Mohemed Emîn Zekî

Derîyê Yekem

Kurdistan, Cigeh û Serjimara Kurd Bi ku ve hatîye bigotin?

1. Li Gora Mêjûwê de

Nivîstên mêjûwa kevnar hin car û bi taybetî li dawîya heftê pêş zayînê de li ser welatê Kurdoîn û yanjî heremekê jê dane bixivtin. Ev berseva hanê -li gora neqşên Sêr Mark Sayks û hin ji kanîyên din de-têde bidan, ku ew di navbera kanîyên Zeyê gewre, Diclê û li jêrî gola Wanê de tête bikevtin¹.

Li gora bawerêya Kurozon de ku herema Namrî, ya ku ew li jorî herema Lulu de tête bikevtin, ew di dema Aşûrî de yanjî berî wan jî herema Kurdistanê bû yaxud bi kêmanî jî beşek jê bû².

Sin Martin di bîrxistina xweyî mêjûyî û ciyografî de dide bigotin, welatê Kurdoîn di kevnar de bi navê Kurd Çix hatibû binasîn³, ku ev jî gotîneke bi Ermenî ve tête biderkevtin, têgihîştina wê jî bi xwe jî ve bi Eremenîya Kurdî ve tête biderkevtin.

---

¹nivîsta Šopa Xulefayên Dawî

²Iran, bergê 2, R. 1

³Kurd Çiko bi zimanê Šerkesî yanî welatê Kurd. (Mohemed Ewnî-M. E.).

17 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li Jorî vî welatê hanê de herema Wasporkan⁴, li Jêrê wî de Aşûr, li Rojhilatê wî de Erministan⁵ û li Rojavayê wî de Korey Mox⁶ tête bikevtin.

Di vî babetê hanê de kanîyeke⁷ din weha dibîje: cih û warê Miletê Kurd ji kendava Farisî tanî derya Xezar diçû.

Di dewrana dewltên Mekdonî, Romê, Eşkanî û Sasanî de welatê Kurdistan bi navekî taybetî ve nehatîye binavkirin, lêbelê beşê Navrastî Kurdistanê her û her bi navê Ermînya û Erministanê ve hatîye binavkirin.

Di pêşîya musulmantîyê de û di dema Xilafeta Umer de, Xwedê jê razî be, beşekî gewre ji welatê Kurd di nava welatê Azerbêcan de bû û beşê Navrastî jî bi navê welatê Cezîrê ve hatibû binîşandan û Walîyê wîyî pêşî jî Vekirvanê bi nav û deng Iyadê Kurê Xenem bû⁸ Xwedê jî razîbe.

Di dewrana Xilafeta Emewî û Ebasî de jî bi cudabûneke kêr û zor ve di nava wan parvekirinên serpereştîyê de hatibûn biwergirtin û welatên Kurdistanê di nava welatên Cezîrê, Îraqê, Çiyan, Azerbêcan, Mokan, Aran, Ermînya û Romê de dihatin bidîtin.

---

⁴Ev herema Heştêmîne ji Heremên Panzdehemîne, yên ku ew ji bal Musa Al-Xorîmî Armînya Mêjûyî ji bona Serpereştîyê ve di sedsalê pêncemîni Zayînê de hatîye biparvekirin. Ev herema hanê ji Wanê tanî Necuwanê tête bidirêjkirin. (Meltebron, Wergerandina Erebi, bergê. 3, R. 62. (M. E.)

⁵Ew herema Hevtemîne, ji wan Heremên ku ji wan re "Purs Ermenî" yanî Ermînya Farisî tê gotin. Ew Heremeke Ermenîye. (Kanîya pêşî, R. 61). (M. E.).

⁶Ev herema pêncemîne ji Heremên Ermînya Mêjûyî bi navkirî ye û jêre Muxa yanî Moxtête gotin. Ev herema hanê (Muş)a niha ye. (Kanîya pêşî vê, R. 61). (M. E.).

⁷mêjûwa Rojhilata Kevnar, Norman.

⁸Islam Tarîxî, Hedretê Umer, Wergerandina Umer Rida.

Nivîsta Teqwîm-Elbuldan ji tanî pileyekî van parvekirinên serpereştîyê piştgirtîyê lê dide bigirtin û welatên Kurd di nava pênc hereman de dide binîşandan, ku ew jî evin:

Heftemîn Herem⁹, Cezîre: Ew li Diyarê Meder (Reqa), Diyarê Rebîe Musil¹⁰ û Diyarê Bekir Amîd de dihate bipêkhatin.

Heftemîn Herem, ji Îraq: Helwan jî dihate bipêkhatin;

Hevtdhemîn Herem, welatê Romê, Meletyê, Toqad û Sîwas dihate bipêkhatin;

Heştdehemîn Herem, ji Ermînya, Aran, Azerbêcan: Wan, Berzee¹¹, Tebrîz, erdebîl û Meraxe jî dihate bipêkhatin¹²;

Nozdehemîn Herem, ji Çiya: Sultanûye, Hemedan, Qermisîn, Erbîl, Şarezor.. hd. dihate bipêkhatin.

Lêvervanê bi nav û deng ve Mister Le Strange di nivîsta xweyî baş de¹³ derbarê parvekerina serpereştîyê de di dewrana Xulefa de rûnkirineke daye biderxstûn û li ser neqşê jî de dayite bikîşandin. Li gora vê kanîya hanê welatên Kurd -bigir her wek Ebû-El-Fida elê- di navbera Xuzistanê, Çiyan, Îraq, Cezîrê, Ermînya, Aran, Moka¹⁴ û

⁹Li nêrina Teqwîm Elbuldan de nêta Daner dide biderxistûn, ku ev Heremên hanê yên Serpereştîyê bûn û ew yên rastî bûn. Jiber Cezîrê di nava herema Çaremî de bû. Wehajî Îraq bi pîrbûn di nava herema Sêyem de dihate bidîtûn. Ermînya jî ji herema pêncem bû. welatê Romê jî ji herema pêncem û Şeşem bû. herema Çiya ji herema Çar û Sêyem bû. (M. E.).

¹⁰Li sedsalê Çaremî Koçî de Xelkê Musilê bi renegegî giştî Kurd bûn. (welatên Rojhilatîyî Xilafetê, Strange-Sitrênc, R. 88).

¹¹Ev Şarê hanê Navînîya Aran bû û ew li ser ava Korî bû. (Dibe, ku nava bajarê Arîvanî niha ji vî navê hanê hatibe. M. E.).

¹²Di beynekê de ev bajarê hanê Navînîya Azerbêcanê bû. Li vêderê de Nesridînê Tosî Dîdexana xweyî bi nav û deng date dan avakirin.

¹³The Land of the eastern Caliphate, Lodon, 1905.

¹⁴Ew di navbera Erdebîl û Ava korî û Aras de Heremek bû. (Herwehajî koreyê

19 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

**Azerbêcanê de têtin bikevtin. Li jêrî navnîşana Kurdistanê de yekî-
tîyeke serpereştîyê nehafîya bidîtin.**

**Koka navê Kurdistan -weku goyê dide bivegerandin- ji bal
Silcoqîyan de ji bona herema di navbera Azerbêcan û Loristan de û
yaxud bi welatên Rojavayî Zagrosê ve hatîye bidan¹⁵.**

**Wisa li gora goya pêşî de divê her ji bona welatê Sine, Dînewer,
Hemedan û Kermanshan hatibe bidanîn û li gora goya duwem de jî her
ji bona welatê Şarezor û Koye divê hatibe bidanîn.**

**Mister Le Strange di nivîsta xwe welatên Rojhilatîyî Xulefa de
perê 192 de dibêje:**

**Li Naverastîya sedsalê şeşemînî koçê de Sultan Sencerê Silcoqî
layê Rojavayî Çiyayî, yê ku ew ligel Kermanshan bû, date bicihêkirin û
ew bi navê Kurdistanê date binavkirin û Birazyê xwe Sulêman Paşa li
ser de date bidanîn û ew du salan 554-556 koçî têde hate bimayîn. Di
paş de ew li cîgehê Mamê xwe ji bona herema Îraqeyn bi gewreyê
Silcoqîyan ve hate binîşankirin.**

**Evaya bi xwe ve bi goya Hemdula-El-Mustewfî ve tête
biderkevtin, ya ew ku dide bigotin:**

**Di dema Sulêman Paşa de Kurdistan gelekî hate bipêşvexistin û
hatinên wê nêzîka du melyon dinar (nêzîka melyonek lîrê Ingilîzî)
dihatîn biderkevtin¹⁶.**

Mêjûvan bi xwe ew Hejmêrê hatinên Megol bû, ew dibêje:

**di dewrana Megolan de di sedsalê heştem de hatina Kurdistanê bi
ser dehyek ve hate bidakevtin.**

Mox ji pê dihate bigotin. (M. E.).

¹⁵Ev Navê rêza Çiyayên di navbewra Ararat û Xuzistanê de ye, yê ku êsta sinorê
Türkiyê û Îraqê ligel Îranê de ye.

¹⁶Ew bigir nêzîka melyon û Nîvek Cineh derdikeve. (M. E).

Sulêman Şah keleha Buharê ji xwe re date bicihkirin. Di dema Megolan (Teter) de ji bal Olçayetu Sultan li Sultan Abad (Çemçemal) de cigehekî din ji xwe re date bipeydakirin.

Bajarên bi nav û dengên vê Kurdistanê li gora neqş û nasîna Le Strange de evin:

Kermanşan, Helwan, Çemçemal, Alîştar, Kingur, Dinawer, Şarezor û Buhar.

Li layekî din jî de Şerefname dide bigotin, ku ev bi navnîşana hanê ve her bi welatê Dêrsim ve hatîya bidan¹⁷.

Danerê Necat û Ehkam¹⁸ dide bigotin, ku ew her bi herema "Çemşukuzk" ve tete bigotin.

Mêjûvanê bi nav û deng Hemdula El-Mustewfi¹⁹ di nivîsta xweyî Farişîyî hêja de Nuzhet-El-Qulub der Mesalik û Memalik²⁰ de dide bigotin, ku li pêş de şarê Buhar bi paytextê herema Kurdistanê ve

¹⁷Nivîstokeke derbarê Mêjû û Ciyografiya Kurdistanê ye. Ew bi zimanê Farişî ji bal Mîr Şerefedînê Bedlîsê ve di sala 1005 k. de hatîye binivîsandin. Ew di cara pêşî de ji bal Zanîstvanê Rojhilatnasê Rusî Wilyanov Zimov ve di sala 1865 li Rusaya hatîye Çapkirin. Herwehaji carekê din li Qahire de di sala 1930 ligel du Pêşgotinan de hate Çapkirin. Pêşgotina Yekem jî Çapa Ewropîyî ya bi zimanê Fîrensî ye. Pêşgotina duwem li ser Bîr û Bawerîyên muhî li ser Kurd û Kurdistanê de ne. Ew jî bal min hatîye bidanîn, gava ku min li ser çapkirin û rûnkirinê Serpe-reştî dikir. (M. E.).

¹⁸Li ser vê Nivîstokê de em tu tiştî nizanin.

¹⁹Ew li paş sala 740 k. de miriye, piştî ku wî ev nivîsta xwe daye binivîsandin. (M. E.).

²⁰Nivîstokeke Farişî ye, ew jî bal Hemdulah ibin Ebi Bekîr Ibin Nesîr El-Mustewfi El Qezwînî ve di nivê Yekemî de jî sedsalê Hîjdehê Kocî de hatîye binivîsandin. (Daner).

(Weha ev nivîsta wîyî Farişî li London de di sala 1915 de hatîye çapkirin. Wergerandina wêyî Ingilîzî jî di sala 1919 de li London de hatîye çapkirin. Vî Nivîsarê hanê herwehaji nivîsta Gezîdeyê Farişî di Mêjûwê de daye binivîsandin. Ew jî bi Farişî li London de di sala 1910 z. de hate çapkirin). (M. E.).

21 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

dihate biderkevtin²¹. Di dawîya dawî de ew ji bona Sultan Abad hatîye biveguhestin²².

Welatê Ermen û Cezîrê li nava Kurdistanê Rojava de dihatin biderkevtin, Hewlêr- Erbil- û Amêdî-Emadiye- li ser welatê Cezîrê bûn. Li gora vê kanîyê de bi xwe jî ve li sedsalê heştê koçî de Kurdistan ji şazdeh eyalatan dihate bipêkhatin²³.

Bi rastî jî ve Danerê nivîsta Welatên Rojhilatîyî Xulefa jî li ser neqşa xweyî pêncemîn de û li jêr navnîşana Kurdistanê de bi tenha ve welatê Kermaşan û Şarezor dide binivîsandin.

Weha tete bîdiyarkirin, ku navîna wêna jî Kermaşan-Qermisîn bû û ev Eyaleta hanê jî yekek ji çar eyaletên Kurdistan, Hemedan, Rê, Esfehhan bû, ji yê ku ew ji herema Çiya yaxud Îraqa Ecem dihate bipêkhatin. bajarên bi nav û dengên vê eyalatê Helwan²⁴, Kerend, Alîştar, Çemçemal-Sultan Abad, Kengawer²⁵, dunyawer, Sîsar, Bîstun²⁶-Wastam-Bestam û Şarezor²⁷ bûn.

---

²¹Ew bigir Heşt Milekî li Jorî Hemedanê de tete bikevtin.

²²Ew li nêzîka Çiyayê Bîston de ye û ew bi Sultana Abadê Çem-Çemal ve bi nav û deng bû.

²³Ev Şazde Eyalatanan evin: Alanî, Alîştar, Buhar, Xeftîyan, Derbendê Tac Xatun, Derbendê Zengê, Darbil û Yezbil (Rastir Dezbil M. N), Dinawer, Sulatan Abad, Şehrezor, Kermaşan, Kerend û Xoşan, Kengawer, Mahî Deşt, Wastam-Taqê Bîston.

(Ev Eyalatanan Panzdeh derdikevin. Yek jê kême. Li gora Kanîya Farisîyî wê Eyalata Hersîn jî bi ser wan ve tê. Weha jimara wan bi Şanzde dibe). (M. E.).

²⁴Şarê Helwan di navbera Qesra Şîrîn û Kerend de ye û ew li cigêhê Serpilî îro de bû. Di navbera vî Şarî û Kerend de Mezaristanek bi nav û bang hebû, ku tede goristana Serdarê Sasanîyî Behram Gorîyê bi nav û bang dihate bidîtin.

²⁵Ji bona vî bajarê hanê Mêjûvanênm Erebb Qesir El-lisos gotine. Li gora Ibin Reste Taqa, ku Ferhhad ji bona Şîrînê taştîye, ya ku ew der zemanê Xusro Perwîz bûye, ew li nêzîka vî bajarê hanê de tete bikevtin.

²⁶Navê vî bajarê hanê jî bal Mêjûvanê Erebb ve Ibin Hewqel û Istexrî ve bi Bihiston hatîye bitomarkirin. Li dor berên vî bajarê hanê gelek Şopên Axemen û

Renge, li ber pêwstîyên serpereştîyê de ku Helwan di nava Îraqa Ereb de bête bikevtin û hin welatên din weku Zengan, Sablax-Sawcbolaq, Lorê Gewre, Lorê Biçûk, Birucerd, Xurem Abad. Esed Abad di nava Îraqa Ecem de bêtin bikevtin û Xoy, Selmas, Şîno, Seraw, Dexwarkan. Mako di nava Azerbêcanê de bêtin bikevtin; Melaz Gerd û Wan jî di nava welatê Eremenî de bêtin bikevtin.

Mêjûwa Zefername²⁸, ya ku ew ji bona rûdanên dema Tîmorleng hatîye binivêsandin, ew kêmekê li ser Kurdistanê de dide bipeyvandin û Mîrê Şerefedînê Bedlîsê bi gewretirîn Peyayî Kurdistanê ve dide bidanîn.

Danerê mêjûwa Selimname²⁹, yê ku ew Mele Idrîsê Bedlîsêyî bi nav û deng bi xwe ve tête biderkevtin, dide bigotin, ku ew li Tebrîzê de hatîye bivegerandin, Yawîz Sultan Selim ferman pê date bikin, ku li Urmîyê de li Şîno-Oşno tanî Diyarbekir û Melatya de her çend Mîrên Kurd bêtin bipeydakirin, ku divê ew ji bona jêrdestîya wî bide bixistin û li ser peymanên bawermendîyê û musulmantîyê de ew sozan ji Melek û Mîrên Kurdan re ji bona hogirîya wan di bin ala Osmanî de bidim biwergirtin.

Bi vî corî ve û li ser vî bingehî de Mêrmeşîniyên Kurdan hatin bidamezirandin. (Li Şerefname, Olyaçelebî, Siyahetnamesî³⁰, Kurdistan Diyarî de ji xwe re bidin bitemaşekirin).³¹

Sasanî hene. Mustewfîyê Qezwîniyî Mîjûvanê bi nav û bang di sedsalê Heştemînî Koçî de li vê derê de serdanî kirîye. Ew dibêjê: ku li nêzîka vî bajarê hanê de gundê Sasanî hebû, ku tede hin Goristanên Şahên Îranî hatibûn bidozandin.

²⁷ Şarekî avedan û baş bû. Ew li cîgehê Yasîn Tepeyê êsta bû.

²⁸ Ev nivîsta hanê ji bal Elî Yezdî hatîye binivêsandin. Ew Destnivîseke Farisîye û ew niha li Nivîstxana Nur Osamanî de li Istenbolê de di bin jimara 3267 de tête biditin.

²⁹ Bi rastî navê Danerê vê Nivîsta hanê Mohemed Ebu El-Fedil Kurê Mewlana Idrîsê Bedlîsî ye. Wi ev Nivîsta xwe bi Pêvekirina Nivîsta Bavê re Heşt Biheşt date binivêsandin, ya ku jê Daneyek li Nivîstxana Misrî de tête biditin.

³⁰ Gera Olya Çelbî ew Nivîstokeke Turkiyî pir hêja ye. Ew li ser cih û welatan, li

23 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Lêbelê vê zînetê hanê ewende ne date bidirêjkin û serpereştîya Kurdistanê, -weku li dawî de emê li ser de bidin biaxivtin-, bere bere ji bona nava destên Waliyên Diyarbekir, Wan, Bexda, Erzerom... hd. hate bikevtin.

2. Li Gora Ciyografiyê de

Insiklopêdiya musulmantîyê³² gotina Kurdistanê bi xwe jî ve ji bona wan cihan daye bikaranîn, yên ku Kurd di nava wan de hatine bijiyandin û hêjî ew têtê têtin bijiyandin, mîna ku çilo Îranî bi welatê Kurdîyî Xuresanê ve bi Kurdîstana Xuresanê ve didin bigotin.

Ev Insiklopêdiya hanê welatê Kurdistanê bi biçûk ve dide binîşandan û ew dide bigotin, erdekî dirêjlokeye û ew ji Jêrî Rojhilat ji Loristanê tanî Jorî Rojavayî Meletyê têtê bidirêjkin. Dirêjaya wî nêzîka 600 mîlî têtê biderkevtin û Navpanyaya wî ji 120 tanî 150 mîl têtê biditin. Panaya wîyî herî zor di navbera Musil û Eraratê de têtê biditin, ku ew jî bi nêzîka 250 mîlî bi xwe ve têtê biderkevtin.-Tarîxî Cîhamema³³-.

Li layê min de bi wisa ve têtê biderkevtin, ku ev nasîna hanê bi kêm ve têtê biditin.

---

ser Rêstikên Osmanî, li ser Rabûn, Rûniştin, Rêwend, Sincî û Eysanên Dever û welatên Jêrdestîya dewleta Osmanî de hatiye binivisandin. Ew di Şeş Perçan de û di Sê bergan de li Istenbolê de di sala 1314 k. de hatiye çapkirin. (M. E.).

³¹ Tanî niha em li ser vê Nivîsta hanê de tiştêkî nizanin. Dibe, ku ew Nivîstokeke Turkî be, ya ku ew li ser Mêjû û Ciyografiya Kurdistanê de hatibe binivisandin.

³² Ev Ferhengege hêja ye. Ew di Çar bergan de ye. Tanî niha Sê Berg jê hatine belavkirin. bergê Yekem li pêş Cenga Cîhanê Yekem de, bergê duwem di sala 1927 de û bergê Sêyem hinek jê derçû ye, Belam hêjî nehatiye dawikirin. Ew ji bal Encûmeneke pêkhatî ji Rojhilatnasên Miletên cuda de bi zimanên Firensî, Îgilîzî û Elmanî têtê biderkevtin.

³³ nivîsta Hecî Xelife ye, li Istenbolê de di sala 1145 k.- 1732 z. de hatiye çapkirin.

Yek: Loristan di derveyî wî de hatîye bidanîn,

Duwem: Sînorê wîyî Jorî tanî Alşigerd û Erzeromê têtê biçûyîn.

Mêcer Firîdrik di nivîsta xwe de Jiyanêke lipaşvemaî di nava Kurdan de li ser Kurdistanê û sînorên wê de weha bi kurtî ve dide bigotîn:

Peyva Kurdistanê di dewranên kevnar de li ser cih û warên gelê Kardok de dihate bidanîn, yên ku ew li çiyayên Hekarê de dihatin bijiyandin.

Weha ji zanistîya ciyografiya mējûyî têtê biwergirtin, ku wilayeta Wanê di nava Patîşahiya serdarîya Ermenê de dihate bidîtin. Kurdistana Navrast û Jêr ew bi xwe ve Aşûr û beşekî ji Mizopotamya ve Cezîra di Navbera Herdu Çeman de dihate biderkevtin. Pir bi dijwarî ve têtê bidîtin, ku em sînorekî nîşankirî ji bona Kurdistanê bidin bidanîn. Herwehaji bi vî rengî jî ev bi xwe jî ve ji bona Erminstanê jî têtê bigotîn; jiber sînorên van herdu welatên hanê her û her ew li gora dil û daxwazên Vekirvanên wan de ji Netewên Bêganên Gewre de dihatin bibiçûk û bimezinkirin. Erministana kevin ji Jor de bi çemê Ker û çiyayên Lazistanê ve, ji Jêr de bi çiyayên Toros ve, ji Rojhilat de bi Midya ve û ji Rojava de bi Kabadokya ve dihate bisînorkirin³⁴.

Di vê dema niha de peyva kurdistanê cihê peyva Ermînya jî xwe re dayite bigirtin, ya ku ew niha bi carekê ve di ser guhan re hatîye biavêtin. Weha em xwe bi neçar ve didin bidîtin, ku em Ermînya kevin bi peyva Kurdistana nuh ve bidin binavkirin.

Weha Kurdistana Osmanî jî Jor de bi çiyayên Eraratê û welatê Gorcan ve, ji Jêr de bi wilayeta Bexdadê û welatên dorhîla wê ve , ji Rojhilat de bi Îranê ve û ji Rojava de bi Lazistan û welatên Asya Biçûk³⁵ ve têtê bisînorkirin. Bê gûman ev sînorên hanê bi xwe jî ve

³⁴Ew herema Siwasê, Amasya û Qeyserîyî niha ye, ya ku ew di Komara Turkî de ye. (M. E.).

³⁵Ew welatên di navbera Xêza kişandî de ji Jorî Terabzon tanî Jêrî Iskenderon têtin bikevtin, mîna ku ew di nivîstên Yunanî û Romanî de dihatin binivîsandin. (M. E.).

25 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

carek ew bi sînorên serûştî ve ne dihatin biderkevtin; jîbervêjî ew her û her dihatin biveguhertin.

Kurdistan berî Cenga Qerm (1853-56 Cuma) cenga Turk û Rûsan ji welatên Paşewîyî Yekta dihatê bipêkhatin, ku wê jî ev wilayetên hanê ji Wan, Hekarê, Beyazîd û Musilê di nava xwe de didan biwergirtin. Lêbelê piştî van cengên hanê herema Kurdistan bi serhev de hate bigivaştin û ew bi Paşetiya Erzeromê ve hate bipêvekirin.

Da ku em bi başî ve li ber têgihîştina rastîya peyva Kurdistanê de bêtin biliberkevtin, divê em li wan wilayetên û welatan de bidin bitemaşekirin û bivenerandin, yê ku di wan de bi xwe ve Kurd têtin bineşînkirin û ew jî bi xwe jî ve li ser jî de bi peyva Kurdistanê ve têtin binavkirin. Weha em dibînin, ev heremên fireh ji Jor de çiyayên Eraratê û welatê Gurcan didin bisînorkirin, ango heremeke ku dirêjbûna wêyî Rojhilatî 43,02 bigirad ve tete biderkevtin, ku welatê Qarsê jî jê tete biderkevtin, yê ku tede Kurd û Gurc di nav hev de têtin bitêkelkirin.

Weha heger ku em xêzekê ji Qarsê di nava Erzeromê, Erzencanê, Dêrsimê, Xarpûtê, tanî Diyarbekrê de û ji wê li ser dirêjîya çemê Diclê de tanî bi çiyayê Hemrînê ve bidin bikişandin, wê çaxê dê ev xêza hanê sînorê Rojavayî Kurdistanê Osmanî bide bipêkanîn.

Di vê xizê de Kurd ligel Turkan, Ermenîyan û Ereban de têtin bigihaştin û ligel wan jî de têtin bitêkelkirin.

Weha Mirov vî sînorê Rojavayî Kurdistanê bi rengê xweyî ciyografî ve xerîb dide bidîtin. Bê gûman ev rengê xerîb ligel siyaseta Osmanî nayête bilehevkin; jiber Êl û perçeyên din, yê ku ew ligel Kurdan de li ser seranserîya vê xêza hanê de pêwendîyê didin bikin, tevî siyaseta û pêrabûnên serdarêya Osmanî ji hêdi hêdi ew bi Kurd ve têtin bikin.

Hêç jî gûman tede nayête bidîtin, ku beşê Jorî Rojhilatîyê vê xêza hanê jî bi xwe jî ve ew dirêjbûne ji Kurdistanê bi xwe ve tete biderkevtin. Xelkên ku ew di navbera bajarê Erzeromê û sînorê Îranê

de têtin bijîyandin, tevde yanjî piranîya pir ji wan xurû ji Êlên Kurdan têtin biderkevtin.

Weha li bajarê Erzeromê de bi xwe jî ve piranîya wêna bi Xelkê Kurd ve têtin biderkevtin, tevî ku wê jî bi turkî ve didin bidanîn.

Belê heger ku Mirovekî Biyanî ji Musulmanekî vî bajarî li ser tuxmê wî de date bipirsîn, ew dibîje, ku ew Turke, tevî ku ew Kurd bi xwe ye. Ev rewşa hanê bi bêgûman ve tête biderkevtin, ku ew bi xwe ve zayîna mêldarîya xwe bi pêvekirina tuxmê Serdar û Vegirtvanan ve dide bigirêdan, yên ku ew têtin bipayekirin.

hegerjî ji wî jî li ser pêgirêdana wî de bi tuxmê turkî jî ve belge bête bixwestin, ew nikare wê rastîyê bide biderxistin. Bavê wî yaxud Bapîrê wî bi xurû ve Kurd têtin biderkevtin û hêjî ew di nava mala xwe de bi kurdî ve didin biaxivtîn. Hêjî biserdeji ve rûçik, dimen, cil û bergên wî, reweşt û rewendên wî tev bi hev re bi kurdîtiya wîna ve didin bideng û biqîrînkirin, tevî ku ew jî jiber hoyên li jorîn de turkbûna xwe dide biderxistin.

Wehaji Musulmanên Wanê jî, yên ku wan jî berî deh salan tîpeke turkî jî nizanîbûn, niha ew jî xwe bi turk ve didin bidîtin. Raste, ku hinek kom û serserî ji Zarokên Vekirvanan û Sipahên Inkişarî ji çend sed salan de li van alîyan de hatine birûniştin, lêbelê Zarokên wan Xelkan piştî çend Bavan hatin bikurdîkirin û wan koka xweyî turkî yanjî ya teterî dane bijîbîrkirin.

Ez bi xwe ve weha didin bidîtin, ku hoyê bi tenha ve ji bona hinekan ji wan Kurdan, yên ku ew dibêjin, em turkî, ji pişt wan bi destketinan ve tête biderkevtin, gava ku ew bes û bi tenha xwe ve bi tuxumbuna Serdaran ve didin bigirêdan. Bi saya vê gotîna hanê pir ji Xelkên Wan û Erzeromê xwe jî nava lepên sitem û zordarîya Turkan didin birizgarîkirin.

Devera di navbera Erzeromê û çiyayên Dêrsimê de bi Êlên Kurdîyî xurû ve tête bineşînkirin. Rojekê ji rojan Xelkên van çiyayên Kurdên mêrxas û gemas serên xwe jî bona serdarîya Turkan re nedane bitewandin. Lêbelêjî hêjî biserdeji ve ew her û her bi ser hêzên

27 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Hêrişvan ve hatine bikevtin, yên ku wan ji xwe re çiyayên wanî bi rûmet ve xwestine bidin bigirtin.

Kurdên vê devera hanê bi sipehîbûna xwe, bi rû û rûçikên xwe ve, bi bejin û bala xwe ve, bi şal û şapên xwe ve pir bi nav û dengîn. Herwehaji Pîrekên wan ji pir di warê ceng û şer de bi zana û hozan ve têtin biderkevtin. Ew ji mîna Peyên din di nava ceng û şerên germ û giran de likarin.

Weha sînorê Kurdistanêyî Jêrî bi çiyayê Hemrînê ve têtê biderkevtin. Li ser vê xêza hanê de Kurd ligel Ereba de têtin bitevlehkirin û ew ligel hev de bi bazirganîyê, bi jinanîyê ji hev, bi wergirtina hinek ji reweşt û rewendan têkelîhev dibin. Sînorê Rojhilatîyî Kurdistanê Osmanî bi xwe ve ew bi rêzên wan çiyayî ve têtin biderkevtin, yên ku ew li ser sînorê Îranî û Osmanî de têtin bikevtin.

Olyaçelebî li sala 1065 kocê de li hemû welatê Kurdistanê hatîye bigerandin, ew dibêje:

Kurdistan sînorê wêyî Jorî bi diyarê Erzeromî ve têtê biderkevtin û ji wêderê de bi ser Wanê, Hekarê, Cezîrê, Amîdîyê, Musilê, Şarezorê, Erdîlan-Derme û Derteng ve tamî Besra têtê bicûyîn. Dirêjaya wêna bi heftê qonaxê ve û panaya wêna ji vê kêmtir nayête biderkevtin. "Bergê 4, r. 75".

Miletê Kurd li pêş sala 1914 de sê beşbû û ew di navbera dewletên Osmanî, Îranî û Rûsî de dihat biparvekirin.

Li 16 avdara sala 1921 de li navbera Turk û Rûsan de li bajarê Birêst Litovisk de peymanek hate bigirêdan û li gora wê beşî zorî Kurdê Qefqasya ji bona Turkan hatin bidan.

Cigêh li vêjî de li ser çarekirina dawîyî Pirsîyarîya Musilê de beşê Kurdê vê wilayetê jî ji nava destên Turkan hatin biderkevtin û ew ji bona nava dewleta Îraqê hatin bikevtin.

Li dawîya van veguhertinan de paşî Şerê Gewre zînet û parvekirina Miletê Kurd hate biveguhertin û bigir weku ku em dê li xuwarê de li ser de bêtin biaxivtin, weha bi serê wî ve hatîye bikin.

1. Kurdên Îranê

Li gora ragiyandinên mîrî û lêkolînên Rojhilatnasan mîna Minoriskî, Dr. Roso, Sêr Malkom, Hasil, Juwanen û Mirê Şerefedîne Bedlîsî de welatê Loristan, Kermensah, Erdîlan û Mukrî=Sawçbolaq û bigir Nîvê Jêrî û Jêrî Rojhilatê Ezirbêcanê bi giştî ve bi Kurd ve têtin biderkevtin. Her li Wilatê Ezirbêcanê jî de li melbenda Xoyî jî de beşê zorî wê bi Kurd ve têtê biderkevtin û li melbendên Selmas û Ormiyê de zor Kurd têtin bidîtin. Li melbenda Mako de bigir hemûyî wê bi Kurd ve têtin biderkevtin.

Bicge li van welatên Kurdan de herwehaji li devera Tehranê de Eşîreta Pazokî; li Xuresanê de Eşîrên Şahidlo, Zeferanlî, Kîwanlo û Emanlo têtin bidîtin. Cihê navîniya Eşîra pêşî bi Bocnurde ve têtê biderkevtin. Hersî Eşîrên din Quçan bigir ew mîna du Mîmeşînan di hundurê xwe de serbixwe dijîn û navnîşana van herdu Mîmeşînyan bi Ilxan ve têtin binavkirin.

Dibêjin, ku Şah Ebasê Mezin ev Eşîrên Kurdîyî hanê ji Ezerbêcanê ji bona van deverên hanê dayite biveguhêstin. Serjimara wan nêzîka çarkek melyon kes têtê biderkevtin. (Îran C-1 P. 179).

Li Hemedanê de Eşîrên Cozkan; li Mazenderan de Eşîrên Mondanlo³⁶ dijîn. Li Fars de Eşîrên Şuwankare-Şubankare³⁷ dijîn. Li raqa Ecem de Eşîra Embarbo û çend Tîrên Eşîra Lek³⁸ dijîn, ya ku ew pîr bidesthilat û giring ve têtê biderkevtin. Li welatê Qezwînê de û li Jorî Rojavayî vî şaî de û di navbera welatê Gilan de Eşîra Umerlo têtê bidîtin, ku Qebaqrano, Şemkanlo, Behadîro, Şahkolanlo û Beşanlo tevde bi Tîrên wê ve têtin biderkevtin.

Delên, ku ew li layê Nadir Şah de ji Xurestanê ji bona hêre hatine biguheztandin. (ji xwe re li gotara Mécer Edmonds de di Kovara

³⁶Kurdler, Lêkolandinên Mêjûyî û Civakî, Dr. Frech-Frêç, Istenbol, di sala 1334 k.- 1916 z. de, R. 35.

³⁷Eşîreke gewre ye û bi hinere. pênc Berên wê hene. Wê di serdemekê de Dewletek Serbixwe di nava Cergê Faris de date bidamezirandin. Di dawî de dê emê li ser bidin biaxivtin. (Insiklopêdiya Musulmatîyê bergê 4, R. 241).

³⁸Kurdler, R. 51.

29 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Civata Asya Navîn de bide bitemaşekirin). Li Kerman, li Gîlan, li Xuzistan li Qehistan jî de Kurd têtin bidîtin. (Kurdler. P. 32).

Kirozon li perê laperê 228 de bergê yekem de ji nivîsta xwe (Îran) elê:

Li Sincistana Îranî jî de Tîreke ji Kurdan di bin navê Kurd Gelî de têtê bidîtin, ku ew pirin û pir jî sert û dirin. Ew demekê ji deman ji bona van welatan hatine bibarkirin û wan di sala 1245 z. de dikarîbûn ji xwe re dewleteke serbixwe di bin nav û nîşana Melekê Kurd yaxud Memleka Kurd de bidin bidamezirandin. Wê jî tanî sala 1338 z. de date bidirêjkin.

Hinek ji Rojhilatnasan jiber hin cudabûnên di şeweyê ziman de, yên ku di navbera Kurdên cigehên tîr û Loran de têtin bidîtin, ew Eşîrên Lorên Gewre û Biçûk ji Miletê kurd didin bicudakirin û wan bi Kurd ve nadin bidanîn. Li layê min de wehaye, ku hoyên Rojhilatnasan ji bona vê bîr û bawerîya hanê dane bikişandin, ew pir bi lawaz ve têtin biderkevtin û ji bona piştgirtina vena li ser min de dide piwistûkirin, ku ez hin rûnkirinan bidim biderxistin:

Tayîfa Lorî

Tarîxî Gezîde, ya ku di derbarê Loristana kevin de gelekî agêhdarîyên baş dane biderxistin, delê:

ku ev Lor ji Derbendê Man-rud hatine biderkevtin û li nêzikî vî Derbendê hanê de cigeyek, -li gora bawerîya Istexn³⁹ de bajarek- bi navê Lor=El-lor dihate bipeydakirin⁴⁰. Weha bi hoyê vî bajarî yanî vî cigehê hanê ev Miletê hanê bi navê Lor ve hatiye binavkirin.

Mêjûvanê Yaqutê Hemewî⁴¹ delê:

---

³⁹Navê wî Ebû Ishaq Ibrahim Ibin Mohemed El-Isterxî ye. Ew di Nivê dawîyî ji sedsalê Sêyemî Koçî de hatiye zayîn. Wi di sala 307 k.- 919 z. de nivîsta xwe El-Eqalîm dayite binivîsandin.

⁴⁰Ew li Layê Rojhilatî Dêzful de ketîye.

⁴¹Navê wî Ebu Ebdelah Şehab Eldîn Yaqut Elrumî Elhemewî ye. Ew di sala 564

Lor ew bi Miletê Kurd ve tête biderkevtin, yê ku ew di nava wan çiyân de têtin bijîyandin, ew çiyayîn ku ew di navbera Xuzistanê û Esfehanê de têtin bikevtin. Ji bona cihê wan welatê Lor yanî Loristan tête bigotin. (Insikilopêdiya Musulmantîyê).

Miletê Lor bi çar beşên gewr ve têtin biderkevtin:

Mame Sanî, Kuwe Gulwî, Bextiyarî, Lorê Esli rêça wanî mîrî şîeye.

Beşê zorî Eşîrên Lek beramber bi Kurdîtîya wanve hiç gûman lênayête bikin, rêça wan jî Alî Îlahî ye û jî bil van jî Eşîrên Sege-wend, Gelewend, Papî û Bedrayî jî li ser wê rêçê de dirin.

Li jor de me date bigotin, ku hinek ji Rojhilanasan jiber hoyê cudabûneke kêmi şeweyeyê ziman Miletê Lor ji Miletê Kurd didin bicudakirin û dibêjin, çunge, zimanê wan nala zimanê Farisî tête biderkevtin, divê ku ew bi xwe jî ve ji Netewê Farisî bêtin biderkevtin.

Ev gotinaya li layê min de weha ye, ku ew rast niye. çunge, yekem zimanê beşê çaremînî Lor (Lorê Esli=Feylî) ji Farisî bêtir bi nêzikî Kurdî ve tête biderkevtin û hejîbêtir bi serdejê ve ew bi xwe jî ve dibêjin, ku em Kurdin.

Li sala 1916 z. de bi karmendîyeke mîrî ve ez ji bona Loristana Biçûk çûm, ku niha jêre Pişt Koh dibêjin. Deh rojan ez li bajarê Amile de li herema Kebîr Koh de mam û li wêderê de min hin lêvenerandinên xwe li ser ziman û Etnografî de date bikin. Piranîya demê bi kurdî ve peyv ligel min de dihate bikin û bi hêsanî ve em li berhevdû de dihatin bikevtin. Bi rastî jî ve di navbera zimanê wan û zimanê Sulêmanyê de cudabûnek tête biderkevtin û hiç di demekê de ev cudabûna hanê li cudabûna zimanê Badînanî û zimanê Sulêmanyê de bêtir nayête biderkevtin. (Di vî warî de û li ser mebesta ziman de hinekî rûnkirin pê têtin bidan).

---

k.- 1169 z. de hatîye zayîn. Ji Şopên wîyî bi nav û bang Mucem Elbuldane, ya ku ew li Elemanya li bajarê Leipzig- Laypzig de li sala 1924 de di Heft bergan de hate çapkirin. Çapeke wê Misrî jî heye.

31 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Bi xwe jî ve li gora lêkolandinên Dr. Frech-Frêç⁴² Miletê Lor bi Kurd ve têtin biderkevtin û Îranî ne û Kurdên Îranê derbarê ziman de du beşin:

Kurd ziman û Lor ziman. Di navbera van herdu beşan de derbarê zarave û peyvînkirina wî de û li aliyê Sincî, Rabûn û Rûniştinan, Rewend û Reweştan de pêwendîyeke zor xurt tete biderkevtin.

Beşekî ji Rojhilatnasên bi nav û bang ve mîna Sêr Con Malkom, Lorêh, Hasil û Birawn bi yekîti û kurdîtîya van herdu beşan ve pê hatine birûniştin.

Herwehaji Danerê la nasiyonê Kurdnasê bi nav û deng ve jî Lorê Biçûk û Gewre bi Kurd ve dide bidanîn. Herwehaji Mêjûvanê Osmanîyî hêja Ehmed Cewdet Paşa li bergê yekemî mêjûwa xweyî bi nav û deng ve dide bigotin:

"Lor, Bextiyarî, Goran, Lek hemû bi yek Miletî ve têtin biderkevtin û koka wan jî bi yek kokê ve tete biderkevtin û ji her yekî ji van çend Qolek jê hatin bivekirin û ev bi xwe jî ve jî Xelkên Îranêyî kokî ve têtin biderkevtin.

Ew li welatê Hurmuz de li Faris de tanî bi Mereş û Melatya ve hatine bibelavkirin. Eşîra Zendî jî ji vanin". (P. 342).

Bi kurtî ve kê m û zorîya cudabûna ziman ji bona gorîna Miletêkî nade bitêrkirin. Ev rengê cudabûnê di nava beşên li yek dûrî hevdûyî Miletêkî de tete bidîtin, wehaji di navbera beşên nêzîkî hevdû jî de tete bidîtin.

Ji bona nimûne, ez tuwanim bilêm, ku bi xwe jî ve li wilayeta Sulêmanîyê jî de çend rengê kurdî têtin bipeydakirin. Sulêymanî dibêje bihûne- biniye. Hemewendî elê Bare û gundî dibêjin bihûre.

Ev cudabûna zarava ye, weku li Kurdî de wehaji li zimanên tir jî de ev tete bipeydakirin. Ji bona nimûne, weku cudabûna zaravayê Îraqî,

---

⁴²Lêkolandinên vî Rojhilatnasê hanê ji bal Civata Zanistîyî Rojhilatî li Berlinê de hate Çapkirin. Ew ji bal Serpereştîya Barkirvanan li Turkîyê de hate wergerandin û ew di sala 1334 k.- 1916 de li Istenbolê de di bin Nav û Nîşana Kurdler de hate çapkirin.

Surî, Misrî, Hicazî û cudabûna di Zarvayên Rusî, Surbî, Bulgarî, ...
hd. de têtin biderkevtin.

Li layê min de weha ye, ev rengê newekhevbûn û cudabûna zaravan ji encamê kêmbûna zanebûnê tête biderkevtin. Li wan welatên ku zanebûn bi pêşve hatine bikevtin, cihêbûn û cudabûn yan nemane yaxud kêmbûne. Nimûne jî li ser vê jî de zimanê London û Sikotlenda, zimanê Pars û Mîdî, zimanê Berlin û Bavarya, ku di pêş de cudabûn zor bû, êsta ew cudabûnên hanê zor kêmbûne. Hiç gûman niye, ku heger Kurd zanebûnê di nava xwe de bide bibelavkirin, li paš demeke kurt de ev cudabûnên hanê jî zor kêmbûn û Miletê Kurd jî bi xwedîyê zimanekîyî giştî ve bi rêk û pêk ve tête biderkevtin.

Serjimara Lor

Serjimara Lorê Gewre û yên Biçûk ango Xelkên Pişt Koh û yên pêş Koh li gora Krozon de di sala 1881 de bi 421.000 Kes hatîye bitexmînkirin. Ji vê jimarê 170.000 Kes bi Bextiyarî ve, 41.000 Kes bi Koh Guloyî ve û 210.000 bi Lorê Biçûk ango Feylî ve têtin biderkevtin. Di sala 1904 de Rojhilatnas Rabino li ser jimara Feylî de dayite bikolandin. Li Pêş Koh de 31.650 mal (nêzîka 130.000 Kes) û li Pişt Koh de 10.000 mal (nêzîka 50.000 Kes) wî dayite bitexmînkirin.

Serjimara Kurdên Îranê

Insiklopêdya Musulmantîyê dibêje, ku Serjimara Kurdên Îranê li nîv milyon bêtir de nayête biderkevtin. Di dema ku Encûmena Hevgirêdana Netewan ji bona pirskirina Xelkê û lêkolandina li sala 1925 de ji bona Wilayeta Musilê dabû bikirin, ew di Raportê xwe de dibêje, ku Kurdên Îranê bi texmîn ve 700.000 bi Kes ve têtin biderkevtin. Her bi xwe ev Insiklopêdî li ser Sablaxê - Sawcbolaq de dibêje, ku li vî welatê Kurd de serjimara wî bi 200.000 Kes ve tête biderkevtin, (Bergê 3, P. 188), li ser Kermanşan - Kermanşah de

33 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

dibêje, ku serjimara vî welatî bi 300.000 Kes ve têtê biderkevtin û beşê zorî wî jî bi Kurd ve têtin biderkevtin. (Bergê 2, P. 1035).

Welatê Ezerbêcanê bigir serjimara wî du melyon kesin, Beşê Rojava, Jêrî û Rojhilatî Jêrî gola Urmiyê bi welatê Kurd ve têtê biderkevtin. Herwehaji li melbenda Selmas de 13.000 Kurd têtin bidîtin. Zorî Xelkê melbenda Xoye û Mako jî, ku ew li Jorî Rojavayî gola Urmiyê -Ormiyê de têtin bikevtin, disan jî Kurdin. Bi gora van serjimarên ve Kurdên Ezerbêcanê bi layê kêmi ve û bicgeh li Ostanê Sablaxê de renga li du sed hezarî de bi bêti ve bêtin biderkevtin.

Welatê Erdilan - Erdelan ku ew nawendiya Sine ye, bigir hemû Kurdin û serjimara Neşîvanên wêyî Kurdî bi 150.000 kes ve têtê biderkevtin û serjimara Eşîrên Koçer û Nivkoçer bi 22,200 mal ve têtê biderkevtin, anga tevaya serjimara Kurd bi 250.000 kes bitir ve têtê biderkevtin⁴³.

Weha têtê biderkevtin, ku serjimara Kurd li van çar welatan de bi nêzîka yek melyonê ve têtê biderkevtin. Heger ku em serjimara Kurdên welatên din jî weku Xuresan, Kerman, Faris, Tehran, Qezwîn û Hemedan jî ligel serjimara Loristan de bidin bixistin, renga, dê ew li du melyon de têper bête biderkevtin.

Belam rastîya wê wetov têtê biderkevtin, ku serjimara rastîyî Kurdê Îranê bi diyar ve nayête biderkevtin. Ew jimara ku Rojhilatnasan dane bixuyanîkirin û ya ku me li jor de li ser de dayite biaxivtin, ji bazinê texmînê nayête biderkevtin. Nîşankirina jimareke rastîyî serjimarê inca li dawîyî amereke zanistî û bi rêk û pêk de dikare bête bikirin.

2. Kurdên Turkîyê

Miletên Neturkîyî dewleta Osmanî ji ber hoyê Cenga Mezin tûşî bedbextîya mal û wêrankirineke zor bûn. Ji cihên xwe hatin

---

⁴³Insiklopêdiya musulmantîyê, bergê 4, R. 226.

biderkirin. Birçîtîyê, nexweşîyê, vegirtina dujmin, daxwazên pir lidûhevî diravîyî dewletê ew Miletên hanê tev de pir dane bipe-rîşankirin. Pir jê mirin û jihev hatin bitarûmarkirin. Herwehaji li dawîya Cenga Mezin de ew tûşî pir belên mezinî cudabûn û mal wêranîyê bûn.

Di nava van de jî Kurd ji hemû Miletên tir bêtir tûşî birçîbûnê û perîşanîyê bûn. Di sala 1917 de, ku gava Sipahê Osmanîyî duwem tûşî birçîbûn û belayên mezin bûn, beşê zorî Kurdên alîyên Diyarbekrê hatin bihilgirtin û ew ji bona alîyên Musilê, Helebê û Edena hatin birêkirin. Gelek ji van Rebenan jiber birçîtîyê û sermê hatin bimirin.

Ewên ku wê demê li Musilê de bûn, wan bi xwe ve dane bidîtin û bibihîstin, bê ka li nava kolanan de rewşa wan çawa bû. Bi hezaran ve li walî û li walî perên kolanan de dihatin bikevtin û ew dihatin bimirin.

Biçe li vê jî de li sala 1921 de şûreşa Dêrsimê hate bivêketin û Kurdên wê jî bi tûşî sergerdanîyeke pir dijwar ve hatin bikirin. Ew bi darê zorê ve ji cihên wan dane biderkirin û bibarkirin.

Di dawîya sala 1925 de şûreşa Şêx Seîd û li sala 1930 de şûreşa Ihsan Paşa hatin birûdan û Kurdên Kurdistanê Navînî perîşan û malwêran bûn, pir ji wan hatin bikuştin, Beşekî zor ji wan bi walî û walî ve dane bibelavkirin û bitarûmarkirin û pir bi sertî û tundî ve siyaseta turkirinê derbarê wan de dane bichanîn.

Ji ber van hoyên hanê pir bi zorî ve tête bidîtin, ku Merov bikaribe bide bigotin, ku li filan cîgeh ewende Kurd têtin bipeydakirin, belam tanî radeyekî ji bona xuyanîkirina agehdarîyên nêzikî rastîyê bi neçarî ve divê em li agehdarîyên berî Cenga Gewre de bêtin bivegerandin.

Sêr Mark Sayks Rojhilatnasê bi nav û deng ve, Nivîsvanê The Caliphs, last heritage⁴⁴ di vê nivîsta xweyî bi nêrx d e derbarê Eşîrên Turkîyê de agehdarîyên zor baş, bi dûr û dirêjî dide bidan.

⁴⁴Ev Rojhilatnasê hanê derbarê Kurd de li hemû Kesî de bêtir Lêkolandindin û Gerandin kirîye, yê ku ew encamên Xwendekarîyeke dirêje û berê gerandineke 7500 Mîli li Kurdistanê û serdana wê heft caran ne.

35 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Belam li ser serjimara Kurdên ne ji Eşîran nade kirin. Weha bi gora Neqşa wîna derdikeve, ku xêza tûrbûna serjimara Eşîrên Kurdîyî Selteneta Osmanî li Alşûgurd-Erzerom-Erzincan-Zara-Egîn-Meleyê-Behsinî-Bûreçek-Orfa-Jêrî Tor Abidîn-Devê Zeyê Gewre tete bidîtin.

Û ji bona beşê Xelkên gund û bajaran Nivîsvanê Two years in Kurdistan dide bigotin: ku sînorê Kurd û Erban bi xêzeke rast ve di navbera devê Zabê Biçûk û Mendelî de tete bikişandin. Sînorê Rojhilatî bi serûştîya xwe ve sînorê Osmanî û Îranê bi xwe ve tete biderkevtin.

Rojhilatnasekî tir Rittir, P.144 dibêje: ku li aliyên goma Wanê de Ermen û Kurd têkelin û sînorê Jêrîyî tûrbûna serjimara Kurd di navbera herdu çeman de di xêza Fişxabûr-Samsad de tete bidîtin.

Rojhilatnasekî tir Tranter delê: ku sînorê Jêrî tûrbûna serjimara Kurd di xêza Diyorîk-Erzeromê-Qars yanî Erîvanê de tete bidîtin. Bêgûman Kurd di banîya Erzeromê de ligel Turk û Barkirvanên Qefqasyan ji Çerkes û Osêtan de têkelin ⁴⁵.

Biçe li vê herema gewre de Kurd li Jêrî, li Rojavayî û Rojavayî Jêrî vê herema hanê jî de hatine bibelavkirin. Zîneta wanî giştî li neqşa milîyî Kurd de tanî radeyekî hatiye binîşandan.

Insiklopêdiya musulmantîyê li ser serjimara Kurdên Turkîyê de dibêje: li gora amara ku li Mosko li sala 1925 de hatiye bibelavkirin, Kurd bi 1,5 milyon dide bidanîn. Belam belgeyên Turk serjimarên Eşîrên Koçerên Kurdan bi 96 hezar ve didin bitomarkirin. Serûştîye,

---

⁴⁵Dibe, ku Ev Osîn yanî Osîtin Berekî ji Miletê Çerkesin. (Ew Miletêkî Iranî ne û ew li Qefqasya dijîn. Coma). Meletê Çerkes jî Osîtin, Kesk, Ereks û Tereks tete bipêkhatin. Osîtin bi zimanê Çerkesî yanî bédengî yaxud liserxwe tete liberketin. Herwehaji Koh bi zimanê Çerkesî mîna zimanên Arî bi tégîhiştina Çiya tete liberketin. Osîtin, Alan, Burc hersê yek Miletin, ku ev navên hanê di Zînet û Rewşên cuda de li wan hatine kirin. Alan bi tégîhiştina Mêrxasan tete liberketin û Burc navê Mirovekî bû. Weha yekekî jî Zanistvanên Hêjayî Çerkesan ev giştîye. (M. E.).

ku ev jimarên hanê derbarê serjimara Kurd de bîr û bawerîyek baş nadin biderxistin. Hemû dizanin, ku beşê Koçer zor bi kêm ve tête biderkevtin û ew jî roj bi roj ve kêmtir jî tête bikin; çunge zînet wanî civakî û şeweyê jîyanê wan didin bineçarkirin, ku ew bêtin bineşîvanîkirin.

Leglvîjî de tête bitexmînkirin, ku jimara melyon û nîvekê bi rastî nayête biderkevin; çunge: her Insiklopêdiya musulmatîyê bi xwe ve li bergê çarem de, P. 440 de elê:

ku serjimara welatên Erzeromê, Wanê, Bedlîsê û Xarpûtê li pêş Cengê de bi 2.642.000 kes ve dihatin biderkevtin û ji van 1.828.000 Kes bi Musulman ve dihatin biderkevtin. Eşkere ye, ku bigir nîvê serjimara welatê Erzeromê bi Kurd ve têtin biderkevtin û welatên din jî bi Kurd ve bi nav û dengî û beşekî kêmtir jî Turkan di nava wan de têtin bidîtin. Jibervêjî dibe, ku Kurdên van çar welatan li melyon û nîvekê de bi kêmtir ve neyêtin biderkevtin.

Li gora lêvenerandinên Sêr Mark Sayks û Dr. Firêç li welatên dinî Turkî jî de jimareke zor Kurd tête bidîtin. Li deşta Qezil Irmaç de û li nava welatên Enqerê û Qonyê de 18 Eşîrên Kurdan têtin bidîtin, ku jimara malên wan bi nêzîka 17.000 ve têtin biderkevtin⁴⁶.

Di nava welatê Sîwasê de û li Rojhilatê şarê Sîwasê û Zara de Eşîra Koçgîrî tête bidîtin û pênc Tîrên wê jî di navbera Erzencan û Zara de têtin bidîtin. Ew ligel Tîrên xwe de bi 12.000 mal ve têtin biderkevtin.

Li liwayên Mereş, Meletyê û li Jor û Jorî Rojavayî Kendava Ins-kenderon de 14 Eşîr têtin bidîtin û xaneyên wan jî 12.000 bêtir têtin biderkevtin. Di nava Liwa Orfê de Eşîra Berazî tête bidîtin, ku ew bi duwanzde Bavik û Tîria ve tête biderkevtin. Jimara xaniyên wan bi nêzîka 17.200 ve tête biderkevtin⁴⁷.

⁴⁶M. Gorges Perro Lêgerandina xweyî hêja li ser Kurdên Deşta Xeymane de di Kovara Revue de deux mondes di Jimarên sala 1865 de date belavkirin.

⁴⁷Mark Sayks, The Caliphs last Heritage, R. 572, 588.

37 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Tevaya amarên van Êşîran bi 58 hezar mal ve têtin biderkevtin, ku serjimara wan bi nêzîka sêsed hezar kes têtin biderkevtin. Heger ku serjimara Kurdên liwa Qars û Erdehan jî biser de bidin bivekirin, cîgeh li Kurdên Îraqê û yê Suryê de bes li Turkyê de îro serjimara Kurd ji du milyon bi kêmîr ve nayête biderkevtin.

Di nivîsta Zerî dewleta Firensî de, ya ku ew di sala 1892 z. de hatîye çapkirin, serjimara Kurd li Turkyê de bi 3.012.879 Kes dayîte texmînkirin.

General Zêlendçî-Zelendji, yê Rusî jî li pêş Cenga Gewre de kurdê Turkyê bi 2.800.475 Kes dide texmînkirin.

Dewleta Osmanî jî bi xwe jî ve di sala 1914 de (bi bê serjimara liwa Dêra Zorê û wilayeta Musilê jî ve) serjimara Kurd bi 2.527.840 kes ve daye bitexmînkirin⁴⁸.

Ligelvêjî de divê em pê bêtin birûniştin, ku texmînkirina serjimara Kurd li Turkyê de di vê rojê de zor bi dijwar ve têtê bidîtin:

Yek. Serjimara dawî, weku ku peyv li ser de têtê bikin, bi serketî ve nebû.

Duwem. Li vê serjimara hanê de Pîrsa Milet û bi taybetê ve Miletê kurd guh pê nehatîye bidan û ew jî bona bîr û bawerîyên siyasî di sergûhan re hatîye biavêtin.

Ca li ber van hoyan de derbarê texmînkirina Kurd de li Turkyê de peydakirina remankirineke rast û durûst zor bi dijwarî ve têtê bidîtin.

Ji ber van hoyan û kirinên din, ku me ew li jor de dane bixuyamînkirin, serjimara Kurd li Turkyê de mîna pêş Cenga gewre nayête biderkevtin, bi serûstê ve ew bi kîmtîr ve hatîye bikin.

---

⁴⁸Ji xwe re li nivîsta Pîrsiyarîya Kurdistan û Turk de bide temaşekirin.

Ji bona nimûne: Insiklopêdiya musulmantîyê (bergê-2, P. 226) delê: ku li pêş Şerê Gewre de serjimara liwa Hekarê bi 300.000 kes ve dihate biderkevtin, di dema ku (Elmenak Cotî 1929, P. 1336) de dibêje: ku li gora amara mîrîyî sala 1927 de serjimara vî welatî her bi 25.000 kes ve dihate biderkevtin. The statesman year Book, 1926, P. 1309 vê serjimarê bi 31.568 kes ve dide bidanîn.

Welatê Bedlîsê li pêş Şerê Gewre de çar Liwa bû: Bedlîs, Muşê, Sêrtê û Genc serjimara wwan bi 398.900 kes ve dihate biderkevtin. Insiklopêdaya musulmantîyê, bergê 1, P. 715, li gor amara taze serjimara van çar liwayan de bi ser 282.578 kes ve hatîye birawestandîn; Şarê Bedlîsê jî, ku ew li pêş Cenga Gewre de bi 38.000 kes ve dihate biderkevtin, êsta serjimara Rûniştvanên wê jî 9.000 kes pêve bêtir nayête biderkevtin. (Elmenak Cotî, sala 1929 de).

Li dawêya Peymana Berlinê de Encûmenek ji Bêker Paşa (Ingilîz), Serkê Şûrayê Dewletê Seîd Paşa (Kurd) û Minas Efendî (Ermenî) hatibû bipêkhatin, da ku ew jî bona nîşakirina jimara Xelkê ji bona Kurdistanê hatibûn binarandîn. Li gora Raportê vê Encûmenê de serjimara welatê Diyarbekrê bi 840.000 kes ve dihate biderkevtin û jî wan serjimara bi Musulmanan 600.000 kes ve dihatin biderkevtin. Serjimara vî welatî di sala 1310 koçî de bi 482.940 kes ve hatibû bidakevtin⁴⁹. Serjimara piştî Cengê liwa Diyarbekir, Mêrdîn û Maden li gora Aamara sala 1927 de bi 377.500 kes hatibû bidakevtin. (ji xwe re li bibîrxistina Şêrif Paşa ji bona Konfirensê Aşîtîyê de li Paris, sala 1919 de bide binêrîn).

Herwehaji li bajarê Istenbolê de bi xwe jî ve jimareke nekêm jî ji Kurdan li wêderê de têtin bidîtin, mîna ku Mamosta Meusd Fanî di La Nasiyon Kurd, r. 23 dide binivîsandin.

Hoyên vê kêmbûnê di serjimara Kurdan de pir bi zor ve têtin biderkevtin, ku di pêşîya pêşî de barkirina Kurdan bi darê zorê ve û duwem ew şer û sûreşên li dûhev de li Kurdistanê de hatine bivêketin,

⁴⁹Nivîsta Memalik Osmanî, Tarix û Ciyografiya Luxatî-welatên Osmanî, Mêjû û ciyografiya zimanî, Eli Cewad, Istenbo sala 1313 k.

39 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

yên ku Kurdistanê nawendî ji wan re her bi gorepana ceng û şer ve dihate biderkevtin. Ligel vê jî de renga serjimara Kurdên mayî li melyon û nîvekê de gelekî bi bêtir ve bête biderkevtin.

3. Kurdên Îraqê

Li gora amarên sala 1923/24 de (Insiklopêdya musulmantîyê, bergê 2. P.1131) de serjimara Kurdê welatê Musilêyî kevin bi 494.007 kes ve dide bidanîn. Zînetê milyî wan li layê Encûmena Lipêrskirina Hevgirêdana Netewan de li sala 1925 de li du neqşan (jimara 6, 8) de nîşan bi wan ve hatîye bidan û ew ligel Raportê xwe de dane bigirêdan. Wêneyê parvekirina serjimara Kurdan li van her çar Liwayên Îraqîyî Jonî de li gora Lêvenerandina Encûmena Hevgirêdanê de P. 93, 94, 95 li Jêr de hatîye binivîsandin:

Di nava Liwaya Musilê de	83. 000 ⁵⁰
Di nava Liwaya Hewlêrê de	170. 000
Di nava Liwaya Kerkukê de	47. 000
Di nava Liwaya Sulêmanyê de	189. 900
Tevde	496. 050 kesin ⁵¹

⁵⁰Von Hammer li bergê Çaremî mêjûwa xweyî dewleta Osmanî de pêçekê bi ser mêjûwa Cihan Name dide dan û ew dibêje: "Xelkê Bajêr jî hemû Kurdin û ew jî bicge li Kurdî bi Erebi, Turkî û Farisî jî diaxivin".

⁵¹Raportê Encûmenê, R. 93-95. serjimara Mîrî jî bal dewleta Iraqê di salên 1933-1936 de jî bona hemû Wilayeta Musila kevin de, ya ku ew niha Çar Wilayetin, 1041513 Kes bûn û piranîya wan Kurd bûn. serjimara Kurdan li gora Endazê Encûmena Hevgirêdana Netewan bi 700 hezar Kes tête derkevtin. serjimara tevaya Xelkên Iraqê di hemû Wilayetan de bi 4466666 Kes dihate derkevtin.

Mîralayî Wêlson, yê ku ew ji demekê de Cîgerê Komisarê İngîlîzîyê Bilind li Îraqê de bû, di nivîsta xwe de di Nava Herdu Çeman de ji sala 1917 tanî 1920 de dibêje:

ku jimara Kurd li wilayeta Musilê de bêtir ji nivê Xelkên vê wilayetê tete biderkevtin. (R. 127).

Di navbera vê texmîna hanê de û tomara Mufesel Ciyografiya Îraqê⁵² de 46.000 kes bi cudabûn ve têtin bidîtin -R. 97- û hoyên vê cudabûna hanê nedaye bidiyarkirin.

Li layê min de weha ye, ku texmînkirina Encûmena Hevgîrêdana Netewan û ya Mufeslê Ciyografiya Îraqê bi xwe jî ve di hin deqên xwe de bi rastî ve bi kêmi livenerandinê û bicihkirineke zanistî ve têtin biderkevtin.

Yekem. Wekû Mufeselê Ciyografiya Îraqê li r. 83 de elê: jimara serjimara Îraqê tanî êsta bi rengê zanistî nehatîye bicihkirin. Û serjimarên ku li salnaman û hin nivîstan de têtin bidîtin, di encam de hemû bi ser wan texmînan ve têtin biçûyîn, yên ku ew ji bal Karmendên Ingilîz de li salên 1920 û vê dawîyê de hatine bikirin. Hêjî bi ser deji ve ji bona liwayên Jorî de encamên lêvenerandina Encûmena Hevgîrêdana Netewan jî têtin bidîtin, ku ew li layê min de ji texmînen pêşûyî bi baştir ve têtin biderkevtin.

Biçege li van herdu bingehan de encamên tomarkirinên mîrîyî dewletê jî têtin bidîtin, ku ew di salên 1927-1929 de hatine bikirin û di wan de serjimara Eşîran nayete bidîtin. Kurtîya vê jî li Mufeselê Ciyografiya Îraqê de hatîye binivîsandin.

Wa dizanim, ku bi xwe jî ve serpereştîya serjimara giştî jî pê tete birûniştin, ku ev tomara hanê jî zor kêmanîyên wê têtin bidîtin.

---

⁵²Mufesel Ciyografiya Iraqê- Bidirêjî ciyografiya Iraqê. Taha Haşimî Serekê Cenga Sipahê Iraqî. (M. E.).

41 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li gora lêgerandinên xwe de ji min re hate bidiyarkirin, ku bi xwe jî ve ewê hatine bitomarkirin, bi carekê jî ve ew bi rast ve nayête biderkevtin. Çunge Xelkê xwe ji tîrsa serbazikirina giştî xwe ji tomarkirinê didan biparastin û heger zorî li wan de bihata bikin, wan li Karmendan de derew didan bikin. Ev kêmanîya hanê jî li herdu bingehên pêşî de jî tete biditin.

Weku Mufeselê Ciyografiya Îraqê delê, ez jî weha dizanim, ku serjimara Îraqê li wan texmînen tamê êsta hatine bikin, ew bi bêtir ve têtin biderkevtin. Wehajî ev ragirtina hanê bi ber hiş ve derbare serjimara Kurdan jî de divê bête bikevtin.

Duwem. Çunge li ser Milîbûnê Êtnografî de tete bikolandin, nabe, temaşeyî cudabûna bawermendiyê û dîtinên xwe bête bikin. Her weku Mufeselê Ciyografiya Îraqê li beşê Kildanî, Suryanî, Cuhû û Xelkên dinî Îraqê de jî destê milyî Êreb dide bidanîn. R. 89. Wehajî ji bona desteyê Yezîdî, File û Cuhên nava Kurdan jî divabû bihata bikin; jiber ew di koka xwe de bi Kurd ve têtin biderkevtin, mîna ku Sêr Mark Sayks li Êtnografiya xwe de daye binîşandan û her weku Nivîsvanê Du Sal li Kurdistanê de li r.39 de delê, wehajî divabû ew wan ji Kurdan bidana bidanîn.

Encûmena Hevgerêdana Netewan di perê 58 Raportê xwe de dibêje: "Yezîdî bi Kurdî ve didin biaxivtin, bi Kurdî ve didin binivêjkin û hêjî bi serdeji ve bêtir bi bawermend ve têtin biderkevtin, ku Xwedanê wan jî bi Kurdî ve dide biaxivtin". Li perê 59 de mêldariyê li ser lêkolînên Rojhilatnas Sêr Mark Sayks de dide bikin, yê ku ew bi xwe ve jî bona Sincarê hatiye biçûyîn û li wêderê de wî der barê vî desteyî hanê de lêkolandinên zanistîyî baş daye bikin û ew dibêje:

"Ev Yezîdî bi durûvê xwe jî ve bi Kurd ve têtin biderkevtin û kurdûna wan jî her li ber zîmanê wanî kurdî bi xwe ve nayête biderkevtin, bejin û bala wan jî zor li Kurdên Dêrsime de têtin biderkevtin û renga, li dawîya hêrîş û vegirtinên Têmorleng de ew jî bona şaxê Sincarê hatibin bibarkirin". Sêr Mark Saks bi vê baweriyê desteyê Yezîdî ve bi carekê ve di nava Liste û Neqşa Eşîrên Kurd de dide bidanin. (Dawîya Warîsatê Xulafa, r. 553, 588).

Li layekî din jî de Rojhilatnas Dr. Firêç jî dibêje: "Di nava Eşîrên Kurd de gelek rêç mîna Yezîdî, Qezelbaş.. hd. têtin bidîtin" û bi vî rengî ew Yezîdî jî Kurd nade bicihêkirin. (Kurdler. R. 7).

Wehajî bi xwe jî ve Mufeselê Ciyografiya Îraqê jî bi vê peyva hanê, ku Yezîdî jî ji Gelê Kurd têtin biderkevtin, vê remana hanê ew dide bipiştgirtin. (P. 109).

Ji bil destê Yezîdî jî her li liwaya Musilê de desteyê Sarli, Bacoran û Şebek jî têtin bidîtin, ku ev jî bi xwe jî ve bi Kurd ve têtin biderkevtin û lêkolînên Encûmena Hevgirêdana Netewan jî vê yekê dide bipiştgirtin û ew dibêje: "ku zimanê wan jî bi Kurdîyeke tozekî têkel û pêkele ve têtin biderkevtin û bawermendîya wan jî têtin bicihêkirin". (R. 60).

Insiklopêdiya musulmantîyê jî Xelkê Sincarê bi Kurd ve dide bidanîn û ew li ser benda Şebek de li ser van her sê destên dawî de dide bipeyvkirin û ew dibêje: "ku Şebek rêça beşê li Kurdên Musilê ye û li gora texmînên Karmendên Ingilîzî de serjimara wan jî bi deh hezar kes ve têtin bidîtin. Musulmanên wan navan navê Ewec yanî Çewt ji wan re didin bigotin. Ev jî li melbenda Sincarê de li dêhatê - gundê- Elî Reş, Yekîce, Xizne, Talar ... hd. têtin bidaniştin û ew ligel Yezîdîyan de dirawsefîyê didin bikirin. Li gora bîr û bawerîya Eb Instansê El-Kiremîlî de ev jî bi rêçeke pir xwîngerm ve têtin biderkevtin.

Beşê salaî ji Eşîra Kakayî têtin biderkevtin û ew bi rêç û ayîna wan ve têtin bigirêdan. Herwehajî li wan navan jî de Eşîra Bacoranê Kurdî jî têtin bidîtin. Bawermendî û rêça wan bi nehênî û poşandî ve têtin biderkevtin û ew jî bi Elî Îlahîn ve têtin biderkevtin. Ew li gundên Umerkan, Toprax Ziyaret, Tel yaqob, Baş Pîta ... hd. têtin bidaniştin.

Li gora Raportê Encûmena Hevgirêdana Netewan de serjimara van hersê beşan ligel desteyê Yezîdî de serjimra wan bi hev re bi 26.000 kes ve têtin biderkevtin.

Siyem. Bi navê zanistîyê û rastîyê ve divê li ser me de em pê bêtin birûniştin, ku Kurdê Îraqê nebes tenê ji Kurdên wilayeta kevnî Musilê

43 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

têtin biderkevtin; li liwaya Bexdadê, Diyalê û Kut jî de jimareke baş ji Kurdan tête bidîtin. Mufeselê Ciyografiya Îraqê ev beşê hanê ji Kurdan di ser guhên xwe re dayite biavêtin û herwehaji li mîşankirina sînore Êtnogirafi jî de li rastîyê de hatiye bidûrkevtin. Bes û bi tenha ve ji bona diyarkirina rastîyê divê li ser van herdu deqan de em bidin biaxivtin:

1. Serjimara Kurd li liwa Bexdadê de, bigir hemû Kurd li şarê Bexdadê de dijîn, jimara wanî rastî her çend jî diyar niye, belam renga di navbera 25 û 30 hezar kes de bête bidîtin.

Serjimara Kurd li liwa Diyalê de baştir hatiye bicihkirin. Navçeyê Horîn-Şêxan, Qorato-Xorato hemû bi Kurd ve têtin biderkevtin. Navça Navînî û bajarê Xaneqînê bi xwe jî ve piraniya pir ji Xelkên wê bi Kurd ve têtin biderkevtin. Herwehaji li Navçeya Qizilrebat jî çî li nivî nava navçe de yanî li derveyî wê jî de û herwehaji li melbenda Şehreban jî de beşek Kurd tête bidîtin⁵³.

Li melbenda Mendelî jî de Eşîra Qere Ollûs, ku bigir ew bi nêzîka 500 mal ve têtin biderkevtin, tevde bi Kurd ve têtin biderkevtin. Li navça Qezaniyê de hin Eşîrên Lor têtin bipeydakirin. Gundê Dêyê Şêx û Dero

---

⁵³Ji pêrabûna dewleta Îraqê di sala Çûyî de û ya berî wê de derbarê amarê de, ku wêneyekî wê divê li nik Wizareta Hundurû de bête biparastin, tête derkevtin, ku di melbenda Xaneqîn de 21 Eşîrên Kurdîyî Biçûk û Mezin têtin bidîtin, ku Serjimara wan 16000 Kes tête bidanîn. Di bajarê Xaneqînê de bi xwe Taxa Hemêdîyê hemû Kurdin. Taxên din Ebdula Beg, Erebi û Axa piraniya wan Kurdin. Di Taxên din de Jimareke nekem ji Kurdan di nava wan de têtin bidîtin. Di Navçiya Melbendê de gundên Elyawe, Bawe Pilawî û Dekeke hemû Kurdin. Herwehaji piraniya Xelkên Xaneqînê, Kehrîz, Hacı Qere û Qole Kurdin. Herwehaji di bajarê Qizilrebat de du Tax hene, ku Yek ji wan bi carekê ve Kurdin û ew bi navê Taxa Çolek tête binavkirin. Di vê Navçeya hanê de Eşîra Zerkoşî Kurdî û hinek ji Eşîra Deloyî Kurdî dijîn. Herwehaji tede Berekî ji Eşîra Sore Mîri di navbera Şehreban û Ebû Cisre de dijîn.

bi Kurd ve têtin biderkevtin. Herwehaji beşekî zor jî ji navîna navçeyê bi Kurd ve têtê biderkevtin û ew jî Bavikê Qezanloyî Bacilan têtin bidakevtin. Li bajarê biçûkî Mendelî de, ku ew bi sê gereken -tax-ve têtê biderkevtin, yekek jî wan bi carêke ve bi Kurd ve têtin biderkevtin.

Li melbenda Bedre de di navçeya Zurbatîyê de û di navça Şêx Seed de li gundê Begsaye-Baxê Şahî de hin jî Eşîr û Cotkarên Lor têtin bidîtin. Renge, ev Kurdên melbenda Xaneqîn, Mendelî, Şehreban, Bedre û Şêx Seed li çil hezar kes bi kêmtir ve neyêtin biderkevtin.

2. Sînorê Jîrîyî Êtnografîyî Kurd li gora Mufeselê Ciyografiya Îraqê de divê bi Xêza Zaxo-Rojhilatê Hewlêrê-. Kerkuk-Kefrî bête biderkevtin. Weha bi vî rengî ev Xêza hanê ne ligel lêkolandinên û beqşa Eşîrên Kurd de jî bal Sêr Mark Sayks de, ne jî ligel aghdarî û pêrûniştinên Kapitên Hay-Hê⁵⁴ de û ne jî ligel neqşa Êtnografiya Lêvenervanê berêz Mêcer Longirik⁵⁵ de hev dide bigirtin. Herwehaji ew ne ligel neqşa milyî ya Encûmena Girêdane Netewan de, zînetî li rastê û rastîyê de têtê biderkevtin.

Kapitên Hê di nivîsta xwe de dibêje: "Biçege li beşekî Xelkêyî Hewlêrê de û hin jî Filên Eyn Kawe, Şeqlawe, Koye û çend gundên Erebi li Şemamk û Qereçolê de hemû Xelkên liwa Hewlêrê bi Kurd ve têtin biderkevtin". (Du Sal di nava Kurdistanê de, r. 35).

Biçege lê vê jî de her kes li melbenda Mexmur de kêmtir yanî zor jî xwe re hatibe bigerandin, ew bi xwe jî ve hatîye bişarezabûn, ku ew erdên di navbera Zabê Biçûk û Mezin de Eşîra Dizeyîyî Kurd li ser de

⁵⁴Hay Two Years in Kurdistan 1921, Lêgervanê Serpereştîyê li Hewlêrê de.

⁵⁵Four Centuries of modern Iraq, London 1925.

45 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

tête bijîyandin, ya ku ew di dema Mêstir Hê de serjimara wê bi sê hezar kes ve hatiye bitexmînkirin. Li gora texmînên vê salê (1930) de divê çend hezarek bête bibêtkirin.

Lêbelê li gora Mufeselê Ciyografiya Îraqê di navbera herdu Zab de ne Kurd û ne jî Eşîra Dizeyî têtin bidîtin. Evaya jî bi xwe jî ve bi carekê ve dijê rastê û rastîyê bi xwe ve tête biderkevtin.

Heger ku em ji xwe re li neqşa Êtnogariya Encûmena Hevgirêdana Netewan de, li neqşa Çar Sedsalên Dawîyî Îraqê de, li neqşa Duwayî Warisatê Xulefa de bidin bitemaşekirin û ji xwe re Du Sal di navbera Kurdistanê de bidin bixwendin, dê ji me re bête bidiyarkirin, ku sînorê Jêriyî milîyî Kurd -bi şeweyekî giştî ve- bi Xiza di navbera Mendelî Devê Zeyê Koye -Zeyê Biçûke- ve tête biderkevtin. Ji xwe re li neqşa milîyî Kurd bide bitemaşekirin, ya ku ew di dawîya vî bergê hanê de hatiye bidanîn.

Bi kurtî ve, li gorî wan dirêjbûnên de, yê ku ew li jorê de hatine biraxistin, zor rege, ku serjimara Kurdê Îraqê jî 6.000.000 kes bêtkir bête biderkevtin.

Eger serjimara Îraqê bi Sê Melyon Kes pê bête rûniştin, weha andazê Kurdê Îraqê li gora Serjimara giştî divê li dor û berê 20 % de bête biderbikevtin.

4. Kurdên Rusya

Di sala 1910 de li welatê Qefqasya de serjimara Kurd bi 125.000 kes ve dihate biderkevtin. Dewleta Rusya Kurdên liwaya Elizabêt Pol⁵⁶ ango Kurdên Zenge Zor, Cuwan Şêr, Cibraêl û Araş jî bona nava vê serjimara hanê nedabû bixistin.

Îro Kurdên van her çar navçeyan melbendeke ser bi xwe ve didin bipêkanîn. Jiber hoyê têkelbûna wanî zor ligel Turkên Ezerbêcana

---

⁵⁶Ew bajarê Genceyî Kev ne.

Rusî de di nava zimanê wan de hin ji gotinên Turkemanî hatine bikevtin.

Rojhilatnas Corsin, tenya derbarê Kurdên van her Çar Navçeyan de Nivîstokek di sala 1925 de daye binivîsandin û ew li Tefflîsê de li Çapê de daye.

Li Gurcistanê de û li herema Exsexe jî de jimareke giringî Kurd têtê biderkevtin û ew di nava nozedeher navçeyan de têtin bibelavkirin.

Dewleta Bolşevîk, ya ku wê Komara Eremenîyî Erîvanê date bida-mezirandin, hin ji Kurd jî ji bona nava wê dane bixistin û ji van jî Kurdên Qere Bax têtin biderkevtin, yê ku ew çend ji Bav û Tîrên Eşîra Zilan têtin biderkevtin û binê vê Eşîrê li welatê Beyazîdê de têtê bidîtin.

Êsta ku serjimara Kurdê Qefqasya, yê ku ew di nava Komara Erîvanê, Ezirbêcanê û Gurcistanê de têtin bidîtin, bi carekê ve bi diyar ve nayêtin bidîtin. Bi rastî ve Mufeselê Ciyografiya Êraqê serjimara wan bi 50.000 kes daye bidanîn.

Lêbelê ez bawernakim, ku evaya dê bi rast ve bête biderkevtin, çunge bi tenya ve ew beşê ku ligel welatê Qarsê de bi dest Turkîyê ve hatîye bikevtin, li gora serjimara welatê Qarsê bi 63.107 kes ve dihatin biderkevtin. (The Statesmans Year Book, P. 1309).

Eve inca bi 25 tamî 30 hezar kes têtê biderkevtin. Di dema ku serjimara Kurdên mayî li Qefqasya de li gora amara sala 1910 de divê ji 150.000 kes kêmtir neyête biderkevtin.

5. Kurdên Surî

Ji kevnar de li Suryê de û bi taybetî ve li beşê Jorî de di zîneta Eşîrtîyê û bajarîyê de Kurd têtin bijîyandin.

Xwedîyê lasiyon Kurd Mamosta Mesud Fanî dibêje: Ku Kurdê Surî tède ji dema Eyûbiyan de bi nav û dengin. Ew bi ser ve dide

47 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

bivekirin û dibêje, ku bes û bi tenha ve serjimara Kurdan li bajarê Şamê de bi xwe ve bi nêzîka bîst hezar kes ve tête biderkevtin. Li ser bîr û bawerîya M. Deniker de ku Xelkên Lubnana Rojava, File û Dirûzên çiyayê Şêx û Horanê ew bi xwe ve ji tevlihev û têkelbûna Kurd ligel Xelkên cih û dorhêlê de hatine bipêkhatin. (R. 20, 21).

Dr.Frêç dibêje: li wilatê Helebê de 27 Eşîrên Kurd têtin bipeydakirin. Pêş Cenga gewre li liwaya Helebê de bi xwe ji ve gelek Eşîr dihatin bipeydakirin, li bajarê Helebê de bi xwe ji ve jimareke Kurdî baş tête bipeydakirin. Li Harim, li Cebel El-West, Bilan, li dor û berê Çemê Asî û li Çiyayê Kurd de gelek Eşîrên Kurd têtin bidîtin. Bi xwe ji ve li bajarê Şamê ji de jimareke Kurdî baş tête bidîtin (Dr. Frech- Firêc , Kurdler, P. 74-79).

Konsulê Rusî li Helebê de Misyo Zimirman jimara Kurdê Jorîyî Suryê bi 125 hezar kes ve daye bitexmînkirin. Li layekî tir ji de ew dibêje, ku tanî Ava Asî û Bilan, yên ku ew di bin desthilatîya Firensî de têtin biderkevtin, bi nêzîka 20 hezar Kurd ve têtin bidîtin .

Bi kurtî ve li gora texmîna pêş Cengê de Mesyo Zimirman bi bê Kurdên wan beşên welatê Helebê, yê ku ew li Turkîyê Mane, serjimara Kurdê Jorî Surî û yên navîna wêna bi 70.000 tanî 80.000 Kes ve dide bidanîn.

6. Kurdên Bilucistan, Hindistan û Afxanistan

Li Bilucistanê de Eşîrên Biraxoyî hemû yanji beşekî zor jê bi Kurd ve didin bidanîn. Ev Eşîre hanê bi zor ve tête biderkevtin û beşê gewre jê li Bilucistanê de tête bidîtin û navîna wêna di şarê Îxê de tête biderkevtin. Sînorê Jorîyî herema vê Eşîrê bi bajarê Ketna ve tête biderkevtin û ew di ser Kelat re tête biderbaskirin û tanî Las-Bela tête biçûyûn. Weha bi vî rengî ve dirêjbûna vê herema wê bi nêzîka 250 mîlî ve tête bidirêjkirin. Ev Eşîra hanê di Koka xwe de bi du beş û pênc Bav û Tîr ve dihat biderkevtin: Beşê yekem jê bi Serawan-Biraxoyê Serû ve û beşê duwemî tir jê bi Cahilan=Biraxoyê Xuwarû ve têtin biderkevtin. Bav û Tîrên wê jî evin: Kamberanî, Mîrewanî, Gorkenarî, Şomalani û Qelderanî.

Insiklopêdiya musulmantîyê di (bergê 1, r. 630) de hin diyarkirinan derbarê bi vê Eşîrê de dide biderxistin û ew dibêje: Biraxoyî weku Biluc mîna ku goye dibêje, ew ji aliyê Helebê ve hatine. Bi rastî jî ve renga, ku ew ji Rojava jî bona vî welatî hatibin û renga, ku koka wan jî koç bin; ku ew li pêş hatina Bilucan de ji bona Kerman ewji bona Makran hatibûn û ew ligel wan de hatine bitêkelbûn.

Têgihîştina koç bi liberketina Gerok ve tete biderkevtin û Idrîs⁵⁷ jî dibêje, ku ev Eşîrên hanê jî desteyekî ji Kurd têtin biderkevtin. Bi rastî jî ve Merov dide bidîtin, ku bi navê û dengên wan hemû Biraxoyî li Las-Bela de bi Kurdê Gelî ve têtin biderkevtin û li gora vena jî de dibe, Merov bide bigotin, ku koka vê Eşîrê ji Kurdên Rojavayî Îranê tete biderkevtin û ew ji wêderê jî bona Bilucistanê hatine bibarkirin.

Sejîmara Biraxoyê Bilucistanê bi nêzîka 300.000 kes ve tete biderkevtin.

Li Hindistanê jî de, li welatê Sind jî de ji Eşîra Biraxoyî bi 48.108 Kes ve tete biderkevtin. (Insiklopêdiya Musulmantîyê, bergê 1, r. 630).

Rojhilatnas Tedesko-Tedescu di navbera Miletê Biluc û Kurd de jî hin ji girêdan û pêwendîyan daye bidozandin. (Insiklopêdiya Musulmantîyê, bergê 2)

Li gora Şerefname de ji Efganistanê hin ji Eşîrên Zengene ji bona Bilucistanê hatine bikockirin. Li gora vê jî de divê Kurd li Efganistanê jî bêtin bidîtin.

Bi xwe jî ve Morgenestirin jî dibêje, dibe ku li dorhêla Rojavayî Herat jî de hin ji Xelkên Kurd ziman bêtin bidîtin.

Ji bona peydakirina remaneke giştî derbarê rewş, zînet û belavkirina Kurd de divê li neqaşa milîyî Kurd de li dawîya vî bergê hanê de bête bitemaşekirin.

---

⁵⁷Nêt li vir de Şerîfê Idrîsîyê Çiyografi û Gervanê bi nav û bange, yê ku ew xwedîyê Nizhet El-Muştaq fi İxtiraq El-Afaq, ya ku ew li London di sala 1866 de hate çapkirin. (M. E.).

49 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li gora van diyarkirinên hanê de renga, ku serjimara giştîyî Kurd bi vî rengî ve bête biderkevîn:

Kurdê Îranê	2. 000. 000 kesin⁵⁸
Kurdê Turkiyê	1. 500. 000 kesin
Kurdê Îraqê	600. 000 kesin
Kurdê Rusya û Suri	230. 000 kesin
Kurdê Bilucistan û Hindistan	350. 000 kesin
Hemû	4. 680. 000 kesin⁵⁹

⁵⁸Kurozon dibêje, ku ji Xwendekariyên hêja ji yên Misyo Zoltalov ji bona Civata Asyayî Rusî di sala 1888 de tête biderkevîn, ku serjimara Kurdan li Iranê de ji bil li Wilayetên Xuresan, Sicistan û Faris de 1380000 kesin, ku ji van 780000 kes ji Lor û Bextiyarin. Îran, bergê 2, R. 494.

⁵⁹Li Nameya Dr. Belec Şêrkoh , ya ku ew bi zimanê Erebi de li jêr nav û nîşa Pirsîyarîya Kurd de hatiye nivsîndin û ew li Misrê de li sala 1930 hatiye biçapkirin, dibêje: "serjimara Kurdîyî giştî Heşt Melyon û hinek derdikeve. Ew dibêje ev serjimara hanê li ser Bîr û Bawerîya Alexander Japa di nivista wî de hatiye, ya ku ew li sala 1860 li Petersburg hatiye biçapkirin". Lêbelê ew tu kaniyên din nade bidan, da ku ew piştî vê bidin bigirtin.

Ji aliyekî din de Danerê Pirsîyarîya Kurd beramber Turk ve, R. 46 de dibêje: "Kurd dibêjin, ku tevaya serjimara wan beî Cenga Cihanî Yekem weha dihate biderkevîn:

Li Turkiyê	2987960
Li Suri	289940
Li Îraqê	749380
Li Îranê	1300000
Li Ermînya	60000
Gişt	5387280 kes bûn"

Firidriş Milingin, yê ku ew bi Xwendekariyên xweyî hêja li ser Kurd û Kurdistan ve pir bi nav û denge, dibêje, ku serjimara Giştî ji bona Miletê Kurd bi pênc Melyon kes tête derbikewînin. (Jiyaneke Lipaşvemayî di nava Kurdan de, R. 144-

Derîyê Duwem

Koka Kurd

Ev lêgerandina hanê beşê herî diwartinî vî nivîsta hanê bi xwe ve dide biderxistin; jiber ku dozandinên Şopên Kevnarîyê Dirawsên Miletê Kurd û herwehaji li Kurdistanê de bi xwe ve derbarê koka Kurd de agehdariyên bi carekê ve hejî nehatine bidan. Jibervîjî ji bona xuyamîkirina remaneke bi carekê ve der barê vê Pirsîyarîya hanê de hêstanjî dema wê hejî nehatîye bihatin.

Pirofêsor Von Minoriskî ji Hemtayên xwe bêtir ligel pirsîyarîyên Kurd û Kursistanê de xwe daye bimijûlkin. Di vî warê hanê de bi rastî ve hunervanîyek û nasîneke wîyî pir berz û bela tête bidîtin.

Vê carê wî der barê kok û mêjûwa Kurd de kurtîyek zor bi nex ve ji bona Insiklopêdiya musulmantîyê dayite binivîsandin.

Bi xwe jî ve ji bona nivîsandina vê nivîsta hanê jî wê xwe li ber dilê min de date bişêrînkirin.

---

152).

Lêbelê Xwedîyê Lanasyon Kurd piştî wî pir texmîn û bidanînmê serjimara Kurd date dan. Wî got, ku serjimara Kurdan 2789000 kes tête derbikevîtin. Ji wan Melyonek li Turkîyê de, 494 hezar li Îraqê de, 125 hezar li Qefqasya de, sed hezar li Surî de, 700 hezar li Îanê de, 350 hezar li Bilucistan de û Bîst hezar li Efxanistanê de tête bidîtin. (R. 41).

Ew kurtbûna hanê bigir ku ew bingehê vê nivîsta hanê dide bipêkanîn. Beşê girêdayî bi koka Kurd ve bi rastî ve ew bi encamê karekî zor dirêj ve tete biderkevîn û bigir ew bi xwe ve kurtbûna hemû şop û remanan dide biderxistin, yê ku ew tanî êsta der barê Kurd de hatine binivîsandin yanî hatine bigotin.

Li layekî tirjî de min wist, ku ez li agehdariyên Serpereştê Biroya Şopên Îraqêyî Kevnar Sêr Sindny Simis de sût ji xwe re bidim biwergirtin. Ev Zanayê hanê jî bi karnasekî Mêjûvanê Rojhilata Nêzik ve tete biditîn û di nava Rojhilatnasan de cihêkî wîyî taybetî û bilind tete biditîn.

Vî Zanayê hanê di vî warê hanê de alîkariyeke baş ji bona min date bikirin û der barê Kurdistanê Kevnar de xwendekariyên xwe date binivîsandin û ew ji bona min date birêkin.

Remana van herdu Karnasên bi nav û deng ve bi xwe jî ve li jêr de, wek hatiye biderkevîn, ez didim binivîsandin û di dawîya wan de di benda sêyem de xwendekariyên xwe û herwehajerê baweriya xwe jî didim bixuyanîkirin, ji yê ku ew encama lêvenerandinên hin ji nivîstên bi nav û deng ve hatine biwergirtin.

Ez hêvîdarim, ku bi vê raxistina hanê ve der barê koka Kurd de dê remaneke giştî û baş bête bipeyda kirin.

Bîr û Bawerîya Von Minoriskî

Ev Karnasê hozanê bi nav û deng ve dibêje:

Zor dibe, ku Miletê Kurd li Rojhilat ango ji Rojavayî Îranê de ji bona Rojava Kurdistanê êsta hatîye bikoçkirin û bicîgîrîkirin. Lêbelê hatina vî Miletê hanê bergîrî nade bidan, ku li hatina wîna de Miletêkî tîr û yanî çend Miletên din têkel ligel hev de bi navekî mîna Kardo ve, ku ew li navê wî de tete biçûn, li Kurdistanê navînê de nedihate bijîyandin û li paş de ligel wî de hatibû bitêkelîkirin...

Rojhilatnas Tureau Dangîn-Turo Dangîn li Kovara Asuryolocî de bi du depên nivîsandî ve çavên wî bi wan ve hatîye bikevtin, ku mêjûwa wê nivîsandinê bi du hezar sal pêş zayînê ve tete biderkevtin. Ew li ser welatekî "Kar-da-ka" de dide bipeyivandin û ev welatê hanê jî bi dirawsê Xelkê "Su" ve dihate biderkevtin, yê ku ew di nava erdên Jêrî gola Wanê de hatibû bineşînkirin. Şerefname dibêje, ku li herema Bedlîsê de keleheke kevnî bi navê Suyî ve tete bipeydakirin.

Li dawêya vê mêjûwê de bi hezar sal ve Tiglath Pileser-Tiglat Pilêzer⁶⁰ ligel Miletêkî de şerek dayite bikirin, ku navê wî bi Kurtî-Kur-tî-e ve û ew li şaxên Azu de tete bijîyadin, û ew di wî şerî de hatîye bişikenandin. Rojhilatnas Driver-Dirayver dibêje: Ev şaxên hanêyî Azu bi xwe ve bi şaxê Hazu ve tete biderkevtin, ango bi Sasonê êsta ve tete biderkevtin.

Heridot li rûdanên sedsalê pêncemî pêş zayînê de li ser navekî weha de nade biaxivtin, lêbelê li gora peyva xwe de dibêje, ku sêzdehemîn welatê dewleta Achaemenid-Axmen), yê ku ew di pişt re ligel Ermînya de hate bigirêdan, Buxte Wêx bû. Li gora Rojhilatnasên Noldke, Gepert, M. Hartman de ev navê hanê ligel navê Boxtan-Bohtan de bi yek ve tete biderkevtin.

---

⁶⁰Li gora Şopên kevnarî Aşûrî de Tiglat Pileser-Pilêserê Yekem di navbera 1098-1068 Pêş Zayînê de daye biserdarîkirin.

Xenophon-Zinefon Li ser Vegera Deh Hezaran de li sala 400-401 pêş zayîne de peyvê li ser Miletê Kardoka dide bikirin û ew dibêje, ku welatê wan tanî Bohtan dihate biçûyîn.

Di wê dema hanê de êtir li kenarê çepê şapê Diclê de⁶¹ û li dorhêla çiyayê Codî de Merov li vî navê hanê de lê tête birasthatin.

Ji bal Nivîsvanên bi nav û deng ev herema hanê bi Curduene -Kurduîn dihate binavkirin. Dibeji, ku guhertina peyva vî navê hanî jî jiber dijwarîya peyvîna tîpa (G) ji bal Samiyan de hatibe bikirin. (Driver-Dirayver).

Bi zimanê Aramî ve bi vî welatî ve dešta Kardo didatin bigotîn û bi bajarokê Cezîret Ibin Emîrîyî êstajî ve Gazartayê Kardo didatin bigotîn. Li nav Ermeniyan de ev welatê hanê bi Kordudh-Korduz ve û li nav Ereban de, weku Bilacoî û Teberê dibêjin, bi peyva Bakarda-Baqerde ve didin binavkirin⁶².

Yaqûtê Hemêwî ji Ibin Esîr dide biwergirtin û ew dibêje, ku welatê Beqrda beşek ji welatê Cezîre ibin Emir bû û tede du sed gund û dê dihatin bipeydakirin.

Bajarên Elsemanîn, Cûdî, Feyrûz û Şapûr li kenarê çepê şapê Diclê de û li beramberî Bazabda de dihatin bikevtin. Bazabda li kenarê rastî Dicl de dihate bikevtin. Li paš de ev navê Bakardayî hanê, yê ku ew ji bona welatê wî bû, di nava nivîstên musulmantiyê de hate

---

⁶¹Peyava Dicle bi zimanê Farsî beramberî wê Arrou-Arû tête bekaranîn. Ev Çemê hanê weha tête binavkirin; jiber xurtbûn û leza wî ye. Bi Îbrî navê Çî Dikel lêtête kirin, ku ew jî beramberî Arû ye. Peyva Tigris ew ji peyva Tighla Zendî tête bipêkhatin. Ev jî ji peyva Tig-Tîjî Sensikrîti tête bipêkhatin, ya ku ew bi têgihîştin Tîj-Tûj tête liberkevtin. Ev Çemê hanê li nêzîka Not Mîlî ji Avkenda Farsî de ligel Çemê Furatê dighêhev. Dirêjbûna wî 1146 Mîl tête biderkevtin. (Wergerandina mêjûwa Kortyos, Derîyê 4, R. 37). Hêjî peyava Tîj di zaravayê Sulêmanyê de bi vê Têgihîştinê tête bidîtin.

⁶²Ji xwe re li Exabar El-Tiwal ya Ebî Henife El-Denorî, R. 3 û li Teberî bergê 10, R. 175 de bide temaşekirin.

55 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

biwindakirin û li çîgehê wî navî de Ceziret Ibin Emir, Bohtan ... hd. hate bipeydakirin.

Li gora goyên Zanevanên Erebb û Ermenî de erdên Kardo cihekî wîyî zor biçûk tête bidîtin. Bi rastî jî ve li ser tuxûb û sînorên Kurduîn de li nik me de tu agehdariyên baş nayêtin bidîtin. Her li ser sê bajarên wî de, yên ku ew bi Sareisa-Sarêza, Stalka-Sitalka û Pinaka-Fênik ve têtin biderkevtin û li qeraxê şapê Dicle de dihatin bikevtin, hatiye bipeyivandin.

Lê Raportê Rojhilatnas Strabo- Sitrabo de, yê ku wî ew di vî warê hanê de daye binivîsandin, zor bi giringî ve tête biderkevtin û li gora vê Raportê hanê de têgihîştina kurdewaye demekê bi navê çiyayên di navbera Diyarbekir û Muşêyî êsta de dihate biderkevtin.

Bi kurtî ve Kardoxuy li her layekî de be, hîç gûman tede nayête biderkevtin, ku ev navê hanê bi renegeî tir ve dîsan her dihate bidîtin. Peyva dawîyî "Xuy" renege, ku ew li çîgehê Kh hatibe bikaranîn, ku ew di zimanê Ermenî de alavê pirîbûnê dide biderxistin. Inca li gora vê de renege, Ku Lêvenervanên Yunanî û Romê ev navê hanê di nava nivîstên Ermenî de dabin bidîtin?

Li layê Zeynefon de weha tête biderkevtin, ku Miletê Kadoşuy-Kardko ne bi Artakesres-Ardeşîrekan⁶³ û ne jî bi dewleta Ermenî ve dihatin bigirêdan. Li sedsalê pêşî zayîne de welatê Kurduîn jî bal Dikranê duwem de hate bizeftkirin û wî Qiralê wêyî bi navê Zarbinus date bikuştin.

Li sala 115 de di paş zayîne de Qeralê Kurduîn bi navê Manisarus ve dihate binakirin. Li gora peyva Rojhilatnas Habişman de dewleta Ermenî bes bi nav welatê Kurduîn ve hatibû bizeftkirin.

Li dema Zenifon de, heger ku Eşîreke Îranî li Jorî Dicle de hatibe bidaniştin, ne dûre. Lêbelê bi hebûna navekî weha ve jî bona Miletê Kurdoşî bi kok ve nayête bidanîn. Ev navê hanê bîngehê wî û

---

⁶³Mebest jî peyva Artaksîres-Erdeşîrekan Şahê Erdeşêrê bi nav û bang û Dûmayînen wî ne.

wergirtina wîyî zimanê Samî dide biderxistin⁶⁴. Bi zimanê Aşûrî ve -Kardo- bitêgihîştina- bi hiner ve yanjî bi Pahlewan ve tête biliberketin û Karado jî bi hinerbûn ve tête biliberketin.

Li layekî tirjî de hinek wekhevbûna peyvê ligel navê Xelkê Khaldi-Xaldi de tête biderkevîn û ev Xaldi li jêr nav û nîşana Uratu-Orato yaxud Urashtuyî Aşûrî de baştir hatine binasîn û ew li dora Eraratê de hatine birûniştin.

Ev Miletê Xaldi li dawîya sedsalê nehan de li pêş zayînê de di Ermînya de hatine bidîtin û li paš de li dorhêla gola Wanê de dewleteke bi hêz û hiner ve wan jî xwe re dane bidamezirandin û vê dewleta hanê tanî destpêkirina sedsalê şeşemîyî pêş zayînê de ji xwe re daye bidirêjkin.

Rojhilatnas Lêman Hawpt li gora nivîsta Gotingîn de, ya ku ew li sala 1907 de hatîye biderkevîn, dibêje: Li nava van Xalidiyan de hin jî Barkirvanên Bêgane hatine bidîtin. Mayer li bingehê welatê vî Miletê hanê de li Araks-Arasa nawendî de lê hatiyê bigerandin.

Bi kurtî ve di sedsalê heftemîn de di pêş zayînê de û li dema hatina Ermenîya de ji bona Kurdistanê ev Xalidî hatine bibelavbûn û ew ji bona şax û çiyayên dorhêlê hatine biçûyîn⁶⁵. Belam navê wan li herema gola Wanê de her zindî bû û di bajarê Xelatê de, yê ku ew li kenarê serî gola Wanê de tête biketin, divê şopên van Xalidî yan bêtin bidîtin⁶⁶.

⁶⁴Mebest li Netewê Same, yê ku ew kurê Nuhe-Xwedê lê xweş be-Aşûrî, Kildanî, Erebb, Ebrî, Fênêqî û Qertaçî jî li vî Netewî bi xwe ne.

⁶⁵Li Mufeselê Tarîxî Umûmî Iraq-Dirêjbûna giştîyî mêjûwa Iraqê de Ehmed Refiq Beg dibêje, ku Miletê Xaldi li Cîgehê xwe maye û ew ligel Ermenîyan de hevgerî û têkelbûn (bergê 1, R. 347).

⁶⁶Insiklopêdiya musulmantîyê dibêje, ku Xilat yanji Xelat li nêzîka Terabzûnê tête bikevîn. Ev bi xwe rast niye. Nivîsvanê Mufeselê Tarîxî Umum di lêgerandina xwe de li ser dewleta Xalidî de dibêj, ku zimanê van Xalidiyan bi xwe nala zimanê Gurcî yanjî zimanê Laz tête bidîtin û ew ligel zimanê Samî de hîç pêwendîyeke wî niye. Paytexta dewleta Xalidî Toşpa-Wan bû. Tiglat Pilêzerê Qeralê duwemê Aşûrî di sala 743 Pêş Zayînê de hêrişî ser wan

57 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Miletê Kardo çi Samî be û çi Xelkên kokîyî vî welatê hanê bin, gûman lê nayête bikirin, ku welatê Kardoşoyê kevin îro bi navîna koka Kurd ve tete biderkevtin. Heger weha be, divê pê bête birûniştin, ku "Kurdoşoy" ligel peyva "Kurda" de bi navekî hevbeş ve tete biderkevtin. Vê remana hanê jî di despêkirina sedsalê bîstan de ji xwe re liberketineke sade dayite biwergirtin.

Heger tozeke tir jî em lêkbidin, dê emê bibînin, ku Miletê Kurd bi carekê ve ligel "Xalidî" de bi yek ve têtin biderkevtin. Rojhilatnas Rieske-Rîske di diyarkirina xwe de, ya ku wî der barê Konstantîn Poro Fîroj Netus dayite bikirin, dayite binivêsandin û ew dibêje: ku gotinên "Xaldi, Kurdi û El-kurd ligel Kurdayî navekî hevbeşî didin bipêkanîn". Remeke wetovî tir jî li pêşgotîna nivîsta Lerch-Lêrç de hatiye bixuyanîkirin ⁶⁷.

Lêvenerîn û lêgerandinên M. Hartman, Noldke û Visbax ev pîrsa hanê bi ber berekî taze ve dane bixistin. Ev Hozanên hanê dibêjin: ji bona zanîna cudabûnê di nava herdu şaxên Kurd û Kardo de lêvenerandinên zimanî didin bipêwistîkirin. Bi alîkarîya nivîst û şopên Lênerînvânên bi nav û dengên ve Mîdya û Îranê divên di nava Kurtîwi û Cyrtî-Sîrtî de Kurd bêtin binîşankirin. Herwehajî bi xwe jî ve hebûna Eşîrên Kurdîyî zor li Fars de di pêla Sasanyan de piştî vê remanê dide bigirtin. (Ji xwe re li Kamamaya Erdeşêr Babkan de bidin bitemaşekirin) ⁶⁸.

heger cudabûneke peyvî di navbera navê Kurd û Kardo de bête biderkevtin, ev cudabûna hanê ewende kêrê ji bona çarekirina vê pîrsa

---

kiriye û ew tanî Toşpa-Borsîpa-Toroşpa hatiye bihatin. Lêbelê vî Miletê hanê, yê ku ew dildarê Serxwebûn û Azadîya xwe bû, zor bi mîrxasî liberxwe didan. Dawî û nema dewleta wan ji bal Mîdya hate kirin û Xelkên wê ji bona nava Çiyan hatin bikevtin (bergê 21. R. 346).

⁶⁷Ev nivîsta hanê li sala 1273 k.- 1856 z. de hatîya çapkirin: Richeches sur les Kurd et sur leurs ancêtres, les Chaleen-Septentrionans).

⁶⁸Ev nivîsta henê ji bal Rojhilatnas Noldke û Gotingen hatîye wergerandin û di sala 1296 k.- 1879 z. de hatîye çapkirin.

gewre nade bidan. Bi rastî ve çilo û kengî Sîrti - Kurdê Îranê ji bona Rojavayî Zaxros hatine bihatin û li cîgehê Kardoyî kevin de û li Jorî Suî û çiyayên Entî Tewros⁶⁹ de cigîr bûne? Ev pîrsa hanê hêsta zor bi lêvenerandinê ve tete biniyazmendikirin.

Yekem. Vegirtinên Mîdya û Îranê dibe, ku ew ji bona guhestineke mêmkanîkî ji bona pîr ji Xelkên Îranê bêtin bidîtin. Numûne jî li ser vena barkirina beşekî de ji Asagartya tete biderkevtin, yê ku koka cihê wan li Sîstan de dihate biderkevtin. Wehaji di pêla Aşûryan jî de ev Eşîra Asagartya li deşta Aşûrya û li dewr û berê Erbîla=Erbîl de dihatin bineşînîkirin û Serokê wan Citran Takhma bû. Ew ji bal Dara de hate bikuştin û wêneyê wî li ser taşe berdekî gewre û bilind de li çiyayê Bîston de ligel wêneyekî Dara û heşt Serokên din de hatine bineqşîkirin. Wêneyê wî rûçikekî Kurdîyî xurû dide biderxistin⁷⁰.

Li salên 220 tan 117 p. z. (pêş zayînê) de di şerên navbera Roma, Silcoq û Qeralê Pîrgamon de Sîpahên bi kirê girtiyên Sîrti jî ve dihatin bidîtin. (Ji xwe re li Liway, Puli Biyuz û Visbach bidin bitemaşekirin).

Li ciyografiya Ermenîyî sedsalê heftemîn de rûpelekî poşandî derbarê bi welatê Korcekh-Korçex ve hatîye bidîtin⁷¹. Di pêla Fostiyus Bizantiyus de, ango di sedsalê çaremîn de Korçex melbendek bû û ew nêzikî Selmas bû. Li dawî de ew bi welatek bû, ku ji Çolemerg heta Cezîret İbin Umer ew hate bifirehkirin û ev melbendên hanê di nav de bûn: Kordox, Sêh Kordîx Kordîx, Aytonix, Îgarx, Mosolox-Osolanx, Orsîrox-Orsiyanx, Karasonîx- Sarayonîx, Çahok û Bakê Biçûk. (Hartman, Hubşman).

⁶⁹Ev Çiyayê Kurdistan û Asya Biçûke. Ew di koka xwe de ji du Rêzên mezin ji Çiyayê Eraratêyî bi nav û bang ve tete biparvekirin. Yek jî wan bi navê Torosê û yê din bi navê Anti-Dîji Torosê têtin binavkirin. (M. E.).

⁷⁰The Sculptur of Bihiston, London 1325 k. 1907 z.

⁷¹Li gora Rojhilatnas Adontz Danerê nivîsta Ermînya de, ku peyva Korçex ji Kurîç-Ex hatîye û ew li vir de dibêje, ku Korîç bi tégîhiştina Kurd tete biliberketin.

59 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ew pêşketin û guhertin, yên ku ew li êre de li ser xwe de hatine birûdan, li van her sê melbendan Kordox, Kordîx û Temorîx bûne, yên ku Rojhilatnas Faustus-Fawistus wan bi cihê Korduînî kevnar dayite binîşandan. Kordox bi yek melbenda Korçex ve hatiye bikirin û Temorîx li nav de hatiye binemankirin û ew ligel Kordîx de hatine biyekkirin. Bi vî corî ve melbendên layê Jorî, yên Naverast û yên Xuwarî hev dane biyekgirtin.

Rojhilatnas Hubschmann-Hubšman ji bona dozandina cudabûnê di navbera Kordîx-Kordîx, Kortûwi de pir kar dayit bikiriin û ligel vî jî de bi xwe jî ve ew cudabûna zimanî ya ji bal Hartman û Noldkê de hatine bicihanîn, dişan ber li ber de nayête bigirtin, ku rengekî wîyî tevlihev neyête bidîtin. Bi xwe jî ve Noldkê gurûhekî sêyemîn dayite bidozandiin û ew dibêje: Aramî Kartuay-Karteway û Erebî Kartawiye bi carekê ve pê Miletê Kurd didin binîşankirin. (Hofman, Auszüge).

Ji vê tete biderkevtin, ku di pêla vebigirtinên Ereb de navekî tek Kurd, ku pîrbûna wî bi Ekrad ve didin bigotin, ew ji bona Miletê tevlihevî Îranî yanî ji bona dirawsê Îran re bi nîşan bû. Di nava vî Miletê hanê jî de hin ji Xelkên kokêyî cih mîna Kardo, Temorîx - Tamoraye dihatin bipedakirin, ku ew li heremekê de dihatin bidaniştin, ku Navîna wêna Alki ⁷² yaxud Elek bû; Xuyeyisa-El-Xuweysiye⁷³ li melbenda Xuwîti (Saso) de bû; Ortayye- (El-ertan) li qeraxê Firatê de bû. Hinek ji Miletan Samîbûn. (Nivîsta, Ensabê Umumîyî Eşayirê Kurd).

Hinek ji wan jî rege, ku ew Ermen bin. Dibêjin, ku koka Eşîra Mamekanê Kurd Mamîkonyanê Ermenî bûye.

Li vî sedsalê bîstemîn de hebûna perçeyekî îranîyî Ne Kurdî (wek Goran, Zaza) di nava Kurdan de bi carekê ve hatiye bicihanîn. Li hin

---

⁷²Dibe, ku keleha Elkey ji Kelehên Hekarê be, mîna ku ew ji bal Ibin El-Esîr di bergê 11, R. 6 hatiye. Dibêjî, ku Ev Elkeya hanê ji Erebkirina Koye- Koyesinceq hatiye.

⁷³Weha di Teberî de bergê 11, R. 45 de hatiye. (M. E.).

cihên tir jî de weku Sulêmanîyê, Sablax, Qotor... hd. hin Binemal û Eşîr hebûn, ku ew ji derve hatibûn û serdarî dane bikin, mîna ku li Qotor de li nava Şikaka de mayînen Koresûnli têtin bidîtin.

Bi Kurtî ve lêvenerandin û dozandinên bi rêk û pêk ve zor dibe, ku ew şûna wî Miletê kevnar bête bidozandin, yê ku ew îro li penayê Miletê Kurdî êsta de hatîye biwindakirin û bi diyarî ve ew bi yek ve têtin biderkevtin.

Kurd netewê kêye -Bavikên wî- û ew ji ku hatîye?

Nivîstên musulmantîyê, çîrok û çîvanokên Kurd ji bo çarekirina pirsîyanîya kok û binyada vî Miletî ewende bi kelk ve nayêtin bidîtin. Mesud li Miruc El-Zehab de dide bigotin: ku Kurd bi netewê wan Îranîyan ve tete biderkevtin, yên ku ew ji ber destên Zehakê xwînxuwar dane bibazdan. Ev goya hanê ji bi xwe ji ve li Şerefname de ji bal Firdewsî de bi xweşxuanî baştir ve hatine biwênekirin ⁷⁴.

Di sal 1812 de Morê li Second Journey de li laperê 357 de li ser Zemawendî -Demawend- dide biaxivtin, ku hemû salekê li 31 gelawêj de bi hatina rizgarkirina Îranê ve ji nava lepên Zehak-Pîwer Aspê sitemkar bi şahîyê ve têtin birabûn û bi vê zemawendîya hanê ve çejna Kurdî ⁷⁵ pê dibêjin ⁷⁶.

⁷⁴Li gora Şahname ev Şahê sitemkar du mar li ser şanên wî peyada bibûn û bi mejîyê Mîrov dihatin xwedîkirin. Jibervêjî hemû rojek mejîyê du Mîrovan jê re dibirin. Ji tîrsan Xelkê firyarkirin. Li dawî de Kawayê Hesinger liser rabû û Xelkê yariya wî dan û Zehak ji ser Text dakirin û biderkirin.

Lêgerandinên tazeyî Mêjûvanan weha ye, ku Zehak nebes tenê Mîrovekî hebû, lêbelêjî Mabalteke Serdar bûye, ya ku wê Aşur dayite zeftkirin û hezar salî bi ser de serdarî dayite kirin. Li vê Pêlê de li Jorî Aşur de dewleta Lordho Malbata Zehakî sergêj û serêş kiribûn. Malbata Zehakî hin ji Eşîrên Îranî ji bona Kurdistanê anîn û wan ew cigîrkirin. Van Eşîrên hanê bere bere dewleta Lordho nabûdkirin û Bavpîrên Kurdan datin pêkanîn.

⁷⁵Miruc El-Zehab bi vê Cejnê Mehrecan dibêje.

⁷⁶Nivîsyanê mêjûwa Îran Sêr Con Malkom dibêje, ku Goya Cejin-Ceşina Kurdî bi xwe ew Nimûneyeke ji nimûnên Zordarî û Setemkarîya Faris li ser Kurd de ye. Lêbelê Mêjûvanê Von Hammerê Elamanîyî bi nav û deng dibêje: "Ev Goya Cenja

61 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li layekî tir de koka Kurd bi ser Ereb ve tête bidan; ji bona nimûne Miruc El-Zehab dibêje: Bavpîrê Gewreyê Kurd Rebie Ibin Nezer Ibin Muad de û li layê hin Mêjûvanên tir de Meder Ibin Nezere. Ev herdu Merovên Gewreyên hanê bi Mîrê welatê Rebie- Diyarbekir û Diyar Memder-Reqa ve dihatin biderkevtin.

Zanistvanên Ereb jiber xwe dibêjin, ku Miletê Kurd li encamê rûdanekê de⁷⁷ ligel Xesaniyan de ji civaka Ereb hatine bicihêkirin û ew bi ser şax û daxan ve hatine bikevtin û ew ligel hin ji Miletên Bêgane de hatine bitêkelbûn û zimanê wanî Erebî ji bîra wan hatîye biçûyîn. Hêji ji vê ji xerabtîr eve tête biderkevtin, ku li ser rêza Bavik û Bavpîrên Kurdan kurd Ibin Mard -Mardoy, Dirwasên Kurdin- Ibin Seesee Ibin Herb Ibin Hizan dide bidanîn.

Li gora Mesudî Kurd de Ibin Isfendyar Ibin Minoçehere. Ibin Hewqel dibêje: Kurd Ibin Mard Ibin Unere.

Li van hemû Bav û Bavpîran dibe, ku letekî ji rastîyeke mêjûyî de tête bête biditin⁷⁸. (weku li tevlihevbûna Eşîrên Zagros û Faris de Miletê Samî bête bîranîkirin).

Kurdî bi xwe ew ji bona Miletê Kurd rûpelekî Mêjûyî ye û divê guhpêdanek pê bête dan: Roj perestî li Îran de û Ehrîmen perestî li Kurdistan de bûye. Bi rastî jî Ev Yezîdiyên Kurdistanê ew bi xwe ji Iranê hantîne. Ji vê tête encamkirin, ku li Îranê de Beşekî ji Xelkê Ehrîmen perest dikirin û Beşekî din Hormuz perest dikirin. Beşê Yekem li dawî de neçari barkirinê bûn û ew ji bona Kurdistanê hatin" Kurdler, R. 11).

Ev Bidîtina Von Hammer li gora hin ji Nivîsandinên tir mîna mêjûwa Giştîyî Murad Beg, bergê 1, R. 216 ewende rast niye.

Bi rastî jî di pêla Aşurî û Kildanyan de Îran yekbû û ew Yezdan perestbû. Biserdeji Hormuz û Ehrîmen ji weku Yarîderên Perestên Pak û Bed bûn. Li dawî de li ser amojgarîyên Zend Avesta bere bere Ateş perestî peydabû û ew tanî peydabûna musulmantîyê hate bidirêjkirin.

Oldarîya Roj perestî di koka xwe de ew bi xwe li welatê Aşur û Kildan de hate bipeydakirin; jîbervêji Perestên wanî pir hebûn. Beel û Bel gewreyên wan Perestan bûn û ew bi tégîhiştina Rojê dihatin liberketin.

ca dibe, ku Cejna Kurdî, weku Dr. Frech-Firêc (Kurdler) dibêje, Şahiya rizgarbûna Sitembarîya Zehak bi xwe ye.

⁷⁷Şikestina Derbendê Marebê bi nav û bang Seylê Erem li Yemenê de ye.

⁷⁸Lêdilovanê Alosî Mehmud Efendî di liberxistona Canê Têgîhiştinan bergê 8, R. 149 de li koka Kurd de dibêje: li gora Ferhenga Muhit Bavê Kurdan bi Kurd Kurê

Di dawî de li van gerandinan û peydakirina van Bav û Bavpîran de terxemî nehatîye bikirin, weku ku Merov li Miruc El-Zehb de dide bidîtîn, ku xebat ji bona girêdana navê Kurd ligel peyva Kerrade de hatiye bikirin, ku ew bi xwe ve bi gotîneke Erebî ve bi xwe ve tête biderkevtin. Li gora peyvên Hinekî din de dibêjin, ku Miletê Kurd Netewê Dîlên Cahîl û Casadê Dêw bûn, ku ev Dêwê hanê ji bal Hezretî Sulêman de (Xwedê jê razîbe) hatiye biderkirin. Hinên din navê Kurdan ligel peyva Farsîyî Gord-Palewan de didin biyekkirin. Ev remana hanê jî bi hebûna "G"yî Pehlevî ve hatiye bipeydakirin. Di demên dawî de gelek caran Eşîr bi navê Gewreyên wan ve hatine binavkirin. Li gora Şerefname de divê Miletê Kurd ji herdu Eşîrên Bacnawî û Boxtî ji Bacan û Boxt hatine bipeydakirin. Navê Bacnawî renga, ku ew li Basen-Avê de hatibe biderkevtin, ku ew yekeke ji Eşîrên kevnaî Diclêyî dihatihe biderkevtin.

Li gora Evsaneke tir de Miletê Kurd li pêş de du Qol bûn: Mîlan û Zîlan bûn. Mîlan li Erebistanê de bûn û Zîlan ji Rojhilatê ew hatine bibarkirin. Ev Qolê duwem maqul nebû. (Mîlan) jê bi rêztir bû.

Umro Muzîqya Kurê Emir Ma Elsema Imrîyê yanjî Emir Kurê Harise Elxetrîs Kurê Imru Elqeys Elbetrîq Kurê Selube Kurê Mazen Kurê El-Ezd Kurê El-Ews Kurê Malik Kurê Zeyd Kurê Kehlan Kurê Sebe Kurê Yeşcub Kurê Yerub Kurê Qehtan Kurê Emir û yanjî Şalic Kurê Erfexeşd Kurê Sam Kurê Noh. Hinek Goyên din mîna van gotinan têtin bidîtîn, lêbelê hemû bi carekê ve nerastin û ew xwe li ser belgeyên Zanistî bi pê nakin.

Bîr û Bawerîya Sêr Sindni Simis

Ew agehdarîyên, yên ku ew tanî êsta derbarê Kurdistan de bi dest ve hatine bikevtin, zor têkel û kêmin û ew ji bona peydakirina remaneke bi carekê ve û bi dirêjbûn ve nadin bitêrkirin.

Li demên kevnar de agehdarîyên kêmin û zor li nik me de derbarê wê nayêtin bidîtini. Ew heremek bû, ku sînore wêyî Jorî kenarê gola Wanê bû, li Rojava de tanî Newala Xabur bû, li Rojhilat de tanî Kerkûk û li Jêrî de tanî Babilistanê diçû. Ev herema hanê li layê Miletêkî de bi navê Subari-Şubari hatibû bigirtin. Ev herema hanê yanî beşek jê car carî bi jêr serdarîkirina Sumeriar-Sumeri ve hatibû bikevtin, yên ku ew bi Serdarên bajarên gewreyên Jêrî ve dihatin biderkevtin⁷⁹.

Ew zimanê ku Xelkên wê heremê pê didatn bipeyvînkirin, ligel zimanê Samî de yaxud zimanê Hîndo-Ewropî yanî zimanê Sumerîyan de hîç lihevhatinek û pêwendîyek nedihate bidîtin. Hin ji Zanistvanên Elemanîyî vê demê didin bigûmankirinn, ku zimanê Şubari ji nîfşê zimanên Qefqasya tete biderkevtin.

Li pêş sala 2500 pêşî zayîne de Miletêk, ku zimanê wî Samî bû - Aşûrî-, lêbelê renga, ku ew bi xwe ve bi Samîyekî xurû ve neyete biderkevtin, hatê biderkevtin û ew li beşê xuwarî welatê Şubari de yanî li herema dewr û berê Aşûr de yaxud keleha El-Şerqatî êsta de hate bicihkirin.

Li nêzîka 2525 de li pêş zayîne de hemû welatê Kurdistanê bi beşek ji Patîşahîya Sargon Qeralê Akad û Naram Sîne Lipaşhatîyê wî ve dihate biderkevtin û li dewra siyemî dewleta Ur de yanî li nêzîka 2300-2150 de pêş zayîne çend hêzek ji bona ser hin beşên biçûkî

---

⁷⁹Li pêş bipêkhatina dewletan de di hereman de li bajarên welatên Somer û Akad de Dewletên Serbixwe mîna dewleta Kîş, Lagaş, Ur ... hd. 2900 li Pêş Zayîne de hebûn.

Kurdistanê de dane birêkirin, ku ew li Rojhilatî Diclê de dihatin bidîtin, mîna Simurru-Sîmoro, ku renga, ew herema dora Altun Koprî be, Lullubu-Lolobo yanî Helwan, Sasro û Urbillum yanî Erbil. Tête bidiyarkirin, ku her çend Xelkên vê heremê jî bi yek Milet ve diahtin biderkevtin, lêbelê jî di nava wan de yekitîyek nesihate bidîtin.

Di sedsalên nozdeh û heştdehê pêş zayîne de di navbera Miltên Asya Biçûk de hin tevger û vejandinan datin birûdan û wan bi tevaya Rojhilat de datin bikêrkirin. Tevaya van tevgerên hanê, weha derdikeve, ku wan beşên cudayî ji Miletên Hindo-Ewropayî gelekî tede datin beşdarkirin.

Miletê Hittite-Hitit, ku zimanê wan li beşê Centum-Sentum yaxud li Latinî de tete biderkevtin, Surî dane bizeftkîrin û Babilon dane bitalankirin.

Miletekî lipaşvemayî bi navê (Umman-manda Oman-Manda) ve li dawî de ligel desteyê Mede de Mîdya û Sythians-Sîs de cihê bû û ew li qeraxê Rojhilatî derya Reş de cigîr bû.

Li reha Hindo-Îranî de beşekî biçûk rêga ji bona xwe date bivekîrin û ew tanî Rojavayî Kurdistanê hate bihatin û cigîr bû û yek ji Xanedanên wan bi navê Mitanni-Mitani ve dewletek date bidamezirandin û navîna wêna li ser ava Xabur de di hate bikevtin.

Ji destpêka vê mêjûwê beşê Rojavayî Şubarî li jêr navê Khurri-Xurri de li beşê Rojhilatî de hate bicihêbûn. Zimanê wî jî bi wî navî ve hate binavkirin.

Di wê navê de li dawîya sînorê Rojhilatîyî Kurdistanê jî de hin veguhertin û pêşketin ji bal Miletê Kassites-Kasî de hatin biberpakirin û hin ji Gewreyên vî Miletî li paş vegirtin û wêrankirina Hitîtan de li Babil de dewletek datin bidamezirandin. Renga, ku hin gotinên zimanê vî Miletê Kasî ligel zimanê Îranî de pêwendî û lihevhatinek bide bipeydakirin.

Di sedsalên şanzdehan de li pêş zayîne de Serdarên Mîtanî demeke kurt li ser tevaya Kurdistanê de bigir tanî Arrapkha-Arapxa-Kerkuk de desthilatî dane bikirin; herwehaji serdarîya wan li Aşûr û dešta

65 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Hewlêrê de hate bikirin. Lêbelê şer û herayên navxweyî li dû hevdû de di nava vê dewleta hanê de di encamê wê de ev dewleta Mîtanî hate bidukert kirin: Beşê koka Mîtanî yaxud beşê deşt, beşê welatê Xurî yaxud herema dawînîyî şaxên Tor Abidin

Her di vê dema hanê jî de Xanedanekî Serdarê tîr ango ji Bavikê Xani Galbat-Khnigalbat hate biderkevtin û wî dewleteke serbixwe date bipêkanîn û wê demekê bi ser Aşûr ve date biserdarîkirin. Paytextê vê dewletê Nisêpîs bû, ya ku ew li dawîya dawî de bi Nisêbînê ve hate biveguhertin.

Dewleta Mîtanî di pêşîya sedsalê çardehan pêş zayînê de ligel Hitit de li ser Surî de hate bişerkevtin. Di vê kêsa hanê de desthilatîya Aşûrî bere bere bêtir bû û di encam de Beramberê xe date bişikenandin û wê dikarîbû ji xwe re beşekî ji Kurdistanê ango ew heremên Jêrî Rojhilat bide bigirtin û ew ji bona jêr serdarîya xwe bide bianîn, yê ku ew ji bal Qeralên Kasîyê Babil de dihatin bizal û biserdarîkirin.

Belam li dawêya sedsalê çardehan de Miletêkî taze hate bipeydabûn û wî wîst, ku ew li qeraxê Rojavayî şapê Diclê de û li nêzîka şaxê cûdî de ji xwe re bête biwarkirin. Ji bona vê mebesta hanê Miletê Aramî û hinî tîr ji beşên deşta Jorîyî Surî ligel Aşûrîyan de hatin bişerkevtin. Di encam de ev pêgirtîna cigûrbûnê serî negirt. Hoyek jî vê eve bû, ku Orduwê Aşûrî li sedsalê sêzdehan de bi hêz û hiner bû, Hoyê tîrî li wê demê de cigûrbûna Miletêkî taze di navbera goma Wanê û goma Urmiyê de hate biderkevtin.

Û ji destpêkirina vê mêjûwê de ev herema hanê bi navê Urartu-Orartu hatîye binavkirin û yanjî bi Erarat ve mîna ku ew di nivîsta perest de hatîye binavkirin.

Di cara pêşîn de li layê Shalmaneser-Şelmaneserê Yekem de li sala 1260 pêş zayînê de li ser de hatîye bixeberdan. Navê Xelkên vê herema hanê bi carekê ve nayêtin binasîn. Belam bi gûmana giştî ve weha tête biderkevtin, ku çunge, Perestê wan bi navê Xalidyan ve hatîye binavkirin, Xelkên wê jî ji bal Romaniyan de bi navê

Chaldioi-Xaldyowî ve hatine binavkirin û evaya divê bi hûrbûn ve ji Chaldasans yanî ji gotina Kildanî bête bicudakirin.

Zimanê ku ev Xalidî pê dihatin peyivandin, li layê Karnasan de ew li beşê Qefqasî de dihatê biderkevtin. Li gora belgeyên wan şopên kevnar de, yên ku ew li Wanê de bi xwe ve û li şarê kevnarî Topraq Qele de, yê ku ew nêzikî Wanê ye⁸⁰, hatine bidozandin, dibe, ku ev Miletê hanê ligel bajartîya kenarên derya Sipî de pêwendiyên wî dihatin biditin.

Kêra vena li Jorî Kurdistanê de eve bû, Ku Xelkên kokîyên wî cihî li Jêrî gola Wan de hatin bineçarîkirin, ku ew ji bona aliyê Jêrî û Rojava bidin bibarkirin. Ev zînetê hanê bi hoyê pêkanîna hin ji Mîrmeşînyan hate biderkevtin, yên ku ew ji bal Aşûrîyan de bi navê welatên Nairi-Nayri hatin binasîn. Ev Mîrmeşîni bi rengê giştî ve bi serokîti û serdarîya "Urartu" pê hatibû birûniştin.

Di tevaya hebûnên di sedsalê yanzdehê b. z. de û li nemankirina Imperetorya Hitit de hemû ev welatê Jorî Kurdistanê ji bal Miletê Mushki-Muşki de hate bizefîkirin û ew nêzika pêncî salî di nava destên wan de hate bimayîn.

Vi Miletê taze erdên Jêrîyî Capadocia-Kapadokya û Cilicia-Kilikya⁸¹ jî date bidagîrkirin û ew tete hatin bineşînbûn. Roman ji vî Miletê hanê re Meschoi-Moşwî didatin bigotin. Di paş de van Moşkîyan xwestin, ku ew sinorê serdarîya xwe tanî Rojhilatê gola Wanê bibin bidirêjîkirin, belam li lay Serdarê Aşûrî Têglatpalyzer de li pêş sala 1100 b. z. de hatin bişikenandin.

Di sedsalê dehemîn û di destpêkirina sedsalê nehemîn de li b. z. de Miletê Aramaenn-Aramî hêriş bi ser deşta Xabur de date bibirin û dawîya Xurîyê kevin ango Şubariyê Rojavayî bi carekê ve dane

⁸⁰Topraqê Qelhe niha ew Navîniya melbenda Elşugurd li Wilayeta Beyazîdê ye. Ligel Wanê nêzîkbûnek û pêwendîyek niye. Weha derdikeve, ku ev Topraq Qelhe cihêkî tîre û ew li nêzîkî Wanê tete biderkevtin.

⁸¹Ew Wilayeta Edenayî niha ye. (M. E.).

67 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

bidagîrînin. Belam Şubariyê Rojhilatî ji bal dewleta Aşûrî de di vê demê de ango di sedsalê çardehan de û tanî sedsalê nehemîn de hate biparastin.

Ligel vê jî de dewleta Aşûrî bi ser van heremên nepêve girêdayê li Rojhilatî Kurdistanê de çavên xwe date biavêtin, yên ku Xelkên wê her û her beramberî wan dihatin birabûn. Li gora belge û bi tomarkirinên şopên Aşûrîyî sedsalê sêzdemîn ve wisa tête biderkevîtin, ku li vê herema hanê de jî bil biderkevîna Miletêkî tazeyî Paphi-Paphî guhertîneke tîr nehatîye bidîtin. Ev navê hanê tanî vê dema dawîyî bi Kortî ve dihatê bixwendin û hinekan jî ew bi ser navê Kurd ve didatin bibirin; lêbelê tomarên kevin li Boxazkowi⁸² ve datin bixuyanîkirin, ku ew li ser Miletêkî tîr de didin bixeberdan, ku navê wî bi Papanhi-Papanxi ve tête biderkevîtin. Dibe, ku ev ligel Papxi de bi navekî hevbeş ve bête biderkevîtin û ew li pêş de bi şaşbûn ve hatibe bixwendin.

Miletê Hitit di vê demê de, ango di sedsalê sêzdemînî pêş zayîne de li ser Aşûrî de bi devavêtinê, dek û dolab û vilêk gerandinê ve dane bidestpêkirin, belam ewende ew bi serketî ve nebûn. Eve jî divê li ber çavan de bête biderkevîtin, ku Xelkê Kurdistanê Rojhilatê li jêr Serdarî û desthilatîya bajartîya Şûbarî, kildanî û Aşûrî de dihatin biderkevîtin.

Ev jî di belgeyên mafeyî û bazirganî de li Kerkuk de hatine bidozandin. Ev belgeyên hanê jî bi sedsalê panzdemîn û şazdemînê pêş zayîne ve têtin bigirêdan.

Bi rastî jî ve li nava Xelkê de hin cudabûn û pevçûn jî dihatin bidîtin, lêbelîjî ol, yasa, reweşt û rewendên civakîyî Xelkên êre li jêr navên welatperwerîyê de û li nav bajartîya deşta şapê Diclê de dabûn biyekkirin.

---

⁸²Ew li Çorm de di nava Wilayeta Enqera Kevin de tête bikevîtin. Ji xwe re li Gotara Mamomste Qeyser Sadir Endamê Komela Şopênkevnaî Surî bide temaşekirin. Ew Gotar di Desembera sala 1936 de û di Yenayera sala 1937 de li ser Çanda Hisiyîn de li Esya Biçûk de li Jorî Surî de û herwehaji li ser Hemsayên wan jî Mitani û Xorîyîn de hatiye binivîsandin. Ew Gotareke pir hêja ye. Ew perdê ji ser gewretîrîn dewleta Mêjûwê dide hildan. (M. E.).

Tomarên sedsalên nehem, heştêm û heftemê Aşûrîyî pêş zayîne de waha didin binîşandan, ku ciyografiya siyasîyî Kurdistana Rojhilatê bi hoyê barkirina Miletêkî Hindo-Ewropî ve ji Rojhilatê derya Reş ji bon heremên Jêrî tûşî veguhertinan hatibû bikirin.

Navê Medes-Mîdya cara pêşî ji bal Şelmanaserê pêncemîn ve (823-810 pêş zayîne de) hatîye bigotin. Li paš vêna de ew ji bona dewleta Aşûrî her û her bi hoyekî metirsîyê ve dihatin biderkevtin. Vî Miletê hanê di pêşî de Rojhilatî Mîdya date bivegirtin, belam ji destpêkirina sedsalê heftemîn de Mîrên wan hemû ew welatên, ku li paš de bi Mîdya ve hatine binavkirin, ew bi jêr desthilatîya xwe ve dane bixistin.

Di vê pêla hanê de Mammai-Maney bi navê Miletêkî ve tête biderkevtin, yê ku zimanê wan ne bi diyar ve tête biderkevtin, wî heremeke biçûk li Jêrî Rohilatê gola Urmiyê de ji xwe re date bivegirtin.

Herema Parsuas-Parsuwas, ya ku ew li Jêrî Rojavayî gola Urmiyê de tête bikevtin, renga, ji bal Miletê Parsîwi, Persai-Persay niye, hatibe bivegirtin, ku ev Miletê hanê di dema Patthian-Pars de li layê Rojhilatê Caksaret de⁸³ dihatê birûniştin.

Ev hemû perçeyên siyasîyî taze pêşekîya barkirina Miletên Gewreyî tîr didin biderxistin. Bi rastî ve li destpêka sedsalê heftemînî pêş zayîne de Miletê Seythians-Sîsî bi talankirina Şahînsahîya Aşûrê ve date bidestpêkirin. Di pêla Esarhadden-Îserhaden Aşûrê de hatin bineçarkirin, ku ew ligel wan de Peymaneke Dostanî bidin bigirêdan û bi vî rengî başîyî hanê ve dan û sitandina wan tanî dawîya sedsalê heftemîn date bidirêjkin.

Belam li nêzîka sala 625 pêş zayîne de Nahopolassar-Nabopolaser⁸⁴, yê ku wî xwe bi xwe ve Keyê ser bi

⁸³Yaxartes-Yaksart ew heremeke nêzîka ava Cihun li Turkistanê de bû.

⁸⁴Ev Zatê ji bal dewleta Aşûrî ve bi Walî li ser Babil de hate bidanîn. Gava ku wî dît, ku Dewlet lawaz bû, wî Serxwebûna xwe date dazanîn û biserdeji wî ligel dujiminê Aşûrî de yanî ligel Qeralê Mîdya de hevpeymanî date bigirêdan.

69 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

xweyî Babilistanê ve date bidanîn, ligel Mîdya û Sîsî de beramber bi dewleta Aşûrî de peymanek date bigîrêdan û li nêzîka sala 616 pêş zayîne de şer date bideştpekirin û li sala 612 de bajarê Nîneva hate biwêrankirin û dewleta Aşûrîyî dawî pêhate biqirkiririn.

Di dema qirkirina Aşûrî de di paştir de⁸⁵ hin caran li ser Kurd de hatîye beyivandin û nemaze ji aliyê Xenophon-Zeynefon de li çîroka Vegerandina Deh hezar de daye bixeberdan, ya ku ew li sala 401 pêş zayîne de hatîye birûdankirin. Di navbera nava herdu deman de du sed sal dirêjî tete biderkevtin. Ev dema hanê jî bi xwe jî ve bi demeke kêr ve nayete biderkevtin. Belgeyên mêjûyî bi tenha xwe ve dikarîbûn li mêjûwa Kurdistanê de bidin bikêrkirin û bi taybetî ve kêlên nivîsandina mêjûwa Şahên Achaemenia - Akmenîyên⁸⁶ Îranî têtin biderkevtin, yê ku ew tu rastîyê li ser pîrsa koka Kurd de nadin bikin.

Mirovê, ku ew li ser koka Kurd dide biaxivtin, nabe ew li bîra wî de biçê, ku ew perçên cuda, yê ku ew li nava şax û daxên Kurdistanê de ligel Xelkên kokê de dihatin birûniştin, çî Kurd, çî Ermenî, çî Aşûrî û çî Turkumanî be, koka pîrsê deqa rehê niye, belkî aliyê zimanê wî bi xwe ve tete biderkevtin. Kardouchoi - Kardoxowîyê Zinefon bi Kurd ve têtin biderkevtin û ew mêldarî serxwebûna xweyî milî bûn, çunge, zimanekî wanî cihê û serbixwe ve di hate bidîtin.

Di vê dema me de dîtina li ser zimanê Kurd de zor hatîye biveguhertin. Li gora remanên wan Karanasan de, ji yê ku Merov dikare birwa bi wan ve bide bikin, zimanê Kurdî bi zaravayekî derketî yanjî şaş û maşoyî Farisî nayete biderkevtin, belkî zimanekê, ku pêşketîneke wîyî rastîyî û kevnaî tete biderkevtin û ew jî zimanê

---

⁸⁵Mîstêr Hall-Hol di nivîsta mêjûwa Rojhilata Nêzîkî Kevnar de, R. 511 dibêje: Aşur Napal-Banapal, yê ku ew Serdarê Aşûrîyî dawî bû, Qeralê Manî sertewandî kir. Belam wî hîç li Kurdan netuwani bida kirin (626 Pêş Zayîne).

⁸⁶Ew jî Qata duwemî Şahên Îranîyên Kevnin. (M. E.).

Farisîyê kevnariyî li ser kêla Darius-Dara de bi kevnartir ve tête biderkevtin.

Heger evaya rast be, bi serûştî ve bi mafeyê Zanistvanên mêjûwê ve tête biderkevtin, ku ew bibêjin: ku zimanê Kurdî di sedsalê şeşemîn de li pêş zayînê de dihate bipeydakirin û ew bi zimanekî serbixwe ve dihate biderkevtin; Miletê Kurd jî ji Miletên Hindo-Îranî tête biderkevtin û ew di dema Mad de ji bona Mîdya hatine bihatin û Parsî ji bona Îranê hatine bihatin û Kurd jî ji bona Kurdistanê hatine bihatin.

Ca li vê de wa derdikeve, ku mêjûwa texmînkirina hatina Kurd ji bona Kurdistanê divê li dawîya 650 p. z. de bête biderkevtin. Çunge, tomarên Aşûriyî pêş vê mêjûwê hîç li ser wan de nade biaxivtî⁸⁷.

Renge, hatina Miletê Ermenîyî Hindo-Ewropî jî ji bona Ermînya encamê tevgerike weku wê barkirinê bête biderkevtin û ew bi xwe jî ve di wê demê de bi xwe jî ve hatibû birûdan. Ligel vê jî de divê bête bizanîn, ku ev dîtina hanê li gora ziman de hatîye bidanîn û ewên ku dibêjin, zimanê Kurdî bi Farisîyeke tîkel û pêkel ve tête biderkevtin, divê ew bi carekê ve bizanibin, ku berên lêgerandinên mêjûyî servajîya vê bîr û bawerîya wan didin biderxistin.

Dîtina girêdana Xelkên kokîyî Orarto - Urarto ligel Kurdan de her çende hêjî ew nehatîye bicihkirin, lêbelê jî di demên kevnar de wênerkirina Miletên cuda ji bal Miletê Kurd de bi dîtineke pir bi hêz û hiner ve tête biderkevtin.

⁸⁷Mistêr Hall-Hol di nivîsta mêjûwa Rojhilata Nêzikî Kevnar de, R. 456 dibêje: Adad Nîrariyê Sêyem Qeralê Aşûrî li sala 812 Pêş Zayînê de Eşîrên Kurdên Jorî datin sertewandin. Ev rûdana hanê jî li gora Belgeyên Aşûrî de weha dide biderxistin, ku Miletê Kurd li Kurdistanê de zor pêş mêjûwa 650 Pêş Zayînê de dihate bidîtin.

Bîr û Bawerîya Daner

Li benda yekem û duwem de bîr û bawerîya du Kamasên bi nav û deng ve der barê Kurd û Kurdistanê de bi xwe ve min ew dane binivîsandin, Weha min bi baş ve date bizanîn, ku ez encamê livenerandinên xwe jî li benda sêyem de bidim biraxistin.

kesek ku bivê mêjûwa Miletê xwe û yanjî Miletêkî din bide binivîsandin, di pêşî de divê ew li şûna kok û Pêkhatina wî Miletî de bête bilêgerandin û di vî warê hanê de ew tûşî dujwarîyeke kêma yanjî bêtir tete bikin, çunge ji bona kok û binyada wî agehdaîyên bi rêk û pêk ve û li dû hevdu de bi dest ve nayête bikevtin.

Bi rastî jî ve bi encamê kar û xebata hêjayî Zanistvanên Şopa Mêjûwê ve hêjî ev alîyên hanê ji me re bi carekê ve nedane birûnkirin.

Ca jiber vê mêjûnivîsandin bi neçarî ve duçarî reman û dîtina hinan ji Zanistvan û Rojhilatnasan tete bikin, ku ew li reh, ziman û welatê wî de tete biderkevtin, pir caran jî ev sê diyarî jî lê di Pêkhatina yek de kom nayêtin biditîn û her bi hêztirînî van diyarîyan ve jî ziman bi xwe ve tete biderkevtin.

Ji bona nimûne em dibînin, ku Miletêkî Samîyî bi koka xwe ve ji Cezîra Erebiyê xwe ber bi Babilistanê de di sala 2225 p. z. de date bivekirin, wî welatê Akadî jî xwe re date bizeftkirin û yekemîn dewlet tede jî xwe re date bidamezirandin. Miletê Erebiyê bes û bi tenha ve, jiber ku hatina wî Miletê kevnar ji Cezîra Erebiyê û ji reha Samî tete biderkevtin ew jî xwe bi ser wan ve didin birakişandin.

Hiç bi dûr ve nayête biderkevtin, ku beşê Akadî jî, yê ku ew çend sedsalan li pêş wî Miletî de Babilistan jî xwe re dabû bidagîrkirin, wî jî xwe re dewleta Akadî date bidamezirandin, ew bi xwe jî ve ji reha Samî bû û ew ligel koka Erebiyê de bi lihevhatî ve tete biderkevtin.

Biçge li vêjî de em dibînin, ku Miletê Turk jî, jiber hoyê wekhevî û lihevhatiyên kêm û zorî ziman ew koka xwe bi ser reha Hon yanjî Qon ve didin bibirinn, ku ew jî ji dundên Şang Yung têtin biderkevîn, yê ku ew li Jorî Çîn de dihatin biderkevîn û li dora ava Orxon de dihatin bijiyandin. Bi vê raxistinê ve destpêka mîjûwa Miletê Turk di sedsalê bîst û heştêmî p. z. de tete biderkevîn.

Weha jî em jî di vê lêkolandina xwe de li ser wî şewî de têtin biçûyîn. Welatê Kurdistanê li gora rûdanan de divê bi cîgehê peydabûn û belavbûna reha duwemî mirovanyê ve bête biderkevîn û li destpêka mîjûwê de Miletên Zagrosê tede dihatin bidîtin. Ev Miltên hanê jî bi: Lollo, Gotî, Kasay, Xaldî-Kaldî û Subaro-Horî ve dihatin biderkevîn.

Li dawîtirina Rojhilatî wan jî de Miletê Êlam dihatin biderkevîn; li gora jî hin lihevhatin û wekhevî zimanê wan de hin jî Rojhilatnasan dibêjin, ku ew jî reha Qefqas têtin biderkevîn. Biçge li Êlamî de divê koka herî kevnarî van Miletan tevan bi Kurd ve bêtin biderkevîn û wan di dewr û dewranên Somerî, Akadî de û li destpa dewrana Aşûrî de kar û barên jêhatîyî siyasî pê hatine birabûn

Şepolên barkirinên reha Hindo-Ewropî û yanjî Arî ji bona Zagros di pêşî de û ji bona Rojhilat û Rojavayê wî de di paš de, (rengê, van barkirinên hanê di sedsalên dehem û nehemî p. z. de⁸⁸ daye bidestpêkirin), divê mayînen Xelkên kokîyî Zagros û Kurdistanê bere bere bi jêr desthlatîya xwe ve dane bixistin û ew bi Arî ve dane bikin. Perçeyê herî zor û bi hêz û hinerê ve ji van barkirinên hanê Mad bi xwe ve hatîye biderkevîn. Di pêşî de ew li Rojhilatê goma Urmiyê de hatîye bidamezirandin û li dawîya wî de Miletên Parsî, Maneyî, Parsîwî, Pars û Kardoşowî.. hd. hatin bihatin. Renge, hatina vî Miletê dawî ango Kardoşowî, yê ku Zênefon li 401 p. z. de li wan de hatîye birasthatin, li sedsalê heftêmî p. z. de bête biderkevîn. (Sêdnê Simis).

⁸⁸Kruzon di pêşgotina Çûna xwe de ji bona Îranê dibêje: pir dibe, ku ev barkirina hanê berî Zayînê bi Bîst sedalan hatîye kirin.

73 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ke wabû, kok û binyada Kurd, weku hin ji Zanistvanên şopan dane bigotin, ligel Qata pêşî de -ango Koma Zagrosêyî kevnar de- zor bi pêwendî ve têtin biderkevtin. Li gora vena de divê li lêgerandina koka Kurdan de bi başî ve li Qata yekem û duwem de bête bilêverandin.

A. Qata Yekem: Miletên Zagrosê

1. Lolo-Lollo yanjî Lolloobom

Ev Miletê hanê li herema Zehaw - Şahrezor - Sulmanîyê hatiye bidîtin. Mêjûwa hatina wan ji bona vî welatî nehatiye bizanîn. Ew têkelî Miletê Gotî bûn û bi hev re ew li herema Sulêmanîyî niha de dihatin bijiyandin û welatê Halman ji bi destên wan ve hate bikevtin⁸⁹. Ew şopên li aliyê Kerkuk de û hin ji belgeyên tirî dozandî⁹⁰ derbarê vî Miletê hanê de pir agehdariyên di nava wan de têtin bidîtin. (Di pêşgotina bergê duwem de dê bêtir dirêjbûn bête bidan). Li gora hin ji wekhevbûnên ziman de weha tête bigûmankirin, ku hin ji Serdar û Qeralên Aşurî di sedsalên nozdeh û hijdehan - heştdehan pêşî zayîne de ji Miletê Lolo dihatin biderkevtin. Renge, ku hinek ji vî Miletî ji li Surî de dihatin bipeydakirin. (Miletên Mozopotamya, Sipayzer).

Orduwê Asurî li destpêka sedsalê sêzdehemînî pêş zayîne de ligel Miletê Lolo bi pêwendikirin ve dihate bidîtin. Bi saya vê Pêwendîya hanê ve di belgeyên Aşurî de gelek agehdarî derbarê vî Miletî û welatê wî de hatine bidan.

---

⁸⁹Ew bajarê Helwanî Mêjûyî ye.

⁹⁰Ev Belgeyên hanê têtin bipêkhatin: 1. Berekî nivîsandî ji pêla Naram-Sîn Qeralê Akad. Ew ji bal Mécer Edmonds de li Derbendê Gawir de di Çiyayê Qeredax de hatiye bidozandin. Wî li ser wî de gotareke girîng di Rojnama ciyografî date binivîsandin.

2. Belgeyekîtir Berekî nivîsandîyê Qeralê Lollo Anno-Banîni ye, yê ku ew li Zehaw hatiye bidozandin. Mêjûwa Belgeyê Berê Yekem ji bona Sî û Heftê sedsalê Berî Zayîne tête bivegerandin. Mêjûwa Belgeyê Berê duwem ji bona Bîst û Heştê sedsalê Berî Zayîne tête bivegerandin.

Zimanê vî Miletî li gora lêgerandinên Rojhilatnas Husing-Hozing de divê ew ji zimanê Komela Êlamî bête biderkevtin. Ev bîr û bawerîya hanê li ser dîtina hin ji navên taybetiyê Lolo de hatiye bidan; tevlivêjî de di navbera zimanê vî Miletî û Horî de hin wekhevîyên peyvyan hatine bidîtin⁹¹. (Sipayzer).

Li gora belgeyên dewrana Aşur Nasirpalê duwem de welatê Lolo zor bi avedanî ve dihate biderkevtin û Xelkên wê di bajartîyê û çêkirinê de bi radeyekî weha ve li pêş de dihatin biderkevtin, ku vî Qeralê hanê zor Merovên Çêkirvan ji vî welatî ji bona welatê Aşurî dane bibirin. (Olmsitêd).

Pirofêsor Sipayzer van Lolo yanê hanê bi Bavpîrên Lor ve dide bidanîn.

2. Goti-Guti

Ev Miletê hanê jî Meleteke ji Miletên Zagrosêyî bi nav û bang ve tête biderkevtin. Wî di demekê de (2649 pêş zayînê de) welatên Somer û Akad date bizêftkirin. Serdarîya wan di nava wan welatan de 125 salan û çil rojî date bidirêjkin.

Em di nava Lista Şahên Gotî de, ya ku ew li Nîpor de hatiye bidozandin, navên bîst û yek Şahî ji Şahên Gotî didin bibîtin. Weha tête bidîtin, ku dewleta Gotî dev ji paytextê xwe li Erîxa de dayîte biberdan û li welatên Akad û Somerî de nala welatên vegirtî serdarî daye bikin. (Kambirêc, mêjûwa Kevnar, bergê 1, r. 423).

Bi nav û bangê Qeralê Akad Naram-Sîn ve beramber bi orduwa Gotî ve hatiye bişikenandin û dewleta wî ji dest çû.

Serdarê here bi hêzî Lagash-Lagaş jî ve bi Gutî ve hatibû bigirêdan û Qeralê wanî dawî jî bi navê Tirigan ve dihate binavkirin⁹².

⁹¹hate bidîtin, ku Hurî yanî Xorî ew ji Beşê Rojavayî Miletê Sobarî ne.

⁹²Xwediyê mêjûwa Kevnarî Rojhilata Nêzkî Mistêr Hall-Hol li Lista Serdarên Kevnar de R. 210 dibêje, ku Annatum Qeralê Gotîyî Yekeme, yê ku wî ligel Êlamî de di sedsalê Sî û Yekê Pêş Zayînê de şerkirîye. Li sedsalê Bîst û Heştê Pêş Zayînê de Anno-Banîni bi Qeralê Gotî digotin. Bi gora vîna welatê Akad li Naran Sîn wan zêftkir. Godî Bafîs Serdarê Lagaş jî di pêla dewleta Gotî de bû. Dibe, ku ew bi xwe jî Gotî be. Divê pêla dewleta Gotî li Akad û li Babilistanê de ji du sedsalî bêtir

75 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Pirofêsor Sipayzer dibêje, ku li gora wekhevîna navan de divê di dewrana dewletên herî kevnar de beşên Gotî ji bona nava Somer hatibin bikevtin. Li dawîya peydakirina desthilatîyeke zor wan welatê Akad jî dane bizeftkirin. Pêşveketin û avedanyai Lagaş li jêr serpereştîya Gotî de (di sala 2600 pêş zayîne de) bi pîrbûn ligel pêla dewleta Gotî de li hev de tête birasthatin. Ev jî bi xwe jî ve şopeke weha jiber xwe niye. (Sipayzer, Miletên Mizopotamya, R. 99).

Dewleta Akad Eşîrên Gotî ji bal Qeralê Ur de di destpêkirina sedsalên bîst û şeşên (2524) pêş zayîne de dane bilinavbirin. Eşîrên Gotî piştî vê şikenandina hanê ji bona nava Zagrosê hatin bivegerandin.

Di nivê sedsalê heştdehemînî pêş zayîne de, gava ku Eşîrên Kasay hêrîş bi ser Babilistanê ve dane bikişandin, ligel wan jî de Eşîrên Gotî dane beşdarîkirin..

Ji vê Pêlê tanî peydabûna dewleta Aşurî derbarê Gotî peyv û dengêk nayête biderkevtin. Tanî sêzdehemînî p. z. de dewleta Aşurî hêzeke wêyî weha nebû, ku ew Dirwaseyên xweyî Zagrosê bi ber tîrsê ve bide bixistin, belkî bi serdeji ew bi pwistê alîkarî û parastina Lollo û Gotî ve dihate bidîtin.

Şelmanaserî Yekem Qeralê Aşurî jî nê berên xwe pêve bêtir ligel Miletê Gotî de xerîk bû. Li gora şopên dozandinên vî Qeralî de Eşîrên Gotî zor dir û nebezbûn. Welatê wan jî sînorê Oratrê-Erministanê tanî Kemoxê-Torabidîne dihate bidirêjkirin.

Bi kurtî jî go û şopên Qeralên Aşurî weha didin biderdixistin, ku navîniya çiyayên Zagrosê bi cih û welatê Miletê Gotî-Kotî ve dihate biderkevtin.

(sedsalê 27 û 26) hatibe bidirêjkirin. Bi rastî jî li Lîsta Serdarên Akad de li duwayî Naram-Sîn de piranîya Qeralê Ur bi ser dewleta Akadî-Gotî de (Destpêka sedsalê Bîst û pêncan) bi Serdarî nehatine bitomarkirin.

Debara em ji bona ser pêwendîya peyva Gotî û Kurtî bêtin bivegerandin:

Li ser du ferşên dozandî de di zemanê Tokoltî-Înorta Qeralê Aşuri de li ser yek rûdanê de li ser ferşekî de navê Kurtî û li ser ferşê din navê Gotî hatîye binivîsandin. Ji vê têtê biderkevtin, ku ev herdu nav bi xwe ve navê yek Miletî bû, yanî Kurtî û yaxud Kurhi navê beşekî gewreyî Gotî bû.

Beşekî zonî ji Rojhilatnasan peyva Kortioi- Kortîwi, ya ku ew di derbarê peyvînê de zor li peyva Kurtî diçe, pir lê dane bivenerandin. Di nivîsta pêwendîya zimanî de ji bona navê Kurd hatîye biderkevtin, ku peyva Kurtioi-Kurtîwi ji bona koka Xelkê Kurdistanê bi bingehêkî pir giring ve têtê biderkevtin. Rojhilatnas Driver-Dirayver di vê nivîstê de remana xwe dide bigivaştin û ew dibêje: "...Karda, Kardoxi, Kortoxi, Gordi, Kardak, Sîrtî, Kîrtî, Gordyayi, Gordoini, Kardo, Karda, Kardawîye, Kardaye, Katawaye û yanî Kurdayya ... hemû tevî neyekbûna peyva wan jî hemû ji yek kokê têtin biderkevtin". Bi vî rengî ev Rojhilatnasê hanê Kurdê îro bi ser Kardoxoyê Zinefon û Kardayê Somerî ve dide bibirin, yên ku ew li gora goyekê de ji dewrana sêyemê dewleta Ur de bi navê Eşîrekê ve dihate biderkevtin⁹³.

Ji van diyariyên hanê weha em têtin biliberketin, ku pêwendîya navê Kurd ligel navê kevnarî Kurtîwyî de bi rast û durust ve têtê bidîtin. Têgihîştinên ciyografîyî Kardoxoyî, Kordoin mîna wan peyvên bi hevbeşî ve têtin biderkevtin, ku ew ligel navroka belgeyên kevnarî Kurtî de ewende lihevtên, ku beşekî giringî ji Mêjûvanan bi pêrûniştina van gotinan ve bi navên hevbeşî ve tu dudilî bi wan ve nedane bikin. Ligel vê jî de, çunke, bi cihêkirina Kurtî ve li Gotî de nikare bête bikin, divê Miletê Gotî di nava Xelkê Kurdistanê îro de bi rastî vebête bidîtin.

⁹³Ev Kêla, ku li ser wê ev Goya hanê hatîye binivîsandin, ew bi ser pêla Arad-Nanar Qeralê Lagaşê ve di destpêka sedsalê Bîst û Pencan de têtê bivegerandin. Navê vê Eşîra ku ew bi Karda têtê peyvkirin û bi peyva Kardaka, dibe bikaribe, bête xwendin.

77 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Dr. Sipayzer li vê Lêkolînê de di nivîsta xweyî Miletên Mizopotamya de, r. 117 de dibêje: "Ev Êl û Xilatê, yên ku ew îro li jêr navê Kurdî Giştî de têtin bijîyandin, hîç demekê ji êsta bêtir Qefqasî nehatine biditin. Ev Eşîrên hanê çi di warê ziman de, çi di warê rewêst û rewend de bêtin biderkevtin, hin cudabûn di nava wan de tete bipeydakirin. Kurdekî Xelkê Sulêmanîyê ligel welatîyekî xweyî Badînanî de bi hêsanî ve nikare bide biaxivtîn⁹⁴. Li gora mêjûwê de bi serûstî ve tete biderkevtin, ku di nava Kurdên êsta de hinek ji Ermen, Samî û Arî têtin bipeydakirin. Ca ku waha bû, em nikarin bêjin, ku Kurd ji yek kokê tete biderkevtin. Zor renga, ku Xelkên kevnarî Kurdistan ji çend Qolan hatine bipêkhatin, ku ew di heyamên kevnarî pêşîyî mêjûwê de ligel hinek Gerokên Aşûrî û Aramî de di nava çiya û kohên xwe de dihatin bijîyandin. Di dawî de li paš biserkevtina Arîtîyê de bi ser vî welatî ve hinek ji perçên Îranî jî hatin bicîkirin û ew ligel wan de hatin bitêkelbûn. Ev dîtina hanê li gora mercên nihayî welêt û zimanî Kurdî de tete bingehkirin.

Ligel vê jî de hebûna hinek ji perçeyên Xelkên kevnarî Zagrosê de di nava Kurdan de nayête binayînkirin. Çi li van diyariyan de û çi li Lêveneradinên zimên de weha em têtin biliberkevtin, ku Miletê Kurd di bingeh de bi Qolekî gewre ve ji beşên Miltên Zadrosê tete biderkevtin. Her çend jî ew tûşî bi vegirtinên bêgane ve hatine bikirin, belam di dema tengav de wan xwe ji bona nava çiyên dane bivekişandin û ew piştî rabulhurandina lehîyên Vegirtvanan ji bona nava cih û warên xwe hatine bivergerandin û wan welatê xwe ser li nû de careke din dane biavedanîkirin.

---

⁹⁴Ev bi xwe Wilayeta Hekarê ye, ya ku ew li jêrî Komara Turkîyî niha ye. koka wê Beha El-Dinan jiber Malbata Beha Eldîn tete binavkirin jiber ku ew navê yekekî ji Serdarên cih bû, mîna ku ew di Şerefname de hatîye binivîsandin.

3. Kasaites-Kasay-Kosi-Košo

Ew ew Mileteke ji Miletên Zagrosê tête biderkevtin. Yekemîn car ew li herema Kermanşan-Kermanşah-Qermesîn de hatine biditin. Hatina ji bona vê hêlê bi diyar ve nayête biderkevtin, lêbelê ew mîna hemû Miletên Zagrosê bi Xelkên cihîyî kokî ve têtin biderkevtin û wan mîna Samî û Hamî nedane bibarkirin. Li paş demekê de ew wirde wirde ji bona nava Zagrosê hatine û tède neşîn bûne. Di pişt re wan rûwê xw ber bi Rojhilatî Babilistanê ve ango ber bi kenarê çepî Dicle ve dane bivedan û wan xwe li wêderê de bi cotkarîyê û candinîyê ve dane bimijulkirin.

Akadîyan ew bi navê Kašo ve dane binavkirin û ew di Incîlê de bi navê Koş hatine binavkirin.

Li nivê sedsalê hijdehemînî-Heştdehemî pêş zayînê de wan Babilistan dane bizeftkirin û wan dewleteke bi hêz ve li Somer û Akad de dane bidamezirandin, ya ku jêre dewleta Kardonyaş dihate bigotîn. Vê dewleta hanê nêzîka şeş sedsalî date bidirêjkirin, ku hîç dewleteke wisa ewende Babilistan nedaye biparastin.

Eşîrên Kasî li dawîya li navcûna dewleta wan de ew ji bona nava çiyayên Zagrosê (Loristana îro) hatin bivegerandin. Senharib di destêpa sedsalê heftemînî p. z. de ji bona ser wan de hat birakîşandin û wan şerekî xurt ligel wî de dane bikin.

Di heyamên dewleta Axmeni de van Eşîrên Kasî beramber bi parastina rêya Babil - Akbatan⁹⁵ de her salekê komek nîşankiri ji mal ji dewleta Îranê didatin bisitandin. Iskenderê Gewre ji şerekî tund ligel wan de daye bikin. Herwehaji Serdarê Roma Intîvonos di nava Eşîrên Kasî re di Derbendê Peli -PiraTeng Gelo re hatîye biderbasbûn.

Bi kurtî ev Miletê hanê tanî destpêka zayî de di Loristana niha de hatîye bijîyandin û divê ew bi Bav û Bavpîrên Lorên îro ve bêtin biderkevtin. Renge, ku beşê Jêrî Kasî demekê li jêr serdarîya Êlamî de

⁹⁵bajarekî kevnare. Ew li Nêzîka Hedana niha de tête bikevtin.

79 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

hatibin bimayîn. (Ji xwe re li derîyê sêyem de ji vî bergê yekem bidin bitemaşekirin).

4. Xalidi-Orarto

Renge, ku ev Miletê hanê ji demeke nenas de ji Rojhilatê Asya Biçûk ji bona devera gola Wanê hatîye bibarkirin. Ji goyên Aşurî û nemaze dozandinên şop û belgeyên girêdayî bi taybetî ve ligel şerên Sergonê Qeralê Aşurîyî duwem de tete biderkevîn, ku sinorên vê dewleta Xildi di çaxekê de ji Jor de tanî gola kokçe û Elêksender Pol li Qefqasya de, ji Rojava de tanî rûbarê Furatê, ji Jêr de tanî Rewaduz û çavîyên rûbarê Zab û ji Rojhilat de tanî gola Urmîyê dihatin bidirêjkin. Herwehaji wê demekî ji li Jorî Surî ji de dayite biserdarîkin. Paytextê wê bajarê Tospasi-Wan bû. Renge, ku ew ji bal Qeralê Sardorîsê Yekemî Xalidî de di sala 840 p. z. de hatiye biavakirin.

Vê dewleta hanê di dawîya sedsalê heftemînî p. z. de jiber xurtbûna desthilatî û kêra Mîdya serxwebûna xwe date biwindakirin. Ew demekê li jêrdestîya wan de hate bimayîn. Di dawî de jiber biderkevîna desthilatîya Ermenî de, yê ku ew li Rojavayê welatê Xalidî de hatibûn birûniştin, ew bi carekê ve hatin biqirkin.

5. Subari

Ev navê hanê cara yekem li ferşekî kevirî de li dewrana dewleta Logal-Anti-Mondo de li sedsalê sîyemînî pêş zanyîne de bi rengê Subir ve hatîye bidozandin. Ew li şopên Naram Sîn de bi Subartûm ve hatîye bitomarkirin.

Ew têgihîstineke ciyografî bûye û ew li ser sînorê Jorîyî Rojavayî Êlam de bûye û tanî şaxê Amanos⁹⁶ di hate bidirêjkin, (ji bona

---

⁹⁶Navê Çiyakî ye, yê ku ew li Asya Biçûk li Rojavayî Çemê Feratê de di navbera Iskendron û Edena de tete bikevîn. (M. E.).

rûnkirinê ji xwe re li derîyê sêyem de bide bitemaşekirin). Ev têgihîştina hanê di dawî de bi navê Miletêkî hatîye biderkevtin.

Hemorabî jî ev têgihîştina hanê jî bona welatekî dayite bikaranîn, ku têde Miletêkî Serbixwe ve hatîye bijîyandin. Li belgeyên Aşûrî de ew têde bi Subaro ve hatîye binîşandin.

Bi kurtî ve weha têde biderkevtin, ku li jêrî vê navnîşana hanê de Miletêk li Mozopotamya, li Suûrî û Enadolê de dihate bipeydkirin. (Miletên Mozopotamya, Sipayzer).

Dibe jî, ku beşê Mozopotamyayî Huûrî jî li jêr navê Subaro de hatîbin binaskirin. Vî Miletê Subaro ligel Orduwê Aşûrî de zor wan daye bişerkirin.

Li dawîya dewleta Aşûrî de navê Subaro hatîye bigomkirin û li cîgeyê wî de navê Miletê Nayrî ber bi pêş ve hatîye bikevtin. Zor dibe, ku ev Miletê nuh bi Qolekî Gewreyî Subaro ve têde biderkevtin û di encam de wî hemû Eşîrên Subaro daye biwênerîkirin. Şop û Nevîyên vî Miletê Nayrîyî hanê jî hêsta jî hêjî li herema Şemdînan⁹⁷ de têtin bipeydkirin.

Sêr King û hin ji Rojhilatnasan dibêjin, ku Mîtanî bi Qoleleke Kasayî ve têde biderkevtin. Belam Pirofêsor Sipayzer dibêje, ku Mîtanî bi beşekî Subarî ve têde biderkevtin. Ev Miletê hanê li dešta Furatî navîn de dešta Belex û Xabur de hatîye birûniştin. Li nivê duwemê hezar salê p. z. de wî dewleteke bi hêz û hiner ve dayite bidamezirandin. zimanekî wanî taybetiyî Serbixwe ve dihate bidîtin.

---

⁹⁷bajareke li Wilayeta Hekarêyî nihayî di Komara Turkî de têde bikevtin. Ew cihê Dilovanê Şêx Ubeydulahê Zanistvan û welatperwerê bi nav û bang bû. (M. E.).

B. Qata Duwem (Mad û Pêvgirêdayên wî ve)

Mêjûvan Hêrvî Robinson û Hênî Birêstîd⁹⁸ dibêjin: bi wan Miletan û Dirawsên Merovên wan ve hin caran Arî pê tete bigotin û reha Hindo-Ewropî jî ji wan hatîye biderkevtin.

Ew li nêzîka mêjûwa 2500 p. z. de li Rojhilat û Jorî Rojhilatê derya Xezar de hatibûn birûniştin. Hinan jî wan xwe ligel cotkarî û çandinîyê de didan bimijulkirin, lêbelê jî hêjî ew li dewrana Kevir de dihatin bidîtin û bi tenya ve beşekî biçûk jî wan Mêtal -Lajwerdî-didan bikaranîn.

Li nik wan de ji bil cenawerên malê pez û dewar jî dihatin bidîtin. Wan hesp jî didan bixwedîkirin û ew bi pileyekî pêşveketinê ve hatibûn bigihaştin, lêbelê ew fêrî nivîsandinê nehatibûn bikin. (Birêstîd, r. 171 û pêde)

Hin ji van Êlên Arî⁹⁹ jî bona Hindostanê dane bikoçkirin. Li nivîsta perestî wan de, ya ku wan ew bi zimanê Sansikrîtî ve hatîye binivîsandin û ya ku jêre Vedas dibêjin, derbarê bi demên pêşî û jîyana wanî nebajarîyî van Miletên hanê de hin ji agehdarîyan tede tete bidîtin¹⁰⁰.

---

⁹⁸mêjûwa Giştîyî Ewropa, Boston 1924.

⁹⁹J. H. Breasted-Brêstêd Nivîstvanê Pêlên Kevnar R. 135 dibêje: Peyva Arî tevlihevûneke bi nav û bange û ew jî bona Miletên Hindo-Ewropî hatîye û tete bikarhatin. Peyva Arî ku jê Îran û Îranî lêhatin bipeydakirin. Bes û bi tenha ew nîsana Eşîrên Îranê dike, yên ku ew jî Miletên Hindo-Ewropî beşekin.

¹⁰⁰Ev zimanê Sansikrîtî ye, yê ku ew jî bal Vekirvanên Arî ve di sedsalê duwazdehemîni Pêş Zayîne de ji bona nava Hindistanê hatîye xistin. Li sedsalê Sêyemî Pêş Zayîne de Nivîsta Vedas pê hatîye nivîsandin û ew jî bona zimanê nivîsandinê bûye. Peyva Sansikrîtî jî Sacae, ya ku ew navê Serokê Barkirvanên Arîyê Hindistanê ye, û kîr yanî kî-el, ya ku ew bi tégihîtsîna NivîSin yanî ziman tete liberketin, tete suwarkirin. Pirsîyarîya Kurdistan û Turk, R. 23).

1. Medes-Med

Weku ku me li serî de date biaxivtîn, ku ev Milet bi Hindo-Ewropî ve yanî bi Arî ve dihate biderkevtin û ew ji Rojhilatê derya Xezar "Kaspiyen", (rengê, ku ew ji welatê Baxteryan bête biderkevtin) û li sedsalê nehemîn de û yanî paştir de ji bona Rojavayî Jorî Îranê ango ji bona welatê Mîdya hatibin bigihaştin û bere bere wan welatên Dirawsên xwe ji xwe re dane bivegirtin û bi derbasbûna demê ve hin ji Miletên din jî weku Manay-Manî, Sîs û Kîmmerî ligel wan de hatine bitêkelbûn.

Hatina vî Miletî li tomarên Aşuriyî de di sedsalê heştemînî pêş zayînê de tête bidîtin. Aşuryan bi vî Miletê hanê ve Amada û Mada dane bigotîn. Vî Miletê hanê li dawîya sedsalê heştemî pêş zayînê de dewleteke serbixwe ve date bidamezirandin û Miletê Merv -Xizim- û Dirawsê xwe Parsay jî, yê ku ew li Jêrî Rojavayî Îranê de hatibûn bicigîrkirin, bi xwe ve date bigirêdan. Wî bajarê Aqbatanê date bidurûstkirin û ew bi baytextê xwe ve date bikin¹⁰¹.

Cara pêşîyî pêwendîya Aşurî ligel vî Miletê hanê de li dewrana Şelmanaser (835 p. z.) de hatîye nikirin û tanî li navçûna wan jî de her ew ligel vî Miletê Med de li ser û hera de dihatin bidîtin. (Dirêjbûn li bergê duwem de).

Pirofêsoz Says dibêje: Mada ji Eşîrên Kurd bûn û ew li Rojhilatê Aşur de cigîr bibûn. Welatê wan jî tanî Jêrî derya Xezar diçû. Beşê zor jî wan li batê ziman de bi Hindo-Ewropî ve dihatin biderkevtin û li aliyê rehê jî de Arî bûn. (Mêjûwa Giştîyî Mêjûvanan, bergê 2).

Hin ji Karnas û Rojhilatnasan dibêjin: Zimanê Miletê Mad-Med ew bi xwe ve bi zimanê kurdî îro ve tête biderkevtin û yanî ew bi xwe ve bi bingehê wî ve tête biderkevtin. (Îrana Kevnar, Mûşîrê El-Dewle. R. 57).

¹⁰¹Hekmetan yanî Hemedana kevnare.

83 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Zanistvanên Mêjûwê dibêjin, ku li dawîya nabûdbûna dewleta Mîdyâ de çi di warê diravî de yanî çi di warê sincî de kêrên Miletê Parsî beşekî Mîdyayî têkelî nava xwe dane bikin û beşê din jî ligel Kurdan de zor pêwendî û dirawsetî hebû, ew ligel Milet û Eşîrên Kurd de dihatin bitêkelkirin.

Miletê Part jî herwehaji bi vî rengî jî ve ew di nava Parsî û Kurdan de hate biwinbûn û Pars û Kurdan bi başî ve wênerîya wan didane bikin.

Mirovatîya -Xizmitîya- di nava Îranê û Kurdên îro jî de divê li ser bingehê Med û Part de hatibe bidîtin (Pirsiyarîya Kurdistan Beramber bi Turk ve, r. 21).

Bi kurtî ve li ser dîtina vê remana hanê de û li gora welat û zimanê milîyî Med de divê Ev Miletê hanê ji Qata duwem li koka zor nêzîkî Kurd de bête bidîtin.

2. Nairî-Nayrî

Ev Miletê hanê li pêş barkirina dawî de li Kurdistanê de bûn. Bi rastî jî ve li tomarên kevnaî de navê van Eşîran nehatîye biderkevîn û li dewrana dewleta Aşurî de li ser wan de hatîye biaxivîn.

Zor renga, ku ew beşekî ji Miletê kevnaî Subaro û Gotî bête biderkevîn û wî bere bere biserketin ji xwe re dayite bisitendin û ew bi ser hemû Xêlatên tir ve hatibe bizalkirin û ew dane biwênerîkirin û navê wî cigêhê gotîna Subaro û Gotî jî xwe re dabe biwergirtin. Ew Miletêkî dir, şerker û nebez bû.

Aşurîyan ligel wan de zor şer dane bilidarxistin. Dêhat û Êlên navçeya Neyrîyî Şemdînan divê bi şopên mayîna Nayrî ve bêtin bderkevîn.

Karnasê bi nav û deng ve Von Minoriskî jî di vê bîr û bawerîyê de tête biderkevîn.

Rojhilatnas Toro Dangin li nivîsteke¹⁰² xwe de dibêje: Nayri yanî Hobşkiya bi dola Botanê ve têtê biderkevtin û ev jî bi beşê Rojhilatî Nayri) ve têtê biderkevtin û ew bi dewleteke serbixwe ve dihate biderkevtin.

li gora remana jî hin Rojhilatnasan û Mêjûvanan de ev Miletê Nayri piştî derkevtina dewleta Mad-Med ew ligel wan de hate bitevlihevbûn û Miletê Gewre jî wan hate bipêkhatin.

Di vî warê hanê de Mecer Son dibêje: "heger ku em jî xwe re li pêla Gotî de di navbera sedsalê panzdeh û duwanzdehan de bidin bitemaşekirin, li Kurdistan nawendî de em jî xwe re Miletê Nayri didin bidîtin, yê ku ew Dûndên Mad bûn.

Di dema berzbûna wan de nav û dengê wanî gewre û azaya wan hemû Dirawsên wan dabûn bitirsandin û ew li paš de li jêr navê Kurdan de hatin bijîyandin.

Di wê demê de welatê Nayri li deşta naverastî Zeyê Gewre de tanî çavîya wî çemî dida bidirêjkirin.

Xelkên Mîdya li dawîya linavçûna dewleta wan de wirde wirde ew jî bona vî welatî hatine bibarkirin û ew têde jî hatine bideyandin¹⁰³.

3. Karduchio-Kardoxuy

Derbarê bi van Eşîrên Kardoxuy hanê de, yên ku Zinefon li Bi Vegerandina Deh Hezaran de rû bi rû ve tûşî wan hatîye bibûyîn, du dîtî beramberî wan têtî biderkevtin:

Yekek jî wan dibêje: Ev navê hanê bi navekî guhertîyî Gotîyî kevnariyî Taqa yekem ve têtê biderkevtin. Peyivandina wîna bi

¹⁰²nivîsta Hevgirêdana Heştêmî çûna Sargon, Paris 1912 z.- 1330 k.

¹⁰³nivîsta Gereke Veşartî li Mizopotamya û Kurdistanê de. Lodon 1912 z.- 1330 k.

85 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

derbasbûna hayaman ve hatîye biveguhertin û ew bi Gotî û Kortî ve di dema Tokoliti-Nîrari Qeralê Aşûrî de hatîye bikirin.

Li gora lêverandin û encamwergirtina Rojhaltnas Mistêr Dirayver çî ev peyva Kortî û çî jî Karda ya dema Arad-Nanarê Qeralê Lagaş û çî jî peyvên tirî mîna vê hemû bi carekê ve jî bona Miletê Kurd bi nîsan ve têtin biderkevtin.

Heger ev dîtina hanê bi rast ve bête biderkevtin, divê ku Kardoxuy mayînen bi Miletê bi nav û dengê Gotî ve bêtin biderkevtin.

Dîtina duwem -Li gora remana- Sindni Simis- bi weha ve têtê biderkevtin, ku ev Miletê Kadoxuyê hanê dibe, ku ew di demekê de jî bona Med û Prasê de yanî li dawîya wan de û li nivê sedsalê heftemînî p. z. de jî bona Kurdistanê hatibe bibarkirin û bicigûrîkirin.

Li dawî de bere bere wî Eşîrên Kurdistanê di nava xwe de dabin bixwarin. Bi xwe jî ve beşekî jî vî Miletê hanê dibe, ku wî jî bona Îranê rû girtibe û li wêderê de hatibe bicigûrîkirin. Çunge di dema dewleta Sasanîyan¹⁰⁴ de gelek Eşîrên Kurd li Îranê de dihatin bipeydakirin. Sêr Sidni Simis pišta vê bîr û bawerîya hanê dide bigirtin û ew dibêje: Ev Eşîrên Kurdîyî hanê xwedan zimanekî cihê û serbixwe bûn û ligel Farisî de pêwendiyên wî nebûn. Ew jî Farisî kevnartîr bûn. (Ji xwe re li dêrên dawîya dîtina duwem bidin bimeyzekevin).

Li gora dîtina yekem de Kardoxuy bi Netewê Vekirvanê Somer û Akad ve têtê biderkevtin, Ango bi Gotîyê kevnar ve têtê biderkevtin û ew bi reha Koma Zagrosê ve têtê bigirêdan.

Li gora remana dîtina duwem de ew bi Hindo-Ewropê ve têtê biderkevtin û ew ligel Med û Parsi-Parsa de jî yek Kom û Rehê têtin biderkevtin. Bi servêdejî ve di navbera Qolên Gewreyî Kurd jî de

---

¹⁰⁴Di dema hatina Misulmantîyê de di Heremên Farisî de mîna Faris, Kerman û Mekran de gelek Kurd dihatin bidîtin. Di Nivîsatokên Mêjû û Vekirinên welatan de pir Bînvanî li vê de di Elezdeî, Elbilazerî û Yaqobî de têtin bidîtin. (M. E.).

gelek beşên hewre û biçûk ji dihatin bidîtin, ku di belgeyên kevnar de car caran jî li ser wan jî de têtê biaxivtîn. Ji bona nimûne Sêr Olmistêd dibêje, ku Eşîra Musri- Misorî bav û Kalên wan Eşîrên bi Mîsori-Mîzoriyî îro ve têtê biderkevtîn¹⁰⁵, ya ku ew di pêla Sennacherib-Sinaxerib de (705-682) p. z. de di pêş de û her wehaji hêsta jî hêjî ew di navbera herdu Qolên ava Xazer de têtin bidîtin¹⁰⁶ (Mêjûwa Aşur, r. 332).

Sîrtîyê¹⁰⁷ pêla Aşurî jî, renga, ku ew bi Eşîra Siperd ve bête biderkevtîn, ya ku Sêr Mark Sayks li Jorî Zaxo de tûşî wan bûye.

Herwehaji Mêjûvanên Ermenî jî li nava Miletê xwe de li ser hin dewletan dane biaxivtîn, ku ligel navên hin jî Eşîrên Kurdîyî Islamîyî niha de bi wekhevûneke zor ve têtin biderkevtîn. Ji bona nimûne Memekonyan, Bageratonyan, Ruşniyan û Mendikyan li wekhevûneke lihevraştahî de ligel bêtir pêwendîyan de ligel Eşîrên Kurdîyî Mamîkanlî de, Begranlî, Roşkotanlî û Mendîkanlî de têtin biderkevtîn. (Turas El-Xulefa El-Exir, r. 252).

Kotayî: Kok û binyada kevnaî Kurd çî ew jî jî Taqa yekem bin, weku hin jî Rojhilatnasvan dibêjin, çî jî Qefqasî bin û li paš de bi şepolên barkirinên sedsalên nehem û heştêmîn ve bi Arî ve hatine bikirin û yan jî weku beşekî zor jî wan dibêjin, ku çî Arî û yaxud Hondo-Ewropî bin.

Birina Kurd bi ser kokeke kevnar de bi dîtineke pir xurt ve têtê biderkevtîn û jî bona ev dîtina hanê bi carekê ve bête bisaxkirin, hêsta jî kêmasîya wê bi hin şop û belge ve têtê bidîtin.

¹⁰⁵Ev Eşîra hanê û gundên wê niha Navçeyekê jî melbenda Dihokê dide pêkanîn.

¹⁰⁶Rûbareke jî Rûbarên Zabê Bilin de. Ew ligel Zab de li nêzîka tevlêkirina wîna de ligel Dîcele de têtê tevlêkirin.

¹⁰⁷Dibe, ku ev navê Sîrtî, yê ku ew di pêla Aşurî de li ser Kurdên Îranê dihate kirin, jî peyva Chirtî Firengîyî hatîye derkevtîn û ew bi Kurtî û Sîrtî hatîye erbikirin: jiber Tîpa C Se yanî Sin hincaran bi Tîpa K têtê peyvîn. (M. E.).

87 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Hêvîdarî tête bikirin, ku dê bi dozandinên taze ve bi vê kêmasîya hanê ve dawîyê bidin bianîn.

Ligel vê jî de bawermendîya min waha tête biderkevtin, ku dîtina hatina Miletê Kurd li navîna sedsalê heftemînê pêş zayînê de zor bi lawaz ve tête biderkevtin, bi vajabûna wê dîtina Pirofêsoz Sipayzer û Mînen wî ve Bapîrên Kurd bi Xelkên kokîyî zor kevnarî Zagrosê û yanjî Kurdistanê ve didin bidanîn. Ev dîtina hanê gelekî bi hêz û hiner ve tête biderkevtin û ew li his jî de bi nêzîktir ve tête biderkevtin. Bi rastî jî ve li rûdanên mêjûyî Eşîrên Kurdan de bi hin navên cihê cihê ve hatine bibîrxistin, ku Merov weha lê dide bigûmankirin, ku ev navên cihê cihê bi Xêl û Êlên cihê cihê ve tene bigirêdan.

Bi xwe jî ve ev bi gûmana hanê durûst ve nayête biderkevtin, çunge guherandina wan navan bi pêweistîya serûştîyê û rabûn û rûnştînen Miletên wê demê ve dihate biderkevtin.

Pirofêsoz Sipayzer jî piştgirtina rastîya vê rewşê dide bigirtin ew wê bi xwe jî ve dibêje "Proper names are apt to be modified when used by other peoples" (Miletên Mezopotamya, P. 116).

Bi rastî jî ve di axivtina li ser Miletê Horî de jî bal Pirofêsoz Sipayzer de neh navên cihê cihêyî têtin biderkevtin: Horîli, Horlaş, Horlo, Hori, Korhorrohe, Horûhe, Hari, Mori, Horît hatine bitomarkirin.

Wehajî li ser axivtina Mîtanî jî de ew van herdu navan Mîtanî-Mîtlani dide bibîrxistin. Ew di nivîsta mêjûwa Giştîyî Mêjûvanan de li ser Mîtanîyan de dibêje: Xelkên Misrê pêyan Nehari didatin bigotîn û nivîsta Perest Tewratê bi Aram ve -Naharem bi nav ve dan bibirin.

Bi Miletê Lollo ve -Lollobo- Lollomi- Noller jî pê didatin bigotîn. Med- Amada- Mada; Kasay- Kasi-Kaşšo -Koş bi wan ve hatîye bigotîn.

Her bi vî corî ve di dimên kevnar de navê Kurd jî jî bal hin Miletan de bi tégihîştînen nenas nenas û cihê cihê hatîye bipeyivandin.

Li gora liberketina hin ji wan Rojhilatnasan ew bi tégihistinên gotinên mîna hev ve têtin biderkevtin û her weku li xwarê de ew hatine binîşandan, ew ji bona Kurd yan navên hevbeşin û ya weku êsta çilo li jêr navnîşana Kurd de û bi navên cuda ve zor ji Eşîr û Xêlkên têtin bipeydakirin. Di demên kevnar de bi van navên Xwarê ve gelek ji Qolên Kurd dihatin binavkirin:

Somerî û Akadî	ji Kurd re gotîne	Gotî, Cotî, Cudî
Aşûrî û Aramî	- " -	Gotî, Kotî, Kurtî, Kartî, Kardo, Kardaka, Kardan, Karketan, Kardak
Îranî	- " -	Gortîwi, Sîrtî, Kurdreha
Yunan Romayî	û - " -	Kardoswî, Kardoxuy, Kardok, Kerdokî, Kerdoxî, Kardwîkay
Ermenî	- " -	Kordoen, Korçex, Kortûx, Kerxi, Korxi
Ereb	- " -	Kotoyane, Kurdi, Kardwi, Baka, Kartawye, Curdi, Cu, Kotoyane, Kurdi, Kardwi, Bakarda

Evaya bi tenha ve bi reman û bawerîya min bi xwe ve nayête biderkevtin, weku li bîr û bawerîya Pirofêsoz Sipayzer de "derîyê 2, benda 3" çavên me hate bipêkevtin, gelek ji Rojhilatnas û Lêvenervanên bi nav û deng ve wek Mêstîr Dirayver, Noldke, Hofman. hd. bi xwe jî ve wê ditinê bi xwe ve didin bipîştgirtin û bi serdeji ve navê "Kaldî, Kaldîwi" jî bi yekekî ve li van navên hevbeş de didin bidanîn.

Ev zînetî ku me li serî de date bixuyanîkirin, ango rewşa guhertina navên taybetî li aliyên Miletên cuda de êsta jî têtê biditin.

89 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Bi rastî jî ve Ereb Bunduqîye dibêjin, Latin Vênîsya dibêjin û Turk Venêdik dibêjin, tevî ku ev her sê jî bi navê bajarekî Îtalî ve têtin biderkevtin.

Dîtina hinekan ji Rojhilatnasan bi weha ve tete biderkevtin, ku Miletê Kurd li nivê duwemî sedsalê heftemî pêş zayîne de li Hindistanê de ji bona Kurdistanê hatîye biderkevtin. Bi rastî jî ve heger ev dîtina hanê jî bi carekê ve rast bête biderkevtin û her vê Koma taze bi koka Kurd ve hatîbin bidanîn, wê çaxê dibe, ku du ragirtinên xurt lê bêtin bigirtin:

1. Ev Komela Barkirvanên taze çilo li Kurdistanê de hatine bicigûrbûn?

2. Miletên hebûn çawa wan ew hatine bilinavbirin?

Hemû dizanin, ku li sedsalê heftemî pêş zayîne de Kurdistan bi çol be nidihate biderkevtin, tanî ev Miletê taze bi sivikî û asayî ve bête bihatin û bête bicigûrîkirin.

Li Kurdistana navînî de bi xwe ve Miletê Kortî û Nayrî û li Jor de Orarto = Xaldi, li Rojhilat de Mad, Manay, Sîs, Lollo, li Jêrî wî de Aşurî, li Rojavayî wî de Moşki, Hîfît û Arami de dihatin bidîtin. Ku weha bû, divê ev Komela Barkirvanên taze di nava dewleta Mîdyayî de bi şer û ceng ve hatîbin bihatin û bi zor ve Kurdistan ji xwe re dabîn bivegirtin.

Bi her awayî ve evaya jî ji hiş dûre, çunge heger tiştekî weha jî bihata bikin, bêgûman dê ew li tomarên Aşurî û Xaldi de bihatana binivîsandin, çunge ev herdu dewlet hêsta di wê demê de nehatibûn bilinavçûbûn.

Bi remana min ve ji bona pîrsa yekem berseveke wêyî lihevhatî tete biderkevtin, divê ku em bêjin: Ev Komela taze bi Kurd ve tete biderkevtin, beşekî duwaketîyî ji pereçeyên hebûn û ew li paš de hatine bihatin û ew ligel koka xwe de bi sivikî û asayî ve, bi bê şer û ceng ve ligel hev de hatine bidaniştin.

Ca heger berseva pîrsa yekem eve bête biderkevtin, dîtina pêrûniştina Miletên kevnarî "Gotî, Lollo, Kasay, Med, Nayri...hd." bi koka Kurd ve xurtbûnê ji xwe re dide biwergirtin.

Berseva ragirtina duwem-li layê min de bi weha ve tête biderkevtin,- ew bi girantir ve tête biderkevtin-. Ew neqşên Miletên kevnar, yê ku Merov wan di nivîstên Zanistvanan û Rojhilatnasan de dide bidîtin, Komela Kurduîn yan Kardwikay, ya ku ew divê bi Komela Barkirvanên taze ve bête biderkevtin, li heremeke zor biçûk de dide binîşandan. Ji bona nimûne li neqşa sedsalê şeşemî p.z. de ya Sêr Mark Sayks de di navbera Diyarbekir û kanîyên Zeyê Gewre de didin bidîtin, ku ev firehbûna hanê tanî sala 188 p. z. de nehatîye biveguhertin.

Li neqşa bergê sêyemî (Kambirêc: Mêjûwa Kevnar) de, bigir ku ew jî zînetê sedsalê şeşemî pêş zayîne de dide binîşandan, herema Kurduîn li ava Batmanê¹⁰⁸ tanî Jêrî gola Urmiyê tête bicûyîn û ji Jor ve çiyayê Cudi û Botan¹⁰⁹ tête bivegerandin.

Ev herema hanê li gora welatên Mad, Nayri, Lollo, Kasay, Gotî, û Subarî de belkî li deh de yek nayête biderkevtin. Ca heger Kurduîn bi Miletêkî weha biçûk ve bête biderkevtin, çawan li dema du sedsalan de yanî li du sedsal û nîvan de wan hemû Miletên kevnarî Kurdistanê dikaribûn bibin bilinavbirin û yanî çawan wan dikaribûn bi xwe ve bidin bigirêdan û bidaqurtandin.

Bi rastî jî ve em hemû jî dizanin, ku dewleteke weha bi hêz û hiner ve mîna dewleta Aşurî çend sedsalan jî ew ligel wan Miletên kevnar de her û her xerîk bû û şerên pir zor ligel wan de dayite bilidarxistin. Lêbelê jî tevliwê jî di encam de nebes tenê wê nikaribû wan li nav de bide bibirin, belkî jî nedikaribû wan bi carekê ve ji bona jêrdesthilatîya

¹⁰⁸Ew Rûbareke, yê ku ew li nêzîka bajarê Hesên Kêfê Şemexa niha de ji Jor de tev li Dicle tête kirin.

¹⁰⁹Evaya herema Cezira ibin Umere, ya ku ew li ser Dicle de û di navbera Musil û Diyarbekirê de tête bikevtin. (M. E.).

91 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

xwe bide bixistin, ew dûçarî neçaryê bû, ku ligel wan de hogiryê û dostaniyê bide bidanîn.

Ji bona nimûne Pirofêsoz Ragozîn dibêje:

"Bi rastî jî ve dan û sitandinên başî Têglat Pilayzerê Qeralê Aşurî ligel Şahên Nayri de bi ser xwe ve bîne bikîşandin. Ev hogirî, dostanî, dan û sitandinên baş bi carekê ve bi servajî rewşt û serûştîya Serdarên Aşurî ve dihatin biderkevtin. Hiç gûman tede nayête bidîtîn, ku bi veguhertina van rewşt û rewendan ve ew bi nêta hogirî, dostanî û rêkevtinê ve hatîya bikirin".

Alîyekî tir jî tete bidîtîn, ku Zinefon pê tete birûniştin, ku jî welatê Aşurî tanî nêzîka Terabzon li destê Miletê Kurduîn de nehatîye birizgarkirin. ku bi weha ve bête biderkevtin, divê pê bête birûniştin, ku Miletê Kurd di dawîya sedsalê pênc de nebes tenê heremeke biçûkî xwarî gola Wanê daya bigirtin, belkî jî ji çavîyên Zabê Gewre tanî nêzîka derya Reş ji xwe re daye bidagûnkirin. Eve jî nîşaneke ji bona vê ye, ku Miletê Kurd, ne weku hin ji Rojhilatnsan dane bigûmankirin, ew ji Miletêkî taze hatîne biderkevtin, belkî gelekî jî li pêş sedsalê heftemîn p. z. de bi navekî tir ve li Kurdistanê de dihaten biderkevtin.

Heger dîtina hatina Qolekî tirî Miletê Kurd li navîna dawîya sedsalê heftemîn de bi rast ve bête biderkevtin, ev Qolê hanê jî ligel koka xweyî kevnar de divê hatibe biyekgûnkirin. Ligel vê jî de divê bête bizanîn, ku ev reman, bîr û bawerîyên hanê bes û bi tena ve dîtîn û liberketinan didin biderxistin. Ta êsta belgeyekî weha cihê bawerîpêkirinê nehatîye bidozandin, ku ew vê pirsîyarîya kok û pêkhatina Kurd bi carekê ve bide biçarekirin.

Bi rastî jî ve Miletê Kurd divê ji bona Dr. Sipayzer sipasê bide bipêşkeşkirin, çunge bi nivîsta xweyî ciwanî Miletên Mêzopotamya, Boston 1930 de, rastîya wê tarîya poşandî li ser mêjûwa kevnarî Kurd de tanî radeyekî date bihilgirtin û bi belgeyên pêbawerbûn û nîşanên zanistîyê koka Kurd bi ser Miletê Gutî-Gotîyî ve bi nav û deng ve date bibirin.

Ligelvêji de hêştajî tem û tomanên li ser mêjûwa kevnarî Kurd de bi carekê ve ji ser nehatine biçûyîn. Ew hêji bi kêmasîyî nivîstên din ve têtê biderkevtin. Jibervêji divê em çavdêrîya kar û barên lêkolînên û kolandinên Encûmenên Şopên kevnar bidin bikin.

heger li bajarên kevnarî Kurdistanê de mîna Şori, Erîdi, Eni, Mîsîr, Ezîmri, Dagar, Harher=Karşarogîn, Atîla, Kînabo, Xoboşkya .. hd. lêgerandinên baş bêtin bikin, bê gûman ev pîrsa hanê bi carekê ve têtê biçarekirin. Ca ke weha bû, êsta ji vê bêtir dirîjkirina vê pîrsiyarîya hanê bê sûd têtê bidîtin.

Derîyê Sêyem

1. Ji Heyamên Kevnar de tanî Heyamê Mîdya

Li ser mêjûwa kevnarî Kurd û Kurdistanê de axivtin, -bi rastî jî ve-beşekî herî dijwarîyî vê nivîsta hanê bi xwe ve tête biderkevtin. Hoyê vê jî nebûna agehdariyên rêk û pêk der barê bi Miletên kevnarî Kurd de û serpêhatîyên zimanê wan bi xwe ve tête biderkevtin.

Bi rastî jî ve karên pir bi nerx û jêhatbûn ve dirêjbûna du sedsalan ji yên Zanistvanên Rojavayî û Zanistvanên şopan û bi taybetî ve bi -dozandinên taze ve hin ronahî bi ser mêjûwa Kurd ve date biavêtin. Lêbelê evaya bi têr ve nayête biderkevtin, bi taybetî ve çunge tenya li ser rûdanên şer de û yanî li ser pêwendîyên wan de ligel Dirwasên wan de tête biaxivtin û li ser derbasbûn û serpêhatîyên wan de zor peçir peçir û yek negirtî tête biditin.

Jibervêjî nivîsandina bi carekê ve li ser derbasbûn û serpêhatîyên wan de nedikare bête bikin. Ligel vê jî de dil pê rê nade bidan, ku bi vê mehna hanê ve li ser vê mebestê de bêtîm bicûyîn û hîç li ser de nedim biaxivtin. Bi vê remana hanê ve bi kurtî ve temaşeyî mêjûwa wan didim bikin.

Zor bi cihê daxê ve tête biderkevtin, ku destpêka Mêjûwê hêştajî ewende bi ronak ve nayête biderkevtin, ku Merov bikaribe der barê

Merovên wê demê de remaneke rast û giştî de bide bipeydakirin. Merov dide bitemaşekirin, ku Mêjûvanên herî bi nav û deng jî ve li vê deqa hanê de bi tawî û bawî ve têtin biderkevtin.

Bi giştî ve em nizanin, ku Somerîyê welatê کنار û Êlamîyê Susa kî bûn, li ku û çî demê ew hatibûn. Bi tenya ve mêjû dibêje: Xelkê Somerî li somer de û Êlamî li dola karun de hatine biditin. Renge, li pêş Somerîyan de, Miletêkî pêş Somer Hori hebûn û ew li welatê کنار de û di navbera Herdu Çeman jî hatibe bijiyandin.

Dîsan her bi vî corî ve dibêjin, di dema Someryan de li şaxên Zagrosê de hin Milet hebûn û jî wan re Êlamî, Lollo, Goti, Kasay û Hori (Sobiri-Sobaro) yên Koma Gewreyî Zagrosê digotin. Lêbelê ev Miletên hanê kok û binyada wan çîye? kenkî û jî ku ew hatine? Bi giştî ve nehatîye bizanîn.

Miletê Êlam her çende, ku ew li Koma Zagrosê de tête biderkevtin, lêbelê ligel koka Kurd de heştajî pêwendî û girêdanên wî nehatîye bidozandin; jîbervêjî em li ser wî nadin biaxivtî. Em li Lollo û Goti de didin bidespêkirin, yên ku ew bi du Qolên gewre û hevwehat ve têtin biderkevtin û koka wanî zor kevnarî bi Kurd ve têtin biderkevtin.

1. Lollo

Ev Miletê hanê li welatê Sulêmanîyê îro de dihatin bipeydakirin. Sînorên wan her çend jî ji me re bi agehdar ve nayête biderkevtin, belam li kêleke kevirî de li dozandinên Zehaw de, yê ku ew bi ser Inno-Banîniyê Qeralê Lollo û Goti ve tête bivegerandin, ew di sedsalê bîst û heştêmî pêş zayîne de hatîye binivîsandin, dibêje, herema Halman, ya ku ew bi welatê Helwanîyê pêla musulmantîyê ve dihate biderkevtin, bi herema Zehawî êsta ve tête biderkevtin, ew jî di nava destên Lollo de dihate biditin.

Li gora Lêvenerandinên Dr. Sipayzer renga, ku hinek jî Serdarên Aşurîyê sedsalên nozdeh û heştdehê pêş zayîne de ji Miletên Lollo bêtin biderkevtin, dibe jî, ku Qolekî jî li Surî jî de hatibin bijiyandin.

95 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di dema Sargonê Qeralê Akad de Padşahê Lollo bi Lasirab ve dihate biderkevtin. (Mêjûwa Kevnarî Rojhilata Nêzik, r. 186).

Li gora kêla kevirîyî nivîsandî têtê bidîtin, ya ku ew li Derbendê Gawir¹¹⁰ de hatîye bidozandin, ya ku ew bi ser Naram Sînê¹¹¹ Qeralê Akad de têtê bivegerandin, ku Sipahê Akad di bin rêberîya vî Qeralê hanê de bi ser welatê Lollo ve daye bihêrîşkirin û ew daye bizeftkirin¹¹².

Li ser deng û dirêjîya wî şerî de li wê kêlê de hatîye binivîsandin. Her li heyamê vî Naram-Sîn de bû, ku Leşkerê Gotî Leşkerê Akad date bişikenandin û dewleta Akad dane bilinavbirin. Bi saya vê biserketina hanê ve welatê Lollo jî hate birizgarîkirin û wî jî xwe re serxwebûna xwe date bisitandin.

Li dawîya pêla Naram-Sîn de bêtir kêma navê Lollo dihat biderkevtin. Li goyên Qeralên Aşurî de Lollo ligel Gotî, Kasay û Sobaro de bi têkel navên wan ve hatîye bikirin û bi cihê ve li ser wan de nedane biaxivtin.

Belam li dawîya danekî de nêzîka du hezar sal de em dibînin, ku Qeralên Aşurî Tîglat Pilayzer, Edad-Nîrari û Tokolti-Nînorta ligel Miletê Lollo de didin bişerkin.

Aşur Nasir Palê duwemî jî di navbera 884 û 880 p. z. de çar caran Leşker bi ser Lollo de dayite bikişandin. Di cara pêşî de welatê vî

---

¹¹⁰Ev Berê hanê jî bal Edmonds hatîye bidozandin. Wî derbarê vî Berî de Gotarek pir baş li Rojname Mêjûwê de di bin nav û nîşana du Şopên Kevnar di Kurdistanê date binivîsandin. Derbendê Gawir li ser Çiyayê Qeredax de têtê bikevtin.

¹¹¹Ev Serdarê hanê li sedsalê 28 Pêş zayîne de serdari dayite kirin. Ew Lidûvanê Sargonê bi nav û bag bû.

¹¹²Nivîsvanê mêjûwa Rojhilata Nêzik di rûpelê 210 û li Lîsta Serdarên kevnar de Satuni bi navê Qeralekî Lollo dide bidanîn, ku ew Hemsayê dema Naram-Sîn bû. Renge, ku Orduwê Akadê ev Qeralê hanê dabe şikenandin.

Miletî bi destê Serdarekî Babilî ve hate bikevtin û navê vî Serdarî bi Nor Adad ve dihate biderkevtin.

Li gora vê de divê ev welatê hanê bi dewleta Babil ve hatibe bigirêdan. Ligel vêjî de serxwebûna wanî navxweyî jî dihate bidîtin. Sipahê Aşurî li Derbendê Baziyân de, ku di wê demê de Babît pê dihate bigotin, derbasî nava welatê lollo hatîye bikirin. Ev Derbendê hanê bi dîwarekî xurt ve hatibû bigirtin û li pišta wî de keleha Uzi dihate bidîtin. Sipahê Aşurî li rêya şax de pişt bi Derbend ve hatin bikevtin û wan ew dane bigirtin.

Li paš de bajarê Babît de¹¹³, Digara, Bara, kakri û bîst bajarên tirîjî dane bizeftkirin. Zimri¹¹⁴, ku ew bi navîna Lollo ve dihate biderkevtin, dane bigirtin. Qeralê Lollo, ku navê wî Amikha-Amîxa bû, wî xwe ji bona şaxên çiya date bikişandin.

Li gora Sêr Olmstêd wî ligel hin ji Serokên Sipah de li keleha Nisîr-Kînba-Pîre Megrûn¹¹⁵ de xwe dane biqayimkirin. Sipahê Aşurî li jêr rêberîya Şûngirê Selma Naser' de bi ser wan ve hate bidakevtin û hêrişa wanî pêşî nehate biserkevtin û Hêrişvanên Aşurî hatin bilinavbirin, belam weha tête biderkevtin, ku li dawî de ew ligel Liberxwedanan de hatin birêkevtin. Aşur Nasir Pal bi vê biserketîna hanê ve zor serbilindî daye bikirin. Wî li nêzikî sitûnên biserketinên Têglat Pilayzer û Tokoltî jî de sitûneke biserketinê dayite bidanîn.

Selmanaserê duwemîn jî li 859 o. z. de bi ser welatê Zamoia ve hate bidakevtin û wî tanî hevrazê çiyayên Nîkdîm û Nîkdî Îra¹¹⁶ jî xwe re date bizeftkirin. Her vî Qeralê hanê bi xwe ve li sala 844 p. z. de Sipah bi ser welatê Namri¹¹⁷ de dayite bikişandin. Renge, ku ew di

¹¹³Renge, ku ev bajarê hanê nêzîka keleha Ozî bû.

¹¹⁴Dr. Sipayzer di nivîsta xweyî hêja de dibêje, ku Navînîya welatê Zamoia bajarê Arakedî bû.

¹¹⁵Navê Çiyayekî ji Çiyayên Sulêmanyê ye û ew li Jorî wê de tête bikevtin. (M. E.).

¹¹⁶Diyare, ku ev herdu Çiyayên hanê Tasolcet û Kelezerde ne.

¹¹⁷herema Namri li gora Neqşê de ew Navçeyê Pişder û Serdeşte.

97 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

nava welatê Zamoia de hatibe birûştin. Qeralê Namri, ku navê wî Merdok-Modamik bû, ji bona serên çiyar hate bihilatin.

Li sala 829 p. z. de Qeralê Aşurî herema Kaxi¹¹⁸ jî date biwêrankirin. Salekê li paš vê çûnê de welatê Zamoia ji bona Aşurîya hate bisaxbûn û ew bi devereke Aşurî ve hate bidanîn.

Li dawîya şikenandina Şelma Naserê Sêyem de 883-773 p. z. beramber bi Sardorîsê Qeralê Orarto welatên Lollo beynekê bi destê alîyê biserketî ve hate bikevtin.

Li navîna sedsalê heştêmî p. z. de welatê Zamoia bi destê Apliya ve hate bikevtin, yê ku ew Serdarekî Asêyî Aşurî bû û li dawîya vî sedsalî de welatê wî ji bal dewleta Aşurî de bi navê lollom ve hate binavkirin¹¹⁹.

Têglat Pilayzerê Çarem 745-727 p. z. hinek ji Aramîyên Mêzopotamya ji bona vî welatê hanê date biveguhestin (Forer, r. 43).

Bi kurtî ve ew welatê Lolloyi hanê li dawîya dewleta Aşurî de demeke zor li nava şer, şor û serhildanên Mîrên Aşurî de hate bimayîn. Di dawîya dawî de bi peydabûna dewleta Mîdyia û linavçûna dewleta Aşurî ve ew welatê hanê bi destê dewleta Mîdyia ve hate bikevtin. Sêyemî Padsahê vê dewleta muhatî cara duwem, gava ku wî xwe bi ser Nîneva ve date birakişandin, di ser vî welatê Lollom de ew hate biderbaskirin.

Bajartî-Çandî (Kultur).

Weha tete biderdikevtin, ku Ev Miletê Lollo bi xwedan bajartîyeke lihevhatî ve dihate biderkevtin. Li dawîya pêwendîyên wan de ligel Miletê Akad de bêtir ew hatin bipêşveketin. Di nivîsîna zimanê xwe de wan Alfe Baya Akadi ji xwe re dane bihilgirtin.

---

¹¹⁸Diyare, ku welatê Karxî Dešta Şehrezorê ye, ya ku ew bi nav û bange.

¹¹⁹History of assyris A. T. Olmstead, London 1923, P. 245.

Çêkirvanên hunervan bûn û Bînvane vêji goya Qeralê Aşurî Aşur Nasir Pal bi xwe ve tête biderkevtin. Vî Qeralê hanê gelek ji Çêkirvanên Hunervanên vî welatî ji bona bajarên Aşurî dane bibirin. Awaza wî jî bi belavkirina çêkirinê û ciwankirina bajarên Aşurî ve dihate biderkevtin. Welatê wan pir bi avedanî ve dihate biderkevtin. Li gora belgeyên Aşurî de bajarên wan bi pir ve dihatin biderkevtin, ku evjî nişana xweşiyê û bajarîyê dide biderxistin.

Ziman

Li gora Rojhilatnas Hausing-Hawsing divê zimanê vî Miletê hanê li zimanê Êlamî yanî de li beşê Qefqasî de bête biderkevtin. Ligel vêjî de heger temaşeyî navên taybetîyî Lollo bête bikin, Merov dide bidîtin, ku ew ligel zimanê Hori de hin wekhevîyên dide biderxistin. Rastîyeke jî eve ye, ku şopên dozandî derbarê zimanê vî Miletê hanê de aghdarîyên bi hêz û têrkirî ve nadin bidan.

Ciyografi

Sînorên welatê Lollo bi giştî ve bi nenas ve tête biderkevtin. Belam li gora neqşên Mijûwên kevnar de û hin ji aghdarîyan, yên ku ew hatine bidozandin, tête biderkevtin, ku divê sînorên wan li Jorî Zama herema Namri de bête bikevtin, li aliyê Rojhilatê navçeyê Somî, Haşmar, Harhar¹²⁰, Halman-Narman¹²¹ de bête bikevtin, li nav jî de divê navçeyên Lara, Sîmaş, Kîmaş dihatin bidîtin¹²². Li aliyê Jêrî de

¹²⁰Ev bajarê hanê tûşî hêrişa Sargonê Akadî di sedsalê 28 Pêş zayîne de bûye. Wi navê wî jî bona navê Karşarogî ango bajarê Sargon date biveguhertin. Renge, ev bajarê hanê di cîgehê Helebçeyî niha de be u yanjî li nêzikî wî de be. (R.90, 92) 11. renge, ku navê Hewraman jî navê Narman hatibe, yê ku ew li heremê de bi xwe ye.

¹²¹rengê, ku navê Hewraman jî navê Narman hatibe, yê ku ew li heremê de bi xwe ye.

¹²²Renge, ku Soradaşa nihajî navekî Lolloiyî kevnar be.

99 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

ew ligel welatên Barasi û Tokrîşî Êlamî de bi dirwase ve dihatin bidekevtin. Li aliyê Rojava de welatê Errafa= Erebxa ango Kerkûka êsta dihate biderkevtin.

Bajarên wêyî bi nav û deng ve bi Babît, Dagar, Bara, Kakri, Zîmri, Hodon, Meso, Arzîro, keleha Uzi û Kinba ve dihatin biderkevtin. Şaxên wêyî bi nav û deng ve Nîsîr¹²³ yaxud Kînba-Şaxê Zergari, Nîkdîm, Nîkdi-Îra, Sîmaki, Aziru-Azîrva= Ezmir, Kullar-Kolar, Lalar, Suani û Nîspi- Nîşî=Şaxê Hewremanîyî niha ve dihatin

---

¹²³Li gora Goya Babiliyan de Keştîya Hejayê Noh, 'Silavên Xwedê li ser bêtin kirin, li dawîya Lehîyê de li ser Çiyayê Nîsîr de neşînbû.

Aşur Nasirpal Qeralê Aşurî dibêje, "ku ev Çiyayê hanê li Rojhilatî welatê Aşur bû. Ew Çiyakî bi tenha xwe bû û Serê wî mîna serê Rîmekê tûj bû".

Qurana Berêzjî dibêje "Weistewet ela El-Cudî" (li ser Çiyayê Gotî de hate neşînkirin. Cuma).

Danervanên Ayînvânên Filefîyê jî dibêjin, ku Keştîya Hêhayê Noh, Silavê Xwedê li ser bêtin kirin, li ser Çiyayê Cûdî hatiye neşînkirin. Ev peyva Cûdî Sêr King wê û Nîpor bi navê yek Çiyayî dide bidanîn. Ev navê Cûdî hanê divê li Gotî-Cotî hatibe. Veguhestanên vî navî Ereb bûn, yê ku ew Tîpa G bi C peyvdikin, mîna ku ew ji Magdeburg re Macedaborc û ji Ingilîz Incilîz dibêjin. Herwehaji pêwendîya di navbera T û D de nayê veşartin.

Bi vî rengî peyva Gotî Mêjû di Nivîstên Ereb de bi şeweyê Codi hate neqîşandin. Li gora vê Rûnkirinê de Cebel Cûdî ew Çiyayê Gotî-Kotî-Kortî-Kurdi ye. Bi rastî jî mîna ku ji belgeyên Mêjûyî tete biwergirtin, ku Keştîyê Noh, Silavên Xwedê li ser bêtin kirin, ew li ser Çiyayê Nîsîr-Rizgarîyê niha de di welatê Gotî de hatiye neşînkirin.

Ger weha bû, divê Dorhêla Nîsîr jî Cîgehê duwemî peydabûn, zorbûn û belavbûna Merovanyê bête bidîtin. Zor dibe, ku li dawîya demeke dirêj de Merov li dawîya Lehîyê de pîrbûn, hêdî hêdî ew hatine belavbûn, mîna ku Hîrvî Ribinson û Hîmî Bristêd vê dibêjin: ku Beşekî jî wan Merovan berê xwe Jêrî Rojavayî de mîna Surî, Felestîn û Efrîqya de daye û Beşê din berê xwe ber bi Pîşt Çiyayê Qefqasyê-Çiyayê Qaf de daye. Bere bere ew li Rojhilat û Jonî derya Xewzer û tanî Dešta Danobî xuwarî de hatiye belavbûn. Dibe jî, ku hinek jî wan Merovan jî li cîhê xweyî kokî de mabin.

Mîstêr M. Streck li Insiklopêdiya musulmantîyê de bergê 1, R. 106 de dibêje: Nivîsvanên File bi Çiyayê Cûdî Çiyayê Kordoan-Kordoîn gotin. Bi rastî jî Çiyayê Nîsîr jî di nava welatê Kordoan-Kordoîn de bû.

Di dema Aşurî de welatê Botan û Aşurî bi Gotyom ango bi welatê Miletê Gotî-Kotî nasyar bû. Renge, ev navê hanê di destpêka musulmantîyê de hiştaji jîbîr necûbû û peyva Cûdî jê hatibe bipeydakirin.

biderkevtin. Çemê Randu"û Adir jî bi nas ve dihatin biderkevtin. (Sipayzer).

2. Guti-Goti

Mîna ku me li benda sêyemî derîyê duwem de daye biaxivtin, Ev Miletê hanê jî li Komela Gewreyî Zagrosê de tête biderkevtin. Li gora reman û bawerîya hinekan de jî Rojhilatnasan bi eşkere ve koka wî zor kevnarî bi Kurd ve tête biderkevtin û li Zagrosê de heremeke gewre di dest de bû û dewleteke wîyî serbixwe jî hebû.

Li gora lista Serdarên (Mijûwa Rojhilata Nêzîk) de divê yekemîn Qeralê Nasrawê wî bi Annatum-Annatom ve bête biderkevtin, yê ku wî ligel Êlamî de daye bişerkirin û ew li pêla Qeralê Lagaşê de (li sedsalê 31 Pêş zayînê de) dihate bipeydakirin.

Di wê listê bi xwe ve li ser Logal Zagîsî Guti de tête biaxivtin, yê ku ew li sedsalê 29 p. z. de bi Qeralê Erech-Erîx û Sommer ve dihate biderkevtin. Yekek jî Qeralê Goti jî bi Vergirtvanê halmanê Annobanîni ve dihate biderkevtin, yê ku ew li pêşî pêla Sragonê Adakadi de dihate bikevtin.

Dr. Sipayzer li nivîsta xweyî hêja (r. 99) de dibêje, li gora navên taybetîyî Sommerî de dibe bête bigotin, ku li dema dewleta herî kevnarî jî de li welatê Sommer de perçên Goti dihatin bipeydakirin.

Di dawîya vena de, ku van Eşîrên Goti hêz û desthilatîyek zor li wî welatî hanê de jî xwe re dane bipeydakirin, inca hêrişa xwe bi ser welatê Akad ve dane bikutandin. Qeralê Akadiyî bi nav û deng ve Narm Sîn li sedsalê 27 p. z. de hate bişikenandin û li pişt demekê de welatê Akadî jî date bidagûrkirin. Li dawîya şikenadina Narm Sîn de waha tête biderkevtin, ku welatê Akad bi destê dewleta Erîx ve hatîye bikevtin¹²⁴.

¹²⁴Li dawîya şikenandina Narm Sîn de weha derdikeve, ku welatê Akad bi destê

101 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Pir dibe, ku ew di destê Qeralê Gotî de pênc Serdarên Erix bist salan tede Serdarê dabin bikin û li dawêya van de inca Eşîrên Gotî Akad dabin bidagûrkin û nêzika dused salî serdarî tede dane bikin (Mêjûwa Rojhilata Navînî Kevin. R. 189).

Li nava Rûdanên, yên ku ew ji şopên dozandî dane biderxistin, weha tete biderdikivtin, ku welatê Sommer û Akad demeke zor bi destê dewleta Gotî ve hatibûn bimayîn û Serdarên herî bi hêzî Lagash-Lagaş jî ve bi wan ve dihatin bgirêdan. Bi rastî jî ve pêla bextiyariya lagaş li jêrî serpereştiya Gudea-Pates Godî de (2500 p. z. de) ligel pêla dewleta Gotî de li hev de tê birasthatin. Renge, ku Godî bi xwe jî ve ew bi carekê ve bi (Gotî) ve bête biderkevtin. Zor bi cigêhê mexabûnê ve tete biderkevtin, ku der barê bi rûdanên mêjûyîyî vê dewleta hanêyî herî kevnarî Kurd ve agehdariyên têrkirî bi dest ve hêjî nehatine bikevtin.

Em nizanin, di pêla wê dewleta hanê de (di nêzika dused salî de) çi hatîye bikin, Çend Qeralan serdarî dane bikin û navên wan çi bûn.

Li Lista Serdaên kevnar de xwedîyê (Mêjûwa Kevnarî Rojhilata Navînî Nêzîk Mister Hol) li nav nivîsta xwe de dane binavkirin, di navbera Naram Sîn û vegirtina Akad jî bal Ur de ango jî 2700 tanî 2500 p. z. de navê hîç Qeralekî nehatîye binivîsandin. Belam Dr. Sipayzer li nivîsta xwe de dide bigotin, Dawîvanê Serdarê Gotîyî Akad bi Tirigan ve dihate biderkevtin.

Li gora Lista Mêster Hall-Hol (R. 210) de divê li sedsalê 28 p. z. de Sargonê bi nav û deng ve, yaxud Shargani-Sharri-Şargani-Şarri ligel Qeralê Gotî Sharlak-Şarlak de dabe bişerkin û wî ew dabe bibe-zandin. (Mêjûwa Kevnarî Rojhilata Navînî Nêzîk, r. 186).

---

dewleta Erix ve hatîye bikevtin. Pişî dibe, ku ew bi destê Qeralê Gotî de bû. pênc Serdarên Erix Bist salan li ser Akad de serdarî dane kirin. Li dawîya vena de inca Eşîrên Gotî Akad dane bivegirtin. (mêjûwa Rojhilata Nêzîk, R. 189).

Di dawêya vê dewleta Goti de, ya ku ew ji bal Utu-Hegalê Qeralê Ur-Urok¹²⁵ de li nav de hate bibirin, Eşîrên Goti ji bona welatê xweyî kevnar ango ji bona şaxên Zagrosê hatin bivegrandin. Êtir wan welatê Akad nema bêtir dane biêşandin.

Bes û bi tenha ve li hêrişa Eşîrên Kasay ji bona ser Babil de Miletê Goti jî yarmetî ji bona wan date bidan. Goti ligel Lollo de têkelaw bûn û ew bi beşekî ji welatê Lollo ve dihatin biderkevtin. Eşkrebûn li ser vê jî de ketina çiyayê Nîsîr li nava welatê herdu Miletan de tête biderkevtin û hebûna bajarekî Goti li welatê Zamoia de tête bikevtin, ev bajarê hanê jî divê bi Ollobolag-Ablax vebête biderkevtin, yê ku ew ji bal Nivîsvanekî Aşurî ve bi rengê Tagalaga, Lagab û yaxud Galaga ve hatîye binivisandin.

Ji vê mêjûwê de û pêve tanî destpêkirina dewleta Aşurî de der barê zînet û mêjûwa Goti de belgeyek nehatîye bidozandin. Bi xwe jî ve li sêyemê çarî duwem hezar salê p. z. de dewleta Aşurî ji hin dewletên biçûk biçûk û bi bê hêz ve di hate bipêkhatin.

Vê jî nedihîşt, ku ew bitwanin ligel Miletên çiyayî de xerîk bibin, belkî ew bi xwe jî ve li jêr desthilatî û kêra wan de hatin bimabûn û demeke zor jî li jêr serdarîya Mîtanî) de hatibûn bimayîn.

Em dibînin, ku yekem Serdarê Aşurî -rengê, ku ew li sedsalê 23 p. z. de be- Kurê Iakulaba-Iyakulaba bû, ku ew li navekî Goti de tête biçûyîn. Oşpiya û Kîkya jî Serdarên kevnariyî Aşurî bûn, ku ew bi xwe jî ve di wî sedsalî de dihatin biderkevtin. Wa tête bidiyarkirin, ku ew jî Mîtan dihatin biderkevtin. Yekekî li Qeralên Aşurîyî sedsalê nodehemînî p. z. de bi navê Adasî ve di hate bidîtinbû, divê ew bi Zagrosî ve bête biderkevtin.

¹²⁵Mîstêr Hall-Hol dibêje: ku Akad bi destê Qeralê Lagaş hate bikevtin, yê ku ew Somerî bû. Piştî nemana vê Malbatê ew bi destê Serdarê Ur ve hate bikevtin, ku ew jî Somerî bû. Di piştî vena de ew bi destê dewleta Nîsînî Samî ve hate bikevtin, ya ku desthilatîya wê tanî Babilistanê diçû. Vê desthilatîya hanê weha date bidirêjkin, tanî ku dewleta Amorî li Surî de ew date bivegirtin.

103 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li dawîya vî jî de Lollolay bi navê Qeralekî wan ve dihate biderkevtin, ku ew bi carekê ve ji Miletê Lollo dihate biderkevtin. Bi kurtî ve li dawîya hezar (nêzika 1100) p. z. de inca Aşurî bi xwedan serxwebûneke siyasîbûne ve û ew ligel dirawsên xwe de bi ceng û şer ve dihatin bikevtin.

Adad-Nîrariyê Qeralê Aşurî 1310-1281 p. z. de li şopeke dozandî de dide bigotin, ku Sipahên kasay, Gotî, Lollo û Subari me date bişikendanin. Ev Miletê Qutî-Gotî, yê ku ew li vêderê de li ser wî de tête biaxivtî, ew bi xwe jî ve bi Miletê Gutî-Gotî ve bi xwe ve tête biderkevtin, yê ku ew li tomarên Sommer û Akad de têtin bidîtin.

Şelmasaserê yekem 1280-1261 p. z. de bazinê vekirina xwe ta Uruarto ango Erminya û Xani Galbat dayite bifirehkirin ew dibêje: "Miletê Gotî, yê ku ew di esmanê vê demê de mîna estêran dide bigeşkirin, nebes tenê bi zordariya xwe ve, lêbelêji ew bi vîn, xurtbûn ve û bi gerewbûna tar û markirinên xwe ve bi nav û deng ve dihatin biderkevtin. Ew li beramberî min de hatin birabûn, her û her wan dujminatîya min didane bikirin".

Ev goya hanê der barê bi hêzbûn, diratî, sincî û serûştîyên vî Miletê hanê ve wêneykî pir rast û durûste dide biderxistin û Eşîrên nebezî û netîrsî Kurdistanîyî îro jî bi ber çavên me ve didin bianîn.

Dawêya vî şerî weha bû, ku Sipahê Aşurî ji bona demekê dujminên xwe dane bişikendanin, bi corekî ve ku zor, sitem, dirbûn û hovîtiya Qeralên Aşurî beramberî bi wan ve bi bê nimûne ve dihate biderkevtin.

Şelma Neser dibêje: "Ji sînorê Oratri tanî dighê Kemmoxi di nava vî welatê gewreyî hanê de xwîna Gotî weku avê hatîye birjandin".

Ji vê goyê weha em têdighên, ku herema liberabûna Miletê Gotî ji Ermînya tanî çiyayî Tor Abidûnê tête biçûyîn. Bi kurtî ve çî bi dîtina vî belgeyî ve bête biderkevtin û çî bi goya Tokoltî-înorta û Qeralên kevnaî Aşurîyî tîr ve bêtin biderkevtin, divê hemû herema Zagrosê Navrastî bi neştîmanê Miletê Gotî ve bête biderkevtin.

Piروفêsor Sipayzer li ser peyva xwe dire û ew dibêje: Miletê Goti yan Koti - Kortî derbarê zîman de ew li Komela Zagrosê de tête biderkevtin; jîbervêjî nabe bi çavê Sami û yan jî bi Hindo-Ewropî ve li wan de bête bitemaşekirin.

Bi rastî jî ve hin ji Miletên Hindo-Ewropî têkel bûne û li nivê duwem hezar salê p. z. jî de hin ji Miletên Arî li Mozopêtamya hatine bidîtin. Herwehaji li pêşiya hezar salê p. z. de beşê zorî Zagrosê bi Hindo-Ewropî ve û yanî bi Arî ve hatibûn bikin, belam bi bûna Goti ve bi Hindo-Ewrop ve eşkerebûnek bi carekê ve nayête bidîtin. (Miletên Mozopêtamya, r. 96-119).

3. Kassites-Kasay

Miletê Kasay, yan jî Kaşşoyê Akad û yan jî Koşê Incilê û Babilî ew Li Komela Zagrosê de di hate biderkevtin. Bere bere Rojhilatê Babilistanê ta qeraxê Dicle datin bidagîrkirin. Zor car wî welatê Babilistanê dida biserêş û bitalankirin. Tanî ku Ami Zadogayê Qeralê Babilê çaremî piştî Hemorabi 1977-1956 p. z. de ji bona berbestkirina hêrîş û wêrankirinên Miletê Kasay ligel Êlamîyan de peymaneke liberxwedanê date bigirêdan. (Mêjûwa Rojhilata Nêzikî Kevnar, r. 198).

Eşîrên Kasay di dema Saso-Ilona de hêrîş bi ser Babilistanê ve datin bibirin, belam ew bi wan ve nehate bizetfikirin.

Di dema yanzdemînî û Dawîvanê Qeralê Babil Samsu-Dîtanayê Amorî de Miletê Khatti-Xatiyî Enadolê şepolên talankirin û wêrankirinên wan bi Babilistanê ve hatin bigihandin û ew welatê hanê hate bikavil û biwêrankirin û ew di nava hêstiran û xwînê de datin bicîhiştin û ew ji bona welatê xwe hatin bivegerandin. Ev rûdana hanê bi hoyê linavçûna dewleta Anorî ve hate biderkevtin.

Belam li layekî tîrjî de vê rûdana hanê jî kara mebesta siyasîyî Miletê Kasay date bikin¹²⁶. Li dawîya vê vegirtinê de renga, ku du

¹²⁶Mistêr King li mêjûwa Babil, R. 211 de dibêje: ku ev hêrîş û vegirtina hanê ew ji bal Miletê Hitit-Hisis de hatîye rûdan.

105 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

sedsalî dîsan welatê Babilistanê bi destê dewleteke xwemalî ve hate bîmayîn, lêbelê derbarê vê jî de hîç agehdarî nayête bidîtin.

Li dawîya vê pêlê de Miletê Kasay bi alîkarîya Eşîrên Merevên xwe Gotî, Lollo ve û li jêr serpereştîya Gandîsh-Gandîşê Serok de hêrîşek bi ser Babilistanê ve date bidan û ew date bizetfêkirin. (1760 û li gora Sipayzer de 1746 p. z. de). Vekirvanê tazeyî Babil tanî demekê destdirêjî nava îş û karên siyasîyî dewleta Babîlyî Jêrin nedida bikin.

Vê dewleta hanê nêzîka Ss sedsalî hebûna xweyî siyasî date biparastin . (2068-1710 p. z. de). Ev dewleta Jêrîyî hanê bi dawîya reha Sommerîyî kevnar ve hate biderkevtin.

Li dawîya linavçûna vê dewletê de Miletê Sommerî jî win bûn. zimanê wan jî bi zimanekî mirî bû û bes û bi tenha ew ji bal Keşan de dihate biparastin.

Di dema dewleta Ea-Gamil-Î-Gamil¹²⁷ de dawîya dewleta Sommerî hate bihatin, (bi pirî li 1710 p. z. de). Vî Qeralî wist, ku ew welatê Êlamê bide bizetfêkirin, lêbelê ji bona wî ev neçûserî, ew şikest û xwe bi berû paş ve date bivegerandin.

Di vê bihnê de yekekî ji Serokên Kasay bi navê Ulam-Burîash -Ulam- Burayîş ve kêş ji xwe re date bigirtin û wî hêrîş bi ser Î Gamil ve date bibirin û dewleta wî ji nav destên wî date bisitandin. Ew bi Serdarê welatê Sommer ve hate bikin, yê ku ew bi Qeralê Babil ve hate bigirêdan, yê ku ew Bavê wî bû û ew bi navê Burma Burarîsh-Burma Burarîş ve dihate binavkirin. Li dawîya çend salan de li paşî vê rûdana hanê de Qeralê Kasayê Babilistanê Agumê sêyem, yê ku Birazyê Ulam Burayîş bû, keleha dawîyî Xelkê welatê kenar date bigirtin, ya ku ew bi dur Ea-Dûr Î ve dihate biderkevtin.

Li dawîya vena de, ku welatê kenar-welatê Sommer bi tewawî ve hate bizetfêkirin, Qeralê Kasay navnîşana Kardonyasî ji bona herdu

---

¹²⁷Peyva Ea-Ê navê Perestê derya bû. (mêjûwa Kevnarî Rojhilata Nêzîk, R. 489).

welatan Sommer û Akad ji xwe re date biwergirtin û bi vê navnîşana taze nêzîka şeş sedsalî li 1746-1171 p. z. de li gora Sipayzer de ev dewleta hanê bi nav û deng ve, bi hêz, hiner û saw ve date bidirêjkin. Firehbûna Patîşahiya vê dewletê ji firehbûna devera Hemorabi jî bi bêtir ve dihate biderkevtin. Miletê Hîtût bi tewawî ve hate bişikenandin û Pûtên Babilî ji wan hatin bisitandin.

Bi rastî ve ne Hemorabi û ne jî pêşî û Dondên wî bi xwe jî ve jî bona xwe bi tenha ve nikarîbûn welatê Sommer jî bidin bisaxkirin. (Der barê dewleta Kasay de li bergê duwem de dirêjbûn têtin bidan).

Miletê Kasay mîna Eşîrên Gotî li dawîya linavçûna dewleta wan de ew jî ji bona Zagrosê hate bivegerandin.

Di pêla dewleta Roma de hindê li Eşîrên Kasay li Xuzistanê de û li dora Sus de dihatin bidîtin. Li şopên kevnar de weha têtê biderkevtin, ku beşê Jêrî Rojhilatîyê Kasay beynekê ew li jêr serdarî û desthilatîya Êlamî de de dihate biderkevtin. "Insiklopêdiya musulman tîyê"¹²⁸.

Bi kurtî ve weha têtê biderkevtin, ku ev Miletê hanê tanî zayînê û belkî jî tanî dawî jî her bi wî navî ve li welatê Loristanê de dihate bidîtin. Bere bere ew nav win bû û li cigêhê wî de Eşîrên Lor hatin bipeydabûn. Bi rastî jî ve di navbera peyva Kasay - Kašo - Koşî û Lor de tu wekhevbûneke peyvî nayête biderkevtin.

Têgihîştina Lor her wekû dîtina Pirofêsor Sipayzer ew bi nêzîkî peyva Lollo ve têtê biderkevtin, belam hîç bi dîr niye, ku peyva Lor navê beşekî ji Kasay bête biderkevtin û li dawî de ew jî bona hemû Eşîran bi nav û nîşan ve hatibe bikirin.

Reh û Oldarî

¹²⁸Rojhilatnas Rawilson dibêje: rege, ku Deşte Kaşvan-Kaşwan bi navê Kašo hatibe binavkirin. Herwehaji Hêrtfeld, yê ku wî Xwendekarîyeke qol li ser Loristanê de daye kirin, dibêje: ku herema Koh Gîlo, ya ku ew di navbera Sosa û Îranê de hatiye bikevtin, rege, ku ew cihê Korşê Gewre-Kixosroyê bi nav û bang be, ango welatê Înşan-Enzan be.

Beşê zorî Rojhilatnasan di wê baweryê de têtin biderkevtin, ku ev Miletê hanê ji reha Arî têtê biderkevtin. Pirofêsoz Sipayzer û hinekî tîr jî dibêjin: li gora zimanê wan de renga ligel reha Qefqasî de bêtin bigirêdan û pêwendîyên wan bêtin bipeydakirin. Miletê Kasay weku dirawsên xwe bi Pût perest ve dihatin biderkevtin. Û herî Perestê wanî gewre bi Seryaş ango bi Xwedanê Rojê ve dihate biderkevtin. Perestên wanî tîr Xarb, Donyaş, Şax, Şipak, Şokamona .. hd. dihatin biderkevtin. Têgihştina Xwedan bi zimanê Kasay ve bi Bogaş ve dihate biderkevtin. Derbarê bi ayîn û perestîyên vî Miletî ve agehdariyek nayête biditin. (Mêjûwa Kevnarî Rojhilata Nêzîk).

Ziman û Bajartî

Li gora Mitîr Hol de zimanê Kasay bi Arî ve dihate biderkevtin, ji bona nimûne weku navê Înda Bogaş, ku bi rastî ve bi gotineke Arî ve têtê biderkevtin û beramber wê bi Parsî ve Întafemes têtê biderkevtin.

Rojhilatnas Pincher-Pinçer derbarê bi zimanê Kasay ve nivîstek dayite binivîsandin, belam ewende bawerî pê nayête bikin. Ligel vê jî de pêwendîyên zimanê Kasay ligel zimanê Komela Zagrosê de bi bê gûman ve têtê biderkevtin. (Miletên Mêzopotamya).

Rojhilatnas Husing dibêje: Zaravê Kasay li zimanê Jêrî Êlamî de dire. Ji alîyêkî tîr jî hin ji navên Kasay li navê Hori de dirin.

Bi kurtî ve hêjî bi tewawî nehatîye bisaxkirin. Derbarê bi bajartîya vî Miletê hanê ve agehdariyên wetov nayên biditin.

Tevlivêjî wa diyare, li pêş pêkhatina dewleta Babilî de derberê bi çandinyê ve karineke wanî pir berz dihate biditin. Resenekî ji hespan jî bona rakişandina Ereban û ji bona siwarbûnê jî didane bikaranîn. Û ev Bargîra berz ji layên wan de ji bona Babilistanê hatîye binardin. Li paş vegirtina Babil de bajartîya babilî jî ji xwe re dane biwergirtin û li nivîsandin û çanda-Kultura wan de sûd ji xwe re dane biwergirtin.

4. Mitanni-Mîtanî

Nivîsyanê Mêjîwa Babilistan Sêr King vî Miletê hanê bi Qoleke Kasay dide bidanîn û ew dibêje, ku ev Miletê hanê ji reha Arî têtê biderkevîn. Belam rûnkirên (Miletên Mozopêtamya, r. 128-135) rengekî tir dide biderxistin û ew dibêje, ku Mîtanî beşeke ji Miletê Subaro - Subarto têtê biderkevîn. Li Feratê naveratst de di navbera Musil-Cerablus de dihatin bidîtin. Bigir li sedsalê şazdehemîn p. z. de dewleteke bi hêz ve datin bidamezirandin. (Dirîjbûnên vê li bergê duwem de). Yekek li çar dewletên gewre (Misir, Hîtît, Kardonyaş û Mîtanî) bû. Paytextê wê bajarê Washshuganni - Vaşşogani bû. Li nava pelên amarna¹²⁹ de li ser pêwendiyên Mîtanî de ligel dewleta Misri de têtê biaxivtîn. Nameyeke Tushratta-Tušrattayê Qeralên wan hatiye bidozandin. Ew bi zimanê Mîtanî ve hatiye binivêsandin û ew 600 dêre; tevîjî ku zimanî siyasîyî wê demê jî Akadi bû. Rojhilatnas Bork dibêje: zimanê wê namê ji perçeyên zimanên Qefqasî têtê biderkevîn.

Welatê Mîtanî bi navnîşana Subari ve hatiye binavûdengkirin. Li herema Kerkukê de çend hezar belgeyên Mîtanî û Suryanî derbarê bi Subari û Mîtanî ve hatine bidozandin. Li Bogazkowi jî de gelek şop hatine bidozandin.

Rojhilatnas Gensen-Cênsin dibêje: Têgihîştina Mîtanî ji bona Xanedanên dewletê bû û koka Milet Subari bûn û navê welatê wan Hani Galbat bû. Ev têgihîştina hanê ligel ferşên kevirî de ji dozandinên Kerkukê ligel hev de nayête biderkevîn.

Ev dewleta Mîtanî li pêla serdarîya Aşur Nasir Palê Sêyem de hindik hindik welatê wê ji bal Aşuriyan de dihatê bizetfêkirin û dewleta wan hate bilnavçûn. (Mêjîwa Tevaya Mêjûvanan).

Mîna ku emê dê li bergê duwem de bidin bidîtin, ku ev dewleta hanê demekê zor bi desthilat ve dihatê biderkevîn. Surî, welatê Amori, beşekî Kurdistanê ta Arafa-Kerkuk û welatê Aşurî li jêr serda-

¹²⁹bajarokê kevnarî Til Emarayî bi nav û bange û ew li Jorî Misrê têtê bikevîn. (M. E.).

109 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

rîya wê de dihatin biderkevtin. Xelkên Misrê bi van Mitanîyan ve Nahari didatin bigotin û li Tewratê jî de bi Aram ve -Naharem hatîye binavbirin. (Mêjûwa Tevaya Mêjûvanan, b. 2, r. 381). Li gora vî navî de hîç bi dûr ve nayête biderkevtin, ku navê Nayri jî Nahari ve hatîye biderkevtin¹³⁰.

5. Khaldi-Xaldi

Renge, ku ev dewleta hanê li dawîya sedsalê nehemînî p. z. de hate bipêkhatin. Zor Qeralên wê li pêş Sardorîsê de yekem Kurê Arî û Dondên wî hebûn. Sardorîs di pêla Qeralê Aşurî Şelemneserê sêyem de bû. (889-824 p. z. de).

Vî Qeralê hanê bajarê Tospas-Wan date biavakirin. Kurê wî û Şûngirê wî Îsponîs zimanê Xildi li şûna zimanê Aşurî de date bidanîn, yê ku ew tanî wê çaxê li Orarto de bi zimanê nivîsandin û wêje ve di hate biderkevtin.

Şopên dozandî li Derbendê Kêle Şînê de li hêla Jorîyî Rayat de vegirtinên Îsponîs didin biderxistin. Ew kêlê kevirîyî hanê bi zimanê Aşurî ve hatîye binivîsandin.

Kêr û desthilatîya vê dewleta hanê di pêla Qeralê Mînwas de bi berzbûna xwe ve hate bigihaştin. Şopên dozandî li ser zinarên keleşa Wanê de û li dorhêla bajarê Eliksender Pol-Kemri de vekirinên pirî vî Qeralî didin biderxistin. Şopên dozandî li dorhêla wî bajarê dawî de şopên wî Qeralî dane bimayînkirin, mîna ku Bihiston jî şopên Dara datin bimayînkirin. Vî Qeralê hanê bêtir jî 14 cengan date bidadan.

Piranîya cengên Şelemneserê çarem (782-772 p. z. de) ligel vî Qeralê Xalidi de hatin bikin; jiber di vê pêla hanê de dewleta Xalidi hember û berberê dewleta Aşurî bû. Wî ew di desthilatî, kêr û hebûna wê de dida bihejandin û bi nemanê ve ew dida bitirsandin.

---

¹³⁰Bi rastî jî Xelkê Kurdên herema Nayrîyî kevnarî hêjî ew bajarê Şemdînan di vê herema hanê de bi navê Nehrî-Neyrî didin binavkirin.

Wehaji pêla Kurê û Şûngirê wî jî bi navê Sardorîsê duwem de demeke zêrîniyî vê dewleta hanê hatibû bidîtin. Desthilatîya wêna bi berzbûna xwe ve hate bigihaştin. Jiber hêrîşên Xildiyî li dû hev de ji bona ser dewleta Aşurî desthilatîya wêyî navînî hate bilawazîkirin, ku vê jî date bihiştin, di nava hundurê welatê Aşur de şer û cegên navxweyî bêtin bivêxistin.

Bi vî rengî ve vê zîmeta hanê date bidirêjkin, tanî ku Pol Serokê şûreşa sipahî desthilatîya xweyî bi carekê ve li ser welêt date bizalkirin. Ev Serokê Polê hanê di pişt re bi navê Têglat Pilêzerê sêyem ve hate binavkirin. Wî sipahê Aşurî bi ser dujminên wî de date birakîşandin.

Di pêşî de wî Eşîrên kurdîyî dir li Jor de ew dane biserkutkin û di pişt re wî pêçek ji bona Jorî Surî date bikin û ew jî ji xwe re date bivegirtin.

Li paš vê de wî dikarîbû Orarto û Hevalbendên wê yek li dû yên de di bide bişikenandin. Ew bi cararekê ve bi xwedanê dorhêlê ve hate biderkevtin. Weha dewleta Xildî bes û bi tenha ve li ber parastina welatê kokîyî Orarto de didate bikin. Tanî nemana pêla Senharîbê bi nav û deng ve jî weha Xildî bi bédeng ve hatibûn bimayîn.

Di dawîya dawî de di pêla Rosayê duwem de careke din ji nû ve dewleta Xildî hate bivejandin. Wê li Rojava Moški, Hîsi, Halîzon û Alzi-Palo ji xwe re date bivegirtin.

Evaya dawîya berzbûna vekirinên wê bû. Serdarîya Orarto tanî pêla Germiya (625 p. z. de) date bidirêjkin û wê bi hebûna xweyî siyasî ve date biparastin. Di pişt re ew demekê di bin parastina dewleta Mîdya de hate bijîyandin. Jiber şûreşên Gotîyan, ango Eşîrên Kurd di sala (585 p. z. de) li ser wê de ew bi carekê ve hate binemankirin (Kambirêc, Mijûwa Kevnar).

6. Subari

111 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ev navê hanê li pêş de ango di dewrana Akad de bi têgihştineke ciyografi û navê welatekî zor gewre ve dihate biderkevtin. Ew li sînorê Jorî Rojavayî Êlam ve tanî şaxê Amanos de dihate biçûyîn¹³¹.

Li dawî de ew ji bona Êşîrên zorî Kurdistanê bi nav û nîşan ve hate bikirin. Ev Êşîrên hanê ji Miletên bingehîyî Zagrosê ve hatin bicihêbûn. Beşekî ji Miletên Subari li Mêzopotamya, Surî û Enadolê jî de dihatin bipeyda kirin. Weku ku me li serî de dayite bigotin, hinek ji Rojhilatnasan Mîtanî jî bi Qoleke Subari didin bidanîn û ew dibêjin: Renge, ku Qolê Mêzopotamyayê Hori jî li jêr navê Subari de hatibe binivîsandin (Sipayzer). Sêr (Sidni Simis) dibêje: Beşê Rojavayî Diclêyî Subar bi navê Hori hatibûn binasîn.

Derbarê bi mêjûwa siyasîyî vî Miletê hanê de agehdarî bi zor kêr ve têtin bidîtûn. Tenya li belgeyên hin şerên Qeralê Aşurî de, yê ku wan ligel wan de dabûn bişerkirin, navên wan hatine bianîn.

Têglat Pilayzerê yekem (1110-1100 p. z. de) yekekî li bajarên Subariyî bi nav û deng ve dora wî date bizeftkirin, yê ku ew bi navê Şerîş bû.

Li vî şerî de Êşîrên Subari ligel Moşki û Karti de hevbigirtin û liberxwedaneke mêrxasî dane bikirin. (Mêjûwa Aşur).

Li dewrana dewleta Aşurî de ev navê Subari hêdî hêdî win bû û li cîgehê wî de navê Nayri hate biderkevtin û wan Aşurî zor dane biêşandin.

7. Nairi-Nayri

Ev Miletê hanê dir û gewre bû. Weku ku me li derîyê duwem (benda 3) de li ser daye biaxivtîn, wî hemû Miletên Kurdistanê date bidaqurtandin û cîgehê Subari bi carerke ve ji xwe re date biwergirtin.

---

¹³¹Ew li welatê Edenê Cîyakî gewre ye û Şiva Hesînî Edenê-Helebê di Jêra wî re dire.

Zor cîgehê daxê, ku derbarê mêjûwa vî Nayri jî de agehdariyek der destên me de nayête biderkevtin.

Qeralê Aşurî (Êglat Pilayzerê yekem ligel bîst û sê Qeralên Nayri û çend hevalbendên wan li dešta Melaz Gerd de şerekî gewre dane bikin. Li ser kanîyên Diclê de sitoneke biserketinê jî bona vî şerê hanê wî date bidanîn û nav û dirêjîyên şer li ser de datin binivîsandin. (Insiklopêdya Musulmanîyê).

Li 910 p. z. jî de leşkerê Aşurî bi ser welatê Kotmox de çû û li navbera Cudî û Diclê de şer ligel Nayri de date bivêxistin û wî ev welatê hanê bi jêrdestên xwe ve date bixistin. Tokolti Nîmîbê duwem (890-844 p. z.) jî disan careke din zor ligel wan de xerîk bû.

Bi kurtî ve kêma Qeralên Aşurî hebûn, ku wan ligel van Eşîrên dirî Nayri de kêma yanjî zor xerîk nebûne û ev jî weha niye, ku ew her û her bi rengê hêrîşê ve hatibe bikin. Gelek çarvan Eşîrên çiyayîyî Nayri Aşurî dane bilerizandin û laşkerê bi tenha ve jî bona parastina welatê xwe ligel wan de dihate bîserkevtin. Ji bona nimûne em dibînin, ku Eşîrên Nayri li 743 p. z. de li Jorî Rojhilat de rû li welatê Aşûr ve dayite bigirtin û ew tanî navrastî wî hatine biçûyîn û Têglat Pilayzerê çarem bi hezar derd ev Eşîrên hanê jî Aşurê dane biderkekirin û wî ew tanî pişt çiyayê Cudî dane bibirin. (Mêjûwa Kevnarî Rojhilata Nêzik, r. 462).

Senaxerîbê Qeralê Aşurîyî bi nav û deng ve (705-682 p. z.) jî li 699 p. z. de li dora çiyayê Cudî de pehlewani ligel wan de date bikin û ev hatina xwe bi hatina pêncem ve date bitomarkirin.

Rojhilatê bi nav û deng ve Mêcer Son li lêkonadina Nayri de dibêje:

"Welatê Nayri her beşî layê Jorîyî Zeyê Gewre-Zabê Gewre ne bû. Bi rastî jî ve Têglat Pilayzer û Nevîyên wî bi wî Miletî ve Nayri didatin bigirtin, yê ku ew li çavîyên Dicle û Firatê de û li Jorî Nîfatis de ango li welatên Diyarbekir, Xarpût û Dêrsima êsta de û li çiyayên Bedlîsê û Toros de hatibû birûnişin. Ev welatên hanê jî ew welate, yê ku ew li dawîya li navçûna dewleta Mîdya de û li navîna dewran

113 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

dewleta Achaimenes-Axmenî Farisî de (401 p. z. de) Miletê Kordoînê qehreman têde hatîye bidîtin.

Ev Miletê hanê jî bi xwe jî ve bi Bavpîrên Kurdê îron ve têde biderkevtin û Nevîyên Medê bi nav û dengên donên ve têtin biderkevtin".

"Ji vê mêjûwê û pêve Kurdistan welatê bi hin Miletan ve dihate biderkevtin, yên ku zimanekî wanî kevnar û netêkelav dihate biderkevtin; Eşkerebûn li ser vê bêjê jî de eve ye, ku li wê demê de, ya ku Komelên Gewreyên Miletên Arî ji cîgehên xweyê kevnar de rûyên xwe ber bi welatên Faris, Mîdyâ û beşekî Ewropa de dane bivekirin, Miletê Kurd jî ji bona nava şax û daxan hatin biwarkirin û ew têde hatin bidaniştin. Bi xwe jî ve em -Ingilîz- jî Nevîyên (Sakson) bi xwe ve bi xizmên Kurd ve têtin biderkevtin. Miletê Kurd xwîna wî ligel xwîna Miletên tîr de nehatîye bitêkelbûn û her û her mîna zimanê xwe wan xwîna jî li têkelbûna ligel xwîna perçeyên din de dane biparastin".

"Li dawîya vê de, gava dewleta Med û ya Parsî li dest de çû, Miletê Parsî serê xwe ji bona hêza Serdar ango ji bona Parsî¹³² date bitewandin, Belam Miletê Med xwe ji bona nava qelan û çîyan date bikişandin. Ji vê demê û pêve mêjûwa wan di bin nav û nîşana Kurdoîn ango Kurd de date bidirêjkin".

"Zinefon tûşî vî Miletê Kordoîn bû û bi wî ve Kardoxoyî pê date bigotin, wî ji destên wan azareke pir zor daye bikişandin. Her kesê Vegerandina Deh hezaran jî xwe re dayite bixwendin, ew divê bizani-be, bê ka çî bi serê Zinefon ve hatîye bikirin.

Vî Ser Leşkerê Yunanî Miletê Kordoîn li Antî Toros de dayite bidîtin, yê ku em îro pê Hekarê yanjî Kurdîstana navînê jê re didin bigotin.

---

¹³²Pars: ji bona herema Pars-Xuresan têde gotin û Eşkanî: ew Erşk-Eşk ji bona Damezrandvanê dewleta wan têde gotin. Îrana Kevî, Hesen Pîrînya. (M. E.).

Heger em temaşeyî layê Jorîyî Asya Rojava bidin bikin, emê bidin bidîtin, ku ew bi tirade şer, ceng, veguhertin û şûreşên gewre û giştî ve hatîye bikin. Girtin û vegirtinên Ser Leşkerên bi nav û deng ve, ku navên wan li mêjûwa cîhanê de bi nav û bang ve dihatin biderkevtin, li vî welatê hanê de ew bûyînên hanê hatine birûdan. Ev vekirvanên hanê jî bi Aşurî, Parsî, Yunanî, Romayî, Erebî, Megol û Turk ve dihatin biderkevtin. Em dibînin, ku karîna Liberxwedana Kurd bermaberî bi van ve jî liberxwedana Miltên tîr bêtir dihate biderkevtin.

Di navbera Miletên tîrî vî welatî de her bi tena xwe ve Miletê Kurd dihate biderkevtin, ku wî dikarîbû beramber bi hemû leşkerkî xwe ve bide biragirtin û pakbûna ziman û xwîna xwe bide biparastin. Bi rastî-jî ve Miletê Kurd hin jî serbilindiyên wîyî rehî jî hatine bidîtin, ku ew hîç li nik Merovekî bi bext jî ve nikare rêzê li wan de nede bigirtin".

Mêcer Son li ser vê lêkolandina hanê de dire û ew dibêje:

"Ev deşt û çiyayên hanê (li layê Jorîyî rêya Orfê-Musilê de), ku ew di destpêkirina mêjûwa nivîsandî de, di navbera welatên Jorî û Jêrî Cezîrê (Mêzopotamya) de ser sînorekî siyasî û serûştî dihate biderkevtin. Ew çiyayê tarîk û berz, (nê li Tor Abidîne), ku navê wîyî kevnar bi Nîfat ve dihate biderkevtin, êsta ew jî bîra me çûye, ew li ser çavîya Dicle-Tîgrîs¹³³ de tête bikevtin. Li dema Têglat Pilayzerê Qeralê Aşurî de (1100 p. z. de) sînore wî layê Jorîyî Aşurî bû û li piştê wî de welatê nezanyarî-Nayrî hebû; vî Qeralê Gewre her û her karkirîye, da ku ew wî jî xwe re bide bidagîrkirin.

Di dawî de navê welatê Nayrî bi Kordoîn ve hatibû bikin, ku ew bi carekê ve bi Kordoîn yanjî Kurd ve tête biderkevtin. Li vê de weha em têdighên, ku Miletê Kurd li destpêkirina mêjûwa reha Arî de jî bona vî welatê hanê hatîye bigihandinû ew hatîye bicigînkirin.

¹³³ Navê Tîgrîs ew jî gotîna Tighra Mîdî hatîye, ku ew bi Kurdî û Farsî bi têgihîşîna Tîr tête liberbikevtin.

115 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Sipahên Miletên gewre mîna Yunanîyan, Pars (Eşkani) û Roma li ber devê pesarên van çiyayên hanê de rûwên wan ber bi deştên Jêrî ve hatine biwergerandin.

Ev şaxên berz Bînvanên şikandin û vegerandina gelek ji Miletên Rojhilat têtin biderkevtin. Bes û bi tenha ve Aşuriyan dikarîbûn, ku ew derbasî nava welatê Nayri-Kordoên bêtin bikin, ku Xelkên wî di meyla xwe de ji bona serxwebûna xwe li Kurdên îro de bi duwa ve nehatîbûn bikevtin.

Bi rastî ve ev Miletê hanê, ku ew bi jîyana xweyî sadeyî ve, bi azayî û remana xweyî parastinê ve bi nav û deng ve dihate biderkevtin, bi tewawî ve têkelnebûna wî ligel Vekirvanên gewre de bi cihê ser sûrandinê ev tete biderkevtin ...

Ev kêra, ku Miletê Kurd di nava dilê Rojhilanasan û Mêjûvanan de dayite bihiştin, eve ye: Kurd nayête bitewandin, nayête bişikandin û li nav de nayête bibirin¹³⁴. Ew hez ji bajartîyê û pêşketinê dide bikin, ew welatê xwe bi kesekî ve nade bidan, ew hez li çarên wan Miletan de nade bikin, yên ku ew dixwazin li ser wî de serdarîyê bidin bikin. Ew divê, ku ew li nava şax û dolên xwe de milîbûn û zimanê xwe bide biparastin¹³⁵.

2. Ji dema Med tanî derkevtina musulmantîyê

8. Medes-Med

---

¹³⁴ Dilovanê Mehmud Efendi El-Alusî mîna hemû liberxistvanên Quranêyî din de dibêje: ku ew Miletê li Suretê Fetih "Dê Hûnê beramberî Miletêkî mêrxas û gernas bibin ..." hatîye, ew Kurdin.

¹³⁵ Bi Veşartî li Mozopotamya û Kurdistan de, Lodon 1912.

Li derîyê duwem de em li ser vî Miletê hanê hatine bipeyvandin û me date bigotin, renga, ku li sedsalê dehemîn yanî nehemîn de ji bona welatê Mîdya hatibe bibarkirin.

Di pêşî de bi carekê ve jîyana koçeryê dayite birabuhirandin û her Êlek bi serêxwe ve bi dewleteke biçûkî serbixwe ve dihate biderkevtin.

Leşkerê Aşurî li dema Şelmaneserê duwem de û li mêjûwa 835 p. z. de li sînore Rojhilatê de tûşî Eşîrên Med hatibû bikin. Van Eşîran hin diyarî ji bona wan datin bibirin. Qeralê Aşurî ev diyariyên hanê bi xûkîfî ve li ser wan de dabû bidanîn û di nava wan de demekê Serlaşkerekî Aşurî date bidanîn.

Bi rastî ve hiç li Mîdya de desthilatîya Aşurîyan nedihate bidîtin û wan jî destdirêjî ji ser Aşurîyan nedidatin bikin.

Edad-Nîrariê sêyem jî (812-783 p. z. de) çaremîn car ligel Eşîrên Med de hate bişerkevtin. Lêbelê di demaTêglat Pilayzerê çarem de (745-727 p. z. de), bi hoyî ji bona dewleta dirawsê xwe Orarto yarmetî dayite bidan, vî Qeralê hanê sipah bi ser wan de daye bikişandin û li gora goya xwe de tanî dawîya çiyayê Demawend hatîye biçûyîn. (Mêjûwa Kevnarî Rojhilata Nêzîk, r. 446).

Şelmaneserê Sêyem Qeralê Aşurî di sala (836 p. z. de) sipah bi ser Mîdya ve pir caran date bikişandin. Şer û cengên Aşurî û Mîdî tanî pêla Sergon datin bidirêjkin, tanî ku wî di dawî de dikarîbû Serokê Mîdî Deiaces-Diyosis, (dibe ku ew Kîqîbadê Îranî be), di sala 715 p. z. de bide bidîlkin. Mîdya li jêr destê Aşur de tanî pêla Phaortes-Feraort de hate bimayîn. Vî Mîrê hanê dikarîbû dewleteke serbixwe li Mîdya de bide bipêkanîn. (Mêjûwa Miletan, B. 26, r. 1004).

Di dema Esarhaden de (681-669 p. z.) de Mîdya ligel hevalbendên xwe de Manî, Sîs, Kaskaşî û Eşîrên Kurdistanê dayite bixwestin, ku ew lêdaneke baş li Aşurîyan bide bixistin.

117 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Belam Qeralê Aşurî bi siyaset ve Miletê Sîs jê dane bicihêkirin û ew bi hevalbendên xwe ve dane bikirin. Bi vî rengî ve wan xwe dane birizgarîkirin. Li dawîya vê de Med her û her ji xwe re li kêsekê de dihate bigeryan, tanî ku di pêla Serdarê duwem Phraortes-Feraort de hêrîş bi ser Aşurî ve di sala (634 p. z.) de date bibirin, belam ew mehatin biserkevtin.

Di dawîya dawî de Ki Axsar hêvîya wan date bicihanîn û wî Aşurî dane bilinavbirin.

Bingehê dewleta Mîdya, weku dê hûnê li bergê duwem de bi di-rêjbûn ve bidin bidîtin, li sala 701 p. z. de hate bidamezirandin. Di dema Ki Axsar xurtbûneke mezin date bipeydakirin. Sînorên wê li Baxterane-Buxara ji Rojhilat ve tanî çemê Qizil Îrmeq ji Rojav de û ji derya Xezar ji Jor de û tanî kendava Farsî ji Jêr de dihate biçûyîn. Di dema Isîtag Qeralê Mîdî de û li mêjûwa 550 p. z. de ji bal Cyrus-Korşango (Ki Xusrevê Gewreyê Exmenî) ve dewleta Mîdya hate bilinavçûn.

Li dawîya herifandina dewlata Mad de hemû welatên Kurdistanêyî bi destên Mîdya ve bi destên dewleta Axemenî ve yaxud Kiyamî ve hatin bikevtin¹³⁶. Tanî vegirtina Iskender bigir dused salî ew bi deswtê dewleta Îranî ve hatin bimayîn. Di dema ku Daryosê yekem bi Babilistanê ve hatibû bimijûlkin, welatê Mîdya li bin serpereştîya Ferewertîş de şûreşeke gewre dijî Farisan date bilidarxistin. Daryos leşkerek ji bona ser Mîdya date birêkirin, belam bê sûd bû. Li paş vegerandina Babil de Daryos bi xwe ve bi ser Mîdya ve çû û wî di sala (512 p. z.) de Şûreş date bitemirandin.

Di Vegerandina Deh Hezar de Zinefon¹³⁷ li nivîsta Anabazîs de dibêje, ku ew ji bal karduchoi-Kardoşoy de zor tûşî azar û hêrîşan bû.

---

¹³⁶Mêjûvanê hêja Hesên Pirinya Mûşîrê Dewletêyî pêşî di nivîsta xweyî bi nêrx de di Îrana Kevnar de dibêje: Şeş Xanedanên Mad li Paytextê dewleta Axemen-Hexamens de bûn. Ev Xanedanên hanê di cih, nav û nîşanên xwe de lidû Şeş Xanedanên Pars dihatin. Şûn û Karmendîyên Bilind di Dewletê de ji bona van Herdu Xanedanan hatibûn nîşankirin.

¹³⁷Ev Orduwê bi kirê girtîyê Yunanî 13000 kes bûn. Ew li jêr serdarîya Kelexos

Navê vî Miletê hanê tanî wê gavê jî kesekî nebihîstibû û eve cara pêşî bû, ku Zinefon li ser wan de daye biaxivtin. Vî Miletê hanê li Derbendê Zaxo de leşkerê Zinefon date bitengavkirin, Şerekî bi rêk û pêk ve di nava wan de hatîye bilidarxistin û tanî nêzîka Terabzûnê li kol wan de ne bûn. Zinefon li nivîsta xwe de hin ji rûnkirinan derbarê vî Miletê hanê de dayite bidan û ew dibêje: Miletê Kardoşoy hîç li jêdestîya Îranê de nebûn.

Carekê ji caran jî yekêkî jî Şahên Îranê bi 120 hezar kes ve bi ser wan ve çû, belam leşkerê wî bi carekê ve hate bitarûmarkirin. Eşîrên Kurd di dema dewleta Mîdyâ de û herwehaji di dema dewleta Axmen jî de serxwebûna xweyî hundurû dane biparastin û ew niv biserxwe bûn.

Ev mafeyê xweyî hanê jî di dema dewletên Makdonya de, Pars û Sasanya de, Ereb û Turkan jî de disan dane biparastin. (Pirsîyarîya Kurd Beramber bi Turk ve, r. 23).

Darayê sêyem, ku ew duwanzdemînî Serdarê Axmeni-Hexmansiyî Îranî bû, li pêş patîşahîya xwe de ew Walîyê Ermînya û welatê Kordoîn bû û ew tanî Patîşahîya xwe di sala 338 de p. z. de karmendî-tîya xwe li wir de didate bikirin.

---

de di sala 401 Pêş zayîne de ji bona yarmetîya Kîxisro-Korşê Birayê Şahê Îranê Erdeşêrê duwem de hatîbû. Kîxisro-Korş ew Walîyê Kepadokya bû. Wî xwest, ku ew Textê Dewletê ji Erdeşêr bide sitendin. Wî ligel vî Orduwê Yunanî de û Orduwê Kepadokya de berê xwe ber bi Babil date vedan. Li Jêrî Babil de û li nêzîka Xan Iskenderê niha de ew berangarî Orduwa Birayê xwe Erdeşêr bû. Di nava wan de şerekî qurs û giran hate lîdarketin. Her çend jî Leşkerê Kîxisro biserketî bû, belam çunge Kîxisro ligel Heşt hezar Şervanên xwe hate kuştin, di dawî de biserbikevtin ji bona Erdeşêr hate hiştin.

Leşkerê Yunanîyî mayî piştî ku Serdarên wan bi vîlikên Tisafrin hatin kuştin, wan ji xwe re Xenophon-Exenofon-Zinefonê Şagirdê Sokrat-Soqrat (*430 +354 Pêş zayîne- Cuma) bi Serok dane helbijartin. Di bin Rêberîya wî de wan berê xwe ber bi Jor ve dane vekirin. Çiyayên Kurdistanê tanî Tirabzun birîn. Ji wê de kenar û kenar bi Istenbolê ve ew hatin gîhaştin. Ji wir di rêya derya re ew bi Yunanê hatin gîhaştin. Ev çûna hanê bi Vegerandin Deh hezar bi nav û denge. Zinefon Nivîstokek li ser vê Vegerandinê de di bin nav û nîşana Ena Bazîs de date binivisandin.

Di vê pêlê de Kordoîn-Kardoykay li çavê Zeyê Badînan de ta ser çavîyê Dicle diçû. Li nemanbûna dewleta Axmeni-kiyani) de Îran bi dest Iskenderê Mekdonî ve hate bikevtin.

Serûştîjî bû, ku welatê Kurd jî Mad û Kordoên jî di nava van - mayînan de bû. Li dawîya mirina Iskender de li Babil de (323 p. z.) de ev welatên hanê jî bona nava beşê Selevkos de hatin bikevtin, yê ku ew yekek jî Serleşkerê wî bû. Ew welatên hanê sed salekî bi destên Dondên wî ve hatin bimayîn.

Belam her û her şer û hera têde dihatin bikin. Di dawîya dawî de bi yarmetîya Meherdadê yekemî Serdarê Aşkanî beşê layê Jorîyî Kurdistanê li çarê yekemî sedsalê duwemî p. z. de bi destê dewleta Ermenî ve hate bikevtin û beşê xwarê jî bere bere û tanî despêkirina sedalê p. z. de bi destê vê dewleta hanê ve hate bikevtin. Navîna wê jî bi Amed-Diyarbakir ve dihate biderkevtin.

Mêjûvan Sitrabû li peyivandina xwe de li ser dewleta Ermenî de dibêje: Miletê Kurd Çêkirvan û li hemû kar û barê andaz de kone, humervan û hozan bûn. Qeralê Ermenî Tîgran jî bona van karan her û her jî Kurdan dayite bisûdbiwergirtin. Pilo Torxis jî ji bona van peyvên hanê pişta wan dide bigirtin.

Di çar duwemî sedalê yekemî p. z. de sedrarê Roma Likollos bi ser Erministanê ve hate birakişandin û li nêzîka Diyarbakir de Qeralê Ermenî Dîgran date bişikandin û hemû welatê wî date bizeftkirin.

Di navbera salên 69- 60 p. z. de Serdarê Aşkanî Ferhadê sêyem hêrîş bi ser welatên Kordoîn û Adyaben ve date bibirin, lêbelê ew hêrîşa hanê bi bê encam ve hate bidekevtin.

Di pêla sêzdemînî Serdarê Aşkanî Orudê yekem de di navbera sipahê Aşkanî û Roma de li nêzîki Heranê de şerekî giran hate bikin û Serdarê Roma Kirasos hate bikuştin û sipahê Roma hate bierîşanîkirin. (53 p. z.).

Li sala 36 p.z. de Kurdistan bi jêr destê Mark Entuwanê Serdarê Roma ve hate bikevtin, yê ku ew ligel sipahê Pars-Aşkanî de li şer de bû; di encam de sipahê Roma hate bişikistin û talanekî zor bi destên Parsan ve hate bikevtin.

Dewleta Madê Biçûk, ya ku ew li Ezirbêcana îro de bû, li wî şerî de ligel sipahê Aşkanî de dihate bibêdarîkirin. Çünke li pirsîyarîya dabeşkirina talan de hate bibîntengkirin, bi dizî ve ligel Serdarê Roma Mark Entuwan de date bidan û bisitandin û ew ji bona şerkirinê date bidilbijandîkirin.

Bi rastî jî ve ev Serdarê hanê jî bi remana tol wergirtinê li sala 34 p. z. de bi sipahê xwe ve bi ser Erministanê ve hate bidakevtin û wî ew date bizeftîkirin, ya ku ew ligel Pars de dihate bidîtin.

Li dawîya vêna de bi beynekê ve Serdarê Aşkanê Ferhadê çarem bi leşkerê xwe ve bi ser dewleta Madê Biçûk ve çû û li dawîya şerekî de Serdarê wê wî date bidîlîkirin û Erministan jê date bisitandin û ji Merovên xwe Qeralek li ser de date binîşankirin. Salekê li pêş zayînê de dewleta Aşkanî peymanek ligel dewleta Roma de date bigirêdan, ku têde wê Erministan û Kurdistan bi dewleta Roma ve date bidan.

Di pêla Erdewanê sêyem¹³⁸ de dîsan di navbera Pars û Roma de li Erministanê û Kurdistanê şer û herayekî zor hate bivêkevtin. Piştî Erdewan Kurê wî Gohderz ji bona ser banê serdarîyê di 40 p. z. hate bigihaştin.

Vi Şahê hanê ligel Qeralê Erministanê Meherdad de date bişerkirin. Wî sipahê xwe di pêşî de li pesarên Helwanê de li nêzîka rêzên çiyayên Sunbulet de bi serhev ve date bicivandin û di pişt re wî xwe ji bona paş çemê Qereson li layê Kermensah de date bikişandin.

¹³⁸ Erdewan li Mîdya Biçûk Serdar bû. Ew di sala 16. zayînê li ser Textê Îranê de hate rûniştin. Serdarê berî wî jî bona Erministanê revaya û wî xwe li ser de bi Serdar date bidanîn. Lêbelê ew neçar bû, ku ew devjiserdarîya Erministanê bide biberdan; jiber Erdewan gerden lê date tengkirin. Îrana Kevnar, R. 161).

121 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Meherdad ji Adyayîn date biderbaskirin û beramberî Gohderz bû. herdu leşker ji li pesarên Bihiston de pêrgî hev hatin bikirin. Şer û ceng di nava wan de hate bilidarxistin.

Felek li ser serê Meherdad de hate bigerandin. (Çûna Xuzistanê, Rawilson, r.42). Di dema Qeyserê Romayê bi nan û deng ve Niron de leşkerekî Roma bi ser Erministanê û Kurdistanê ve hate birakişandin û wî ew hemû date bizeftkirin.

Li dawîya cengeke dûr û dirêj de di navbera Pars û Roma de Tîrdad bi rezamendîya hedru layan ve bi Qeralê Erministanêve hate bikirin. (63 zayînê)¹³⁹.

Vê carê aştîyê di navbera herdu dewletan de niv sedsalekî date bidirêjkin.

Di vê bîne de Erministan, kurdistan û welatê Mad-Medê Biçûk Ezerbêcan tûşî hêrişa Miletê Alan¹⁴⁰ û Gorcî bû û zor tûşî wêrankirinê û talanyê bû. dewleta Pars parastîna wan nedakirî bida bikirin, lêbelê Xelkên cihî liberxwedanek û keftûlefteke zor bi mêrxasî û gemasî ve li berxwe de dane bikirin û zor bi wan ve zîyan û kuştin dane bidan. Hîç jî ew jêrdestên wan nebûn. (Şopên Dawêyî Xulefa).

Di sala 100 zayînê de Imperatorê Roma Trajan leşkerek bi ser Erministanê de date binardî û Tîrdadê Qeral date bilinavbirdin.

Trajan bi xwe ve li dawîya 115 zayînê de bi sipahêkî gewre ve bi ser Surî ve rûwê xwe ber bi Erministanê û welatên Kurd ve date bivekirin û bi carekê ve dewleta Ermenî bilinavbirdin. El-Cezîre,

---

¹³⁹Dîn Kert yek ji nivîstên Ayîna Zerdestî ye, ya ku ew di vê demê de hatîye komkirin.

¹⁴⁰Ev Miletê hanê Arîyî Îranî bû û ew li pêş de li nêzîka Derbendê Daryal de li Qefqasya Jêrîyî Rohîlatî de dadiniştin. Di dawî de ew bere bere tanî Deştê Volga hatin belavkirin. Di sedsalê Heftemî Koçî de, di dema ku Megolan ew Hêl ji xwe re datin vegirtin, Miletê Alan ruwê xwe ber bi welatên Rojava de dane vekirin.

Adyabin¹⁴¹, El-Heder-Hatra û Babil jî date bidagîrkin û tanî kendava Farsî jî hate biçûyîn.

Li sala 122 z. de Imperatorê Roma Hadriyan çemê Feratê bi sînor ve date biwergirtin û ligel dewleta Pars de aşîû date bigirêdan.

Li sala 161 z. de Belaşê sêyemî Serdarê Aşkanî leşker bi ser Erministanê de date bidadan û ew date bigirtin. Belam li dawî de beramber bi Kasyosê Serdarê Roma ve hate bişikestîn û beşê Rojavayî welatên Kurd û Ermen dîsan bi destê dewleta Roma ve hatin bikevtin.

Di dema Erdewanê pêncem de, yê ku ew Dawîvanê Serdarê Pars-Aşkanî bû, dîsan li nava herdu çeman de Îran û Roma bi paxilê hev ve hatin bikevtin û leşkerê Pars bi ser sipahê Roma ve hate biserkevtin, Belam bi bê encam ve hate biderkevtin.

Derketina Erdeşêr Papekan¹⁴² û nemana Binemala Aşkanî li hevhatina vê demê bû. (224 z.).

Ji destpêka sala 228 paş z. de Qeyserê Romê Eleksender ligel Erdeşêr de li Cezîrê û Ermînya de dest bi şer ve date bikin.

Li encam de Heran, Nisêbîn û li paş jî de Ermînya û welatê Kordoîn jî bi destê Erdeşêr ve hate bikevtin.

Oldarîya Zerdeştîyê-Serdeştîyê di vê pêlê de û ji layê Erdeşêr Papekan ve jî bona tevaya Îranê bi oldarîya Mîrî ve hate bikin.

Di dema Şaporê yekem de li Ermînya û Kurdistanê de şûreşeke mîzin hate bivêketin û li beşê Rojhilatî de jî Cezîrê jî têkçû. Şapor şûreş date bivetemirand û Heran û Nisêbîn jî date bivegirtin; belam ewende

¹⁴¹Li Beşê Rojhilatî Diclêyî Liwaya Musilêyî îsta de melbenda Zaxo, Dihok û Akrê di kevnar de bi welatê Adyabîn bi nav û bang bû.

¹⁴²Ew Damezirvanê Binemala Şahên Îranêyî Sasanî ye. Ev Binemala hanê di destpêkirina Musulmatîyê de jî bal Ereban hate nabûdkirin. Navê Bavê wî Papek bû û ew li ser Heremekê li Faris de Mîr bû. Di pişt re ew li ser tevaya Îra bi Şah bû. Ew bi navê Erdeşêr Papekan hate binavkirin (226-241 z. de). Ew bi Sasanî hatin binavkirin; jiber Bavpîrê wan Sasan bû. Îrana Kevnar, Muşir El-Dewle.

123 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

pê neçû, welatê Cordien-Kordoîn disan hate biserabûn û leşkerê Valêryanê Iperatorê Romê ji bona nava Cezîrê hate birakişandin û wî ji li Tisîfon- Medayin de çardorî lê date bigirtin. Beşekî ji leşkerê Romê ligel Xelkên Kordoîn de bi şer ve hatin bikevtin û Qeralê wan date bikuştin.

Şûngirê wî ligel Îrsnê de hate bihajkirin û bi vî rengê hanê ve Erministan û Kurdoîn bi Îranê ve hatin bigirêdan. (224 z. de).

Di nava 258 û 260 z. de dîsan di navbera Şapor û Valerien-Valêryan) de şer hate bihelgûrsandin û Imperatorê Roma Valêryan li Edêsa-Elruha-Orfa de ligel leşkerê xwe de ji bal Îranîyan de hate bidîlkin.

Di sala 296 z. de Imperatorê Roma Diocletîn-Diyocletîn di pêla Nersî de, yê ku ew heftemînê Şahê Sasanî bû, Tîrdad bi Qeralî ser welatê Erministanê ve date binîşankirin û ew bi leşkerekî zor gewre ve date piştgûrîkirin û vî Qeralê hanê hêriş ji bona Ermînya û Kurdoîn date bibirin û ew datin bidagûrîkirin. Li paš de leşkerê Îranê careke din ew date bisitandin, piştî ku ew ligel leşkerê Roma de li nêzîkî Heranê de hatin bitêkel û bilankirin û leşkerê Roma pîs hate bişikenandin. (296 z. de).

Di sala diwayî vê de Serdarê Roma Galêruis-Galêryos hêrişî ser Ermînya date bikirin. Leşkerê Îranî date bişikanandin û bi xwe jî ve Nersî hate bibirindarin. Li dawî de li ser daxwaza Îrînyan de hajbûn hate bikirin.

Îranê pênc welatê Erzon, Mok¹⁴³, Zabde, Recime, Kardo ji bona Roma date bicîhiştin û ligel hin mercên qurstîrî din de Dicle bi sînor ve pê hate birûniştin. (297 z. de).

---

¹⁴³Renge, ku welatê Martîropolis Miyafarqîn be. (Dibe, ku ew Mûşa nihe be. Erzon ew Erzen-Xerzana niha ye. Zabide û Kardo ew Bazebda û Beqerda Mêjûyî ne- M. E).

Li paş vê biserkevtina hanê de dewleta Roma li dora goma Wanê de Erministanek date bipêkanîn û Tirdad li ser de bi Qeralî ve date bidanîn û beşê layê Jorîyî Kurdistanê jî bi ser vê dewleta hanê ve date bipêvekirin.

Li paş çend salekî de Ola filetîyê ji bal Imperator Qustentîn ve li gora Fermana Mîlan de bi Oldarîya Mîrîyî Roma bû (313z.)"

Li sala 338 z. de dîsan jî şer di nava Şaporê duwemî Xwedan Mil de û Roma de dest pê kir û duwanzedeh salan wî date bidirêjkin.

Di sala 342 yanjî 348 z. de Şapo Şahê Îranê li dorhêla Sincarê de pêrgî sipahê Roma bû. Serdarê sipahê Roma Kostantinos sipahê Îranî pîs date bezandin û Şûngerê Şahê Îranê jî date dîlkin (Kambrêc, Mêjîwa sedalê Navîn, bergê 1).

Çend sal li vê û pêş de oldarîya filetîyê li nava Erministanê de hatibû bibelavkin. Ermenîyan û Qeralê wan Tirdad ev oldarîya hanê bi remaneke siyasî ve ji xwe re datin biwergirtin.

Ji wê mêjûwê û pêve oldarîya filetîyê û ayîna zerdeştî ligel hev de bi keftileftî ve hatinbikertin.

Xelkên şax û çîyan (Kurd) li ser ayîna zerdeştîyê hatin bimayîn û ji xwe re oldarîya filetîyî nedan biwergirtin. (Şopa Xulefayên Dawî).

Ev oldarîya tazeyî hanê her di navbera Xelkên bajarên û Bazirganan de hatibû bibelavkin; kêra wê di nava dora bajarên û bajarokan de nedihate biderkevtin.

Di dema Yezdgurdê duwem de Îran cengeke ayînî li Erministanê date bidestpêkin û gelek ji Serokên oldarî û Gawirên wê dane bikuştin. Ev şerê û merên ayînî di dema çend Serdarekî de date bidirêjkin.

Di sala 350 z. de Şapor çardorê Nisêbînê date bigirtin û bi bê zefkirina wê ve wî ew date bicîhiştin.

125 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li sala 360 z. de dîsan ew ji bona Kurdistanê hate bivegerandin û keleha Amed- Diyarbekir¹⁴⁴ lê date biçardorîgirtin û ew date bizeftîkirin, li dawîya vê jî de Bazbedê li nêzîkî Cezîret Ibin Emro de date bigirtin.

Qeyserê Rom Julien-Julyen bi leşkerîkî gewre ve di sala 363 z. de li Feratê de hate bitêperbûn û Feyrûz Şapor û çend bajerekî tir di Navbera Herdu Çeman de date bigirtin. Li dawî de ew li Dicle de hate bitêperbûn û bi qeraxa çepî wî ve çû. Dûmayîna leşkerê wî li Firatê de bi kenalê Şahî ve derbasî Diclê bû û ligel leşkerê bejayî de hate bitêkelbûn. Julyen tanî Medayin hate bigihaştin. Li paş de li ser rêya Şehrezor, Maranx-Maranks û çiyayî Hemrîn de di ser Hugumbra ango Yaqûbiye de hate bivegerandin. Nêt ew bû, ku ew di rêya Kerkukê de derbasî nava welatê Kordoîn bête bikin. Lêbelê leşkerê Îranê ji nişkêve li leşkerê Roma de çardorî lêdate bigirtin û ew neçarî şer kir. Şerekî germ di 6 axleva sala 363 de li nêzîkî bajarokê Eski Kefrîyî niha de ango Phrygia-Fruciya hate bivêketin. Di vî şerê hanê de Imperator Julyen hate birindarkirin û ew bi birîna xwe ve di 6/7 axlêva sala 363 de hate bimirin.

Li paş wî de Şûngirê wî Jovian-Jovyan¹⁴⁵ li ser Banê Imperatoryê hate birûniştin. Wî leşkerê Roma li rêya Toz Xormato, Geliyê gewre de ji bona Sumer-Samura) date bikişandin. (Pirsiyarîya Babilî, r. 125, 126).

Li dawî de di navbera herdu dewletan de aşîtî hate bigirêdan û bigir Kurdistan û Erministan bi carekê ve bi destê Şapor ve hate bikevtin¹⁴⁶.

---

¹⁴⁴Ev keleha hanê ew ji bal Imperator Kostentîn baş hatibû asêkirin. Wî tede Xanîyê Çekirinê ji bona sazîkirin û durustkirina Çekên Cengînî dabû avakirin. Dergûşa Merovanyê, R. 29.

¹⁴⁵Di Îrana Keynar de Hesên Pîrîya dibêje, ku ji bona Yonyan-Jonyan Rêberîya sipahîyî Bilind hate pêdan û ne cihê Imperatorî pê hatibû dan. Li paş de ew bi Imperator bû. (M. E.).

¹⁴⁶Şapûr Zul-El-Ektaf 70 salî jî 310-379 z. de serdarîkir. Di vî babetê hanê de ew bînimûne bû. (Di pişt wî de Erdeşêr duwem hat û ew tanî 382 z. M. E.).

Lêbelê li pêş bicihanîna mercên aşîtyê de careke din şer hate bidestpêkirin.

Li sala 367 de bi parastina bêlayîbûnê ve derbarê bi Erministanê û Gurcistanê de herdu dewlet hatin birêkûpêkvevartin. Di dema Şaporê sêyem de (382-388 z.de) Erministan di navbera dewleta Îran û Roma de hate bidabeşkirin, ango bi Dewlet ve hate bikirin û Serdarên wan jî ji Şahzadeyên Aşkanî bûn.

Di dema Behramê çaremîn de sêzdehemînê Serdarê Sasanî Xusrowê Serdarê Ermînyayî Îranî li ber Îranê de hate birabûn û leşkerê Îranî di sala 393 de date bilinavbirdin.

Di dema Behramê pêncem (Behramê Kor) jî de welatê Kurdistanê jî bona şer û cengê qad û mêrg bû û her di dema vî Serdarî jî de dewleta Ermenî bi wilayetekê Îranî dihate bidanîn. (Sala 422 z. de).

Qubadê yekem Şahê Sasanî di destpêkirina sedsalê şeşemîyî zayînê de leşker bi ser Rom ve date bikişandin û Kurdistan bi jêr destên wî ve hate bikevartin û Erzerom û Diyarbekir jî datin bizeftkirin.

dewleta Romayî Rojhilatî li Konstantînê de kesa mijûlbûna sipahê Îranê li Qefqasya de ligel Hûn de ji xwe re date bisitandin û leşkerekî gewre jî bona ser Diyarbekrê date bikişandin û çardorîyeke xurt li dora wê de date bigirêdan. Herwehajî wê hêzeke din jî ji bona ser welatên li jêr destên Îranê de date birêkirin û ew tanî Erzenyan hate bi bipêşveketin. Wan li wê derê de kûştari, talan, raw û rûtkirin, kaviil û wêranîkirin dane bikirin û Zarok, Menal û Pîrek dane bidîlkin.

Van şer û cengan tanî axlêva sala 506 z. de datin bidirêjkin. (Kambirêc, Mêjûwa Sedsalên Navîn, b.1).

Dîsan her li sedsalê şeşemîn de Eşîrên Goranîyên Kurd li jêr serpereştîya Serokê xwe de,yê ku navê wî Goatanza bû, dewleteke gewre

127 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

date bidamezrandin û paytextê wê Kermaşah bû û welatê Ezerbêjanê jî di nav de bû. (Pirsiyarîya Kurdistanê û Turk, r.24).

Di sala 502 z. de şerkî gewre di navbera Serdarê Îranê Guwazêfey-rûz û leşkerê Roma de hate bilidarkevtin û Kurdistanê navînî bi destên Îranîyan ve hate bikevtin û Xelkên Miyafarqînê jî bona Xuzistanê dane biveguhastin.

Di van şer û cengên gewreyî hanê de dorlêgirtina Diyarbekrê sê mehan date bidirêjkin. Bi fen û xapandinê ve ew bi destên Îranîyan ve hate bikevtin. Sê rojan piştî ketina bajêr kuştin, talanî û raw û rût-kirinê date bidestpêkin. Bi vî rengê hanê ve jimara Kuştîyan li nava bajêr de jî Xelkên wê û Serbazên Roman bi heştê hezar kes ve hate bigihaştin. Tevlivêjî bi demeke nedirêj ve careke din bajar jî bona serdarîya Roma ve hate bivegerandin, ev jî bi kêra Mîrekî ji Mîrên Eşîrên welatperwer ve li hêlê hate bikirin. (Dergûşa Merovanyê, r. 29).

Di sala duwayî de dîsan li Cezîrê û Kurdistanê Jêrî de Şer û Kefîletî di navbera Îranê û Qeyserê Rom de date bidirêjkin.

Xusurwê yekem bi nav û bangê Anû Şîrwanê Adil ve, yê ku ew li sala 562 z. de ji bona Lazîka¹⁴⁷ çû, bi ser Kurdistanê ve vebuhurî û li dawî de, di dema ku ew ji bona serkutkirina destêyê Xezer çû, dîsan ew di nava Kurdistanê û Erministanê de li ser xêza cengê de derbas bû.

Di sala 572 z. de, gava Qeyserê Roma bi ser Nisêbînê ve hate birakişandin û çardora wê date bigirtin. Anû Şîrwan bi leşkerekî ve rûwê xwe ber bi Qeyser date bivekin û leşkerê Romê date bişikandin.

Vi şerê hanê nêzîka pênc salan date bidirêjkin; girtina keleha Darê jî bona herdu Layan bi armanca şer ve hatibû bikirin.

---

¹⁴⁷Ango herema Lazistan- welatê Laz Beşê Rojava Gurcistanê. (M. E.).

Di navbera Behram Çobîn û Xusrû Perwîz de cudabûn çêbû û rûdanên di nava wan de aramî li Kurdistanê de date bitêkûpêkdan û bûyînên pir mezin li wê derê de hatin bikirin; ji ber Behram Çobînê Serdar bi leşkerê xwe de serê xwe ve li ber dewleta Îranî de di pêla Bavê Xusro de dabû bihildan. Wî serê xwe ji bona Xusro Perwîz neda bidanîn, yê ku wî cihê Bavê xweyî Hurmuz date biwergirtin, li piştî ku ew li Medayîn de hate bikuştin.

Behram Çobîn xwe bi ser paytextê dewleta Îranî de date bira-kişandin. Wî zora leşkerê Xusro date bibirin û wî ew date bişikandin.

Xusro bi revê ve neçar bû û wî ji xwe re li nik dewleta Bizentî de penahindetî date biwergirtin. Li paş vê de Behram Çobîn xwe li ser welatê Îranê de bi Patîşah ve date bidanîn.

Xusro Perwîz ligel leşkerekî zor de, yê ku Imperatorê Bizent dabûyê, xwe bi ser Akbatan de date bikişandin. Di vê demê de bi xwe jî hêzeke dinî Bizentî xwe ji Ermînyaya bi ser welatê Ezerbêcanê jî ve dida bikişandin, ligel vê hêza hanê de Bendoye Xalê Xusrû û Kuştîyê Hurmuzê Bavê wî jî dihate biditîn. Hêza pêşî, ya ku ew ligel Xusro de bû û di bin Rêberîya Serdarê Nirsîsê Romê de bû, li rûbarê Diclê de derbas bû û berê xwe ber bi Erbilê de date bivekirin. Wî ji wir jî xwe re rêya Rewanduz û Şîno date bigirtin û berê xwe ber bi Rojhilat ve date bivekirin.

Di vê demê de bi xwe jî ve Behram jî bi leşkerekî zor giran ve li dola Zabê Biçûk de çavdêriya wî dida bikirin. Tevî ku Behram ber bi gola Urmiyê ve diçû, piştî derbasbûna wî di ser Serdeştê re, da ku herdu hêzên dujmin bi hev ve negihin, da ku ew yekê li du yan din de bide bibezandin. Lêbelê ew pêrgî leşkerê nebû, yê ku ew jî Ermînyaya dihat birêkevtin. Weha herdu hêzên bi navkirî ve li Sîrcanê de li dorhêla Ekbatanê de bi hev ve hatin bigihaştin.

Weha Beharam şevê jî şevan jî nişkê ve hêrîş bi ser Leşkerê dujmin ve date bikişandin. Lêbelê ew di vê hêrîşa xwe de nehate biserkevtin û ew neçar bû, ku ew xwe ji bona alîyê keleha Sayin bide bikişandin.

Weha li nêzîka Qazanqa-Textê Sulêman de berî ku şûr bi rêk û pêkî ve xwe ji kalanên xwe ve bidin kişandin û şer bête bidetspêkirin, pirañiya pir li leşkerê Behram de tev li leşkerê Xusro de hatin bikirin.

Bi vî rengî ve Behram bi carekê ve hate bibezaandin û ew neçar bû, ku ew ji bona nik Oksos Xaqanê Turk di sala 591 z. de dujminê xweyî kevnar penadîtîyê ji xwe re bide biwergirtin. (Çûyînek ji bona nava Kurdistanê Îranê, Rawilson, r. 74-80).

Xusro Perwîz jî li sala 605 z. de rûwê xwe ber bi Jorî Cezîrê ve jî bona Darê û Diyaberkirê date bivekirin û hin jî welatên tir jî ji dewleta Roma date bizetfikirin. Herwajî wî leşkerekî din jî bi ser Jorî Kurdistanê ve rûwê wî ber bi devera Kepadokya ve date bivekirin.

Ji destpêka sala 622 zayîne de-1. koçê de- Qeyserê Romê Hira-kilyos dest bi hêrişî ve date bikirin. Bi leşkerekî ve wî rûwê xwe ber bi Erministan û Kurdistanê ve date bivekirin û li wê derê de leşkerê Şehberazê Serdarê Îranî date bişikendandin û wî dest bi talanî, raw û rûtkirinê û wêrankirina Îranê ve date bikirin.

Wî ateşgehên Îranî û bi taybetî ateşgeha pir bi nav û deng ve Azer Kuşnasib date bitalan û biwêrankirin. Sala duwatir jî li Kurdistanê de wî leşkerê Îranî date biperçeperçekin û bişikendandin.

Li sala 627 z. de li nêzîkî Nîneva kevnar de şerekî tir di navbera sipahê Hêroklis û Xusro de date birûdan û sipahê Romê hate biserkevtin. Li wî salê de bi xwe jî ve welatê Kurdistanê û nemaze beşê Jêrî û Rojhilatî Şarezorê tûşî bi kavilkirineke zor ve hate bikirin û tanî sala 639 zayîne de bi destê Hêroklis de hate bimayîn. Hêroklis jî bona bi dûkevîna Xusro ve di ser herema Şarezorê de hate bitêperîn. Wî reşmeha sala 628 z. de li Şarezorê de date birabuhurandin. Wî bajar û gundên vê heremê bi carekê ve datin biwêrankirin û bisûtandin û li paš de wî rûwê xwe ber bi Erdelanê ve date bivekirin. (Insiklopêdîya musulmantîyê, bergê 2, r. 1034).

Ev rûdanên hanê ligel dema derkevîna musulmantîyê de hate bilihevraştandin, ya ku tavaya rêberkirinê wê li asûwê pîrozî Meka Rû-

metkirî de hate bihilatin û wê bere bere dest bi ronahîkirina welatên dorhêla xwe ve date bikirin¹⁴⁸.

3. Kurd ji derkevtina musulmantîyê de tanî vekirinên Turk de.

Li pêş zayîna Îsayê Hêja de bi şeş sedsalan ve oldarîya zerdeştî li Îran û Mîdyâ de hate bipeydabûn; li dawîya vê de ew ji bal yekekî ji Serdarên Rojhilatî Îranê Kuştasib de hate biwergirtin û ew bi oldarîyeke Mirî ve hate bidanîn.

Miletê Kurd jî li paš beynekê de wî jî ev oldarîya hanê ji xwe re date biwergirtin.

Oladarîya Îsa jî li sala 33 z. de bi Erministanê ve hate bigihaştin, Belam wêna ewende dilbijandin nedît û tanî destpêkirina sedsalê çarem zor kêra wê nebû. lêbelê li dawîya vê mêjûwê de bi komeka dewleta Roma ve ser li nû de ji Surî wê rûwê xwe ber bi Erministanê û Kurdistanê ve date bivekirin û Qeralê Ermenî Tîrdad û Miletê wî ev oldarîya hanêyî taze ji xwe re datin biwergirtin; lêbelê Xelkên derve û Çiyaneşînan guhên xwe wan pênedan. Ew li ser ola zarostri-zerdeştîyê de hatin bimayîn û kar û dilbijandina Keşan kêrek li wan de neda bikirin. Li gora goyekê de beşekî zor kêr jî wan ji bona nava vê oldarîya hanê hatin bikevtin¹⁴⁹.

¹⁴⁸Zayîna Hêjayê Mohemed-Silavên Xwedê li ser be- di sala 571 z. de bû. Destpêkirina wî di 611 z. de û Mirina wî di 632 z. de bû. Koçkirina wîyî pîroz, ku ew destpêkirina mêjûwa Koçkirinê ye, ew beramberî 622 z. de tete derbikevtin.

¹⁴⁹Pirsiyarîya Kurd beramber bi Turk, R. 25 dibêje: renga, Nestorîyê îro Kurdbin û wan Dînê Isa ji xwe re biwergirtin

131 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li derketina musulmantiyê de û her li pêşîn pêwendîkirina wan ligel Musulmanan de wandatin biremankirin û bidîtin, ku ev oldarîya taze bi tevayî ve ligel serûşt û bextên wan de tête bilehevkirin.

Jibervêjî, weke ku Sêr Mark Sayks dibêje, bi asanî ve wan bere bere ew ji xwe re dane biwergirtin, bi piliyekê wetov ve, ku inca Berberên Afrîqya û Turkên Turkistanê bi wî rengê dilbijandinê ve ew ji xwe re dane biwergirtin. (Şopên Xulafyên Dawî, r. 252).

Miletê Kurd, her weku Mêjûvanên Erebên cihêbaweryê dibêjin, li şazdehemînê sala koçê de û li dawîya vekirina Helwan û Tekrît de ligel sipahê Musulman de pêwendî dane bikin.

Lêbelê pêwiste, ku em bizanibin, li pêş vê mêjûwa hanê jî de hin pêwendî û hatina ser rê li nik Kurd de hatîye birûdan.

Ji bona nimûne, Dilovanê Alosî Mehmûd Efendî li jihevkirina Rûh El-Meanî-Canê Têgihştinan) de di nava Hevalên Pêxember de (li ser wî de Silav) li ser Caban-Gaban Kurdî û Meymûnê Kurê wî dide biaxivtin, Navnîşana Meymûn Ebi Besîr bû. Ev agehdarîyên hanê bi ser nivîsta hêjayî Hafîzê Ibin Hecir ve dide bivegerandin, ya ku ew bi El-Îsabe fi Temyîz El-Sehabe ve bi nav û deng ve tête biderkevtin. Ev nivîsta hanê derbarê bi Gabanê Kurdî ve çend bêjên wî û bi taybetî ve li ser jinanînê de û di warên din de dide biveguheztin. Dibe jî, ku hin Hevalên Pêxemberî din jî bi Kurd ve bêtin biderkevtin.

Mêjû dibêje, ku rêzlêgirtiyê Seed Ibin Weqas li dawîya vegkirina Medayin de li jêr serdarîya Haşim Ibin Uteybe¹⁵⁰ de û li mêjûwa 16 koçê de di avdara sala 637 z. de leşkerek bi ser Cilola de date binardin¹⁵¹. Ji ber leşkerê Firs li wê derê de gird bibû û Yezdecurd jî li Helwanê bû.

---

¹⁵⁰Haşim îbin Uteybe îbin Ebi Weqas mîna ku ew di Vekirina Şam de ji bal Lazerdi hatîye binivîsandin. Ew li Ewropa hatîye çapkirin.

¹⁵¹Celola Şarekî kevin bû. Renge, ku ew li çîgehê Sitasyona Qilbata nihayî Iro de ye. (Di Ibin El-Esir de hatîye, ku ew di Zil-Qude sala 16. k. de hatîye vekirin. M. E.).

Leşkerê musulmantîyê li paš şerekî baş de Firs datin biderperandin û rêzlêgirtinê Qeqa şûna wan date bigirtin û keleha Helwan jî date bizeftkirin.

Bi vî rengî ve yekemîn pêwendîya Kurd û welatê wan ligel leşkerê musulmantîyê de hate bikirin. Li paš vekirina vê keleha hanêyî giring de, ya ku ew li ser sînorê Sewad û Çiya de dihate bidîtin. Hinek dibêjin, ku Rêzlêgirtvanê Umer ewende mêla pêşketinê ji bona welatê Firs nebû¹⁵².

Li dawîya vekirina Tekrît¹⁵³ de û di sala 18 koçê de Rêzlêgirtvanê Seed Ibin Weqas li bin serdarîya Îyad Ibin Xenem de û li ser Fermana Rêzlêgirtvanê Umer de, Xwedê jê razî be, ji bona vekirina Cezîrê¹⁵⁴ leşkerekî sê Qolî date birêxist:

Qolê yekem li jêr Komandarîya Suhêl Ibin Edî de rûwê xwe ber bi Reqa date bivedan; Qolê duwem bi serpereştîya Ebdula Ibin Utban de bû û wî rûwê xwe ber bi Nesêbînê¹⁵⁵ date bivekirin; Qolê Sêyem bi serdarîya Uqbe Ibin El-welîd ve rû xwe ber bi Cezêrê ve date bivekirin.

Mebesta Umer, Xwedê jê razî be, li vê livandinê de him vekirina Cezîrê bû û him jî nehiştina yarmetîdana Rom di rêya Cezîrê de ji bona Suriyê bû.

Rêzlêgirtvanê Iyad ligel Qola duwem de bi ser Orfa de çû û li dawîya vekirina wê de ji Nisêbînê jî hate bigihandin û ew date bigirtin

¹⁵²Di Teberî bergê 4, R. 184 pišta vê gotinê tete girtin.

¹⁵³Ebdula îbin El-Mutem di Çemada sala 16. k. de piştî dorlêgirtina Çil Rojî date vekirin. (M. E.).

¹⁵⁴welatê Cezîrê yaxud Mozopotamya ji Diyar Meder, Diyar Bekir û ji bajarên giring mîna Heran, Reha-Orfe, Reqa, Serê Kanîyê, Nisêbînê, Sincarê, Xabûr, Mêrdîn, Amed, Miyafarqîn, Musil ... hd. tete bipêkhatin. (Netewên Musulman, bergê 1).

¹⁵⁵Walîyê Heran û Reha ye, Mîna ku ew li nik Ibin El-Esîr û Teberî de hatîye.

133 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

û wî rûwê xwe ber bi jor ve ji bona layê Mêrdînê, Diyarbekrê û Erminstanê¹⁵⁶ date bivekirin. (Netewên Musulmantîyê, bergê 1).

Hêjayê Iyad; Hebîb Ibin Muslime El-Fehriyî¹⁵⁷ ligel hêzekê ji Kurdistanê ji bona ser Meletîyê date binardin û wî ew date bizeftkirin; lêbelê ev bajarê hanê li paš beyneke din de dîsan ji destê Musulmanan derçû.

Di dema walîtiya Muawîye Ibin Ebi Sufyan de li Şamê de (di wê demê de bi xwe jî Cezîre û Erministan jî pêve hatibûn bigirêdan).

Li sala 36 Koçê de Muawîye dîsan Hebîb Ibin Muslimeyî ji bona ser Meletîyê date binardin û wî dubare ew zeftkir (Insiklopêdiya musulmantîyê, bergê 3).

Li sala 21 koçê - 642 z.- de Umer, Xwedê jê razî be, Uzre Ibin Qeys ji Helwanê ji bona Şarezorê date birêkirin. Wî xwest, ku ew wî bajarî bide bivekirin; lêbelê ev pê nehate bikirin.

Li paš de Umer Uteybe Ibin Ferqed li ser serê hêzek baş de ji bona Şarezorê date birêkirin. Li dawîya şerekî qurs de wî bajar date bizeftkirin. Li vî şerê hanê de bi Kurd ve gelek zîyan û malwêranî hate bipêkevîtin û bi leşkerê Musulmanan jî ve çî li şer de û çî jî bi kêra pêvedana tûpêşkên Şarezorê ve zor li wan de hatin bikuştin. (El-Kamil li Ibin El-Esir, r.16, bergê 3).

Di navbera sala 18 k.- 639 z. û 23 k.- 644 z. de ji bona li-berxwedana Ehwez¹⁵⁸, Fasa¹⁵⁹ û Dara Bucurd¹⁶⁰ de Kurd ligel Îranîyan

---

¹⁵⁶Ango Ermînya Çarem ya ku Osman Ibin Ebi El-As bi nava wê ve hate bikevîtin û ew tanî Bedlis û Xelatê çû.

¹⁵⁷Ew bi navê Şerînê Romê bi nav û bang bû; jiber hêrîşên wîyî pir li ser welatên jêrdestên Roma dihatin kirin. (M. E.).

¹⁵⁸Di Ibin El-Esir de bergê 3, R. 16-18 de, ku Ebi Musa El-Eşerî li Bibîtroz de li Ehwez de pêrgî Kurdan bûye.

¹⁵⁹Yanji Pesa ew ji bal Sariye Ibin Zenîm El-Duelî hate dorlêgirtin û vekirin.

de biyekbûn û bi serûştî jî ve yarmetîya wan bi dil û can ve û bi xurtî ve didan bikin.

Jibervêjî jî bal leşkerê Musulmanan de zor zîyan, rav û rûtkirin, talanî, kuştîdarî û wêranî bi can û malên Kurdan ve hatin bikevtin.

Careke din jî her di dema hêjayê Umer de, (Xjrb) -Xwedê jê razî be-, hinan jî Kurdan welatê Kerxayê navînî yanî (beşê Saymara¹⁶¹ û Masabazan) dane bidagîrkirin; li ser vê jî de hêjayê Umer, (Xjrb), Qeys Ibin Sulme El-Eşceî¹⁶² jî bona ser wan Kurdan date binardîn û wî ew datin bisertewandin. (Mêjûwa Netewên Musulman, r. 329).

Ibin El-Feqîh¹⁶³ dibêje: Miletê Ereb li pêş derkevîna musulmantîyê de jî bona nava Şarezorê hatibûn bikevtin. Lêbelê bajarên Bazabda û Samvan inca li sala 22 k. de û li paš şerekî zor sengîn û tûj de bi destên Musulmanan ve hatin bikevtin.

Li sala 25 k.- 666 z. de û di dema serdarîya wilayeta Ebu Musa El-Eşerî de li Besra de du caran Kurd li Ehwez û Fars de serê xwe dane bihildan.

Di pêla Xilafeta Ebdul-Melek Ibin Merwan de Kurdan yarmetîya Ebd-El- Rehman Ibin El- Eş-es¹⁶⁴ dane bikin; jibervêjî ew tûşî zordarî û kîna El- Hecac Ibin El-Yusif El- Seqefî bûn û wî kuştîdareke zor li nava wan de date bikin.

---

¹⁶⁰Peyva Ekrad Faris di R. 18, bergê 3 Ibin El-Esîr de hatîye.

¹⁶¹Ew bajarê herema Çandeqa kevnare.

¹⁶²Di Ibin El-Esîr de ew Selmet Ibin Qeys El-Eşceî ye. (M.E.).

¹⁶³Ew Ebu Bekir El-Hemezani ye, yê ku wî Kitaba Elbuldan-nivîsta welatan di 290 k.- 903 z. de dayite binivîsandin.

¹⁶⁴Ev Merovê hanê li ber Hecac de rabû û wî ligel Kurdên Faris de di sala 83 k.- 702 z. de peymanek date bigirêdan û hêrîşî ser Hecac de date kirin û wî ew pîs date şikenandin û bajarê Kofe jê date sitendin. Ji aliyê din jî de Kurdên Faris welatê Faris jî datin bidagîrkirin.

135 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li sala 108 k.- 726 z. de û di pêla walîtîya Muslime de welatê Ezerbêcanê û di sala 112 k. 730 z. de mayînen Kurdistanê jî tûşî vegirtin û wêrankirinên Turkên Xezer bûn¹⁶⁵. Walîyê Kurdistanê Cerah li bajarê Erdebîl de çardorî lê date bigirtin û ew li wir de hate bikuştin.

Şepolên Vegirtinên wan tanî Musilê hatin biderkevtin. Li vir de Seîd El-Cerşî hêzeke pirî pir li Xelkên wan navan de date bikomkirin û wî ew Vegirtvanên hanê date bişikandin, ew jî Kurdistanê dane biderkirin û talanî jî ji wan date bisitandin. (Musewer Tarix El-Islam).

Belam li cîgehê xelatkirinê de Xelife Hişam Seîd lilabird. Di pêşî de jî dilva Seîd Birayê wî Musulme û di paş salekê de Mohemed Ibin Merwan¹⁶⁶ li ser Kurdistanê de bi Walî ve date binîşankirin.

Li sala 129 k.-734 Z de Kurdan yarmetîya leşkerê Xelife Merwanê duwem beramber bi Sulêmanê¹⁶⁷ Serhildayê li Kurdistanê de diji Merwan dane bikin. Bi xwe jî ev Xelife ye, yê ku ew li layê Dêya xwe jî de Kurd bû. Li dema walîtîya Bavê xwe de ew li Kurdistanê bi Dunyayê ve hatibû¹⁶⁸ Ew li paş Bave xwe jî de ji bona Cezîrê û Ermînya bi Walî bû. Merwan, yê ku wî beramber bi Xelife Ibrahim¹⁶⁹

---

¹⁶⁵ango Walîyê Ermînya û Ezirbêcanê. Ew El-Cerah Ibin Ebdulah El-Hekemi ye. Ew di sala 111 k. de, weku di Teberî de berge 8, bi Walî hate nişankirin.

¹⁶⁶Di Teberî de bergê 8, R. 217 ku Merwan Ibin Mohemed û ne Mohemed Ibin Merwan di sala 111 k. de bi Walî li ser Ermînya û Ezirbêcanê hatiye nişankirin. (M. E.).

¹⁶⁷Ew Sulêman Ibin Hişam Ibin Ebdul-Melike. Wî xwest Merwan bide xistin, jiber vêjî ew li ser wî rabû. Deng bi Merwan ve gihîşt. Ew wê demê li Beqreqîsya bû. Wî bi Leşkerê xwe li nêzika gundê Xesaf de li ser Xakê Qensirîn de Şer ligel Sulêman kir. Di Encam de Sulêman revya.

¹⁶⁸Ew Mohemed Ibin Merwan Ibin El-Hekem El-Emewî ye. Ew mîna Kurê xwe li ser Cezîrê û Ermînya de Walî bû, berî ku ew bi Xelîfe be. Bavê wî gava Ibrahim El-Eşter kuşt, Wî jî nik wî Jineke Kurd ji xwe re bir û ev Merwanê hanê di sala 70 k. de ji Wê Pîrekê jê re bû.

¹⁶⁹Ew Ibrahim Ibin El-Welîde, yê ku Birayê wî Yezîdê Sêyem jê re sozê Şuna

serê xwe date bihildan, bi leşkerekî Kurdistanî ve bi ser Şam ve çû û di navbera Balebek û Şam de Orduwa Xelife date bişikenandin û Şam date biwergirtin û Xilafeta xwe di sala 132 k. -749 z.- de date bida-zanîn.

Li herayê daxwaza Ebasî û Serhildana Ebi Muslimê Xuresanî de¹⁷⁰ beramber bi Emewî ve Qehtube Ibin Şebîb bi xwe ve Eba El-iyûn Ebdul-Melik El-Xuresanî¹⁷¹ ligel leşkerekî de bi ser Şarezorê ve date binardin û wî leşkerî ligel Serleşkerê Xelifê Mewrwan Osan Ibin Su-fyan de date bişerkirin û li sala 131 k. -748 z.- de wî bajar date bidagîrkirin. Sala duwayî Qehtube ligel Ibin Hureyre¹⁷² Serleşkerê Xelifê Merwan de li Helwanê de date bişerkirin û ew jî date bida-gîrkirin. (El-Teberî, b. 9, r. 131).

Di pêla Xilafeta Ebu El-Ebas Ebdulah El-Sefah de Walîyê Cezîrê, Kurdistan û Ezerbêcan de Ebû Cafer El Mensurî Biryê wî bû. Di vê pêlê de leşkerê Rom hêrişî ser Kurdistanê date bikirin¹⁷³.

xwe dayê û di piştî wî re sozê Şunê ji bona Ebdul-El-Eziz Ibin El-Hac Ibin Ebdul-El-Melek da. Gava Birayê wî Yezîd mir bi Şungîrîya vî Ibrahimî Merwan Ibin Mohemed Ibin Merwan Walîyê Cezîrê û Ermînya pê nehate rûniştin. Ew bi leşkerê xwe ve jî Cezîrê ji bona ser Şamê çu. Wî Şam girt. Xelkê ew bi Xelife kir. Ibrahim bazda û lê hate buhurandin. Mêjûvan vî Ibrahimî bi Xelife danayînin. Ev di sala 127 k.- 744 z. de bû. Ew ne di sala 132 k.- 749 z. de bû; jiber di vê salê de dewleta Emewî hate rûxandin û dewleta Ebasî hate destpêkirin.

¹⁷⁰Ew Ebdul-Rehman Kurê Muslime, yê ku ew bi navê Muslimê Xuresanî bi nav û bange. goyên cuda li ser Malbata wî de têtin biditîn. Bi pîrbûn ew jî koke Kurdîyî kevnare. Hin jî Xweşxwanên Ebi Delamet li nik Xelkan-Xelilkan de û Jiyana Cenawer de li ser Şêr dibêje:
Te di dewleta Mensur de xwestîye bêbextîyê lêbide kirin
Bavpîrên teyî Kurd her bêbextîyê li Xelkê de didin kirin

¹⁷¹Ji xwe re li Ibin El-Esir bergê 5, R. 159, 162 de û herwehaji li Musewer Tarîx El-Isalm de (Ebu El-Iyon) bide temaşekirin.

¹⁷²Ew Yezîd Ibin Umer Ibin Hureyre ye. Ew jî bal Merwanê Duwemê Emewî bi Mîrîtî li ser Îraqê hate bidanîn.

¹⁷³Di Teberî de û Ibin El-Esir de ku Rom hêriş jî bona ser Cezîrê û Ermînya birin û wan Meletyê û Kilikya bi alikariya Ermenan jî xwe re zeftkirin.

137 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ebû Muslim li nêzikî Nisêbînê de li sala 137 k. -763 z.- de Ebdula Ibin Elî date bişikandin¹⁷⁴.

Kurd li pêla Xilafa Ebu Cafer El-Mensur de têkelî serhildanên Kurdistan û Hemedanê bûn¹⁷⁵.

Li sala 147 k. -774 z.- de Xuwarzimê Isterxan ligel orduwekî Turk de hêriş bi ser Jorî Kurdistan û Ermenistanê de date bibirin û ew welat dane bitalankirin. Li paš jî de Teflîs-Teblîs jî date bizeftkirin û bitalankirin.

Serekê Eşîra Rawendî Herb Kurê Eb Dula li ber wî de gelekî beramberî û liberxwedan date bikin û li encam de ew hate bikuştin¹⁷⁶.

Xelife Mehdi li duwayî şerê Bîzantî 163 k. -779 z.- de Harun El-Reşîdê Kurê xwe bi Walî ve li ser Kurdistan, Ezerbêcan û welatên Rojavayî de date bidanîn.

Miletê Xezer di pêla Harun El-Reşîd¹⁷⁷ jî de hêrişa Kurdistanê date bikin û zor sitemkarî û vegurandin dane bikin, lêbelê Xelîfe jî bi tundî ve beramberîya wan date bikin, zor ji wan dane bikuştin û ew ji nava welêt dane biderkirin. (183 k. -799 z.- de).

---

¹⁷⁴Ew Apê Mensure. Ew li ber wî rabû û wî ji xwe re Xilafet dixwest. Ebu Muslim li nêzikî Nisêbînê de ew date bezandin. (M. E.).

¹⁷⁵Bi nav û bangtîrîn Şûreşa Sindebadê Megosî-Mecosî li Xuresanê de ye û pitşgirtina wê ji aliyê Xelkên Çiya ye.

¹⁷⁶Di sala 158 k. Mesrur El-Belxî şerek li ser Kurdên Yaqubî dayite vexistin. (Teberî, bergê 10).

¹⁷⁷Di Teberî de hatiye, ku Reşîd di sala 174 de ji bona Baqerdê û Bazebdê hatiye û wî li Baqerdê Kaxek daye avakirin. Xweşxvanekî gotîye:
Li Baqerdê û Bazebdê de Havîngeh û Mêrgên pirin
li nava wan de Ava pirî sar û şêrîn mîna Selseblin
Li Bexdada malwêran de xak û ava wê her germin

Keleha Sîser-bajarê Sune-Senendec û Êlên Kurdîyî li dora wê de ew li jêrdestîya Xelife Mamûnê Ebasî de bûn. Wî ji wan di cengên xwe de ligel Birayê xwe Amîn de li ser Xilafetê de sûd ji xwe re ji wan date biwergirtin.

Piştî derbasbûna pêlekê yekekî ji Xulefa ew Eşîrên Kurd ji bona hin wilayetên din dane biveguhestin. (Welatê Xulefayî Rojhilatî, r. 190).

Di pêla Xilafeta Mutesem Bil-lah de û li sala 225 k. -840 z.- de li dorhêla Musilê de serhildaneke Kurd li jêr serpereştîya Caferê Meher Hesên-Mîr Hesên¹⁷⁸ de hate birûdan. Cafer yekek li Xanedanê Kurd bû.

Di pêşî de ew beramberî hêzên Xelife li Baba Kêş de hate bişikendanin; belam li dawî de li şaxên Dasîn de orduwê Xelife date bişikendanin û gelek ji wan date bidilkirin.

Cara duwem li Jêr Komandarîya Turk Aytax de û li sala 226 k. de orduwekî tîr Xelife bi ser de date binardin. Şerîkî giran date birûdan. Cafer hate bişikestîn û Aytax kuştarekî zorî zor date bikirin. Kuştin û vegurandin bi pileyekî ve hate bigihaştin, ku bi rastî jî ve beramberî vê vegurandina hanê mêtû bi rûsar ve tete biderkevtin¹⁷⁹. Cafer diisan jî xwe neda biberdestkirin û bi xwe ve jehr date bivexwarin û bi peyayî ve hate bimirin. (El-Kamil, bergê 6, r. 208).

Li sala 231 k. -846 z.- de li Isfehanê de , li Çiya û Fars de serhildaneke tîrî Kurd date birûdan û ew ji bal leşkerekî taybetî ve li bin Komandarîya Wesif de hate bitemirandin.

¹⁷⁸ Di Teberî de bergê 11, R. 227 de Cafer Kurê Meher Hesên Kurdî ew li hêla Mateîs de hate bezandin.

¹⁷⁹ Ev Îtaxê sitemkar li ser hinek setemkarî û sitembarîya wî di dawî de Xelife El-Mutewekil Ela El-lah hate tûrekin. Wî ew ji bona nava binê Zinadanê date avêtin. Ew ji tîna mir û wî siza karên xweyî bed wergirt.

139 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Kurd li sala (252 k. -866 z.- de têkelî Raperîna Mensor-Mesa wirê¹⁸⁰ Derketîvan bûn.

Li sala 262 k. -875 z.- de Kurd beşdarî herayên Dîlê Reş Esrayê Zincî¹⁸¹ û yaqubê Sefar bûn¹⁸². Kurd di nava wan heran de bi karên pir mezin ve hatin birabûn û nemaze yekekî ji Serokên Kurd bi navê Mohemedê Kurê Eb-Dulahê hezar Merd ve pir îş dane bikin û tanî sê salan wî xwe ji bona wan daxwazan niwand û ew yeke Peye bû.

Li sala 281 k. -894 z.- de Kurdan ji bona damezrandina dewleta Hemdanî zor komek pê dane bikin¹⁸³.

Di sala 293 k. -906 z.-¹⁸⁴ de Mohemedê Kurê Hilal, yê ku ew Gewreyê Eşîra Hazbenî bû, ligel Eşîra xwe de serhildan dane bikin û tanî nêzîka Musil hate bigihandin. Taze Walîyê Musilê Ebû El-Hica Eb-dulah Ibin Hemdan xwe bi ser wan ve date bikişandin û ew li Merobe li ser Xazer¹⁸⁵ de tûşî wan bû û ew bi nava hev ve hatin biketvin.

Lêbelê Ebu El-Hica nehate biserkevtin. Yekek li Merovên wî bi navê Sulêmanê El-Hemdanî ve li vê herayê de hate bikiştin û Ebu El-Hica bi dilşekestî ve ji bona Musilê hate bivegerandin.

Wî yarmetî ji Xelîfê Ebasî El-Muktefî Bil-lah de date bidaxwazkirin. Sala duwayî komek ji bona wî hate bikin û ew bi şûn Hazbenî ve hate bikevtin. Pênc hezar mal ji vê Eşîrê bi nava çîyan ve

---

¹⁸⁰Ew Musawir Kurê Ebdul-Hemide, El-Şarî bi bewazîca ji Musilê derket (Teberî bergê 11, R. 200, 256).

¹⁸¹Şûreşa Zenc li dora Besara de ji sala 255-270 k. de date bidirêjkin.

¹⁸²Ew Yaqubi Kurê Leys El-Sefare. (M. E.).

¹⁸³Di Teberî de, bergê 11, R. 243 de ew Ebdulah Ibin Azarmerd El-Kurdi.

¹⁸⁴Di Teberî de, bergê 11, R. 324 de di vê salê de Kurd û Erebi li Cezîrê de havgirtin.

¹⁸⁵Rûbarekî Biçûke ji Rûbarên Zabê Bilinde. (M. E.).

hatin bikevtin û gava ku ew tengnav bûn, Serekê wan bi fêl ve daxwaza hajbûnê date bikirin û wî bi vî rengî ve Ebu El-Hica date bixapandin, tanî ku Eşîra wî der çû û rûwê xwe ber bi welatê Ezerbêcanê ve dane bivekirin. Mohemed bi xwe ve ew li çiyayê Qendîlê de hate bimayîn. Li dawîya dawî de Ebu El -Hica dor lê date bigirtin û ew date bitengavkirin; lê ev jî sûda wê nebû. Mohemed jî xwe rizgarkir û ew jî bi Ezerbêcan ve hate bigihaştin. Cara duwayî yarmetîyeke tîr ji bal Xelife ji bona Ebu El-Hica hate binardin. Vê carê bi hêzeke pirî zortîr ve wî disan bi ser wan ve date bidadan û li hemû layekî de dor li wan de date bigirtin û Kurd berdest bûn. Mohemed Kurê Hilal li Musilê de date bidanîn û ev hera hanê hate bikujandindin. (El-Kamil, b. 7, r. 213)¹⁸⁶.

Li dema Xelife El-Muqteder Bil-lah jî de hin serhildanên din mîna serhildana Ebdul-lah Kurê Ibrahim¹⁸⁷ ligel deh hezar Kurd de li dora Isfahanê de û serhildana dora Musilê de hate birûdan.

Di vê navê de ji bal Deysem Kurê Ibrahim¹⁸⁸ de bingehê dewleta Hazbenî hate bidanîn û li dawî de ji bal Kurên Mohemed El-Rewadi de serdarî li ser de dane bidanîn û dewleta Rewadî lê hate bipeydabûn û wî tanî sedsalê heftemûn date bidirêjkirin. (Temaşeyî bergê duwem bikin). Eşîra Hazbenî li çûna Ezerbêcanîyî Hisên Hemdani de ligel wî de bûn û ew tanî Selmas çûn. (337 k. -948 z.-)

¹⁸⁶ Die, ku ev di Çapa Ewropî de; jiber di Çapa Misrî de jimara Rûpelê 192 de ye.

¹⁸⁷Di Teberî de di bergê 11 de di sala 295 k. de weha hatîye: Ebdulah îbin îbrahim El-Mesmeî li Isfahanê di vê sale de hate biderbikevtin û Deh hezar Kurd xwe li dora wî danehev ... Di Kamil de bergê 8, R. 5 de hatîye: Ew Kurdeki di vê salê de li ser Musîê de biserketîbû.

¹⁸⁸Di Kamil de, bergê 8, R. 123, 136 de hatîye: ku Deysem îbin Ibrahim El-Kurî digot, ew û Bavê xwe li Ser Rêça El-şurat bûn.(M. E.).

141 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li sala 340 k. -951 z.- de yekemîn dewleta Kurd dewleta Şedadi li Jorî Ezerbêcan û Jêrî Rojavayî Qefqasya de hate bipêkhatin û wê tanî sala 595 k. -1164 z.- de date bidirêjkin¹⁸⁹.

Li sala 348 k. -959 z.- de duwemîn dewleta Kurd Hesnewûye-Berzîkani li welatê Çiya de hate bipêkhatin û wê tanî 406 k. -1015 z.- de date bidirêjkin¹⁹⁰.

Kurd di Pêla Al Boyê de

Di dema Muez El-Dewle de bajarê Şarezorê çend caran şer û mer têde hatin bikirin û têde hin serhildan hatin bipeydabûn. Hacibê¹⁹¹ Sebketkîn li sala 344 k. -955 z.- de bi leşkerekî bi hêz ve bi ser Şarezorê ve hate bidakevtin û demekê çardora wê date bigirtin û di dawî de ji bona yarmetîya Rikin El-Dewle devjê date biberdan û ew ji bona Rê çû.

Li dema Muez El-Dewle de Keyên Hemdanî jî hin ceng û şer li Kurdistanê navî de pê hatin birabûn. Seyf El-Dewle Serdarê Helebê li sala 354 k. -965 z.- de li Bedlîs û Xelatê date biçardorîgirtin. Ev bajarên hanê bi destê Birayê Xulamekî wî ve bûn, yê ku wî li ber wî de serê xwe dabû bihildan. (Serpêhatîyên Netewan, bergê 2).

---

¹⁸⁹Li ser Dewletên Kurd de di bergê duwem de ji vê nivîsta hanê dê emê bi dirêjî biaxivin. Li vir de bes û bi tenha emê li ser mêjûwa bipêkhatin û dirêjbûna serdarîya wan dewletan bidin biaxivtin.

¹⁹⁰Ew Hesnewiyê Kurê Husênê Kurdê Berzîkanî ye, mîna ku ew di Ibin El-Esîr de, bergê 8, R. 55 de hatîye. Ew di sala 369 de li Sermac de Mirî ye. Ew li ser Leşkerekî jiberzîkan Mîr bû, ku jêre Berzîniye dihate gotin. Xalên wî Wendad û Xanim kurê Ehmed bûn. Ew du Mîrên bi rengî din bûn û ew bi Eysaniyê bi nav dibûn. Ew li dorhêla Dinur, Hemedan, Nehawend, Samgan û hin cihên din ji Ezirbêcanê tanî sînorên Şarezorê pêncî salî hatibûn biserbikevtin. Her yekî ji wan serdarîya bi hezaran Leşker dikir. Xanim di sala 350 k. mir. Kurê wî Bavê salim Deysem Kurê Xanim cihê wî keleha Qesnan bû. Ew ji bal Ibin El-Emîd hate nabûdkirin.

¹⁹¹Di Ibin El-Esîr de hatîye, ku El-Hacib Sebketkîn ji bal Meez El-Dewle ji bona Şarezorê hatîye binardin. (M. E.).

Li rûdana Ebu Texeleb de, Eded El-Dewle ji bona peyketina wî Ebu El-Wefa bi leşkerekî ve ji bona Kurdistanana navînî date binardin¹⁹² û bajarên wî bere bere dane bizefkirin. Miyafarqîn li dawîya sê mehan de ji dorlêgirtinê û fen û xapandinê ew date bivegirtin. Ebu El-Wefa¹⁹³ bi leşkerekî ve Amed çardorîkir û li dawîya reva Ebu Texeleb de bajar di sal 368 k. -978 z.- de date bigirtin.

Li sala 369 k. -979 z.- de Eded El-Dewle leşkerek bi ser Kurdên Şarezorê ve date binardin û nêta wî jî ev bû, ku ew wan li Eşîra Beni Şeybanê Erebî de bide bicihêkirin: jiber Kurdên vî welatî ligel vî Eşîrê de biyekbûn û hevtêkelbûn. Leşkerê Eded El-Dewle şarê Şarezorê date bigirtin û Erebên Beni Şeyban ber bi Biyabanê ve ji xwe re revîyan. Ew bi şûn wan ve hate bikevtin û kuştarekî zor li wan de date bikirin. (El-Kamil, bergê 8).

Sala li pêş vî herayê de Kurdê Kurê Bedoye¹⁹⁴ bi yarmetîya Hemdani Ebû Texleb ve li Erdames¹⁹⁵ de dewleteke serbixwe date bidamezirandin. Belam ewendî pê neçû, ku Eded El-Dewle ew têkda û ew bi jêrdestê xwe ve date bixistin.

Eded El-Dewle li sala 370 k. -980 z.- de orduyek ji bona ser Kurdên Hekarê date binardin û çardora wan date bigirtin û li paş soza parastina jîyan û malên wan de ew berdest bûn. Lêbelê tevî soz û peymanê xwe ji bona wan jî wî hemû kuştin. (El-Kamil).

¹⁹²Ew Fedil Elah Ibin Nasir El-Dewle Ibin Hemdan ne. Dêya Fatîme Keça Ehmedê Kurdî ye. Ew di Sefer de di sala 369 k. hate kuştin, Piştî ku Keyetîya wî li ser destê Eded El-Dewle de hate nabûdkirin.

¹⁹³Ibin El-Esîr bergê 8, R. 5. (M. E.).

¹⁹⁴Ne di Kamil de û ne jî di Ibin El-Esîr de li ser Rûdanên Hemdanîyan û yên din de tu aghdarî bi destên min ve nehatin bikevtin.

¹⁹⁵Bi vî bajarî Gawaşî jî dibêjin. Li gora Yaqut El-Hemewî El-Rumî di Ferhenga welatan de ew li nêzîka Cudî tête bikevtin. (Renge, ku ew Armîşat be, yê ku navê wî di Şerefnama Farisî de hatiye. M. E.).

143 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di vê pêlê jî de Baz Ebu El-šuca¹⁹⁶ bigehê dewleta xwe date bidamîn. Ew bi xwe jî ve Serokê Ešîra Hemêdî bû. Di nava bîst salan de li Kurdistanê navînî de li Diyarbekir, Arcîş û Miyafarqûn de xwe date bifirehkirin. Li paš de Xuwarzê wî Ebu Eli Kurê Merwan şûna wî date bigirtin. Ev dewleta hanê pir bi hêz û hiner bû û wê tanî sala 489 k. - 1096 z.- de, ango nêzîka sed û deh salan date bidirêjkirin. (Ji bona dirîjbûnê temaşeyî bergê duwem bidin bikirin).

Li dewrana Xilafeta El-Qadir bil-lah de Mêjûvan li ser yekekî ji Serokên Kurd de dide biaxivtî, ku navê wî Ehmedê Kurê Zehak bû. Ev Merovê hanê li mêjûwa 381 k.- 991 z. de ligel leşkerê Misrî rûwê xwe ber bi keleha Afaye ve date bivekirin, ya ku ew li qeraxê çemê Asî¹⁹⁷ bû. Leşkerê Misrî di bin serpereştiya Ciş Kurê Mohemed El-Semam¹⁹⁸ de bû, ew pîs şikest. Bes û bi tenha ve navîna wîna li ser pênc sed Suwarî de hate birawestandin. Li vê bêhnê de Ehmedê Kurê Zehakê Selîl xwe bi ser Komadarê Rom ve date bikişandin û ew date bikuştin. Weha bi vî rengî ve orduwê Rom hate bişikandîn. (Serpêhatîya Netewan)¹⁹⁹.

Di navbera 366 k.- 976 z. de û 388 k.- 998 z. de zor şer û mer li ser maldarîya Corcan de di navbera Al Boye û Ziyri de bûye, Kurd jî di nava wan şer û meran de beşdar hate bibeşdarbûn; Mehmud Xazan²⁰⁰ jî beramber bi Turkên Qerexani ve zor ji hêza Kurd sûd ji xwe re dayite bisitendin. (El-Utbi).

---

¹⁹⁶Weha di kokê de ye. Di Kanîyên Erebiyê û yê kevnaîyî din de Baz-Bad El-Kurdî hatîye. Ji xwe re li Kamil, bergê 9, R. 13, 23 bide temaşekirin. Di Wir de hatîye, ku ev Bazê Kurdî navê wî Ebu Ebdulah El-Husên Ibin Dostek bû û ew ji Kurdê Hemêdî ye. Wi pir hêrişa hêla Diyarbekrê dikir û bi vê navê wî hate biderbikevtin.

¹⁹⁷Herwehaji ew bi navê Çemê Servaji tête binavkirin.

¹⁹⁸Serleşkerê ji Serleşkerên Fatimî bû.

¹⁹⁹Ji xwe re li R. 118 Çapa Misrîyî sala 1333 k.- 1915 z. de li Qahire de bide temaşekirin. (M. E.).

²⁰⁰Diyare, ku ew Mehmudê Xeznewî ye û ew ne Laxazê Megolî ye.

Di vê pêla hanê de 380 k. -990 z.- jî de dewletek Kurdîyî bi deng ve bi navê Beni Inaz²⁰¹ ve hate bipêkhatin. Geh ew biserxwe bû, geh jî ew vegirêdayî bû. Wê heftê salî date bidirêjkin.

Kurd li şer û merên navxweyî Alboye de û li hêrîşên Eşîra Beni Uqeyl de bi ser Musilê ve û li şerê Alboye de li Fars û Xuzistanê de jihatîyên gelek niwandin.

Li sal 397 k. -1007 z.- de Beha El-Dewle leşkerek bi ser Kurdên Bendican ve date binardî û şerekî giran di navbera wan de hate bilîdarketî. Leşkerê Beha El-Dewle hate bişikestî û talnîyeke pir bi destên Kurdan ve hate bikevtî²⁰².

Di sala 411 k. -1020 z.- de Şemis El-Dewle²⁰³ serhildana leşkerîyî Turk bes û bi tenha ve bi yarmetîya Kurd ve date bivemirandî û leşkerê Turk date bilinavbirdî. (El-Kamil, bergê 9)²⁰⁴.

²⁰¹Ji wan jî Ebu- El-Fetîh Enaz Qerqemîs di sala 400 k. de dane vegirtî, mîna ku ev di Ibin El-Esîr de, bergê 2 hatîye. Ji Şerefnama Farîsî li ser Dewlet û Mîrîşîyên Kurd tête biderbikevtî, ku rastîya vî navî Eyar û ew ne Enaze. Dibe, ku di kanîyên Erebi de mîna Ibin El-Esîr û yê din de ew jî veguhertîna Eyar hatîbe biwergirtî. Li nik Ibin El-Esîr de di bergê 9 de li ser şer de di navbera Ebî El-Fetîh Ibin El-Şok Ibin Mohemed Ibin Eyaz de û Apê wî Ebi El-Macid Muhelhel Ibin Mohemed Ibin Enaz hatîye.

²⁰²Di Ibin El-Esîr de, bergê 9, R. 71 di bin nav û nîşana Bixistîna Cengê di navbera Leşkerê Beha- El-Dewle û Kurd de hatîye, ku di vê salê de Emîd El-Ciyuş sipahêk di bin Rêberîya Serleşkerekî Dêlêmi de ji bona ser Bendîncibîn bir.

²⁰³Ew Şems El-Dewle Ebu Tahir Ibin Fexir El-Dewle Xwedîyê Hemedanê ye. Ev Gelacîya hanê di nava Leşkerê wîyî Turk û Kurd de hate vexistî. Wê Herduwên pêşî dane nabûdkirin.

²⁰⁴Di sala 417 k.- 1026 z. de di navbera Ela-El-Dîn Kakwîye û Kurdên Cozqanê de şer bû. Ela-El-Dîn Eba El-Fereh El-Baboyî li ser wan bi Serek date bidanî. Ew jî Tîrekî jî wan bû. (Kakwîyî bi Farîsî angû Xal- jî Ibin El-Esîr). Diyare, ku ev di Kurdîya welatê Faris de tête bikaranî.

Derîyê Çarem

1. Tanî Pêla Îlxanî

Oxoz, yê ku ew Pêşrewê Silcoqyan bûn, ji welatê Rê helsan û berê xwe ber bi welatên Rojava ve di sala 420 k. -1029 z.- de dane bivekirin. Yekekî ji Serleşkerê Xeznevî bi navê Taş Feraş ve²⁰⁵ ligel sê hezar Suwar de, yê ku beşekî ji wan Kurd bûn, rêgeh li wan de dane bigirtin û şer di nava wan de hate bivêketin.

Lihev hate birasthatin, ku Gewreyê Kurd bi destê Oxoz ve hate bikevtin û bi zor ve pê Kaxezek ji bona Kurdên din date binivîsandin, da ku ew li şer de dest bidin bihilgirin. Weha bi vî corê hanê ve Oxoz hatin biserkevtin û ew hatin bipêşveketin.

Li sala 429 k.-1037 z. de Oxoz bi dewr û berên Şarê Meraxe ve hatin bigihaştin û wan Şarê Meraxe dane bitalan û biwêrankirin û zor ji Xelkên wê dane bikiştin. Li dawîya vena de wan hêriş bi ser Eşîra Hazbenî ve dane bibirin û kuştarekî zor li wan de dane bikin.

Di dawîya dawî de Elên Kurdên li wê navê de ligel Serdarê Ezerbêcanê²⁰⁶ de peymanek dane bigirêdan û wan ligel hev de beramberîyeke zor dijî Oxoz bi tundî ve dane bikin. Bi vî rengî ve

---

²⁰⁵Ew Hacib El-Sultan Mesude. (M. E.).

²⁰⁶ Mîna ku li nik Ibin El-Esîr de hatîye, Serdarê Ezirbêcanê Wehsozanê Kurê Mehlan bû. (M. E.).

wan Oxoz dene bivegerandin. Taqimekî tir ji wan ta Ermînya çûbûn. Li wê derê de kuştarek û talanîyeke zor wan dane bikin. Ew ber bi paş ve hatin bivegerandin û ew ji bona dor û berên (Ormiyê-Wirmiyê) bi ser Xêlatên Êlên Ebu El-Hicayê Hazbenî²⁰⁷ ve hatin bikevtin.

Van Kurdên hanê bi serûştî ve şerekî qurs ligel wan de dane bikin, belam zora Oxozan li encam de Kurd dane bişerpezekirin û ew ji hevdû dane bibelawelakirin.

Li sala 420 k.-1029 z. de dewleta Rewadîyî Kurdî li Tebrîzê hate bipêkhatin. Danîvanê vê dewleta hanê Wahsozanê Kurê Mamelan bû²⁰⁸.

Vê dewleta hanê tanî sala 426 k.-1035 z. de²⁰⁹ date bidirêjkin. Dewleta Dêsem pêşrevê vê dewleta hanê bû²¹⁰.

Li sala 421 k.-1030 z. de dewleta Şubankare-Şivankareyê²¹¹ Kurd li welatê Faris de hate bidamezirandin û wê bi her rengî ve tanî sala 756 k.-1355 z. de date bidûmkin.

Li sala 432 k.-1040 z. de Wahsozanê Kurê Mamelan bi fêl û fen ve tevaya Serokên Oxozan date bigirtin. Hemû bi dest û pişt ve dane bibestkin û hêrîş bi ser leşkerên wan ve date bibirin. Zor li wan de date bikuştin.

²⁰⁷Ew Ebu El-Hîca El-Dewle El-Kurdî bû. Ew Serokê Kurdê Ezirbêcanê bû û Xuwarzê Wehsozanê Kurê Mehlan bû (îbin El-Esîr; bergê 9, R 163).

²⁰⁸Diyare, ku ew Wehsozanê Mehlanê Serdarê Ezirbêcanê yê. Ji xwe re li El-Kamil bergê 9, R. 145, Çapa Misrî bide temaşekirin.

²⁰⁹Mêjû bi şasî hatîye biwergirtin.

²¹⁰Di sala 421 k.- 1031 z. de Hêrîşa Fedlon El-Kurdî bû. El-Xezer di Ibîn El-Esîr de bergê 9.

²¹¹Ji xwe re li Farisname Capkirî li Ewropa de bi zimanê Farîsî, li Mesalik El-Ehsar ya Fedle-Lah Ibin El-Emri Destnivîsa li Nivîstokxana Misrî de jimara 8 M û li Şerefnama Farisîyî çapkirî li Mosko 1860 û li Qahire 1930 bide temaşekirin.

147 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Belam Qolê Ormiyê li vê rizgar bû. Wan rû ber bi welatê Hekarê ve date bivekirin, ya ku ew wê çaxê ji wilayeta Musilê bû. Wan li wê derê de talankirinek zor dane bikin.

Di wê gava ku ew di nava çiyana de gîro mabûn, Kurdên wan navan li hemû aliyekî de dora wan dane bigirtin û hezar û pêncsed kes ji wan dane bikuştin. Zor ji Dîl ji wan dane bigirtin. Talanekî baş ji bi dest wan ve hate bikevtin û li nava wan Dîlvanan de heft Mîrên Oxoz ji hebûn.

Bi nêzîkbûna orduwa Toxur Beg ve²¹² Oxoz ji tîrsa nemankirina xwe hatin bipêşveketin. Qolekî ji wan li jêrî Komandarîya Mîrekî ji wan de bi navê Mensur ve bi ser zozan ve rûwê xwe ber bi Cezîra Ibin Umer ve date bivekirin.

Hêj ew li Rojhilafî vî welatê hanê de bûn, Qolekîtir ji wan di bin Komandarîya Boxa-Boqa de rû ber bi Diyarbekirê ve date bicedan û dest bi talankirina naveçeyê Kardo-Kardî²¹³, Bazabda, Hesînîyê²¹⁴ û Pêşxabûr-Fişxabûr²¹⁵ date bikin.

Serlarê Cezîrê Sulêmanê Kurê Nesir²¹⁶ El-Dewleyê Merwanî gelekî Hozan bû û zanî, ku ev Oxozên hanê li pêş buharê de ew li welatê Cezîrê de netuwanin tê biperin; jiber vê ji wî bi ser bala xwe ve

---

²¹²Ev sipahê hanê di bin Rêberîya Ibrahim Yenal Birayê Sultan Toxril de bû.

²¹³yanjî Kerda, Kardo Kurdo bû. Ew li Rojhilafî herema Cezîrê tête bikevtin. (M. E.).

²¹⁴Li gora Yaqûtê Hemewî ev bajarê Hesînîyî di navbera Musil û Cezîrê de bû. A. le Strange-Sitrênc dibêje, ku ew li ser Ava Xabûr û nêzîkî Zaxo bû; jibervêjî ew bi Xabura Hesîne dihate binavkirin.

²¹⁵Ev Xabûrê Cezîrê ye. Ev ji welatê Hekarê û zozanê Dêrdikeve û ew bi ser Diclê de dire. Xabûrê duwem ew li Jorî Mozopotamya de ye. Ew bi Furatê li nêzîka Qerqîsa de, ya ku ew di Mejûwê de bi nav û bange, tête gihaştin. (M. E.).

²¹⁶Di koka xwe de Sulêman Ibin Nasir El-Dewle El-Merwanî bû. Rastkirina wî ji bal Ibin El- Esîr bû.

date bixistin û bi vêlik ve Mensurê Komandarê Oxozan date bigirtin û bi yarmetîya Kurdên Bašnawîyê Fênîk ve²¹⁷ bi ser wan de date bihêrîşkirin û tanî dewr û berên Nisêbînê datin bibirin û zor ji wan dane bikuştin. Belam tevlivêjî welat ji zîyan û wêrankirina wan nehate biparastin.

Di dawîya dawî de wan xwe bi Diyarbekirê ve dane bigiyandin û hemû alî dane bitalan û biwêrankirin. Sedarê Diyaberkirê Merwanî malekî zor bi Oxozan ve date bidan û wî ew ji Diyarberê ve datin bidûrxistin.

Li dawî de wan rû ber bi dor û berên Musilê ve dane bivedan. Wan bajarê Musilê bi xwe jî ve du carî dabûn bizetfikirin. Wan talanî û kuştarekî bê jêmar dane bikin. Qerwaşê Mîrê Musilê ji bona libewrxwedana Musilê hewara xwe bi ser Mîrên Ereb û Kurd ve date bibirin²¹⁸.

Li sala 463 k.-1071 z. de Romanos=Armanosê çeram Imperatprê Roma li dešta Melazgurd de hate bişikenadin û bidilkin. Hemû Ermînistan û Kurdistan bere bere bi destê dewleta Silcoqîyê Alp Ersilan ve hate bikevtin.

Ew Dewlet û Mîrnesînîyên kurd, yên ku ew hebûn, yek li dû yek de linavçûn û welatên wan bi destê Sulcoqîyan ve hate bikevtin²¹⁹.

²¹⁷Kelehek ji Kelehên mējûyîyî Cizîra îbin Umer bû. Pir ji Kelehên Kurdî sengîn bû, ya ku tede Kurdên Peşnewî Beşekî ji Buxtî didan serdarîkirin. Şerefname dibêje, Kurdên Cezîra îbin Umer ji Kurdên Buxtî û Bencawî bûn.

²¹⁸Di İbin El-Esîr de bergê 9, R. 204 de dibêje, Kurdên Hemêdi li Akre û dorhêla wê de bûn û Kurdên Hezbanî li Hewlêr û dorhêla wê bûn. (M. E.).

²¹⁹Dewletên Selcoqî ji pênc Beran dihatin bipêkhatin:

1. Dewleta Selcoqên Xuresan, Rê, Çiya, Cezîrê, Faris û Ehwez di sala 492 k.- 1099 z. de hate bipêkhatin û wê 93 salan date serdarîkirin.
2. Dewleta Selcoqên Kerman li sala 432 k.- 1040 z. de hate bipêkhatin û wê 150 salî date dirjêkirin.
3. Dewleta Selcoqên Iraq û Kurdistan di sala 511 k.- 1117 z. de hate bipêkhatin û wê 79 sala date bidirêjkin.

149 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li sala 493 k.- 1100 z. de Dawîvanê Serdarê Merwanî, yê ku ew li Exlat-Xeylat-Xelatê de hatibû bimayîn, jiber bedbûna serpereştîya xwe û kîna Xelkê jê ve ew jî hate binemankirin û welatê wî be destê Sukman Qutbi ve Xulamê Etabikîyê Tevrîzê ve hate bikevtin.

Bi kurtî ve li vegirtinên Turkan de welatên Kurd, yên ku ew li ser rêyên wan de dihatin bidîtin, zor, zor ziyar bi wan ve hate bikevtin.

Ew dujminayeti û berberîya di nava wan de bû, wê nehişt, ku ew bi Komelî û Birafî ve beramber bi wan şepolan ve bi hêz û hiner ve bêtin birawestandin; jibervêji beramberîya bi tenha ve bê kar û sûd bû. Bi ser û mal ve zor ziyar dîtin û hiç Miletêkî tîr bi qed Kurd ve li jêr dest û pê de neçûn.

Bi xwe jî ve ji destpêkirina mêjûwê de û tanî îro jî, heger em ji xwe re bi kûrî tede bidin biremankirin, dê emê bibînin, ku bedbextî û malwêrankirina vî Miletê hanê hemû bi carekê ve bi encamê berberî û duberîyên wan ve di hate biderkevtin.

Wehaji bi vî rengî jî ve tanî ev rewşa wanî hanê jî bide bidirêjkin, dê ew jî her û her li jêr pê de bêtin bimayîn.

Bi rastî jî ve destana vegirtinên Turk ji bona Kurd zor bi tund ve dihatin biderkevtin, belam tevlivêji çavên wan jî nehatin bişikendandin.

Serûştîya zikmakîya wan nehişt, ku ew bi bêhîvî ve bêtin bimayîn û ew serên xwe ji bona Vegirtvanan bidin bibitewandin. Hiç kêsek ji nava destên xwe nedidan biberdan, ku ew her û her ji bona mafeyê xweyî talankirî û serxwebûna xweyî windakirî li ber xwe de nedin bidan.

---

4. Dewleta Silcoqên Surî- Şam di sala 487k.- 1094 z. de hate bipêkhatin û wê 24 salan date bidirêjkin.

5. Selcoqên welatê Rom (Enadol) di sala 470 k.- 1077 z. de hate bipêkhatin û wê 230 salî date bidirêjkin (mêjûwa Netewên Musumanan, El-Xudeyrî Beg, bergê 2, R. 468-471).

Ew dihatin bikuştin û wan jî didane bikuştin, ew dihatin bitalankirin û wan jî didane bitalanikirin. Hîç carekê jî caran jî bi tewawî ve ew girtîyê hîç Serdarîyekê û hêzekê ne hatibûn bikirin.

Di sedsalên yanzdeh û duwanzdehên zayînê de bi jêhatîyên bêhempa ve di mêrxasî û azaya xwe de di warên ceng û ser de ew pê hatin binîşandan.

Xelife û Patîşahên Turk di dema tengavîyên xwe de ew pêwistî bi yarmetîdana Kurd ve dihatin bikirin.

Bi rastî jî ve em dibînin, ku Melekşahê Sulcoqî beramber bi Qaîrtê Mamê xwe ve, yê ku ew Serdarê Kerman bû û wîst, ku ew dewleta wî lê bide bizetfikirin, jî Kurd jî xwe re sûd date biwergirtin. Beramber bi vê yamertîya hanê ve li nava Kermanê de erdên zor jî bona Kurdan hatin bidiyarîkirin. (Mesûd Ibin Xelkan).

Li sala 499 k.- 1105 z. de²²⁰ orduwê Mohemedê Kurê Melekşah li jêr serpereştîya Çawli Seqa²²¹ de bi ser Musilê ve hate bidakevtin.

Serdarê Hewlêr Ebu-El-Hicayê Hazbenî²²² ligel Serdarê Musilê Cegermiş de rê li wan de date bigirtin û şerekî qurs ligel wan de date bikirin.

Li sala 502 k.- 1108 z. de, gava ku orduwê Sultan Modud jî bona ser Çawli Seqa hate birakişandin, Ebu El-Hica û Nesri Kurê Muhelhel Ebu El-Şewqî ligel de bûn²²³.

Li salên 496, 497, 503 k.- 1102, 1103, 1109 z. de di şerên Decîl, Mêrdîn û hin cigehên tîr de bermaber bi pêrabûnên Kurd ve bi taybetî ve li ser wan de hatîye binivîsandin.

²²⁰ Di El-Kamil de bergê 10, R. 158 de ew di sala 500 k. de bû.

²²¹ Li nik Ibin El-Esîr de Cawli Seqawe bi du Wawan hatîye binivîsandin.

²²² Navê wî Ebû- El-Hica Ibin Mosek El-Kurdî El-Hemezani bû.

²²³ Ji xwe re li nik Ibin El-Esîr de li bergê 10, R. 172 de bide temaşekirin.

151 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li sala 504 k.-1110 z. de li çûna Mohemedê Kurê Melekşah de ji bona ser Suri de²²⁴ Serokê Eşîra Rewadiyî Kurd, Serdarê Meraxa Ehmedîl Kurê Ibrahimê Salarê Kurê Wahsozan²²⁵ û Mîr Ebû El-Hîca Serdarê Hawlêrê bi xwe û leşkerên xwe ve ligel de hatibûn bibeşdarbûn.

Dewleta Fedlewîyî Loristan li nivê sedsalê koçî de hate bipêkhatin û wê tanî nivê sedsalê nehemîyî koçî de date bidirêjkin. (Temaşeyî bergê duwem ji xwe re bidin bikirin).

2. Kurd di Pêla Etabekan de

Dewleta Erteqî-Ertekî: Bidanîvanê vê Dewletê Erteqê Peyê Melekşah bû. Ew li sala 495 k.- 1101 z. de li Hesên Kêfê hate bidamezirandin. Di dawî de di sala 502 k.- 1108 z. de bi du Beş bû: Hesên Kêf û Mêrdîn. Beşe Yekem di sala 620 k.- 1223 z. de û Beşe duwem di sala 811 k.- 1508 z. de ji bal Dewleta Qereqoyonîyê Turkumanî hatin nabûdkirin. 2. Dewleta Şah Eremen: ew di sala 583 k.- 1187 z. de li Xelatê de li ser destê Sokman Qutbî Peyê Qutîb El-Dîn îsmailê Silcoqî Serdarê Tevîzê-Tebrîzê hate bidamezirandin. Ew di sala 604 k.- 1207 z. de ji bal Dewleta Eyubî de hate nabûdkirin. 3. Dewleta Zenkîye: ew li Musilê de ji bal Îmad El-Dîn Zenkî Ibin Iqisteqî Peyê Melekşah di sala 512 k.- 1127z. de hate bidamezirandin. Ew zor fireh bû û jê Çend Qol peydabûn: Qolê Musilê: Wî Tanî sala 660k.- 1262 z. date bidirêjkin. Megolan ew date nabûdkirin. Qolê Suri-Şamê: Ew ji bal dewleta Eyubî de di sala

---

²²⁴Çûna sipahê Sultanî ji bona şerê Ferengan di sala 505 k.- 1111 z. de mîna ku ew li nik ibîn El-Eşîr de bergê 10, R. 183 hatîye.

²²⁵Ev Mîrê hanê di sala 510 k.- 1116 z. de li hêla Batînyê de hate kuştin. Ji xwe re li El-Kamil bergê 10, R. 194 de bide temaşekirin.

577 k.- 1181 z. de hate nabûdkirin. Qolê Sincarê: Ew di sala 566 k.- 1170 z. de hate bipêkhatin û ew di sala 617 k.- 1220 z. de ji bal dewleta Eyubî de hate linavbirin. Qolê Cezîrê: ew di sala 576 k.- 1180 hate bipêkhatin û ew di sala 645 k.- 1247 z. de ji bal dewleta Eyubî de hate linavbirin. Qolê Hewlêrê: Ew di sala 539 k.- 1144 z. de hate bidamezirandin û ew di sala 630 k.- 1253 z. de ji bal dewleta Eyubî de hate qirkirin. 4. dewleta Etabikê Ezirbêcanê: Ew ji bal Mîr Îldkiz di sala 536 k.- 1141 z. de hate bidamezirandin û wê tanî sala 630 k.- 1225 z. de date bidirêjkin. Ew ji bal Xuwarzimîyan de hate nabûdkirin. 5. dewleta Etabikê Loristan: Ew di sala 543 k.- 1148 z. de li ser destê Ebu Tahir Komandarê Etabika Faris de hate bidamezirandin û wê tanî sala 827 k.- 1424 z. de date bidirêjkin. Ew ji bal Tîmorleng hate tar û markirin. (mêjûwa Netewên Musulmanan bergê 2)..

Beşekî ji van Etabekan de li Kurdistanê û dorhêlên wê de dewletek dane bidamezirandin û wan gelek îş di nava wan de dane bikin; jibervêjî ligel mêjûwa Kurd û Kurdistanê jî de zor têkelîya wan tête biderkevtin. Ji Serdarên vê Xanedanê Îmad El-Dîn Zengî gelek cî û welatên Kurd jî xwe re dane bizetfkin û ew ligel Kurd de her di şer û heran de dihatin biderkevtin.

Li sala 528 k.-1134 Z de Şarê Tanza²²⁶, yê ku ew li qeraxê çepê ava Botan de bû, date bizetfkin û ew bi xwe jî ve ligel Teymor Taşê Serdarê Mêrdînê de bi ser Diyarbekrê ve çûn û demekê jî çardorî lêgirtin. Lêbelê neyan tuwanî bidin bizetfkin û wan ew bi cî ve date bihiştin.

Li vê demê jî de hêzeke tirjî ji bona ser Eşîra Hemîdiyê date binardin û hin jî kelehên wê mîna Akrê, Şûş ... hd. jî wan date bizetfkin.

Hoyê vê hêrişa Îmad El-Dîn eve bû, ku vê Eşîra hanê li jêr sermiyandariya Serkê xwe Mîr Îsa de li çardorgirtina Musilê de wan yarî jî bona Xelîfeyê Ebasî El-Musterşêd dabûn bidan.

²²⁶Ji xwe re li Ibin El-Esîr bergê 11, R. 39 de bide temaşekirin. (M. E.).

153 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Serdarê Hewlêrê, Aşîb û wan navan Abu El-Hica Kurê Ebdul-lah²²⁷ ji bona Musilê layê Îmad Ed-Dîn çû û ew li wê derê de ma, tanî ku ew mird.

Li dawîya Ebu El-Hica di navbera Dondên wîna de şer û pevçûn hatin bihelgirsandin. Îmad Ed-Dîn ev ji xwe re bi maneha destdirêjyê ve date bikirin û Şarê Aşîbê ji wan date bisitandin û keleha wê jî li sala 537 k.- 1142 z. de date biruxandin. Li vî şer û pevçûnê de wî pir ji Mîr û Axayên Kurd date bikuştin. Bere bere wî kelehên Xanedanê Ebu El-Hica ji xwe re datin bizeftkirin. Welatê Hekarê, şaxên Zozanê, çiyayên Sor, Heror, Şabanê, Rebîye... hd. wî yeke bi yeke ve ew ji bona jêr serdarîya xwe date bianîn. (Ibin El-Esîr, El-Kamil, bergê 11, r.6)

Imad Ed-Dîn li paš beynekê de keleha Celab-Gelab jî date bizeftkirin û ew li paš nûkirina wêna de bi navê xwe ve Îmadîyê date binavkirin²²⁸.

Imad Ed-Dîn li sala 534 k.-1139 z. de welatê Şarezorê ji Mîrê Qepçaqê Kurê Erselan taş de date bizeftkirin. Li sala 537 k.-1142 z. de hêzeke tirjî ji bona ser Hekarê wî date binardin û keleha Şabani date bizeftkirin û ew date binûkirin²²⁹.

Li sala duwa pêş de wî îron, Xêzan, Sêrt, Husin El-Doq, Husin Zil-Qemeyn û hin jî kelehên tirjî dane bidagîrkirin û li dewrên

---

²²⁷Yekek li Kurên vî Ebu El-Hica de, ku navê wî Ehmed bû, bi Serdarê keleha Tûş hatibû bidanîn. Mîr Seyf El-Dîn Eli El-Meştobê bi nav û bang Kurê vî Ehmedî bû. Di dema ku Xaçperestan keleha Ako-Eka dor lê datin girtin, Ev Mîr Seyf El-Dîn ji bal Selah El-Dîn bi Komandarê keleha Eka hate bidanîn.

²²⁸ Li gora çîroka Hemdul-Lah El-Mustewfî navê Îmadîyê jî navê Îmad El-Dewle Mîrê Deylemî hatiye, ku ew di sala 338 k.- 949 z. de têde dihate tîtin. Li layekîtir de Yaqut El-Hemewî dibêje, ku ev keleha hanê bi navê Imad El-Dîn Zenki hatiye binavkirin û ew li ser Kavilên keleha Aşîb hate durustkirin û Xelkên wê li Êlên Hekarê ne.

²²⁹Ew jî Kelehên Kurdên Mehranîne. Mîna Elqî, Serwe, Elşabanî, Fereh, Koşer û El-Zeferan. Ibin El-Esîr. (M. E.).

Mêrdînê jî de hin cîgehên tijî date bigirtin û dubare bi ser Diyarbekirê ve hate biçûyîn û çardorî lê date bigirtin.

Serdarê²³⁰ Rabiye²³¹ û Eleka-Elek Mîr Elî bi arzuwê xwe ve serê xwe ji bona Îmad Ed-Dîn date bibitewandin.

Li dawîya bêneke tir de wî leşkerek ji bona ser Mîr Husam-Edîn date binardin, yê ku ew Gewreyê Eşîra Başnavî û Serdarê keleha Fênîk bû²³².

Lêbelê di dema dorlêgirtinê de di sala 541 k.-1146 z. de Îmad Ed-Dîn hate bimirin û leşkerê wî hate bivegerandin.

Etabkên Erteqîye-Ortokiye Diyarbekirê jî gelek car ligel Kurdên wî welatî de şer û herayên wan hebûn. (Ebu El-Fida).

Xulefayên Ebasî hin caran ji bona şikenandina hêz û kêra Turkan xwestine sûd ji Kurd bidin biwergirtin. Evejî bi rastîjî ve wan dane bikaranîn.

Li sala 528 k.-1134 z. de kişandina Mîr Îsayê Serokê Xelatên Hemîdiyê ji bal Xelîfe Musterşêd de nimûneyekî vê siyaseta hanê bi xwe ve tête biderekvîtin. (El-Kamil).

Di vê pêla hanê de yekemîn damezrandina dewleta Eyubî date bidestpêkirin û li sala 569 k.-1173 z. de li Misrê de wê bi serxwebûneke tewawî ve ji xwe re date biwergirtin û ew zor hate bifirehkirin.

²³⁰ Ew Mîr Eli Ibin Ebdul-Lah Ibin Îsa El-Kurdî xwedîyê Kelehên Rabiye, Elqey, Fereh û yên din bû. Piştî ku ew tev li Zenkî bû, ew bi bêbextî li ser destê Serleşkerê Zenkî hate kuştin (El-Kamil, bergê 11, R. 6). (M. E.).

²³¹ Li gora Şerefname de Bolaqe.

²³² Keleha Fênîk nêzikî bajarê Cezîrê ye.

155 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li vegirtin, şer û cengên Sultan Selah El-Dîn de gelek Eşîr û Mîrên Kurd dihatin bipeydakirin. Eşîrên Hekarê, Mehranê, Soranî, Hemêdî û Zerzarî di nava komên wan Eşîran de dihatin biderekvetin, yê ku ew ligel Sultan Selah El- Dîn de dihatin biditin. (El-feteh El-Qesi fî El-Feteh El-Qudsî, r. 302).

Miser, Surî, El-Cezîre, Kurdistan û Ermînistan hemû di nava vê dewleta hanê de dihatin biderkevîn²³³.

Bi rastîjî ve ev pêla Selah El-Dîn dema zêrînî vê dewletê bi xwe ve tête biditin. Li dawî de ev dewleta hanê bi çend beşve hate bikirin û beşê herî dirêjkirî Eyubîyê Husin Kêf bû, yê ku ew tanî destpêkirina pêla Osmanî hatibû bimayîn²³⁴. (ji bona dirêjbûnan ji xwe re temaşeyî bergê duwem bidin bikirin).

Li duwayî dewleta Zengî de li Cezîreyî Ibin Umer de dewleta kurdîyê Ezîzan²³⁵ hate bipeydabûn. Goye weha ye, ku ev Xanedanên hanê ji Dondên hêjayê Xalid Ibin Wlîd bûn. Ev dewleta hanê tanî pêla dewleta Bayenderî²³⁶ hate bidirêjkirin û ew ji bal wê de ji bona demekê hate bilinavbirin. Lêbelê li paş beynekê de dîsan li Cezîre de hate bipeydabûn. Ev dewleta hanê di dema girêdana Kurdistanê bi dewleta Osmanî ve wê jî serî ji wan re date bidanîn. (Insiklopêdiya Musulmantîyê, bergê 1).

Li sala 581 k.-1185 z. de li pêla Xilafeta Nasir El-Dîn El-Lah de navbeyna Kurd û Turk têk çû û şerekî Milî date bidestpêkirin²³⁷, ew

---

²³³Herwehaji di nava wê de Yemen, Terablusa Rojava û Berqa ji dihatin biditin.

²³⁴Ew di sala 921 k. de bû.

²³⁵Li gora navê Ebdil-Eziz Kurê Sulêman Kurê Xalid de, mîna ku ew di Şerefname de hatiye. Ji vê Binemala Serdar di Cezîre de Bedirxan Paşa bû, yê ku ew tede Mîrê Dawî Mîr bû.

²³⁶Dewleta Rurkimanîyî Aqqowîlî ye, ya ku ew di Diyarbekir û Kurdistanê de berî Dewleta Sefewî de hatibû bidamezirandin. (M. E.).

²³⁷Ibin El-Esir, bergê 11.

gelekî fireh bû û wî li Surî, Kurdistan û Ezerbêcan de du salan date bidirêjkirin û ew ji bona herdu layan bi zîyaneke zor ve hate biderkevîn. Li paš de bi remaneke oldarî ve hajbûn di navbera wan de hate bikirin û ji bona beramberkirina Fileyên Ermenî, Aşûrî li Cezîrê, Suryê û Kapadokya de hevdû dane bigirtin.

Lêbelê mexapin, ku vê hevqirtina hanê ewende nedate bidirêjkirin û li ser hin ji daxwazên Mulk de Kurd û Turk careke din bi gij hev ve hatin bikevîn. Li dawîya şer û herayekî zor de Kurdên Suriyê û Kilikya-Edena- cihên xwe dane biçolkirin.

Ibin El-Esîr dibêje: "Di wê mijûwê de bi xwe jî ve²³⁸ di navbera Kurdên dora Musilê û Cezîrê de li ser daweta jinanîneke Turkumanî de şerekî hate birûdan û gelek kes têde hatin bikuştin. Di dawî de Mucahid El-Dîn Qaymaz Wezîrê Serdarê Musilê navçîtî di nava wan de date bikirin û ew dane birêkxistin. Wî ew hera hanê date bikujandin. (bergê 11, r. 234).

Rûdanên Mêjûwî weha didin binîşandin, Ku Miletê Kurd bi bêvajê vê jî ve ligel Turkan de zû zû têk diçû, lêbelê ligel dirawsên xweyî File de her û her bi aştî ve bi hev re ditain birabuhurandin û gelek caran jî hewrdu layan çakî jî ji bona yektir bi hev re didan bikirin. (Insiklopêdiya Musulmantîyê bergê 1).

Di dawîya mirina Sultan Selah El-Dîn de 26. Sefer 589 k. -3 avadara 1193 z. de Zengîyan cîgehên xwe li Kurdistanê de dane biqayimkirin. Li sala 607 k. -1210 z. de Kurê Biçûkî Erselan Şahê Zengî Îmad El-Dîn²³⁹ bi navê Mulkdariyê li Nur El-Dîn Birayê xwe de kelehên Akra û Şûsê date bisitandin. Li sala 619 k.- 1225 z. de Îmadiyê jî bi şer ve date bidagîrkirin. Serdarê Musilê, yê ku ew Birazyê wî bû, hêzek ji bona ser wî date binardin, lêbelê ew nehate

²³⁸Di Ibin El-Esir de derbare rûdanên sala 581 de, bergê 11, R. 211, Çapa Misrî.

²³⁹Navê wî li nik Ibin El-Esir de Nur-El-Dîn Arselan Şah Ibin Mesud Ibin Modud de. du Kurên wî hebûn. Yek bi navê El-Melik El-Qahir Iz-El-Dîn Mesud bû. Yê duwem Imad El-Dîn Zenki bû. Nur El-Dîn Zenkiyê li vêderê de bi navkirin ew ne Birayê wî ye, lêbelê ew Kurê Birayê wî El-Melik Elqahir Iz El-Dîn Mesud de.

157 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

biserkevtin. Li dawî de Îmad Ed-Dîn hin ji kelehên Hekarê û keleha Kuwaşê dane bizeftikirin. Çünke dan û sitandina wî ligel Xelkê de bi çak ve nedihate biderkevtin, Xelkê rûwê xwe lê datin biwergîrandin û xeber ji bona Bedir El-dîn Luluê Cîgerê Musilê datin binardîn û wan jê hêzek dane bidawxazkirin. Bigihiştina vê hêza hanê kelehên Hekarê û zozanê bi destên Serdarê Musilê ve hatin bikevtin.

Di sala 619 k.-1222 z. de Şûş û li sala 612 k.-1215 z. de keleha Îmadiyê jî li dest çû. (El-Kamil, bergê 11).

Li sala 622 k. 1125 z. de ji bona Îraqê û Cezîrê zordarî hate bibelabûn; Hejandina erdê, giraniyê, fertenê, baran û avrabûnê dunya date bişewandin.

Bi mal û can ve ziyanên bê sînor hatin bikevtin. Sala duwayî Ela Edîn Kîqbadê Silcoqê²⁴⁰ Serdarê Qonyê bi fermana Celal Edîn Şahê Xuwarzemî ji bona ser Diyarbekirê hat birakişandin û hin ji kelehên wî date bizeftikirin û zîyaneke zor li wî welatî de date bidan²⁴¹.

3. Kurd li Pêla Xuwarzimî û Êlxanî (Megolî) de

Li sala 614 K-1217 z. de Kurdên deştê û çiyayên Zagrosê tûşî vegirtin û wêrankirina Xuwarzimiyên bûn; jiber Sultan Mohemedê Xuwarzimî²⁴² orduwek ji bona ser Nasir Ed-Dîn Al-Lah Xelifê Ebasî dabû birêkirin. Ev orduwa hanê bi serûştî ve di pêşî de ligel Kurdan de hate bialakirin. Di navbera Hemedan û Kermanşah de ew tûşî serma û soleyekî pir xurt bû.

---

²⁴⁰Ji xwe re li Ibin El-Esir bide temaekirinê. (M. E.).

²⁴¹El-Kamil, Bergê 12, R. 189, Çapa Misri.

²⁴²Ew Xuwarzemşah Ela El-Dîn Mohemed Kurê Ela El-Dîn Tekeşe. serdarîya wî Bîst û Yek salê û çend Mehan date dirêjkiri.

Di vê bêhna şeperzbûnê de Kurdên Benî Hekar û Turkumanên wan navan hatin birabûn û hêrişî ser wan dane bikin û zor ji wan dane bikuştin. Bîcgeh li Sultan Mohemed û Perekî ji hêza wî pêve tevde hatin biqirbûn. (El-Kamil, b. 12, r. 130).

Kurê Sultan Mohemed²⁴³, ku ew Celal El-Dîn bû, li dawîya şikestinên wîyî mezin de ligel pašmayên sîpahê xwe de li Hemedanê de rûwê xwe ji bona hêlên Îraqê date bivekirin. Li dawîya talan û wêrankirina hêlên Bedre, Yaqube û kavilkirina keleha Daquqa de û kuştarekî zor ji Xelkên wan welatan de wî berê xwe ji bona Hewlêrê date bivekirin; belam Serdarê Hewlêrê Muzefer El Dîn kokberî²⁴⁴ bi jîrbûna xwe ve ew ber bi paš ve dane bivegerandin.

Li dawî de Celal El Dîn rû wê xwe ber bi Ezerbêcanê de date bivekirin. Di pêşî de Meraxe date bigirtin. Di sala 621 K²⁴⁵ -1224 z. de Tebrîz jî date bizeftkirin. Piştî hêrişa wî ji bona ser Gurcistanê wî xwe di sala 623 k.-1226 z. de ji bona ser bajarê Xîlat -Exlatê- date bikişandin û çend caran jî wî ew date bitengavkirin; belam Xelkên wê bi jêhatbûna Serdarê wêyî Eyubî Hacib Husam El-Dîn ve û bi bînerhbûn û liberxwedana wanî bî hempa ve Celal Ed-Dîn bi bêhêvîbûn ve hate bivegerandin.

Di vê cengê û şerî de welatê Xîlat hate biwêranbûn û di şerê navbera Imad Ed-Dîn û Nur Ed-Dîn de dorhêla Imadîyê û Zozan hatin biwêrankirin.

Bi kurtî ve Kurdistana Jorî û Jêrî zîyaneke pirî gewre pê hate bikevtin. Ev rewşa hanê bi hoyê pir belayên mezin ve hate biderkevtin; ji bona nimûne giranîyek hate bipeydabûn û zor Xelk ji birçîbûnê hatin bimirin. (El Kamil, b.12, r. 190 û 200).

²⁴³Ji xwe re li Ibin El-Esir, bergê 12, R. 175 de bide temaşkirin. (m. E.).

²⁴⁴Ew Kurê Zeyd El-Dîn Eli ye.

²⁴⁵Di Ibin El-Esir de 17 Receb sala 622. (M. E.).

159 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di pêşîya şewala sala 626 k.- 1231 z. de Celal El-Dîn Xuwarzemşah dîsan ji bona ser Xelatê hate bivegerandin û çardorî lê date bigirtin, li paš de bi ser Mûsê ve date bihêrişkirin û ta çiyayê Cûdî çû. Wî ew welatên, yê ku ew di nava wan re dihate biderbasbûn, ser li nû de didatin biwêrankirin û wî pir zor û şermezari didane bikirin. Xelk weha çav tirsandi bûn, ku beşekî pir ji wan welatê xwe datin bicîhistin û ew ji bona dorhêla Helebê hatin biçûyîn.

Serdarê Xilat Xelatê- Hacib Husam El-Dîn, yê ku ew ji bal Melek Edilê Eyubî ve hatibû binîşankirin, li çardorgirtina Celal Ed-Dîn de bi rastî ve mêrxasî û qehremanîyek bê hempa nuwand, tevlivêji ew ji bal Melek Eşref de ji cihê wî hate biderxistin û Ezedîn Îbîk²⁴⁶ ew bi bêbextî ve date bikuştin. Celal El-Dîn li duwa mirina Husam El-Dîn de dîsan xwe ji bona ser Xilat-Xelatê date birakişandin. Li paš neh mehê dorlêgirtinê de ew date bizeftkirin û hemû Xelk û Liberxwedanên wê tevde dane bikuştin. Zordan û sitendineke bi pîsîtiyî bê namûsî derbarê Jin û Mendalan date bikirin.

Li sala 627 k.- 1230 z. de Celal El-Dîn beramber bi Ela El-Dîn Sultanê Rom û Melek Eşrefê Eyubî Melekê Şam ve hate bişikendandin. Li wî şerê hanê de Komandarê orduwê Şamê ango orduwê Melek Eşref Ize Dîn Umerê Kurê Elî bû, yê ku ew ji Eşîra Hekarê bû. Di vî şerî de orduwê Celal El-Dîn pîs hate bişikestîn û ew pir perîşan bû. Ew tanî Xoy hate bikişandin û bi neçarî ve hajbûnî date bikirin.

Li sala 628 k.- 1231 z. de orduwê Tatar Celal El-Dîn pir date bitengavkirin û Ezirbêcan ji destên wî datin bisitandin. Celal El-Dîn bi serpoşî ve ji bona dora Xelatê hate bivegerandin. Êtir mêla wiyî şerî nebû. Ji tîrsa Tatar wî xwe ji bona nava Kurdan û welatê wan date biavêtin, yê ku wî ew çend caran dabûn bitalan û biwêranîkirin. Tevaya dunyayê li ser pir sitemkarî, bênamûsî, hovîtî û bêşermezariya wî lê didin bitufkirin.

---

²⁴⁶Memluk El-Melik El-Eşref El-Eyubî Serdarê Dimeşq, Cezirê, Xelatê û di dewleta wî de Mîrekî gere bû. Ibin El-Esir, bergê 12, R. 200. (M. E.).

Bi kurtî ev Serdarê hanê, yê ku ew ji Xwedê neditirsiya û bê xwedan bext bû, bi zîneteke pir pîs tanî dora Diyarbekir hate bigihandin, li wêderê jî de Tatar kês pê nedan û dora wîna datin bigirtin, talanî û kuştarekî zor li orduwa wî wan dane bikirin û wan ew jihev dane bibelawelakirin.

Ev orduwa bedkar û bedbext parçe parçe ji bal Eşîrên zorlêkirî de hate biqirkirin û hinekan ji wan jî xwe ji bona bextê Ela El-Dîn Kîqubadê Sulcoqê Serdarê Qonyê datin biavêtin.

Belam welatê Kurdistanê hêsta li ruwê Celal El-Dîn rizgar nebibû, welatê Diyarbekrê û ew rêya ku ew pê hatibûn, hemû ji bal Tatar ve ser li nû de hate biwêrankirin. Ew beşên, yên ku ew ji belayên Celal El-Dîn rizgar bibûn, hinek ji wan jî bal Tatar de hatin binabûdkirin.

Li şarê Diyarbekirê de wan jîndar nehiştin. Heger Eşîra Kerîşîyê Kurd²⁴⁷ rêge pê nedaba bigirtin û rûwê wan nedabana bibergirtin, dê wan kes li wan welatan de nedana bihiştin.

Bi rastî jî ve bi cihê mexabinyê ve tete biderkevtin, ku Qolekî Tatar li rêgeyekî tîr de tanî Mêrdînê û Nisêbînê hate bigihandin û ew nav jî wan dane biwêranîkirin. Qolekî tîr jî li Ezirbêcanê de xwest, ku ew ji bona ser Hewlêrê bête birakişandin. Serdarê Hewlêr û Musilê jî li Daquqe de orduwên xwe dane bilikarxistin û Xelîfe jî biçekî alikariya wan date bikirin. Belam çak bû, ku Tatar bi ser wan ve ne hatin birakişandin²⁴⁸.

Debera em careke din jî ji bona ser pîrsa Celal El-Dîn Xuwarzemşah bêtin bivegerandin. Li dawîya vê ku orduwa wî ji hev hate bibelavkirin û kesek li dora wî nema, ew neçar bû, ku ew xwe ji bona nava Êleke Kurd di sala 628 k.-1231 z. de bide biavêtin.

²⁴⁷Ji xwe re li Ibin El-Esir, bergê 12, R. 206 bide bitemaşekirin.

²⁴⁸Ji xwe re li Ibin El-Esir, bergê 12, R. 207 bide bitemaşekirin.

161 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Vebêj dibêje, Kurdekî, yê ku zor sitemkarî û xerabî wî lê dibû û li şerê Ixlat-Xelatê de Birayekî wî jî ji bal Leşkerê Celal El-Dîn de hatibû bikuştin, bi bê xebera Xaneyê xwe ve ew date bikuştin²⁴⁹.

Bi vî rengî ve ev Serdarê Sitemkar li nava nivê meha şewala sala 628 k.- 1231 z. de hate bilinavçûn. (Ji xwe re li El-Cuwîni, Mohemed El-Qezwîni El-Kamil bide bitemaşekirin).

Bela vî Celal El-Dîn ji bona Kurd zor gewre bû û hatina Tatar jî ji sala 633, 634 k.- 1236, 1237 z. de taybetî ve li rûwê vî Setemkarî bû.

welatê Diyarbekir, Erzen, Miyafarqîn, Sêrt, Xelat, Mêrdîn û Nisêbînê bi carekê ve hatin biwêranîkirin. Xelkên mayî hinekan ji wan xwe ji bona nava serên çiyar û dolan dabûn bikişandin û beşekî jî ji wan rû ji bona welatên din dabûn bivedan. Welatê xwe wan dane biçolkirin. Bi kurtî ve zîyana mal û can li Kurd de bi bê qam ve dihate biderkevtin.

Celal El-Dîn Xuwarzemşah heger ewende Sitemkar, Xwînxuwar û Bedxwo nebûwa, bi mêrxasîya xwe û azaya xwe ve dê bikarîba xwe li layê Kurdan de xweşewest bida bikirin û ji bona sitendina mafeyê xwe ji Tatar ji hêza Kurd kar bida bigirtin. Belam sitemkarî û bêşermazariya wî û bi taybetî ve sincî û rewešta wî ji aliyekî de bi hoyê nemana wî ve hate bikirin û li layekîtir jî de Kurdistan date biwêranîkirin û Miletê Kurd jî tûşî malwêranî û sergerdanîyê date bikirin.

Li sala 645 k.-1247 z. de welatê Şarezor û li sala 650 k.-1252 z. de cara duwem de vera Diyarbekrê li jêr zordarî û talankirina Megolan de perîşan bû.

---

²⁴⁹mêjûwa Gezîdeyî Farisî dibêje, ku Celal El-Dîn Xuwarzim Şah di dawîya jîna xwe de zor tûşî Meyvexwarinê bibû. Di gava kuştina wî jî de ew mest bû. Nuri El-Dîn Menşî ev Çarîna hanê derbarê wî de dayite gotin:

Şaha geran çi berxewahed xewast
Wezemestî bi geran ci berxewahed xewast
Se mest û cihan xerab û dujmen pes û pês
Peydast kih zîn miyan iç berxewahed xewast.

Li sala 648 k.-1250 z. de Sultan Bedir El-Dîn Luluyî Serdarê Musilê bi mehna sitendina mefeyê Keça xwe leşker bi ser Melek Mes-udê Serdarê Cezîrê de date birêkirin, yê ku ew dawîvanê Dondê Etabikyan bû. welatê wî li dest de date biderkirin û Melek Mes-ud jî date binemankirin.

Dewleta Resulî li bajarê (Te-ez) jî destpêkirina sala 626 k.-1229 z. de li Sen-a Yemen de bi carekê ve cigîrbû²⁵⁰. Zorî Mîr û Karmendên wêyî gewre jî û herwehaji hinek jî Mîrmeşînîyên wê jî kurd bûn û ew jî hêjî jî dewra Eyubî mabûn. (Insiklopêdiya Musulmantîyê, b. 4, r. 151).

Di pêla hera û şerên Ilxanî (Mengolî) de zor kêr li ser de hatîye bigotîn. Mêjûwa Cîhankêşa dide bixuyanîkirin, ku wilayetên Kurdistanê di pêla Mongolan de jî bal Mîr Ergon Axa de dihate biserdarîkirin, yê ku ew Bavê Mîr Newrozê bi nav û deng bû.

Ji vê tete biderbikevtin, ku Kurd, yê ku ew di ceng û şerên Eyubî de ewende bi nav û deng bû, di vê pêlê de di jêr serpereştîya Serokekî Gewre weku Sultan Selah El-Dîn de nedikarîbû bête bikirin, ku ew wan bide biyekkirin û wan berbestî belayên Celal El-Dîn û lehîyên Mengolan bide bikirin.

Duberî û berberîya Navxweyî nehiştin, ku yekbûn û liberxwedana Mêjûyî bête bikirin. Ew neçar bûn, ku ew xwe ji bona nav çiyân û cihên sext bidin bikişandin û ew çavdêrîya palpêdana bi belayên Mengolan ve bête bikirin.

Li dawîya derbasbûna çar pênc salan de bela Holako bi ser Kurdistan û Iraqê ve rû date bikirin. Malik Ibin Todan, yê ku ew Bavê Mîr Çopanê bi nav û deng û Komandarê Pêşdarê orduwa Mengolan bû, di destpêkirina sala 655 k.-1257 z.²⁵¹ de rûwê xwe ji bona

²⁵⁰Ev Binemaleke Turkîmanî bû û ew jî Peyên Eyubî li Yemenê de bûn. (m. E.).

²⁵¹ Li gora mêjûwa Musil, R. 243 evaya di sala 649 k.- 1251 z. de bû.

163 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Hemedan û Kurdistanê Îranê ve date bivekirin²⁵², ya ku navîna wêna keleha Buhar bû. Wî ew date birûtkirin.

Di vê salê de Holako bi xwe jî ve jî bona Bexdadê çû: Serûştî bû, ku Kermanşah li ser rêgayê de wî bû û ew tûşî talanî û kuştarekî zor bû. Hêzeketirî Mengol berê xwe ber bi Hewlêrê ve date bivekirin. Serdarê vê Kelehê, ku ew Tac El-Dîn bû, wistî serê xwe jî bona Mengolan bide bidanîn, belam Liberxwedanên Kelehê, ku ew Kurd bûn, bi fermana Serdar ve nedane bikin û wan liberxwedaneke aza dane bikin. Li dawîya dawî de Bedir El-Dîn Luluyê Serdarê Musilê ligel Mengolan de hate birêkveştin û li çardorgirtina keleha de yarmetîya wan date bidan. Bi vî rengî ve Hewlêr li paš beynekê de bi destên Mengolan ve hate bikevtin.

Li paš kevtina Bexdadê û nema Xilafeta Ebasî de Xelkên Şarezorê û hin cîgehên tîr welatê xwe dane bicîhiştin û wan jî bona alîyên Suwî û Misrê dane bibarkirin. (D. Obssun).

Zor jî dibe, ku hebûna du Eşîrên Kurd mîna Ladîn û Badîn li Cezayir de bi encamê vê barkirina hanê ve hatîbin biderkevtin. (Ibin Xeldun. Mêjuwa Berber).

Holako di sala 657 k.- 1259 z. de li Tevrîzê-Tebrîzê de rûwê xwe ber bi Surû ve date bivedan. Orduwî Mengolî di rêya xwe de welatê Hekarê ser li nû de date biwêrankirin û her kesek bi nava pencên wan ve dihate bikevtin, wan ew dida bikuştin. Li Cezîrê²⁵³, Diyarbekrê, Miyafarqînê û Mêrdînê de kavilkirin û kuştara Mexolan bê jimar bû.

Li dawîya mirina Femandarê Musilê Bedir El-Dîn Luluy de, yê ku ew Peyê dilsozê Mengolan bû, kurê wî bi navê Melek salih ve cihê wî date bigirtin, belam ewende pê neçû, tamî ku ew bi peyvên Birayê xwe

---

²⁵²Nêt jê Yekek jî Wilayetên herema Çiyayî bi nav û bang di deme Selcoqî û Teter de bû. Peyva Kurdistan jî bona cihê hemû Kurdan nuhe. Ew him jî Wilayeta Kurdistan re tête gotin û him jî tevaya welatê Kurdan re tête gotin.

²⁵³Ew li Turkiyê bi navê Cezîrê tête binavkirin. Ew bajarê Cezîret Ibin Umerî ye, yê ku ew di Nivîstên Mêjûwê de bi nav û bange. (M. E.).

ve hate bixapandin û wî Musil date bicihîşt û li nik Melekê Misrê ji xwe re penahindeyî date biwergirtin. Li ser vê de hêzeke Mengolî li Cezîra Ibin Umer de bi ser Musilê ve hate bidakevtin. Lê Liberxwedanên wê, yên ku ew ji Kurd, Turkuman û Şol hatibûn bipêkdihatin²⁵⁴, li jêr serpereştîya Elem El-Dîn Sincer de şerekî baş wan ligel Mexolan de datin bikin.

Li Surî jî de Kurd ligel orduwa Memluka de beramber bi Mexolan ve gelekî şer dane bikin. Sultanê Misir El-Zahir Bîbris wî xwe jî di kaxeza xwe de ji bona Serdarê Mexolan Xan Bereke bi serbilindî zor pesnê şerkirina orduwê xwe dide bikin, ya ku ew jî Turk, Kurd û Ereb dihate bipêkhatin.

Li dawîya şikenandina Mengolan-Mexolan de li sala 680 k.- 1281 z. de yekekî li Serdarê sipahê musulmantîyê de di navbera Turkuman û Kurdan de hajbûn date bikin û beşek ji Kurdan ji bona alîyên Kilikya-Edenê date bibirin û ew li wê derê de datin bidamezirandin.

Pir serî li Merov de tête bisurandin, tevî li dujminatîya di navbera Kurd û Mexolan jî de hin Kurdên Faris ligel Mexolan de hatibûn biyekkirin û li dema Olcay-Toxan jî de ew orduwê Mengolî, yê ku wî di sala 706 k.-1306 z. de Gîlan date bizetfikirin, beşekî wî jê Kurd bûn.

Serekê Eşîra Kurdî Rahba, yê ku ew Bedir El-Dîn bû, di sala 712 k.- 1312 z. de beramber bi orduwa Mexolan de liberxwedaneke pir tund nuwand.

Di vê pêla hanê de welatên Kurdan bi serûştî ve ji bal Mîrên Mexol de dihatin bisermiyandarîkirin. Li hin cîgahan de weku Hewlêr û Musilê şer û mer zor hatin bidirêjkirin. Li orduwa Mexolî de hin File jî dihatin bidîtin, ku bi wan ve keyacî pê didatin bigotin. Beşekî ji van, yê ku ew di nava Parêzvanên Hewlêrê de bûn, ligel Serokê xwe Zey El-Dîn Balo de Kurd û Erebên wê navê beramber bi Mexolan ve hatin birabûn. Ev heraya ji sala 697 k.- 1297 z. de bigir sêzdeh salan

²⁵⁴Ew li Xelkên Şolistanî Farisin û yanji ew Berekî Qeşqayê Eşîra Turkîmanin.

165 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

date bidirêjkin. Mexolan li dawî de bi hezar dujwarî ve Fileh ji keleha Hewlêrê datin biderkin.

Di vê pêla çardorlêgirtinê de Mexolan yarmetî ji Kurdan datin bixwestin, belam Serokên Kurdan nebixwestin, ku Liberxwedanên Hewlêrê tevde bêtin kuştin; jiber vî jî wan yarî bi Mexol nedan (Tarîx Marya Balaha, Çapa Paris, sala 1313 k.- 1895 z.).

Di vê pêla hanê jî de di sala 696 k.- 1296 z. de Xazan Xanê Îlhanî hêrîş ji bona ser Kurdên welatê Çiyayî date bibirin; jiber wan mêldarîya Mîr Newroz didane bikin. Wî welatê wan date biwêran û bitalankirin û pêncî hezar kes ji wan date bikuştin.

Nivîsta Mêjûwa Îraq di navbera herdu vegirtinan de di vî warê han de dibêje: Talanî, raw û rûtkirin weha gewrebû, ku golikek bi pênc dirhama, miyek bi dirhemekî û Xortekî duwanzde salî bi duwanzde dirheman ve dihate bifiroştin. (Bergê 1, r. 377). Li cîgehekî din de ew dibêje: Xwedanbende Melekê Mexolan di sala 705 k.- 1305 z. de hêrîş bi ser Kurdên Gilan ve date bibirin, belam ew hate bişikenadin û Serleşkerê wî bi navê Qetîlxşah ve hate bikuştin. Ew bi destên Şemis El-Dîn Dubac Melekê Gilan hate bikuştin. (B. 1, r. 404).

Di navbera Hewlêr û Meraxe de ji bona orduwa Mexol bibû Şeqam; wan ji xwe re çûn û hatina xwe di wê rêyî de didan bikin. Bi xwe jî ve beşê alîyê Şino û Sablaxê jî li jêr destê serpereştîya wan bû.

Di pêla Olcay toxan de navîna welatê Kurdistanê ji bajarê Buharê ji bona bajarê Sultan Abadê hate biveguhestin.

Firehbûna û dewlemendbûna vî welatê hanê li nivîsta Nuzhet El-Qulub de hatîye binîşandan, Belam hemû layekî wî wêran û vala bû, bi piyelekî ku hatina wî di vê pêla hanê de yek ji dehê pêla Silcoqî bû.

Di dema li nav çûna dewleta Îlhanî de du Xanedanên Mexolî ligel hev de li ser serdarîyê de bi Qayîş û Berberîyî ve hatin bikevtin.

Gewreyê yekê ji wan bi navê Suldoz ve û Gewreyê tir bi navê Celayer ve dihatin binavkirin. Li dawî de di sala 738 k.- 1237 z. de

---

welatên Mexolîyî mayî ji bal van herdu Xanedanan de di nava xwe de dane biparvekirin. Kurdîstana Îranê û Xuzîstan ber bi Xanedanê Suldoz ve hate bikevtin, yê ku ew Kurên Mîr Ekrenc bûn.

Li salên 784, 785 k.-1382, 1383 z. de Mîr Bayezîd El-celabîrî ji xwe re Padişahîyeke gewre di derveyî Kurdîstana Îranê û Îraqa Ecemî de date bidamezirandin. (Lanpol Dosman).

Derîyê Pêncem

1. Kurd Tanî Pêla Sefewî

Dewletên Turkumanî li Asya Rojava de her û her ew berber û dujminên Mexol bûn. Li dawîya linavçûna dewleta Îlhanî de wan bere bere Kurdistan ber bi jêr serdarîya xwe ve dane bixistin. Dewleta Qere Qoyonliyî Turkumanî tanî navrastî Kurdistanê hate bigilhandin û Eşîrên Kurd tûşî şer û merekî siyî û rêçî date bikin²⁵⁵. Ev zînetanê bi hoyê cihê gorîneke zor ve ji bona Xelkê hate biderkevtin. Bi rastî jî ve di vê pêla hanê de Kurdên Mukîyên Jêrî gola Urmê ango welatê Sablaxê wan date bidagîrkin.

Li dawîya şepolên belayên Mexolan de û li pêş vê de, ku welatên musulmantîyê bikaribin windakirinên xweyî mal û can kêr yanî zor bidin bivegerandin, belayên Tîmorleng rû têde date bikin.

Vê Serdarê Sitemkar li dawîya vê de, ku wî li Isfahanê de ji heftê hezar serîyên Belengazan Ehrameke hov date bidurustkirin, li dawîya vê jî de li ser rêya xwe de şepolên xwînê date biherikandin û Sultan Ehmedê Celayerî li Bexdadê de date biderkin.

Ji bona vegirtina Qefqasya ew bi ser Kurdistanê ve hate bibuhurandin. Wî Diyarbekir û Cezîra İbin Umer ji xwe re datin bizetfkin û ew datin biwêrankirin. Tirseke bê qam di tevaya wê navê de date bipêxistin û welatê Kurdistanê zor date bitengavkin û

---

²⁵⁵Ev Desteyê Qereqoyonlî ye û ew Şîiyê pir xwîngermin.

Xelek ji tîrsa xwe ji bona nava çiyar û dolan hatin bikişyan. Di pêşî de wî li Mîrê Hekarê de li keleha Wanê de çardorî lê date bigirtin û kelehê rêyên din jî datin bitengavkirin û hemû wî ew datin bizeftkirin.

Li çûna xweyê sala 796 k.-1394 z. de li dawîya vegirtin û wêrankirina Bexdadê û Tekrîtê de wî di ser Musilê re rû wê xwe ber bi Kurdistanê ve date bivedan. Mîrên Kurd mîna: Serdarê Hewlêrê Elî, Serdarê Cezîrê Mîr Ize El-Dînê Kurdî, Serdarê Hesên Kêf Mîr Sulêman, Serdarê Mêrdînê Tahir El-Dîn ligel Serdarê Musil û Erzen - Xerzan- de bi hêvîya parastina welatên xwe ew ji bona nik Tîmorleng hatin biçûyîn û jêre wan serên xwe dane bitewandin. Bi vî rengî ve wan xwe ji şerê Tîmorleng dane biparstîn.

Tîmorleng berê xwe ber bi Helebê ve date bivekir û Celal El-Dîn Mîranşah Kûrê xwe bi ser Kurdistanê ve date bicîhişt. Ev Şahzadeyê hanê li ser şûna Bavê xwe de hate biçûyîn. Wî sitemkarî û kuştarekî zor date bikirin, bi taybetî ve wî li Hesên Kêfê, Diyarbekrê û Tor Abidînê de kuştar û serbirîneke giştîyî pir bi hov û dirîtî ve date bikirin. Li vê zordariyê û xwînrijtîna de Xelk ji canê û malên xwe hatin bibêzarbûn û bi neçarî ve serên xwe datin bihiladan.

Mîrê Cezîrê Ize El-dîn yekek ji Mîran bû, ji yê ku wan serî li ber Tîmorleng de dabûn bihildan. Weha li çûna Tîmorlengî pêşî de Mîr Ize El-Dîn ligel wî de hatibû birûniştin. Lêbelê li Sitemkarîya Toranşah de²⁵⁶ ew hate bizarkirin û ew ji gotîna wî hate biderçûn.

Tîmorleng eve date bibihîstin, zor riqê wî hêsa û li çûna duwem de li sala 804 k.-1401 z. de wî ji bona tol wergirtinê berê xwe bi Kurdistanê ve date bivekirin.

Herçi avaniyek ber bi destên wî ve hate bikevtin, wî ew dane biwêrankirin û kuştarekî xwînuxwarî têde date bikirin. Li Hewlêr, Musilê û Cezîrê de zindî wî nehiştin. Xwedîyê nivîsta Mêjûwa

---

²⁵⁶ Weha di kokê de hatîye binivîsandin, lêbelê ew Mîranşah Kûrê Tîmorlengê. (M. E.).

169 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Musilê, r. 253 de dibêje: Her bi tenê ve gundek bi navê Erbo ji gundên Cezîrê bi alîkarîya Keşê wê ve hate birizgarkirin.

Mîr Şeref El-Dînê Bedlîsî, ji bona ku ew welatê xwe û herwehaji pêrejî Neşîvanên xwe ji şerên Tîmorleng bide birizgarkirin, ew ji bona layê Tîmorleng hate biçûyîn û ew di navbera Diyarbekirê û Mûsê de pêrgî wî bû.

Tîmorleng zor rêz lê date bigirtin û pişî rûmeta wî date bigirtin û ji bona xatîrê çakîya sincîya wî û bi nav û dengdana dadwerîya wî ve di nava Kurdan de ew li cîgehê wî de date bihiştin.

Orduwê Tîmorleng li vegera xwe de ji Bexdadê ji bona Tevrîzê di sala 803 k.-1400 z. de li rêya xwe de ew tûşî hêrişa Kurdan bû.

Di dawêya mirina Tîmorleng de di sala 807 k.-1405 z. de Qere Yusivê Mîrê Qereqoyonli, yê ku ew ji tîrsa Tîmor revya bû, ew ji bona Kurdistanê hate bivegerandin û ew li bal Mîr Şemis El-Dîn Bedlîsî de pena bû, yê ku wî Keça xwe lê dabû bimarkirin û bi yarmetîya Mîrê Bedlîsê ve ser li nû de wî dewleta xwe date bidamezirandin. Di sala 820 k.-1417 z. de Mîr Qere Yusiv bi Mîrîtî ve bi serxwebûna mîmesînîya Bedlîsê ve pê hate birûniştin.

Di sala 824 k.-1421 z. de Şahrex Mîrzayê Kurê Tîmor Leng ji bona Erminya hate bigihaştin. Mîr Şemis El-dîn Bedlîsî, Melek Mohamed Serdarê Hekarê, Melek Xelîl Serdarê Hesên Kêfê ligel Mîrê Xêzan û hin ji Mîrên Kurdên tir de ji bona layê Şahrex Mîrza çatin biçûyîn û aştî û dilsozîya xwe ji bona wî dane bipêşkeşkirin. Kurdên welatê Xoyî ji bi vî rengî ve wan ji datin bireftarkirin. Weha bi vî corî ve wan xwe ji şer û zîyanên Tîmor Leng dane biparastin.

Dewleta Bayenderi, ya ku jê re ji Aq Qoyonlî pê didatin bigotin, li dawî de wê dewleta Qere Qoyonlî date bilinavbirin û ew li Diyarbekirê de bi tewawî ve hate bidamezirandin²⁵⁷. Vê Dewleta hanê

---

²⁵⁷Hesênê Dirêj-Ewzon Hesên Nevîyê Denîvanê vê Xanedanê ye. Piştî şikenandina Ebu Seîd Nevîyê Tîmorleng ji bal Hesênê Dirêj wî Paytextê xwe ji Diyarbekirê ji bona Tebrîzê date biveguhestin.

ligel Melek û Mîrên Kurd de dest bi şer û heran ve date bikin, da ku ew bere bere dewlet û mîrşîmîyên Kurd li nav de bide bibirin. (Şerefname, Vegirtina Xanzadehayê Kurdistan).

Ji bona bicihanîna vê siyaseta hanê ji bal dewleta (Aq Quwînî) de terefdarîya Mîrên Kurd ji bona Xanedanên Qere Qoyonlî bi mehne ve date bikin. Evaya jî bi xwe ve ligel rastîyê de nedihate bilihevhatin; jiber hoyê cudabûna rêçî di navbera Kurd û Qere Qoyonlî de zor xerab bû û her ew ligel hevdû de di şer û mer de bûn.

Hesenê Dirêj jî ji bona bicihanîna vê remana xerab wî jî mîna hemû Bêganeyên tirjî ji duberî û berîya di nava Kurdan ji xwe re kar date biwergirtin. Wî layê hinekan ji wan date bigirtin û ew bi gijî yên din ve didatin biberdan.

Weha wî bi hêzên Kurd ve û bi destên Kurd ve dewletên Kurd datin bilinavbirin. Bi rastî jî ve ev cihê mexabinê ye, ku ev hêza ji hev belavkirîyî Kurd jiber hoyên nezaneîyê, duberî û berberîyê her û her ew bi hoyên şikestin xwarinê ve hatine biderkevtin û wan nedizanin, ku divabûn, ew ji bela û derdên raburdû serşhatîyê ji xwe re bidin biwergirtin û ew beramberberî vê hêza lawaz û biyanî xwe bidin biyekkirin.

Lêbelê bi carekê ve bi ser û vajî vê jî wan xwe di nava destên Hesenê Dirêj de bi aleteke hişik û jêrdest ve xwe dane biveguhertin.

Bi rastî jî ve em dibînin, ku Eşîrên Çemşkezk bi gotineke Melekê Aq Qoyonlî ve bi gij dirawsên xwe ve dihatin bikevtin, yên ku ew hev Milet bûn.

Komandarên Hesenê Dirêj Sofî Xelîl û Erbşah bi yarmetîya van Eşîrên hanê bi gij Eşîrên Dumilî -Dumbilî- ve li Botan de hatin bikevtin û Hekarê wan date bizettkirin. Herwehaji bi vî rengê hanê jî ve welatê Cezîrê li sala 875 k.-1470 z. de bi destên Aq Qoyonlî ve hate kevtin.

Li gora Şerefname de Sulêmanê Bêjin Serleşkerê Hesenê Dirêj Bedlîs ji destên Mîr Ibrahim Xan date biderxistin. Ev Mîrê bedbext jî

171 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

bi xwe jî ve li dawî de ji bal Kurê Hesenê Dirêj Yaqub ve hate bikiştin. (Insiklopêdiya Musulmantîyê bergê 2).

2. Kurd di Pêla Sefewî de û di pêşîya Dewleta Osmanî de

Şah Ismayîlê Sefewî²⁵⁸ di şerên xweyî pêşî de ligel Dewleta Aq Qoyonlî de Ermînya hate bidestkevtin. Li sala 908 k.- 1502 z. de li nêzîkê Hemedanê de ligel Sultan Muradê Aq Qoyonlî de şerekî gewre date bikirin û Îraqa Ecem, Xuzistan û Faristan yek li dû ya din de date bizeftkirin.

Li sala 909 k.- 1503 z. de leşker bi ser Sarim Beg ve date bikiştandin û hêlên Urmîyê û Şîno datin bitalankirin û kuştareke zor di nava wan de date bikirin.

Sala duwayî rûwê xwe ji bona Kurdistanê navînî date bivekirin û li nêzîkê El-Bustan de Ela El-Dîn Zu El-Feqar date bişikandin û ew ji bona ser Diyarbekirê hate bivergerandin û ew date bigirtin. (Tarîxa Alem Ara).

Rewešta Şah Ismayîl derbarê Kurd de mîna rewešta Aq Qoyonlî bû, ew zor Sitemkar bû; çunge Kurd Sunî bû û bi carekê ve bawerîya wî bi wan ve nedihate biderkevtin.

Bawerîya wî her û her bi Turkumanan ve dihete biderkevtin; çunge ew ji Rafidîn û xwîngerm bûn. Li hemû kêsekê de wî dîta bixebatkirin, da ku ew derd bi ser wan ve bide bibarandin û Kurd bide binabûdkirin.

---

²⁵⁸Ev Malbata Sefewî ji Zaruwên Şêx Seyf El-Dînê Erdebîlin. Ev Şêx Zahîdekî Sîi bû. Wi xwe bi Nevîyê Îmamê Heftem Musa Kazim dida bidanîn. Sê Kurên wî bi navê Elî, Ibrahim û Cenîda hebûn. Wan bi Zuhud û Miliperwerîya xwe ve nav û bangê vê Malbatê pir bilindkirin. Şêx Cenîd ji tevan bêtir bi nav û bang bû; jiber-vêjî ew ji bal Sultan cihanşahê Qereqoyonlî pir caran hate tengavkirin. Ew bi revê neçar bû, ku ew ji bona Diyarbekirê ji bona nik Hesenê Dirêj here. Wi Keça Hesenê Dirêj li Kurê xwe Heyder marekir. Şah Îsmail berê vê jinanîne bû.

Di vî barê han de li dema ku ew ji bona Xoy hatibû, Yanzde kesên Ji Mîrên Kurd ji bona layê wî çûn û ji bona wî mil û hustên xwe datin bitewandin.

Weha bi vê rengî ve ji dilva hêvîya wan wî ew datin bigirtin û bizindakirin û li cîgehên wan de Walîyên Qezilbaş wî datin binîşankirin.

Yekek ji van Mîrên Belengaz Melek Xelîlê Serdarê Hesên Kêfê bû, yê ku ew Mêrê Xweşka Şah İsmayil bû. Wî ew sê salan li binê zinada Tevrîzê de date bihiştin.

Inca li dawîya şikenandina Şah İsmayil de li Çaldêran de 920 k. 1514 z. de hate birizgarkirin.

Şikestina Şah İsmayil li Çaldêran de di sala 920 k.-1514 z. de hêz û hinera dewleta Sefewî zor date bikêmkirin û hin ji Biserketvanên Nevîyên Şah İsmayil bi pileyekî wetov ve nehatin bigihaştin, ku ew hêz û hinera xweyî şikandî bidin biavakirin û tanî Rojavayî şaxên Zagrosê bidin bicikirin.

Siyaseta Kurdistanîyî Şah İsmayil weku dewletên pêşî ew ji dihate bipêkhatin, ji bona linavbirina dewlet û mîrmeşînyên Kurd bû û li cîgehên wan de damezrandina hêz û desthilatîya Qezilbaşên Şîi bû.

Ev dan û sitendina hanê ligel Kurdan de bi carekê ve ser û vajî wê siyaseta Osmanî bû, ya ku ew di rêya Berêzê bi nav û dengê İdrîsê Bedlîsî ve li ser Kurdistanê de dihate bicîhanîn.

Aramanca wê siyaseta hanê jî pêkanîn û giştîkirina Yasa û Qanûneke baş bû, da ku dewleta Osmanî di rêya damezrandina hin ji dewletên cihîyî milîyî Kurd de bi carekê ve Kurd li xwe de bide birazîkirin.

Sultan Selîm li çûna xweyî Çaldêran de li ordugahê Amasyê de çend caran Mewlana İdrîsê Bedlîsê ji bona Kurdistanê date birêkirin, da ku ew Eşîr û Serokên Kurdan beramber bi dijûna Şîyan û Şah İsmayil ve bide dilbijandin. Bi rastî jî ve rabûn û bizavên Mewlana İdrîs kêrekeke zor gewre dane bikirin.

173 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li dawîya cenga Çaldêran de li nava Kurdistanê de li hemû layekî de serhildan û liberrabûnê dijî Iranîyan datin bidestpêkirin.

Xelkên Diyaberkirê Mohemed Xan Kurê Ostancelî Serdarê Kurdistanê ji bal Şahê Îranê de dane biderkirin û wan serên xwe ji bona dewleta Osmanî datin bidanîn. Di vê pêla hanê jî de Şeref Beg Mîrê Bedlîsê ala Osmanî date bihildan û Xalid Begê Birayê xwe, yê ku ew jî bal Serdarê Ecem hatibû binîşankirin, date biderkirin.

Wehajî Melek Xelîlê Serdarê rewayî Hesên Kêfê û Sêrtê jî, yê ku ew jî binemala Xanedanê Eyubî bû, bermaber bi Şah Ismyîl ve serê xwe date bihildan, belam ew jî bal Şah Ismayîl ve hate bigirtin û welatê wî jî bona Qere Xan Birayê Ostancelî Zade date bidan. Bi rastî jî ve Qere Xan Sêrtê date bizeftîkirin û çend caran jî wî hêrîsî Hesên Kêfê date bikirin, belam ew di wan de nehate biserkevin.

Mîrê Sasonê Mohemed Beg welatê Herzen -Xerzan²⁵⁹ jî Mîrê Suwarên Şah Ismaîl date bizeftîkirin. Seyid Ehmed Begê Zirqî bi yarmetîya Xelkên Diyarbekrê ve bajarên Ataq û Miyafarqîn deta bidagîrîkirin. Qasim Beg jî Egîl date bidagîrîkirin.

Wehajî Merdîsê Cemşîd Beg jî Palo bi navê Sultan Selîm date bivegirtin. Bextî Beg²⁶⁰ Serdarê Leşkerê Îranî li Cezîra Ibin Umer de ligel sipahê Îranîyî wê navê de date biderkirin. Mîrê Soran Seyid Beg Kurê Şah Ali Kerkuk û Hewlêr date bidagîrîkirin. Bi kurtî ve bicgeh li van jî de şanzde Mîrên Kurdên tir jî hevalbedîtîya xwe ji bona Sultan Sulêman datin bidazanîn.

Sultan Sulêman beramber bi vê zînetê hanê jî ve dîsan Mewlana Idrîs date bilikarxistin, da ku ew jî kenarê gola Urmiyê ve û tanî

---

²⁵⁹Ew welatê Erzenê Diyarbekrê ye, yê ku ew di nivîstên Mêjûwê û Vekirinên welatan de tête binavkirin. Ew ne Erzena Romê ye, ya ku ew keleha berêyî Kalîkya-Qalîqya bû û ew niha keleha Erzeromê ye.

²⁶⁰Bi rastî Bedir Begê Bextî Serdarê Cezîrê hêzek date binardin, da ku ew nehêlin, îranî hêzên xweyî li Mêrdînê de dorlêgirtî bidin rizgarkirin. (M. E.).

Meletiyê hemû welatên Kurdistanê ji bona Sultan Sulêman bidebi misogerkirin.

li dawîya derketina Sultan Selîm de bi serketî ji Tevrîzê ve, Şah Ismaîl ji bona Tevrîzê hate bivegerandin, ya ku ew wê demê paytextê Sefewî bû. Wî Qere Xan bi hêzekê ji bona ser Diyarberkirê date binardin. Qere Xan di ser rêya Çepaqçor re çû û hêzên Îranîyî li kelehên Mêrdînê, Ruhayê û Hesên Kêfê jî ligel xwe de datin bihilanîn û bi ser Diyarberkê ve hat bidakevtin û çardora wê date bigirtin. Xelkên Diyarberkê bi azava ve li ber xwe de datin bidan û wan Peyên xwe ji bona nik Sultan Selîm li Amasyê de datin binardin û jê yarneyî datin bixwestin. Sultan di bin Serleşkerîya Hacîyê Yekta²⁶¹ de hin hêz ji bona wan date binardin. Vê hêza hanê xêza dorlêgirtinê date bidirandin û xwe bi nava bajêr ve date bigihaştin.

Şah Ismaîl hin hêzên tîr ji bona Qere Xan date binardin. Ev hêza hanê li dora Ercîsê de di nava çiyayê û dolanê de bû. Di vê demê de bi xwe jî Mewlana Idrîs jî hêzên Jihevbelavkirîyî Bedlîsê, Xerzanê, Mekes û Sasonê lihev didan bikomkirin û wî ew ji nivşkê de bi ser hêzên Ecem ve li Ercîsê de datin biberdan û ew jihev dane bitarûmarkirin.

Dorlêgirtina Diyarbekir ji salekê bêtir date bidirêjkirin. Kurdên liberxwedanên bajêr ji şer û nexweşiyê yanzde hezar kes li wan de hatin bimirin. Lê ev Qehremanên hanê çarde salan li dûhevdu de li ceng û şer de bûn. Wan tanî dawî biryara liberxwedane xwe dabûn.

Gava ku Mewlana Idrîs bi Hesên Kêfê ve hate bigihaştin, wî li Sultan Selîm kaxezek date biwergirtin. Li vê kaxaza hanê de Sultan dabû binivîsandin. ku wî Beyqîliyê Mohemed Paşa²⁶² ligel leşkerekî de ji bona yarneyîya Diyarberkê dayite binardin. Mewlana ev xebera hanê li sere kaxezekê de nivîsand û wî ew bi baskê kevokê ve date bibestandin û ew ji bona Dorlêgirtvanan date binardin.

²⁶¹Di Mêjûma Hamer de Haci Yekta Ehmed de. Di Taca mêjûwa de ji bal Seed El-Dîn de, ya ku ew kevintirîn mêjûwa Osmanî bi zimanî Turkî ye, navê Yek Ehmed û ew di koka xwe de ji Xelkê Amede û ew ji Peyên dorhêla Sultanin. (M. E.).

²⁶²Ew Mohemed Paşa Ebu Şaribe. (M. E.).

Sultan Selîm di kaxeza xwe de dabû bifermankirin, ku Mîrên Kurd divên hevbigirin. Mewlana ew hemû dane bikomkirin û ew li ser vê fermana hanê de dane biagehdarkirin. Herwehaji Sultan ji bona Mohemed Paşa ji dabû binivîsandin, ku ew li Hesên Kêfê de ligel Mewlana de hevbigirin.

Bi rastî ji ve Mewlana ligel leşkerê Qasim, Cemşid û Husên Beg de. yên ku ew deh hezar kes dibûn, li Hesên Kêfê de ligel Bîqelî Mohemed Paşa de hevdû dane bidîtin û wan tevan bi hev re rûwê xwe bi ser hêza Qurd Beg ve datin bivekirin û wan ew datin bi şikandin û li dawî de wan rûwê xwe ber bi Diyarberê ve date bivedan. Qere Xan newêrî bû, ku ew li dora Diyarbêkrê de bête birawestandin. Zû wî şar date bicihîştin û ew tev li leşkerê xwe de ji bona Mêrdînê çû. Ewende pê neçû, leşkerê Mewlana û Bîqelî Mohemed Paşa bi Diyarbêkrê ve hatin bigihîştin û ew ji bona nava bajêr çûn.

Li dawîya rizgarkirina Diyarbêkrê de li ser temînîya Mewlana Idrîs de biryara çûna ser Mêrdînê hate bidan. Melana belav nameyek ji bona Xelkên Mêrdînê date binivîsandin û bi ayeteke Quranê ji date bixemilandin, da ku ew bêtir li ser Xelkê bide bikêrkirin.

Xelkê Seyid Alî ji bona lêbuhurandinê ji bona nik Mewlana dane binardin. Seyid Alî li dawîya gift û goyê de ligel Melek Xelîl û Mewlana de hate bivegerandin û biryara bû, ku ew dergehê bajêr ji wan re bidin bivekirin û Pasevanên Ecem bidin biberdestkirin. Bi xwe ji ve Qere Xan bi leşkerê xwe ve ji bona alîyê Şingalê çûbû. Di dawî de Mewlana û Melek Xelîl ligel hêzeke Kurd de çûn û bajar dane biwergirtin.

Belam Pasevan ji bona kelehê çûbûn û ew berdest nebûn. Ev keleha hanê zor sext û seng bû. Du carî Tîmorleng çardora wê dabû bigirtin, lêbelê pê nehate bigirtin.

Li dawîya vegerandin Şadi Paşa de li pêş zefîkirina Mêrdînê de Mewlana Idrîs kaxezek ji bona Sultan Selîm date binivîsandin û têde daxwaza alîkarîyê jê date bikin. Li ser vê fr Sultan Selîm Xusro Paşa

bi hêzekê ve (li buhara sala 1516 z. de û di destpêkirina sala 922 k. de) date binardin. Leşkerê Xusro Paşa bîst hezar kes bû.

Qere Xan li vê de linavçûna di navbera Bîqili Mohemed Paşa û Şadi Paşa de ji xwe re jê sûd date biwergirtin û Pasevaniya keleha Mêrdînê date bixurtkirin. Ji Serbazên Şahîyî Taybetî 600 Qoroci²⁶³ ligel Mîrê Hemedan û Gulşehr²⁶⁴ de rûwê wan wî ji bona Şingalê dare bivedan. Li wêderê de ew tûşî Ebu El-Mewahib Çelebi yê Kurê Mewlana Idrîs û Mîrê Cezîrê bû. Li dawîya şerekî sivik de Ebu El Mewahib û leşkerê xwe rizgar bûn. Vê hêza Ecem xwe bi Mêrdîn ve date bigiyandin.

Keleha Mêrdînê û Hesên Kêfê jî hêjî ew bi destên Ececan ve bûn. Xusro Paşa û Bîqli Paşa yekdigerbûn û Mewlana destbici bi hêrîşkirinê ve bi başî ve date biditîn. Mohemed Paşa waha nekir, lêbelê wî çar hezar kesek ligel Serdarê Xarpûtê Hesên Beg de²⁶⁵ ji bona didarîyê date binardin. Ev hêza hanê tûşî hêrîşa Ecem bû û bi hezar bela ve jê hezar kes hate birizgarkirin.

Orduwên Bêqli Mohemed Paşa û Qere Xan li nêzîka Qoçhesarê²⁶⁶ de tûşî yekbûn. Xusro Paşa li destê rastê de û Mewlana Idrîs ligel Melek Xelîlê Eyubî, Mohemed Begê Samsonê, Mîrên Şerwanat, Qasim Begê Egîlê, Seref Begê Bedlîsê, Daud Begê Nemranê, Ehmed Begê Zirqê, Şah Weled Begê Sulêmanî de ligel çar hezar kesekî de li destê çepê de bûn. Bîqli Mohemed Paşa di navînê de bû. Şerekî bi tûjî ve hate birûdan. Qere Xan zû bi guleyekî ve hate bikuştin. Navtêdana Mewlana hêrîşa Mêrîn Kurdan date bitûjkin û wan Ecem tanî nêzîka Mêrdînê datin bezandin.

²⁶³Qoroçî yani Pasevan û Parêzvan. Ew rengkî ji Pasevanên Şahîniyî Îranî bûn.

²⁶⁴Weha di kokê de hatîye. Ew ji bal Hamer, bergê 4, R. 165 ji Wergerandina Turkî hatîye biwergirtin. Ji xwe re bêtir li Taca Mejûwan de ji bal Seed El-Din de bide temaşekirin.

²⁶⁵Ji Xarpûtê re mina ku li nik Ibin El-Esîr û Kamil de di Pêşîya musulmantîyê de keleha-Husun Ziyad pêdihate gotin. Ew niha Navîniya El-Ezîzê di Turkîyê de ye.

²⁶⁶Diyare, ku ew Dinîsera bajarê Mêjûyî kevnare. (M. E.).

Di encamê vê biserketina hanê de Erxenê, Sincarê, Til Efer, Çermîk, Siwêrek û Bîrecek bi destên Osmanîyan ve hatin bikevtin. Şarê Mêrdînê dîsan bi destên orduwa Bîserveketî ve hate biketin. Belam keleha wê her ma û ew berdest nebû. Serleşkerê wê Sulêmanê Xanî Birayê Qere Xan bû. Ev keleha hanê li layê Xusro Paşa de salekê dor lêhate bigirtin, belam sûdê wê nebû. Di dawîya dawî de li paş şerê Surî de Sultan Selîm Bêqli Mohemed Paşa ligel Topên gewre û leşkerekî de bi ser keleha Mêrdîne ve date binardin û ew date bizeftkirin. Hesên Kêf, Ruha, Reqa û Musil jî pê bi pê ve ji bal Mohemed Paşa ve hatin bidagîrkirin.

Li dawîya zeftkirina van kelehên sengîn, welat û bajarên tirî van navan jî tevan ji bona Osmanîyan serên xwe datin bitewandin. Eşîrên Kurdîyî Rûşûnî, Herîrî, Sincarî, Estacilî, Cezîrî û Eşîra Erebyî Mewalî jî yeko yeko serên xwe ji bona Osmanîyan datin bitewadin.

Bi kurtî ev welatên Kurdistanê bi jêhatbûn, şarezayî û siyaseta Mewlana Idrîs ve û bi mêrxasîya Mohemed Paşa ve bi vî rengî ve ji bona Osmanîyan tevde saxbûn.

Mewlana Idrîs li paş vê de dest bi damezrandinên serpereşîyê ve û bi rêk û pêk rêxistina kar û barên van welatan date bikirin. Kar û barên pêrabûnên wî jî bal Sultan Selîm de bi başî ve hatin bidîtin û ferman li ser wan de jê re hate bidan. Sultan heftdeh al û pêncsed bergên xelatê ji bona Serdarên dewletê û mîmeşînîyên Kurdan, yên ku wan bav li dû bav de şûna hev digirtin, date birêkirin²⁶⁷. Herweh jî ji bona Mewlana Idrîs jî bîst û pênc hezar Dokeyê Zêr jî datin birêkirin²⁶⁸.

---

²⁶⁷Weha di kokê de hatîye. Ji xwe re bêtir li ser vê de li Hamer de bide temaşekirin. (M. E.).

²⁶⁸Ev Peymanên, ku ew ji bal Mewlana Idrîs de bi navê Yawir Sultan Selîm de ligel Mîrên Kurdan hatine kirin, bi texmîn ev Bendên hanê di wan de hebûn:

1. Serxwebûna Mîmeşînîyên Kurd tête biparastin.
2. serdarîya Mîmeşînîyê jî Bav jî bona Kur dimîne, yanî ew li gora rabûn û rûniştina cih de tête birêxistin. Sultan bi Fermanekê Şûngir dide nîşankirin.

Mewlana Idrîs ji bona hêsankirina serpereštîyê Diyarbekir ji bona çend melbendan date biparvekirin. Ev bi rêxistina hanêyî baş ve li paš jî de bi ser Ruha û Musilê jî de hate bicihanîn. Taybetîya zînetî vî welatî, remana serbixweyî Serokên Eşîran, serazadiya Xelkê û mêldariya wanî her û her jî bona şer û mer alikariya serpereštîyeke dewletîyî raste rast nebû.

Çunge Mewlana bi ezyeteke zor ve û bi xebateke dirêj ve ev welatên hanê bi navê Osmanîyan ve bi dest ve dabûn bixistin, wî dixwest, ku ew wan bi dan û sitendineke baş ve bi dewleta Osmanî ve bide bigirêdan. Ev jî pêwistî bicihanîna serpereštîyeke cihê bû, ji yê ku ew li welatên Osmanîyên tîr de dihatin bicihanîn.

Sultan Selîm di vî waî de zor bawerîya wî bi Mewlana ve habû. Pirî caran wî Fermanên valan ji bona wî didan binardin, da ku ew bi aruzûwê xwe ve bide binivîsandin û bi her kesî jî li gora kêfa xwe de bide bidan²⁶⁹.

3. Kurd li hemû Şerekî de yarmetîya Turk dide kirin.

4. Beramber bi Hêrîşên Derve Turk yarmetîya Kurd dide kirin.

5. Kurd Pêşên Ayînî-Risûmê Şerî bi Xaniyê Malî-Xizna Xelîfe divê bidin.

Ev Peymanname di navbera Sultan û Dewlet û Mîrêşîniyên Kurd de di sala 920 k.- 1514 z. de hate bigirêdan. Belam piştî Panzdeh salan dewleta Osmanî bi servajî vî sozî wirde wirde jî bona linavbirina van Mîrêşîniyan destpêkir û wê tanî sala 1850 dawîya wan hêna.

²⁶⁹(Ez li vir de Wergerandina Kurmancî ji Xwendevanan re didim pêşkeşkirin. Di bergê Kurd de bi zaravayê Soranî bes û bi tenha Nivîsandina hinekî ji koka wêyî Turkî ji Hammer, bergê 4 hatîye biwergirtin û nivîsandin. Di bergê Erbî de Peyman hemû ji bona zimanê Erbî hatîye biwergertin. Ji vê wergerandina hanê wergerandina Kurmancî hatîye bikirin. Cuma):

Hêjayê Hêjan, Nişana Qencan, Rêwîyê Rêya rast, Rêberê Kanîyên Ayînê, Bidîtinvanê dujwarîyên Oldarîyê, Berê Av û Axê, Hogirê Şah û Sultanan, Nişana Xelkên Xwedanê Yektayî û Perestên wî Mewlana Şehrezayê Oldarîyê Idrîs, Xwedê hêjabûnên bêtîrbike.

Debera, ew bizanibe, gava ku ev Fermana Bilindî Hayonî pê bête gihaştin, ku Nameya we bi destên minî bextiyar hate bigihaştin. Ew bi vekirina tevaya Wilayeta Dirbêkrê dide bimizgînîkirin. Evaya jî tevde başbûna Oldarîya we, pêspartîna we, dilsoziya we û rastîya we dide biderxistin, mîna ku ev tevde ji we tete bihêvikirin. Xwedê Ruwê we bide bisipîkirin.

179 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ger Xwedayê Bilind xwest, dê tu bi hoyê vekirina tevaya Wilayetan bête bikirin. Tevaya Guhpêdanên minî bilindî Patîşahî ber bi we ve têtin vekirin û ew ji bona we likarin.

Ligel Manganeyên weyî taybetî tanî Meha Şewala piroz du hezar Zêrê Filorî, Kurkekî Simore û yekekî Weşeq, du bergên Hirî, du bergên Çox, Kurkekî Hirî bi Kurkekî Simore betankîrî, Kurkekî Hirî bi Kurkekî Weşeq betankîrî û Şûrekî Zêrkîrî bi Kalenekî pêcayî bi Coxekî Firengî ez didim birêkirin. Gava ku ew bi te bêtin gilhandin, ger ku Xwedayê Merd xwest, dê tu wan bi Xweşi û bextiyarî bide bigirtin û tê wan ji bona xwe bide bixerckirin. Debera, tu bi Xweşi bijî; jiber tu bi hêjayî bi van rengên pir ji Dilovanîyên minî Patîşahîyî bi nêrx têtê biderbikertin. Evanan jî tevde ji bona karên te û Dîyarîne ji bona Rastî û Dilsozîya te ji te re têtin bipêşkeşkirin.

Jiber Mîrên, yên ku ew ji Dîyarbekîr hatin û wan bi dû te dan, tu li ser zînetê wan, li ser Nav û Nîşanên wan, li ser Sînceqên Wilayetê, yên ku ew ji bona wan divê bêtin binîşankirin, li ser Dostanî, Dilsozîya, Kamasi û kar û barên wan aqehdare; jiberwêjî min ji te re Fermanên Patîşahîyî Bilind Sipi bi Mora minî Bilind hatîye morkirin û ew ji bona Rûmetvanên Mîrên Mezin, Pîştî Serbilindên Gewre, Xwedîyê karin û rêzlêgirtinê, Xwedîyê Nav û Nîşanan, Piştîgirtvanê bi rengên pir ji layê Xwedayê mayîne, Mîrê Mîrên Dîyarbekîr Mohemed Xwedê ber wî xêş bike.

Divê hûn belgeyên Sultanî li ser zînetê Sînceqên, yên ku hûn wan ji bona her Mîrekî didin nîşankirin, bidin binivîsandin. Herwehaji Nav û Nîşanên wan jî, erdên bi wan dayî bi rengê baş û bitomarkirina wêneyên wan belgeyên Sultanî bi dûr û dirêjî û perên ji bona wan nîşankirî di Deftereke taybetî de bête nivîsandin û ew ji bona nik min bête binardin. Da ku ew li vêderê de bête hilanîn û her tiştî diyar û liberkefî be. Herwehaji ligelî birxistinêk dûr û dirêj li ser sînceqan-melbendan, yên ku te ew ji bona Mîran dane pêşkeşkirin û çawabûna dana wan, şeweyê nivîsandina nav û nîşanên wan û Dîyarîyên wan bi mercekî ev biparvekirin û danên hanê bi kokê nedin kêrkirin, da ku ew pêwendîyên di nava wan de neyêtin lawaz û lerizandin.

Herwehaji min ji te re pelên Sipi morkin bi nîşana Bilindî Sultanî datin rêkirin, da ku tu wan ji bona wan Mîran bide binivîsandin, yên ku tu nivîsandina wan baş dibîne. Tu li gora kêfa xwe dikare wan bide binivîsandin û wan ligel Dîyarîyên Patîşahî bide rêkirin. Di piştî re tu dikare wêneyên wan belgeyên Sultanî, çawabûna dîyarîyên wan û şeweyê reftarkirina ligel wan de di deftereke taybetî de bide bitomarkirin û wê ji bona nik cihê min bide rêkirin, ya ku ew penebûna dunyayê ye. Da ku her tiştêk bi dûr û dirêjî diyar be.

Guhpêdana Sultanî di vî warê hanê ew li ser mebesta minî qenc bû. Ger ku Xwedayê Bilind xwest, dê mêldarîya min li ser wî wari de bête bigirêdan. Bawerbik, ku Mêldarîya min li ser wan Mîran pir ji hêvîya wan mezintir têtê

Welatê Diyarbekrê ji bona nozdeh melbendan hatibû biparvekirin:

Yanzde ji wan weku damezrandinên Enedolê raste rast li jêr serpereştîya Torkan de dihatin bidîtinû heştên din ji bi rengêkî ve her yek bi tenha xwe ve li jêr serpereştîya Mîrên Kurd de hatibûn bimayîn, ev jî:

Saxan, Qolp, Mihraniyê, Tarcîl, Ataq, Pertek, Çepaqçor û Çermîk bûn.

Sermiyandariya van melbendên hanê bi destên Mîrên Kurdan de bûn û ew Sûngirî bûn, ango ew ji Bav ji bona Zarokên wî diman.

Biçe li van jî de pênc dewletên xweser bi Sultan ve vegirêdayî têde hate bipêkhatin. Ev jî evin:

Dewleta Egîl, dewleta Palo, dewleta Cezîra Ibin Umer, Xazo û Genc bû.

Li gora Cihannema de, li dawî de dewleta Xabur û dewleta Malşukur jî bi ser wan dewletên hanê ve hatin bibêtirkin û Serdarên van dewletên pêvegirêdayî bi nîşana Mîrên Mîran ve hatibûn binavkirin Ew di sermiyandariya xwe de bi carekê ve serbixwebûn. (Şerefname, Olya Çelebî, Muzenzade, Hammer).

biderbikevtin.

Niha Ismaîl El-Delalî Kurê Şêxê erdebilî Hesên Beg û Behram Axa ji Peyên xwe bi Peyamberî ji bona nik cihê min dane rêkirin. Wan kaxezeke nivîsandî bi xwe re anîne, ku ew têde pir rengên jêrbûnê, berdestiyê, xwebiavêtine, şelafiyê û donkirinê ji bona bigirêdana Lihevhatinê û Aşîtyê didin biderxistin. Ew dibêjin, ku ew bi tevaya daxwaz û xwestiyên me bê qeyd û sert pê têtin birûniştin. Lêbelê divê bawerî bi peyvên wî û nêta wîyî pak neyete kirin; jibervêjî min fermana zindankirina Herdu Peyamberan di keheha Dîmotqe de û Peyên wan di keheha Kilid El-Behir de date dan. Divê li ser te, tu jî ji aliyê xwe de bi baştirîn pêrabûn beramber bi yê navkirî bête rabûn, da ku ew pir bi pêgîrî ji bona kar û barên û berjewendîya dewleta minî hermayî di dirêjbna rojan de bi kêrbin.

Di dawî de ez hevîya kar û barên bilind û bi şop ji te didim bikirin.

Vê bizan û pišta xwe bi Nîşana minî pak bide bigirtin.

Di Navîna Meha Şewala Pîrozî sala Nehsed û Bîst û Yekê Kocî de di cihê Xaniyê Xilafetê de hatiye binivîsandin. Ederne.

(Pêşîya November sala 1515 z. de)

Ev rengên pêkanînên hanê jî her bes ji bona Diyarbekirê bi tenya xwe ve nebûn. Li welatên Kurdistanê tirjî de hatin bicihanîn. Weku ku em li welatê Wanê jî de didib bidîtin, sî û heft melbend û çar dewletên Kurdîyî Pêvegirêdayî hatibûn bipêkhatin, yê ku ew xweser bi Sultan ve vegirêdayîbûn:

1. Dewleta Hekarê: hêza wêyî çekdarîyî hergav deh hezar Şervan bûn. Di dema ceng û şer de hêza wêyî çekdarî bi çil, pêncî hezar Şervanan ve dihate bigihaştin.

2. Dewleta Bedlîsê: Derbarê hêza wêyî çekdarî de biger ew jî nala Hekarê bû.

3. Dewleta Mehmudî: Ew li Rojhilatê wanê de bû û nêzîka sed û bîst Êlekê dihate biderkevîn: Hergav şeş hezar Suwarên wê hebûn.

4. Dewleta Penyanş: Ew dirawsê dewleta Mehmudî bû. Her gav şeş hezar Serbazên wê hebûn.

Olyaçelebî bîcge li vanan de li ser pênc dewletên tir jî de dide biaxivtîn, ku ew di dema wî de bi welatê Tevrîzê ve dihatin bigirêdan.

Ev dewletên hanê jî:

Qotor, Pîredoze, Colanê, Demdemê û Dumbilî bûn. (B. 4, r. 178).

Ev rengên parvekirinên serpereştîyên hanê, yê ku ew berê hozanî û siyaseta Mewlana Idrîs bûn, bi rastî ve ew zor li ser pêwistî û dawxwazên cih de dihatin bilihevkirin.

Welatekî mîna Kurdistanêyî sext, Xelkekîyî wehayî şerker û serhildayî bi renegeştîr ve serpereştî nidihate bikin û dê nehata bikin.

Bi vî rengî hanê ve ev 46 Mîrnesînîyên, yê ku ew li Kurdistanê de li pêş pêla Sultan de hebûn, beşên wanî girîng bi renegeştî mîrî û Qanûnî ve hatin bihilanîn.

Mewlana Idrîs li dawîya tewawkirina pêkanînên epereştîyê de bi destên xwe ve û bi navê Sultan Selîm ve jî bona Serdar û Mîrên Kurd al û dahol dane bidan, ku evanan jî nîşana mîrîyî mîmeşîniyan bûn.

Melek Xelîlê Nevîyî dawîyî Sultan Selah El-Dîn jî di nava van Mîran de bû. Sultan Selîm ligel Mewlana Idrîs de bi rengêkî pirî baş ve dida û distend û jî bona wî rêzlêgirtin û guhpêdaneke pir pê dida bidan. Wî ew ligel xwe de di vegeza xweyî Îranê de date bibirin û herwehaji ew li çûna Misrê jî de ligel Sultan de bû.

Bi vî rengî ve bi saya dan, sitendin û bikarkirina hozanîyî Mewlana ve welatekî zor sext û asê bigir bê şer û mer û bi arzû û helbijartina Xelkên wî ve jî bona dewleta Osmanî hate bimisogerkirin.

Ev rûdana hanê di mêjûwê de jirêderketî ye; Çunge ev welatê hanê jî pêla Aşuryan de û tanî wê roja hanê jî bember bi hemû Vegirtvanan ve hatibû birawestandin. Hiç demekê ew bi carekê ve bi destên kesekî ve nehatibû bikevtin.

Aşur, Îran, Pars, Roma û Yunan hêza xweyî herî baş li van welatan de dane biwindakirin, ligel vê jî de weku Mewlana Idrîs ew jî bona Sultan Selîm date bisaxkirin, ew jî bona hîç yekekî tir jî bona wanên gotî nehatiye bisaxkirin.

Li dawîya mirina Şah Ismaîlê Sefewî de²⁷⁰ Serdarê Kulhur û Mîrê Eşîra Mosloyî Kurd Zul-Feqar Xan bi leşkerekî baş ve rûwê xwe jî bona Bexdê date bivekirin. Di wê demê de Serdarê Bexdê Ibrahîm Sultan bû. Zul-Feqar Xan bi xwe û hin jî hevalbendên xwe ve jî bona layê Ibrahîm Sultan çûn.

Ji nivşkê wî hêrîş bi ser Ibrahîm Sultan ve date bibirin û wî ew date bikuştin. Li dawîya kuştina wî de tu kesî newênî bû, beramber bi Zul-Feqar Xan ve bête birawestandin. Bi vî rengî ve Bexda bi hêsanî ve bi destên wî ve hate bikevtin. Di mizgeftên wê de Xutbe bi navê

²⁷⁰Ew Ismaîlê Yekeme, Yê ku wî jî sala 907 k.- 1505 z. de tanî sala 930 k.- 1524 z. de Desthilatî wergirtibû. (M. E.).

183 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Sultan Sulêman ve hatin bixwendin û Zul-Feqar Xan bi navê wî jî ve serpereştîya Bexdê date bikin. Bi vî rengê hanê jî ve Bexda bê şer ji bona nava serdarîya Osmanî hate bikevtin. Mîr Zul-Feqar ewende Merovekî aza û Serdarekî bidesthilat bû. Ew li serpereştîyî jî de şahreza bû. Wî gelekî kar ji bona Bexdadê date bikin.

Lêbelê dewleta Îranê dest lêhelnegirt. Şah Tehmaseb²⁷¹ bi leşkerekî ve li sala 936 k.-1530 z. de bi ser Bexdê ve hate birakişandin û demekê ew date biçardorî û bitengavkirin, belam pê ew bisemekevt. Li dawî de wî rêya fêlbazîyê bi pêş xwe ve date bigirtin. Bi dizî ve wî Birayên Zul-Feqar Xanî Alî Beg û Ehmed Beg date bixapandin. Van Birayên bêbext û bêhiş di dema nivîstinê de bi bêbextî ve Zul-Feqarê Xanî dane bikuştin û dergehê bajêr ji bona Şah dane bivekirin.

Di encam de wan bi xwe jî ve hîç li Şah nedîn û bajar bi xwe jî ve tûşî kuştin û kuştariyeke giştî û dan û sitendineke naşîrîn bû.

Ev rûdana zeftkirina Bexda û hin ji pirsên tir weku penabûna Şeref Xanê Bedlîsî ji bona Îranê û Olame Beg ji bona nik dewleta Osmanî ser li nû de navbera herdu dewletan hate bitêkdan û ew bi hoyê şer û merokî dûr û dirêj ve hate bikirin.

Şeref Xan Serdarê Şûngirîyê Bedlîsê, yê ku ew Kalê Xwedîyê Şeref Name ye, li ser hinek zinetên genî û gelacîyên beramberên xwe de li nik Sultan de gûman lêket û ew ji bona nik Şah Tehmaseb date penakirin. Olame Begê Teke jî, yê ku ew di pêşî de ji bona Îranê dabû bibazdan, di vê navê de wî ji bona nik Sultan Sulêman date penakirin. Sultan Sulêman Begler begîtiya Bedlîsê û Hesên Kêfê pê date biqencikirin. Weha ev pêqencikirina hanê dijî sozê Sultan Selîmê Yekem ji bona Mîrên Kurdan bû; çunge ev herdu melbedên hanê dewleta wanîyê Şûngîrî hebû. Yekek ji hoyên turebûna Şerf Xan eve bû. Wehajî gava ku ev Olame Bege ji bona Bedlîsê hate birakişandin, Şeref Xan ew date bisikenandin û biderkirin.

---

²⁷¹Ew Tehmasebê Yekeme, Yê ku wî jî sala 930 k.- 1524 z. de tanî sala 984 k.-1576 z. de Desthilatî wergirtibû. (m. E.).

Bi kurtî ve dewleta Osmanî ligel Îranê de ceng date bilidarxistin. Şah Tehmaseb destpêşgerî kir û ew ji bona ser Wanê hate birakişandin û çardorî lê date bigirtin. Ji bona hilanîna vê çardorlêgirtinê ducaî ji bal Serek Wezîr de hêzên Yarmetîdarî hatin binardin, belam her herdu hêz jî hatin bişikenandin. Serek Wezîr Ibrahîm Paşa bi Orduyekî ve li Payiza sala 940 k.-1533 z. de li Istenbolê de dest bi rêkir; zivistanê wî li Helebê date birabuhardin. Li paš de di buharê de berê xwe wî ji bona Tevrîzê date bivekirin.

Li rê de xebera kuştina Şeref Xan pêgihîşt û Şemse El-Dîn Kurê Şeref Xan cîgehê bavê xwe date biwergirtin û ew bi Serdarê Bedlisê bû. Orduwa Osmanî bê şer û dujwarî di yekê muheremê 941 k.-tîmeha 1534 z. de ji bona nava bajarê Tevrîzê hate bikevtin. Li paš bînekê de Sultan Sulêman jî ji bona vî şarî hate biserdanîkirin. Li dawîya bînvedanekê de, tevî ku dunya zivistan û berf û baran bû, Sultan bi ser Hemedanê ve rûwê xwe ber bi Bexdadê ve date bivekirin.

Li rê de ezyeteke zor wî date bikişandin û bi taybetî ve di navbera Hemedan û Kermanshahê de gelek top û barên xweyî giran wî bi cî ve datin bihiştin. Di dawî de Serdar Ekrem Ibrahîm Paşa li cemada dawî de 941 k.- befirbara 1534 z. de ji bona nava Bexdadê hate kevtin.

Serdarê wêyî Ecem Mohemed Beg li pêş gihiştina orduwa Serdar de bajar dabû bicîhiştin û ew çûbû; jîbervê jî sitendina Bexdadê bê şer û mer dikarîbû bête bikirin. Li dû Serdar Patîşah jî de ji bona Bexdadê hat.

Sulêman Paşayê Waliyê Diyarbekrê ligel hinek hêzan de di bin nav û nîşana Waliyetê (yekemîn Waliyê Osmanî) de li Bexdadê de hate bidanmîn. Sultan di 28 remezana 941 k.-avdar 1535 z. de ji Bexdadê hate birêketin û bi ser Kurdistan û Meraxe ve ji bona Tevrîzê hate biçûtyîn.

Yekek li rûdanê seyrî û destanî vê çûnê de kuştina Şefqet Beg Mîrekî Kurd û heft Peyên wî bû. Li gora bîr û bawerîya Mêjûvanê Hammer²⁷² de hoyê kuştina van Rebenan eve bû: Ku Sultan Sulêman

²⁷²bergê 5, R. 159 ji Wergerandina Turkîyî ji bal Mohemed Eta. (M. E.).

185 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

di çûna xwe de hîç tûşî tu şerî nebû, wî xwest van vekirinên xwe bi carekê ve bi rijtina xwînê ve bide biperestkirin; bi vê remanê jî ve wî ev tawankariya hanê jî ji xwe re date bihelbijartin!

Sultan Sulêman di 10 şubana sala 944 k.- 8 rêbenda sala 1538 de ji bo Istenbolê hate bivegerandin. Vî Serdarê hanê li çûna xweyî sala 955 k.-1548 z. de beşekî Kurdistanê Îranê jî ji xwe re date bizeftkirin û li paş de rûwê xwe ji bona Tevrîzê date bivekirin, Belam çunge dewleta Îranê dor û piştên welatê Tevrîzê bi carekê ve dabû biwêrankirin, da ku leşkerê Osmanî jê sûd nede biwegirtin, Sultan Sulêman çûn li ser çûna xwe nema pê hate bikirin.

Ew ji bona ser keleha Wanê hate bivegerandin, ya ku ew zor sext bû û ew tanî wê demê jî hêjî bi destên Eceman ve hatibû bimayîn. Serdarê vê keleha hanê Alî Sultan Çeknîyê Kurd bû. Sultan ji Erzeromê topên gewre ji bona wê datin bihînanîn û di navbera neh rojan de wî Keleh date bizeftkirin, lêbelê bi hoyê zivistanê, serma û sole ve leşker zû hate bivegerandin. Şah Tehmaseb di vê kêsê de hêzek ji bona ser Qarsê date binardin, Behram Mîrza û Isamîl Mîrza jî ji bona ser Bayiburd date binardin, leşkerek jî ji bona ser Exlatê û Ad El-Ciwaz date binardin û wî jî bi xwe jî ve ruwê xwe ber bi Mûşê ve date bivekirin.

Sultan Sulêman di vê beynê de li Diyarbekrê de bû. Ji bona berbestîkirina pêşbikevtîna Şah wî leşkerek di bin rêberîya Ehmed Paşa de date binardin. Ev hêza hanê li nêzîka Kemaxê de Qolekî Ecemî date bişikenandin. Birayê Şah Tehmaseb Şahzade Ilqas Mîrza²⁷³ ligel Sultan Sulêman de bû, ligel pênc hezar Kurd de bi ser Kerkoye -Kerkuk- û Şarezorê ve rûwê xwe wî ber bi Îraqa Ecemî ve Hemedanê date bivedan. Olame Beg jî bi leşkerekî ve ji bona layê Erzeromê çû.

---

²⁷³El-Qas Mîrza li Wilayeta Şîrewan de Serdar bû. Di dema ku Şah Tehmaseb ligel şerê Gurcistanê de beşdar bû, vî Şahzadê hanê Şerxwebûna dewleta xwe ji Birayê xwe date dazanîn. Wî Pûl bi navê xwe dane lêdan. Şah Tehmaseb bi Leşkerekî pir xwe bi ser de date rakîşandin. Şahzade xwe ranegirt û ew ji bona Daxistanê revya. Ji wir ew li Kefe de siwarî Gemîyê bû, ji bona Istebolê çû û ew li nik Sultan Sulêman penahinde bû. Di dema veketîna Cengê de ew bi hêvîtiya Şahîtiyê ligel Sultan de hat.

Mebesta Sultan Sulêman li van culandinan de peydakirina vêxistina serhildanan di nava Îranê de bû.

Bi rastî jî Ilqas Mîrza li nêzîka Hemedanê de têper bû û wî Qum date bigirtin.

Hinek hêzên Kurd ji bona aliyê Rê date binardin û wî bi xwe jî ruwê xwe ber bi Kaşan û Efsehanê ve date bivekirin. Belam gava ku wî bihîst, ku leşkerekîyî Qezilbaşî bi ser wî ve tête bihatin, wî ruwê xwe ber bi Fars ve date bivekirin û li wêderê jî de hîç pê nehate bigirtin û ew li dawîya aşîtiyê de ji bona Bexdadê hate bivegerandin.

Sultan Sulêman Şahzade ji bona Istenbolê date bibangkirin, Belam Ilqas Mîrza neçû û ew li ber Sultan Sulêman de hate birabûn. Dewleta Osmanî li sala 948 k.-1551 z. de Mîrên Amîdîyê, Hekarê û Biradostê bi leşkerên wan ve ji bona ser Şahzade datin binardin û wan ew ji nava xakê Osmanî bi revandin û biderkirin ve dane bipengizandin. Ilqas Mîrza xwe ji bona nava Erdelanê date bihavêştin û Mîr Surxab ew date biparastin. Belam leşkerê Qezilbaş li Merîwanê de ew date bitengavkirin û wan li keleha Merêwanê dor lê datin bidadan. Di dawîya dawî de Surax Beg ew date biberdestkirin. (Mêjûwa Cîhanê, Arayê Ebas).

Şah Tehmaseb li sala 961 k.-1554 z. de ser li nû de ruwê xwe ji bona Kurdîstana navînî date bivekirin. Tanî Ezerbêcan û Diyarbekrê wî date bitalanîkirin û avedanî nehiştin. Li dawîya çend mehan de dewleta Osmanî dazanîna nengê date bikin. Şah dîsan ji çar semtan ruwê xwe ber bi Kurdistanê ve date bivekirin. Welatên Wanê, Bedlîsê, Adilciwaz, Ercîş û Muşê tev bi carekê ve date bitalanîkirin û kuştarekî zor di nava wan de date bikin. Exlatê-Xelatê wî date bizeftkirin û li dawîya dorlêgirtineke çar mehan de Ercîş jî date bigirtin û li dawîya vena jî de li Bargerî jî de date bidorlêgirtin.

Ismail Mîrza jî bilLeşkerekî ji bona ser Erzeromê çû û wî li wê derê de Iskender Paşa date bişikenandin û wî ew nava hanê date biwêrankirin. Li paš de ew ji bona layê Şah hate bivegerandin.

187 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Vê carê jî ew ligel Qoroci Başi Sondok de ji bona vegirtin û wêrankirina Kurdistanê mayî ferman pê date bidan. Bi rastî ve hov û dirîtîyeke weha wan li Kurdistanê de datin bikin, ku bi carekê ve vegirtina Holako û Tîmorleng didin bijîbîrbirin.

Bi kurtî ve Sultan Sulêmanê Qanûnî di dema serdarîya xwe de çend caran leşker bi ser Îranê de date bibirin, di encamê van hemû şerên xwinavî de Îraq, Şarezor û Balek²⁷⁴ ji bona wî hatin bimayîn.

Beramber bi vê ve Kurdistan, ya ku ew di nava van hemû şeran de cihê bingehîyî şer û ceng bû, bê qam tûşî mal wêranîyê û kuştarekî giştîyî çend salan bû.

Çi li leşkerê Qezilbaş de û çi li orduwê Osmanî de Kurdistanê şer û zîyaneke pir date biditîn. Dewleta Osmanî bi hoyên destdirêjîyên Şahzade Hemze Mîrza ve leşkerek din bi serdarîya Serek Wezîr û Serdar Osman Paşa ve ji bona ser Îranê date binardin, Hemze Mîrza Pêşdarên leşkerê Osmanî li Sofiyana de zor bi pîsî ve date bişikandî û wî qolekî jî date biperîşankirin. Osman Paşa xwe bi Tevîzê ve date bigiyandî û wî ew date bigirtî û sê rojan wî kuştina giştî tede date bikin.

Li 12 El-zul-Qude sala 994 k.- 25 çirîya pêşîyî sala 1585 z. de Hemze Mîrza orduwê Cexale Zade Sinan Paşa jî date biperîşankirin û zor jî lê datin bigirtin; li dawîya çar rojan de ew tûşî leşkerê Serek Wezîr bû û wî ew jî date bişikandin.

Bi kurtî ev Şahzadeyê aza li dawîya çil pêncî şerên biserketî de bi bêbextîya Eşîrên Turkumanî ve, yê ku ew hevalbendên Osmanî bûn, bi dizî ve gava ku ew nivistî bû, hate bikuştin.

Li sala 998 k.-1589 z. de Cexale Zade Sinan Paşa ji Bexdadê ruwê xwe ber bi Îranê ve date bivedan û tanî Nehawed date bidagîrkirin. Li ser vê Şah Ebas²⁷⁵ Heyder Mîrza ji bona Istenbolê date binardin û wî daxwaza Aşîtîyê date bikin.

---

²⁷⁴Navê Eşîreke Kurde, ya ku ew niha li nêzîka Rewanduzê de li Jorî Îraqê de ye.

²⁷⁵Her ew Ebasê Yekeme, yê ku wî jî sala 995 k.- 1587 z. de tanî 1037 k.- 1628 z. de Desthilatî wergirti bû. (M. E.).

Di newroza sala 998 k. 21. avadar 1590 z. de peymaneke ašîtiyê hate bigirêdan.

Li gora vê peymanê de welatên Ezirbêcanê, Şîrwan, Gurcistan, Loristan û Şarezorê bi destên dewleta Osmanî ve hatin bikevtin.

Herwehaji divabû rêça Şiitî jî ji Îranê bihata bihilgirtin, lêbelê eve bi xwe jî ve xewneke xav bû. Ašîtiya vê carê sêzdeh salan date bidirêjkin.

Di pêşîya sala 1012 k.-1603 z. de disan ji nû ve nîşanên şer û mer dihatin biderkevtin. Hêza Parastina Tevrîzê bi mehneyekê ve hêriş ji bona ser Xazî Beg Serdarê Selmasê date bibirin û ew welatê hanê date bitalan û biwêrankirin. Xazî Beg xwe jî bona layê Şah Ebas date biavêtin.

Li ser vê jî de Şah bi Orduwekî ve ji bona ser Tevrîzê ve hate birakişandin û wî leşkerê Osmanî date bişikandin û bajar jî date bizeftkin. Li dawî vê de wî ruwê xwe ber bi Rewan -Arîwan-Arîvanê- ve date bivekin. Her avanîyek li rêga de bû, ew dihetê bitalan û biwêrankirin. Di vê çûna hanê de jimareke baş li Kurd de di bin serpereştiya Mustefa Begê Mako û Serdarê Alşugurd de di yarmetiya Şah de bûn.

Sala duwayî jî şer date bidirêjkin²⁷⁶: Serdar Cexale Zade leşkerekî Turk û Kurd ji bona layê Xoy û Nerend date binardin. Serleşkerê wan Mustefa Paşa bû û ew tanî Xoy hat bigihandin û li wê de wî Sulêman Begê Serokê Eşîra Mehmudî ji bona Merend date binardin û wî ew navaya pê date bitalankirin. Di wê salê de bi xwe jî ve Şah Ebas leşkerekî ligel El-lah Wîrdî Xan de ji bona ser Wanê date binardin û Serdarê Turkî jî li wê de bû.

²⁷⁶Insiklopêdiya musulmantîyê dibêje: ku vê rûdanê di Mêjûwê sala 1013 k.-1604 z. de rûdaye. Belam Mejûwa Alem Arî Ebasî Farisî dibêje: ku ev rûdana hanê di sala 1014 k.- 1605 z. de hatîye rûdan.

189 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Leşkerê Qezilbaş ew nava hanê date talankirin û hate bivegerandin. Şah Ebas bi xwe jî ve ligel leşkerekî zor de ji Xoyê ve ruwî xwe ber bi Eşîra Mehmudîyî Kurd ve date bivekirin. Mustefa Begê Serokê vê Eşîra hanê di keleha Mako de baş li ber date bidan . Belam leşkerê Ecemî jî Xakê Mehmudî date bitarûmarkirin û têde talanî û kuştarekî zor date bikin²⁷⁷.

Di wê salê de bi xwe jî ve Serek Wezîr Cexale Zade bi orduwekî gewre ve û ligel Serdarê Cezîrê Mîr Şeref, Mîrên Mehmudî, Behsenî, Hekarî, Zekerîya Xan û Birayên wî û Mayên Mêrên Kurdên tir de li dawîya payizê de ruwê xwe jî bona Ezerbêcanê date bivekirin û tanî Selmasê hate bigihandin û li şeş fersexan de dûr ji Tevrîzê ligel orduwê Qezilbaş de bi şer ve hate bikevtin û ew zor xerab hate bişikestîn. (Ev şerê hanê di 24 Ccmada dawî de sala 1014 k- 7 çirya paşîna sala 1605 z. de hate bivêketin). Li dawîya vî şerê hanê de hin ji Mîrên Kurd ji orduwê Osmanî cihê bûn. Kurê Canpola ji bona Wanê vegeşîya û Mîr Şerefê Cezîrê jî ew ji bona Cezîrê çû.

Li 4 sefer sala 1015 k- 1606 z. de Delê Ferhad Paşa bi Serdarê Leşkerên Rojhilatê ve hate bidanîn, çunge Cexale Zade li dawîya şerê Tevrîzê de hatibû bimirin. Belam dewleta Osmanî bi hoyê serhildana Kurê Can Pola û Celalîyê Enadolê hiç pê nedihate bikin.

Serhildana Kurê Can Pola

Xanedanê Can Polayê Kurd Serdarê Şûngirîyê Keles bû. Di pêla Cexale Paşa de Gewrê vê Malbatê Mîr Hisên bû û ew ji bal Serek Wezîr ve bi Begler Begê Helebê ve hatibû bikin. Belam her çilo bû, ew ji bona şerê Îranê neçû. Li ser vê jî Serek Wezîr gir lêhelgirtibû.

---

²⁷⁷Iskenderê Menşî, yê ku ew danerê Mêjwaû Alem Arî Ebasê Farîsî ye, dibêje, ku Talanî ewende zor bû, ku Mihek li nik sipahê Îranî de bi 50 Dînarî, ango bi Bîst Qeranan û Gayek bi 200 Dînarî dihate firotin. Çend hezar Jin û Mendal jî bi Dîlî hatin girtin. bergê 2.

Li dawîya ŝikestina Tevrîzê de gava Serek Wezîr jê vegeŕiya, wî ew ji bona nik xwe date bangkirin û wî ew date bikuştin. Mîr Aliyê Birayê wî gava ev xebera hanê date bibihistin, ew ji bona Helebê çû û wî li dewleta Osmanî de rûwê xwe biwengerand. Li dawîya beynekê de wî Terablusê Şamê jî date bigirtin û dor û berên Şamê dane bitalankirin û bi serxweyî dest bi serpereştîya dewletê date bikin. Orduwekî baş date bipêkanîn, Xutbeyên Înê bi navê xwe date bixwendin û pûl jî datin bilêdan. Ligel Qeralê Toskana²⁷⁸ Arşîdok Ferdinand de li 10 cemada dawî de sala 1016 k. çirya pêşîya 1607 z. de peymanek date bigirêdan û xerîk bû, ku ew ligel dewletên din peymanên wisa bide bipêkanîn.

Serek Wezîrê bi nav û deng ve Qoyoçi Murad Paşa ji bona temirandina liberrabûna li Enedolê de hatîbû bikarmendikirin. Li pêş Enedolê de wî rûwê xwe ber bi Can Pola ve deta bivedan. Wî wist di pêşî de di navbera xwe û Can Pola de kar û barên xwe bide bisafikirin. Kurê Can Pola jî bi xwe jî ve wî xwe ji bona vî karê hanê dabû bilikarxistin û bi leşkerekî giran ve (20. 000) Suwar û ewendêjî Piyade Derbendê Baxrasê dabû bigirtin. Wî li wêderê de çavdêriya Leşkerê Osmanî dida bikin.

Qoyoci Murad Paşa bi leşkerekî pir zor ve ruwê xwe ber bi Can Pola ve date bivedan. Di nava orduwa Osmanî de û li jêr serpereştîya Zul-Feqar Paşa de 40.000 Kurdên Zu-Qedriyê²⁷⁹ hebûn. Murad Paşa cîgehê leşkerê Can Pola ji bona xwe yarîderê ŝer nedît; jîbervêjî ew di Derbendê Erselan Belê de tê per bû û Layê Can Pola girt. Du Leşker li dešta Oroc de di 3. receba sala 1016 k.- 24. çirya pêşîya 1607 z. de berengarî yekbûn. Ŝerekî giran di nava wan de hate bidadan. Nîvê leşkerê Can Pola linavçû û ew hate biŝikestin. Can Pola jî bi neçarî ve ji bona Helebê vegeŕiya. Belem li bajêr jî de koncek jî ji bona wî

²⁷⁸Yekek ji Dewletên Biçûkên Italîyî berî Yekitîyê ye. (M. E.).

²⁷⁹Yanji Dolgader mîna ku li nik Ibin El-Werdî de hatîye. Ew Mîrneŝînîyeke Turkumanî li sala 740 k.- 1339 z. de tanî 928 k.- 1521 z. de li Mereŝ û Bustan de bû. Ew li jêr destê dewleta Memalikê Misrî de bû. Ew ji bal Osmanîyan hate nabûdkirin. (M. E.).

191 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

nebû. Ew helsa û ji bona Istenbolê çû. Sultan Ehmed²⁸⁰ lêbuhurî û Begler Begîtiya Temşuwarê²⁸¹ dayê. Birayên wîyî Biçûk jî li Enderonê Hemawend de date biwergirt. Belam vê lêbuhurandina Sultan kîna Murad Paşayê Xwinxwar neda birawestandî. Wî ferman date binardî û ew li Belgirad de date bikuştî.

Rûdana keleha Dum Dum

Ev destana gernasîya Eşîrên Biradostîyî Mukrî û liberxwedana keleha Dum Dum li gora pîvana nivîsandîna vê mêjuwê em nikarin wê dirêjbûn û firehbûnê pêbidin; bi rastî ve zor pêwîste, ku derbarê vê nimûna bilindî merdayetîya Kurd nivîsteke serbixwe ji bona Netewê Kurdî îro û sibeynê bi yadgarî ve bête bicîhiştin.

Ev qehremanîya bê sinor enewende balkişandî û bilinde, ku bi servajî ve xwîngerbûna rêçî jî û bendegirtina mîrî jî -Iskender Menşî²⁸² neçarkir, ku ew wê şabaş û pesin bide bikin.

Rojhilatnas Misyo (Oskar. Mann) bi hemû bilindayetî û berzbûn ve vê destana hanê bi bîranîn dide bixistin û bi zimanekî pir bi rêzlêgirtin û hêjakirin ve wê dide biwênekin.

Qehremanê vê destana hanê Mîr Xanê Yekdeste. Ev ciwammêrê hanê jî Mîrên bi nav û dengên Eşîra Biradost bû û li şerekî de wî yarmetîya Umer Begê Serdarê Sorani date bikin û destekî wî di wî şerî de birya bû. Mîr Beg li dawîya vê de, ku Şah Ebas Ezerbêcan date bisitendî, jî bê guhpêdana Turk ji bona wî tûre bû û ew ji bona layê Şah Ebas çû. Şah Ebas li wî de rêzlêgirtineke pir lê date bigirtin û

---

²⁸⁰Ew Sultan Ehmedê Yekeme, yê ku wî Desthilatî ji sala 1012 k.- 1603 z. de tanî 126 k.- 1617 Z de wergirtî ye.

²⁸¹Yekek ji Heremên welatê Nemsawî-Utruşê ye, ya ku ew wê demê li jêrdestîya Dewlet dê bû. (M. E.).

²⁸²Iskender Menşî Nivîsvanê mêjûwa Alem Arî Ebas di dema Şah Ebas de ew Mêjûnivîsvanê dewleta Îranî bû.

destekî zêrînî ji bona wî date biçêkirin û ew li cîhê destê birî date bidanîn. Navnîşana Xan ligel dewleta Tergever, Mergever, Ormê-Urmiyê, Şino û Serokîtiya Eşîra Biradostê Şah pê date bidan. Ew ji bona nava Xakê xwe hate bivegerandin. Li wêderê de li cîgehê keleha Dum Dum de keleheke sext wî date biduristkirin²⁸³.

Mîrên Şîe bi hoyê cudabûna rêçî û milîbûnê ve dilê wan pê nexweş bû. Wan li layê Şah de boxtan pêdikirin; bi taybetî ve derbarê durustkirina keleha wî bû, ku ew bê destûtra Şah bû. Vê jî bi xwe ve hoyê pirkirina buxtanan dida bibêtirkirin.

Pîr Bodaq Begê Serdarê Azirbêcanê destê xwe dirêjî nava vî karê hanê date bikirin û Şah li desturdanê ji bona avakirîna kelehê date bipoşmankirin. Wî xwest, ku Mîr Xan ji bona avanîya kelehê destên xwe bide bihilgirtin.

Mîrê Biradostî li vê de bînteg bû û wî guh nedayê. Keleha xwe wî avakir. Di vê pêlê de bist hezar Çeteyên Celalî ji tîrsa Qoyoci Murad Paşa ji xakê Osmanî ji bona xakê Îranê revîyan.

Şah Ebas -bi remaneke dawî ve- wist, ku ew heşt heza kesek ji van li nava Eşîra Biradost de bide bidanîn. Evan ligel Hesên Xan û leşkerekî de ji bona layê Mîr Xan datin binardin. Şah xeber jî ji bona Mîr Xan date binardin, ku ew bi xwe û yanjî Kurekî xwe ve ligel hin ji Serokên Biradost de û du sed Suwarekî jî bi kêleka wan ve bide bixistin û biçin, da ku ew Çeteyên Celalî bidin bicigîrkirin.

Mîr Xan ji tîrsa dawîya vê û pênerûniştina Eşîra xwe ev fermana hanê bicihneanî û Kurd, Qezilbaş²⁸⁴ û Celalî²⁸⁵ ligel hev de bişerkevîtin. Leşkerê Hesên Xan hiçî pê nehate bikirin).

²⁸³Li gora goyên wê Navê de ev keleha hanê di pêla Şahê Sasanî de avedan bû û ew Sê Fersexan ji bajarê Wirmiyê-Ormiyê dûre.

²⁸⁴Qezilbaş bi Turkî ango Sersor. Ev navnîşana hanê ji bona Îranîyan re di pêla Sefewî de dihate gotin; jiber ew bi Sersorî pêçayibûn. Di pişt re ew ji bona tevaya Şîiya û ew nemaze ji bona Xwîngermên wî dihate gotin.

²⁸⁵Celalî ew demekê li Enedolê de di bin Serokîtiya Celal-El-Dîn de li ber Dewletê rabûn. (M. E.).

Di dawîya dawî de li jêr Fermandariya Wezîrê Gewre Mutemed El-Dewle de leşkerekî zorî tîr Şah ji bona ser Mîr Xan date binardin. Li dawîya karekî bê sûd de ji bona razikirina Mîr Xan Wezîrê Îranî di 26 şebanê sala 1017 k.- 5 befirbara sala 1608 z. de li keleha Dum Dum çardoî lêdate bigirtin.

Li gora peyvên Iskender Menşî de, yê ku ew bi xwe jî ve di nava vî şerî de bû, ev keleha Dum Dumê zor sext bû û bi tenha ve di derbarê avê de ew lawaz bû.

Li nava wêna de golek ji bona ava baranê û çalek ji bona civandina berfê hebû. Li dora wê jî de kanîyek hebû û li jêr erdê ji kelehê Tanî kanîyê rêyek hebû.

Leşkerê Qezilbaş -ku bi texmînî ve bîst û sê carî ji liberxwedanvanan bêtir bû- li dawîya çar mehên bombebarandinê de û hemû rojekê şer û kuştar inca dikarîbûn rêya kanîyê bidin bigrtin.

Tanî wê de deme jî beramber bi hêrîşên Kurd ve û bi şevgirtinên wan ve ji bona ser leşkerê Îranî zîyanên zor bi Îranyan ve didan bixistin; pir Şerkerên wanî bi nav û deng ve li kîs çûn.

Ceteyên Celalî jî, yên ku ew hoyên vî şer û merê hanê bûn, tanî vê mêjûwa hanê jî wirde wirde jihevbelavbibûn û ew ji bona xakê Osmanî çûbûn. Lê li gerandina xwe jî de wan li talankirin û kuştina Qezilbaşan de terxeminî nekirin!

Li dawîya, ku kanî bi destên leşkerên Qezilbaşan hate bikevtin, Dorlêgirtvanan nêzîka bîsst rojan bi ava genîyî baranê û ava çalêyî berfê ve dane birabuhurandin. Wan dev ji şerê xwe bernedan û şer jî nava kelehê ji bona derveyî wê dane biderkirin. Tev li vê jî de li derbarê avê de ew bê dest bûn. Bi qudreta Xwedê ve di wan rojan de, ku ew di pêşîya zivistanê de, bareneke zor barî û nêzîka mehekê wê date bidirêjkirin. Gola kelehê bi ava baranê ve pîrbû û kêmasîya wanî avê ji bona şeş mehan hate bimisogerkirin.

Serdarê leşkerê Qezilbaşan ku ev zanî, bi neçarî ve biryarîya zeftkirina Kelehê date bikin; bi şeweyekî rêxistî ve leşkerê Îranî ji bona nêzîkbûna kelehê hate bipêşvexistin.

Li dawîya çend mehan de ji ezyet û zîyaneke zor burcek bi tenha ve, ya ku ew li jêr serpereştîya Qera Beg bû, hate biruxandin, Liberxwedanvanên wê hatin bikuştin û ew bi destên Qezilbaşan ve hate bikevtin. Ev biserketina hanê îşê Qezilbaşan date bisivikirin û kar û barên Liberxwedanvanan date bigirantirkin.

Lihev hate birasthatin, ku li dawîya vê rûdanê de Wezîrê Gewre ket û pir hate bimirin. Şah li cîgehê wî de Mohemed Begê Begdeli bi Serdarî ve date bidanin û ew date binardin. Li dawîya beynekê de bi kêra bombabarandinê ve burceke tîr ji kunek têde date bivekirin û li dawîya şerekî bêhêvî de Liberxwedanvan hemû hatin bikuştin û burc bi destên Qezilbaşan ve hate bikevtin.

Zorî pe neçû, burceke tîrjî, ya ku ew li jêr serpereştîya Kurê Mîr Xan de bû, ji bal Pîrbodaq Xanê Serdarê Tevrîzê hate bizetfkin.

Bi vî rengî ve karina Liberxwedanvanan zor kêmbû û li hemû layekî de li jêr barandina gulên top û tivingan de bûn ew li cîhekî piri teng de bûn û biderbikevtin jê ji bona wan pîrî bidijwar bû.

Diwarên kelehê li hemû layekî de dihatin biherifandin û leşkerê Ecem ji bona nav Kelehê çûn, ji bil Xaniyê Mîr Xan ve, yê ku ew bi keleha Narîn ve bi nav û deng bû.

Cigehêkîr bi destên Liberxwedanvanan ve nema. Mîr Xan beramber bi vê rewşa hanê ve çav ji liberxwedanê berda û xeber ji bona Serdarê Ecem date binardin û ew berdest bû.

Lêbelê li dawîya berdestbûnê de wan xwestin tevan bidin bikuştin; jiber vê jî dişan wan ji bona çekan destên xwe datin biavêtin.

Dest bi dest, rû li rû, sing li sing ve şer ligel Mîr û leşkerên Qezilbaşan datin bidadan û zor ji wan datin bikuştin. Lêbelê dawî pê

195 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

nehat. Di Encamê dawî de hemû bi merdanî ve hatin bikuştin û yekekî sax di nava wan de nema.

Bi kurtî ve burc û rexên Dum Dum nêzîka salekê li şopên gernasî, mêrxasî û qehremanîya Mukrî ji xwe re lê didan bitemaşekirin. Di dawîya dawî de wê gewdeyên perestî wan Gorîvanên rûmeta welatê xwe ji li jêr xakê xweyî pak de bi wan cilên wanî xwînavî ve date biveşartin.

Keleha Dum Dum li dawîya şeş salan de careke tîrjî bi destên Kurdên Biradost ve hate bikevtin, belam li pêş ku Liberxwedanvanên wê xwe bi baş ve bidin birêkûpêkxistin û xwe bi serhev ve bidin bikomkirin, Gewreyên wan tûşî belabûn û Liberxwedana kelehê bi wan ve nehate bipêkirin.

Qehremanê vê carê Elog Beg bû. Şah Ebas keleha Dum Dumê bi Mohemed Bêgdelî ve dabû û wî ji Qubad Xan Birayê xwe li ser de danîbû.

Elog Beg bi rêya hin ji Kurdên di nava kelehê de di şevêkê de, gava ku Qubad Xan li wê de nebû, bi xwe û çil kesî ve û li kumekê de ji bona nava kelehê çûn û Parazvanên wêyî Qezilbaşan hemû kuştin û Keleh ji zeftkirin.

Li dawîya vê de Aqa Sultanê Serdarê Meraxê bi leşkerekî Sivikbar ve xwe bi Dum Dum ve date bigihandin. Li rêga de ew tûşî 150 kesên Kurdên, yên ku ew di hewara Elog Beg hatibûn, bişerkevt. Wî ew şikandin û ligel Qubad Xan de wan hevgirtin.

pîr Bodaq Xanê²⁸⁶ Serdarê Tevrîzê û Şer Sultanê Mukrî ji di hewara wî de hatin û wan bi hev re çardorî li Kelehê de dane bigirtin.

Di wê gava ku Elog Beg de barûd bi ser Peyên xwe ve didate bidabeşkirin, bikarîna Xwedê barûdê agirgirt, dev û çavên wî hatin

---

²⁸⁶ Ev Pîr Bodaqê hanê Yekekî zor Dujminê Sunîyên Kurd bû. Bi karîna Xwedê li sala 1025 k. - 1616 z. de ew bi destê Zînel Xan Mîrî Kurdê Mehmudî ve hate kuştin û tola Mîr Xanê Yekdest jê hate sitendin.

bisutandin û hinek ji Hevalên wî jî birîndar bûn. Êtir kesekî weha nema, ku ew sermiyandarîya Liberxwedanvanên Kelehê bide bikin.

Bi neçarê ve di bin tarîya şevê de Elog Beg li ser Wilaxekî de datin bidabestandin û keleh wan datin bicîhiştin û ew derçûn. Tenha neh rojan Dum Dum bi destên wan ve bû.

Vegurandina Eşîrên Mukri

Di pêla Sultan Muradê Siyem²⁸⁷ de di sala 991 k.-1 584 z. de Serdarê Mukri Emîre Paşa bû. Di wê demê jî de orduwa Osmanî li dora Tevrîzê de derbarê Xelkên Şîeyî Seldoz, Miyan Do Ab û Meraxe de hin sitemkarî dabû kirin û melbenda Qeraçoq jî, ya ku ew jî Maldarîyên Şah bû, dabû bitalankirin.

Herwehajî li zemanê Emîre Paşa jî de Kurê wî Şêx Heyder Serekê beşekî ji Mukri bû. Ew jî bal dewleta Osmanî ve bi Begler Begîyê ve hate binavkirin. Belam li dawî de ligel Cafer Paşa Serdarê Tebrîzê de têkçû. Di wê gava çûna Şah Ebas de ji bona ser Ezerbêcanê ve Şêx Heyder ji bona layê wî çû û jêre dilsozîya xwe date binîşandan. Şah Ebas welatê Meraxe jî bi ser ve pê date bidan.

Li dawîya dawî de ligel Şah de ew diçû û dihat û ew li şerekî de ji şerên Şah li Rewanê de hate bikuştin. Şah Ebas Kurê Şêx Heyder, yê ku ew hišta Menal bû, li cîgehê Bavê wî de date bidanîn. Ji bal Dayika wî de sermiyandarîya Mîrnesînîyê dihate bikin. Belam Xizmên wî bi vê sermiyandarîya hanê ve hatibûn bidiltengkirin.

Li dawîya dawî de Şah li Qubad Xanê Kurê Şêx Heyder de tûre bû. Çûnge bi hoyê cudabûna rêçê ve ew ligel Mîrên Ecem de nedihate birêkveştin û her her wan li nik Şah de boxtan pê didane bikin.

---

²⁸⁷Wi Desthilatî ji sala 982 k.- 1574 z. de tanî sala 1003 k.- 1595 z. de date biwergirtin. (M. E.).

197 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di wê Pêlê bi xwe jî ve Evdal Xanê Mameş jî serê xwe date bihildan û ew ji bona nik Mîr Xanê Biradostê çû. Her çilo jî bû, li gora fermana Şah de wî beşdarî ji bona ser keleha dum dum neda bikin; jiber vê û li ser gelaciyên tirîyî Mîrên Şîe jî de di dawîya dawî de Şah Ebas biryariya qirkirina Eşîrên Mukri date bidan.

Di sala 1019 k.-1610 z. de Şah Ebas bi xwe ve berê xwe ji bona Meraxe date bivekirin. Li layekîtir jî de Şah gelekî nermûn û dildariya xwe beramber bi Qubad Xan ve date biderxistin. Bi vê nermûn û dildariya hanê de Qubad Xan hate bixapandin û ew ligel hinekan de ji Mîrên Mukri û du sed û pêncî Suwarî de ji bona layê Şah hatin biçûyîn. Gava ku ew derbasî Diwana Şahî bûn, Şah Qubad Xan û Peyên Maqolên din dane bikuştin û bi filbazî ve wî xwest, ku ew wanê tirî bide bikuştin, belam ew hatin bitêgihîştin. Wan liberxwedan û hatin bişerkevtin.

Li dawîya dawî de hemû hatin bikuştin. Şah ji wê ve ew ji bona ser kelaha Kavdo çû û wî dest bi kuştina giştîyî Eşîrên Mukri û Dilkirina Afret û Menalan ve date bikin. Wî kuştarekî pirî pîs date bikin.

Qolekî tir jî ji leşkerê Ecem ve ruwê xwe ber bi Girmerod ve date bivedan, ya ku ew navîniya Mîr Xan Begê Birayê Şêx Heyder bû, Li pêş vê de, ku ew pê bizanin, leşkerê Ecem Mîr Xan û Mîrên din tevde dane bikuştin û wan dest bi kuştina giştî ve dane bikin.

Kar û barên weha pîs, dir û hov wan dane bikin, ku hîç kesek pê nayête bilêbuhurandin. Bi xwe jî ve Şîi jî li dû rojeke weha jî de dihatin bigerandin, da ku ew Tola xwe ji Siniyên Mukri bidin bisitandin.

Di vê destana hanê jî de belê hinek ji Eşîrên tirî ne Mukri jî tûşî kuştina giştî bûn. Li dawîya çend rojan de ji kuştina giştî bîntengbûna Şahê Sefewî sar bû.

Ji Mîrên Mukri Şêr Beg bi tenha xwe ve mabû; ev jî jiber pêwendîya wîyî kevin ligel Textê Şahînsahî de bû û herweh jî jiber alîkariya Birayê wî Meqsud Beg jê re; jiber Meqsud Beg ligel Şah de bû û Îşek Axasîyê wî bû. Weha bi vî rengî ve alîkariya Şêr Beg hate bikin, ku ew li dora Şah de bimîne û ew neyête bikuştin.

Ev destana Mêjûyî bi vî rengê hanê ve dawîya wê hate biderkevtin.

---

199 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di sala 1019 k.-1610 z. de Qoyoci Murad Paşa îş û karên veguhertinên hundurû bi dawî anîn û wî bi orduwekê ve berê ji xwe bona Tevrîzê date bivedan û ew tanî dora vî Şarî hate bigihandin. Li gora rabûn û rûniştina wê demê de wî ew welat date bitalan û biwêrankirin. Li paş vde ew hate bivegerandin.

Şah Ebas di 25 cemada dawî sala 1020 k.- 1611 z. de daxwaza aşîtîyê date bikin. Bi xwe jî ve di wê beynê jî de Murad Paş hate bimirin û Nesuh Paşa²⁸⁸ bi Serek Wezîr û Serdar bû.

Sala duwayî peyman a aşîtîyê hate bigirêdan û sînorên kevnî Sultan Selîm bi bingeh ve hatin bidanîn. Ev mercaya jî têde bû, ku dewleta Îranê yarmetîya Helo Xanê Serdarê Şarezorê û Erdelanê nede bikin.

Vê aşîtîya hanê jî ewende dirêjî neda bikêşandin. Di rebîê Yekemê sala 1024 k. -22 Cotana sala 1615 z. de diisan ceng di navbera herdu dewletan de hate bidadan.

Serek Wezîr û Serdar Damad Mohemed Paşa di pêşîya buharê de ruwê xwe bi ber Îranê ve date bivekirin. Mîrê Kurd Seyid Beg bi leşkerekî ve berê xwe ji bona Nexcuwan date bivekirin û wî li vî bajrê hanê û Rewan -Erîvan- de çardorî lê date bigirtin. Belam zorî pê neçû, wî ziyânên pir dan û ew hate bivegerandin.

Bi kurtî ve şerê vê carê zor dirêjî date bikêşain.

Di sala 1025 k.-1616 z. de Kurê Xazi Begê Kurdê Melîlan keleha Qami Yariq -Qarniyarq-, ya ku ew bi navîn û melbenda Selmasê ve hatibû bikin, hatibû bitengavkirin.

Pîr Bodaq Xanê Serdarê Tevrîzê bi leşkerê xwe ve ruwê xwe ber bi Kurdên Melîlan ve date bivekirin. Kurê Xazi Beg jî daxwaza yarmetîyê li Mohemed Paşa Begler Begiyê Wan û Mîrên wan nawan de date bikin. Mohemed Paşa bi leşkerê xwe ve û Zeynel Xanê

---

²⁸⁸Ev Nesoh Paşa zor ji Xwedê neditirsîya. Gava ku ew Waliyê Diyarbekrê bû, wî Kelehek ji Kelehên Kurdên Aşitî date bizetfikirin. Wî Çar hezar Zarok û Jinên Kurd di nava Dokel de datin fetisandin. Dadwerîya Xwedê di dawî de ev Sitemkarê hanê tûşî sizakir. Bi Fermana Sultan Ehmed di 13 Rojîyê de sala 1023 k. de ew hate xenikandin-xeniqandin.

Mehmudîyê Serdarê Xoşabê û Mîrên dinî Kurd bi şeş heft hezar kesekî ve bi hewara wî ve hatin bigihandin.

Gava ew tûşî hevbûn, li dawîya şerekî kurt de leşkerê Tevrîzê hate bişikestîn û Pîr Bodaq Xan jî bi destê Zeynel Beg ve hate bibirîndarîkirin û zorî pê neçû ew hate bimirdin. welatê Ezirbêcanê tîrs û lerz pê hate bikevtin, Belam Mîrên Kurd li dawîya şer de hatin bivegerandin.

Li sala 1026 k.-1617 z. de Şah Ebas di bin serpereştîya Qerçeçayê Xan de leşkerek ji bona ser Erzeromê date binardîn. Wî ew nav dane bitalan û biwêrankirin. Mohemed Paşa Begler Begê Wanê ji bona sitendina vî mafeyê hanê Serokên Kurd dane bikomkirin û ligel leşkerê xwe de hêzeke zorî Kurd de date bixwestin, ku ew ji bona ser Ezirbêcan bêtin biçûn. Belam xebera çûna Qerçeçayê Xan ji bona ser Wanê û wan navan bi Serokên Kurd ve tîrs bi wan ve hate bikevtin û bala wan ji bona ser paraztina Mulk û Eşîrên wan çû.

Diya El-Dîn Xanê Kurê Şeref Xanê Bedlîsê ligel destê û hevalên xwe de bi bê pîrsa Mohemed Paşa ji Bedlîsê hatin bivegerandin. Yehya Xanê Kurê Zekerîya Xan Serokê Eşîrên Hekarê jî xwest, ku ew jî bête bivegerandin, lêbelê Mohemed Paşa rê pêned. Wî ew ji bona layê xwe date bibangkirin, bi nêta ku ew wî bide bikuştin. Şer di nava wan de hate bivêketin, herdu tede hatin birîndarkirin ew linavçûn. Bi vê bûnê di navbera Kurd û Turkan de xwîneke zor hate birijandin.

Di vê demê de leşkerê Qezilbaşan ji bona Wanê hate bigihaştin. Avedanî û dexil wan tede nedane bihiştin, wan talanî û kuştarekî bêqam dane bikin.

Di vê salê jî de Serekwezîr Turk û leşkerekî ji Tataran zivistana xwe li Diyarbekê de datin birabuhardin û wan ev welatê hanê dane biwêrankirin.

Di dawîya salê de li 6 şewala 1027 k.-27 kewçîrînka 1618 z. de dîsan peyman aştîyê hate bigirêdan.

201 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di dema gift û gokirina vî aşîtyê hanê de bû, Şah Ebas ji bona berbestkirina hêrîşên Turkuman nêzîka yanzde hezar malên Kurd ji bona Xuresanê date biveguhastin û ew li wêderê de dane bicigîrîkirin.

Nek her ji bona parastina tuxûb û sînoran, belkî li şer û cengan de her û her dewleta Îranê zor ji Miletê Kurd sût daye biwergirtin.

Eşîrên Mukri bingehê herî bi hêza orduwê Ecem bû. Şah Ebas bi hêzên Mukri ve zor pişt sitûr bû. Di hemû demekê de li orduwa herheyî de beşekî gewreyî wî ji bona Kurd dabû bicihêkirin.

Li vanan jî zor Serevser û Serleşkerên pêgehiştî hatin bidîtin: Nala Elî Can Sultanê Şikakî, Gedayî Sultan Kolanî, Qelender Sultan Kelegîr, Mam Qelî Sultan Cengî... hda. evanan jî hinên Pêgehiştvanên pêla Şah Ebasê yekem têtin biderkevtin (ji xwe re temaşeyî nivîsta: Kurdên Bi Nav û Deng bide bikin).

Şah Ebas di sala 1034 k.-1624 z. de leşkerekî Îranî ser li nû de date birêkxistin, gelek ji perçe û beşên wî ji Eşîrên Mukri date bipêkxistin û wî bi vê orduwa hanê ve zor caran dewleta Osmanî pê date bişikenandin. (Insiklopêdiya Musulmantîyê).

Orduwa Hafîz Ehmed Paşa ji bona sitendina Bexdadê jî Bekir Sobaş²⁸⁹ ve wî ruwê xwe jî bona Bexda date bivedan, beşê zorî vî leşkerî Kurd bû.

Şah Ebas, gava ku ew jî bona ser Bexdadê ve hate birakişandin, ev Şarê hanê jî destên Bikir Sobaş bi fêlbazî ve date bisitandin. Şah Ebas di vê gavê jî de leşkerekî di bin Rêberîya Liserleşker Qer Çeqayê Xan (37) de jî bon ser Musilê ve date binardin û wî li dawîya

---

²⁸⁹Bexda li sala 1031k.- 1621 z. de bi destê Bekir Sobaşê Yekîçîrî-Inkişarî ve hate bikevtin. Hafîz Paşa jî bona sitendina wê bi ser wî de hat. Belam wi bi dizî jî bona Şah Ebas xeber şand û daxwaza yarmetiyê jê date kirin. Gava Hafîz Paşa ev bihsît, jî bona xatirê ku Bexda bi destên Qezilbaşan ve neyete bikevtin, wî Bekir li ser Baxdê de bi Walî date bidanîn û ew vegeyîya.

Belam Şah Ebas Leşkerekî jî bona ser Bexdê date binardin û li paş jî de ew bi xwe jî hat û bajar Çardonîkir. Wî nav di Kurê Bekir da û Dergehê Kelehê pê date vekirin û ew darbasî nava Bajêr bû û wî Bekir kuşt.

çardorlêgirtina Şar de ruwê xwe ji bona Diyarbekir û Mêrdînê date bivekirin û wî ew welatên hanê date bitalan û biwêrankirin. Li dawîya vê jî de ew ji bona ser Musilê careke din jî hate bivegerandin û wî ew jî date bizeftkirin. Xan Ehmed Xanê Erdelanê jî bi leşkerekî ve ji bona ser Şarezorê û Kerkoye -Kerkukê- ve çû û wî keleha Kerkukê date bizeftkirin.

Liberrabûna Eşîrên Mukri

Li paš serhildana Qubad Xan û vegurandina Eşîrên Mukri de di sala 1019k.- 1610 z. de Şêr Beg bi Serekê Eşîrên Mukri ve hate bidanîn.

Ev Şêr Begê hanê bi hoyê pîsbûna serpereştîya Îranî ve û kîna di navbera Şîe û Sunî de di sala 1034 k.-1625 z. de liber dewleta Îranî de hate birabûn. Wî welatê Meraxe date bitalankirin û kuştarekî zorî li nava Şîe de date bikirin.

Şah Ebas li jêr serdarîya Zeman Beg de leşkerek bi ser wî ve date binardin. Şêr Beg bi xwe û Eşîrên xwe ve xwe ji bona nava çiyar dane bivekişandin. Bi leşkerê Qezilbaşan ve ji bil hin talan û gund sutandinê şitekî tîrî pê nehate bikirin û ew hate bivegerandin.

Li dawîya mirina Şah Ebas de Serek Wezîrê Turk Xusro Paşa bi leşkerekî ve ruwê xwe ber bi Îraqê ve date bivedan û wî zivistana sala 1039 k.1629 z. de li Musilê de date birabuhurandin.

Mîrê Emadîyê Seyid Xan û Mîre Begê Soran ligel leşkerên xwe de ji bona komekê ji bona layê Serdar hatin biçûyîn. Serokê Eşîra Bacelan jî bi xwe ve û çil hezar kesekî ve ji bona layê Xusro Paşa hate biçûyîn û sî hezar ser mer jî bi diyarî ve wî bi xwe re ji bona orduwê date banîn. (Mêjûwa Neîma, bergê 3).

Xusro Paşa li dawîya şewirdarîyê de ligel Mîrên Kurd de weha bi başî zanî, ku ew di pêşî de Serdarê Erdelanê bide bişikendanin û ew wî welatî bide bizeftbikin û li duwayî de ew ji bona ser Bexdadê be[^]te

203 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

biçûyîn. Li ser vê biryarê de bi ser Şarezorê ve wan berê xwe ber bi Erdelanê ve dane bivekirin. Ordu bi Şarezorê ve hate bigihiştin û Xusro Paşa keleha Xor Malê date binuhkirin. Ev keleha hanê ji bal Sultan Selîm de hatibû biavakirin.

Li dawî de Şêx Ebdula, yê ku ew bi Şêxo ve bi nav û deng bû û keleha wî bi navê Zalim Elî bû ew li ser Çavê Zelem bû, ji bon nik Xusro Paşa ji bona serbitewandinê hat bigihandin û herwehaji du sê kesekî tîr ji li Serokên Kurd ji bona nik Xusro Paşa ji bona sertewandinê ew ji hatin bigihandin. Xusro Paşa ruwê xwe ji bona navînîya Erdelanê, ku ew Hesên Abad bû, date bivekirin. Li rêya xwe de wî keleha Mehreban -Merîwanê- date bizetfikirin û li ber devê vê kelehê de wî orduwa Zeynel Xan ji date bişikandin û ew tanî Hemedan çû.

Li sala 1040 k.-1631 z. de Xuro Paşa ji Îranê vegerîya û wî ruwê xwe ber bi Bexdadê ve date bivedan. Li Çemçemal û Dertengê de dîsan wî orduwê Ecem date bişikandin. Li paš de ew ji bona ser Bexdadê ve hate birakişandin û wî lê çil rojî dor date bigirtin. Lê bajar pê nehate bizetfikirin û ew hate bivegerandin.

Xan Ehmed Xanê Erdelanê bi hêzekê ve bi şûn orduwa Osmanî ve hate bikevtin û wî Şarezor ji xwe re date bidagîrkirin. (Mêjûwa Neîma, Von Hammer).

Înca li sala 1048 k.-1638 z. de Bexda li layê Sultan Muradê çarem de hate bisitandin²⁹⁰. Mîrê Amêdîyê Qubad Beg ligel orduwa Behdîna û Serokên Eşîrên Musilê, Hewlêrê, Kerkukê û Şarezorê de ligel hêzeke baş de di vekirina Bexdadê de bi Sultan Murad re bûn.

Li dawîya salekê de di navbera herdu dewletan de peyman aştîyê hate bigirêdan. Ew xêza sînorê, ya ku ew li gora vê peyman aştîyê de hate binîşankirin, tanî sedsalê nozdemînî zayînê de hate bimayîn û serdañ û desthilatîya Îranê ji bi carekê ve ji bona Rojhilatê Zagrosê ve hate bikevtin. Li gora vê peyman aştîyê û sînorên taze de Eşîra Caf beşekî wê di Îranê de hate bimayîn.

---

²⁹⁰Wi ji sala 1032 k.- 1623 z. de tanî sala 1049 k.- 1640 z. de Desthilatî date biwergirtin. (M. E.).

Di vê mējûwê de Bedlîs, Amêdîyê û Hekarê serbixwebûn û ew li jêr serpereştîya Mîrên Kurd bûn. Încê di mējûwa 1070 k.-1660 z. de van dewletên hanê xwe bi dewleta Osmanî ve dane bigirêdan. (Ji xwe re li Raportê Mêcer Son li ser Liwaya Sulêmanîyê bide bitemaşekirin).

Puxtîya peyvê ev ceng û şerên gewreyî noyî li dûhev de di navbera Sultanên Osmanî û Şahên Sefewî de giringbûna siyasîyî Kurd bi carekê ve ji bona Kurd date biderxistin. (Insiklopêdîya Musulmanîyê).

Belem Kurd li vê amojgarîya başî mējûwê de nikaribûn û nedizanîn jê serpehatîyê bidin biwergirtin û ji cihê xweyî qenc sût bidin biwergirtin û Komelek yekdil bidin bidamezirandin û ew beramber bi şepolên Hêrîşvanên Bêgane ve yek li du yek de bi Komeleke yegirtî ve bi hêz ve bêtin birawestandin.

Ew belayên, yên ku wan Kurd li vê xwe hevgirtinê de nehiştin bêtin biyekkirin, em hemû dizanin, ku ew nezani, perîşani û berberî bû. Kurd li jêr vî barê giran de pişt xûz bibû. Rûdanên siyasî û zordariya Karbidestan ew tûsî belayên nexweşiyên xweyî civakî Kurd bibû. Li batî ku ew pişt xwe bi pişt hevbidin û bi dilsozî ve ji bona rizgarîya xwe û rizgarîya welatê xwe bidin bikarkirin, ew her û her bi gij hevdiçûn û wan sûrên xwe di laşên hev de datin bisûtin. Bi rastî ve, mîna ku di bergê duwemî vê nivîsta hanê de dê bête bixuyanîkirin, Kurd gelek dewletên xurt û bi serdejî ve gelek mîrmeşînîyên biçûk jî datin bidamezirandin.

Belam evan hemû bi hoyên dujminatîya navxwe ve û zoryan jî her bi destên wan ve bi xwe ve linav de hatin bibirin. Emê bi dirêjî ve di bergê vê nivîsta hanê de bidin biraxistin²⁹¹.

²⁹¹ Ev bergê hanê hate Çapkirin. Di navroka wî de mējûwa Dewlet û Mîrmeşînîyî Kurdîyî pir ji demên kevnar de tanî demên Musulmanîyî vê dawyê de tête biditin. (M. E.).

205 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Şeref Xanê Bedlîsî (Dilovanîya Xwedê li be) di vî babetî hanê de gelekî wî xwe tède daye biêşandin. Li gora rewşa wê demê de wî rêyeke baş ji bona Kurd dayite binîşandan.

Wî daxwaza pêkanîna Yekîtîyeke Siyasî di navbera dewlet û mîmeşînîyên Kurd de dayite bikirin. Bi renekî ku Fiderasyon-Dewletên Hevgirtî jê tète biderkevtin û Navîniya van Dewletên Hevgirtî jî bi Cezîra Ibin Umer dihate biderkevtin.

Belam bi rastî jî ve cîgehê mexabinê ye, ku di bin kêra gelacîyên hêzên Serdarên Bêgane de, yên ku wan her û her ji bona bêtirkirina dujminayefiyê û cudabûnê di nava Kurd de şev û roj jê re kar û xebat dane bikirin û mebesta wan jî li ser rêzana Mêkavilî Feriq Tesud-Perçe bik û Serdarîyê bik, vê şîreta baş kêra xwe di nava Mîrên Kurd de neda bikirin û ew li ser şûna xweyî kevin de hatin bireweştin û ew bere bere mîna ku em dibînin, ew hemû li nav çûn.

Derîyê Şeşem

Zînetî Kurd Tani Îro

1. Kurd Tani Pêla Nadir Şah

Kurdistan li gora nasîna Şerefname de di dema xwe de zor gewre bû. Gelek dewlet û mîmeşînî tede dihatin bidîtin. belam li dawî de siyaseta Turk ew bere bere dane biçûktirkin.

Peymana di sala 1049 k.- 1639 z. de ne bes tenê Îranê derketina wêna ji xêza Zagrosê de rê lêhate bigirtin, lêbelê dewleta Osmanî di pêla Şahên Sefewî de hêdî hêdî hemû welatên Rojavayî Îranê ligel perçeyê Qefqasya de ji bona jêr serdarî û desthilatîya xwe ve date bianîn. (Von Hammer).

Di encamê veguhertina vî sînore siyasîyî hanê de zorî Kurd û Kurdistanê ji bona jêr serpereştîya Osmanî ve hate bikevtin; çunge, dewleta Osmanî nema bêtir pêt bi Îranê ve pê didate bikin, wê bere bere di Kurdistanê de siyaseta xweyî navînîyê didate bikin û wê ew didate bicihanîn.

Meseta wê ji vê siyaseta hanê ve bes û bi tenha ve şikenandina desthilatîya mîmeşînîyên Kurd bû, bere bere jî li nav birina wan bû û bi hîmkirina serdarî û desthilatîya xweyî navînîyî Turkî di nava Kurdistanê de bû. Ji vê bêtir şitekîtir nebû.

207 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Yekekî ji wan kesên, yê ku ew ji bona bicihanîna vê siyaseta hanê zor likarbû, ew Melek Ehmed Paşa Zavayê Sultan Muradê çarem bû.

Ev Merovê hanê li dawîya vekirina Bexdadê de ji bona Waliyê Diyaberkir hate bidanîn, da ku ew desthilatîya Mîrên Kurd bide bişikendanin û wan linav bide birdin. Her û her ew li şûn mehnan de dihate bigerandin û wî hîç kêsek di ser xwe re nedihşt bête biderbaskirin.

Li sala 1048 k.- 1638 z. de ji Diyarbêkrê wî hêzek ligel xwe de date bibirin û ew ji bona ser Mîrê Mizurê û Amêdîyê Yisiv Xan çû. Wî welatê wî date bizeft û bitalankirin û ew jî bi xwe jî ve ligel xwe de ji bona Diyabekir date bianîn û ew ji bona zindanê date biavêtin. Li dawîya mirina Sultan Murad de wî jê 100 kîs tawankarî date bisitandin, încâ wî ew date biberdan. (Olya Çelebi).

Di vê salê bi xwe ve wî mehneyek li Mîrê Bedlîsê jî de date bigirtin û leşkerek bi ser ve date bidadan. Li dawîya navcîtiya hinekan ji Mîrên Kurd de û bi wergirtina bertûleke giran ve încâ wî waz lê hêna²⁹². Her ew bi vê hêzê hanê ve bi ser Sincarê ve çû û wî çardorî lêdate bigirtin. Wî têde kuştarekî zor û wêranîyeke bê qam date bikirin.

Li sala 1050 k.- 1640 z. de Waliyê Erzeromê jî her bi wê remanê û wê mebestê jî ve bi mehna gilîkirina Eceman ve leşkerek bi ser Mîrê Şûşek ve²⁹³, ku ew Mustafa Beg bû, date bigirtin. Keleha wî bi yarmetîya Kurdên wan navan ve date bizeftkirin û welatê wî jî ser bi ser ve date bitalankirin. (Olya Çelebi, bergê 2).

Melek Ehmed Paşa li sala 1066 k. - 1666 z. de bi Waliyê Wanê bû. Mîrê Bedlîsê pir bi pirî jê re karkir û diyarî û xelatên zorî dayê. bi vî

---

²⁹² Ev Sizadanî li gora goya Olya Çelebi de 80 Tûr-Kîs kirya rê, 10 Qitar Hêstir, 6 Tewilê Hesp û Deh Peye û Qîzek bû. Bertîla Evserên Leşker jî wanên Jorî cihê bûn.

²⁹³ Keleheke bi nav û bang bû. Ew di liwaya Beyazîdî nihayî li Rojhilatê Erzeromê de ye. (M. E.).

rengî ewende pê neçû, wî behaneyek li ser Mîr de dozî û leşkerek bi ser Mîrê Bedlîsê Evdal Xan ve date bidadan.

Hoyê rastîyî vê hêrîşê weha ye, li dawîya vekirina Bexdadê de ji bona pîrozkirinê neçûna Evdal Xan bû, ku Sultan Murad li ser vê de lê ture bû. Bi kurtî ne daxwaza lêbuhurandina Mîr Evdal Xan û ne jî dana pera kêra xwe date bikin. Melek Ehmed Paşa bi Orduwekî zor ve, ku beşekî wîyî gewre dîsan li Mîrên Kurd de hatibû bipêkhatin, bi ser Bedlîsê ve hate birakişandin. Li dawîya dorlêgirtinê û şerekî qurs de wî bajar date bigirtin û bitalankirin. Mal û dewlemendîya Mîr Evdal, ku demek bû, Mîrên Turk diranên xwe lê dabûn bitûjdikirin, bi carekê ve bi destên wan ve hatin bikevtin. Evdal Xan bi mala xwe û Mendalên xwe ve bi hazar dujwarî ve xwe ji nava pencên wî date birizgarîkirin. (Olya Çelebi, bergê 4)²⁹⁴.

Zor xerîbe, ku li vê hêrîşê û destdirêjîya hanê de ewên zorî zor ji bona nabûdkirina Mîrê Bedlîsê didan bikarkirin, dîsan ew her Kurd bûn û li hemûyan de bêtir ji Kurdên Mehmûdî bûn!

Vî Melek Ehmed Paşa bi vê siyaseta xweyî fewitandinê ve îşê xwe bi radeyekî ve date bigihandin, ku Kurdîstana Gewre bi carekê ve ve biçûk bû û ew biserhev ve ji bona welatê Wanê hate bigivaştin. (Isiklopêdîya Musulmantîyê, b. 2).

Ji Xerîbîyên vê pêlê jî de derketina Mehdîyekî Kurd li devera Musilê de di sala 1066 k. -1666 z. bû. Ev Merovê hanê Şêxzadeyek bû. Di dawî de Serdarê Musilê û Amêdîyê bi dû wî ve hatin bikevtin û wan ew date bigirtin. Sultan Mohemedê çarem ev îşê hanê bi

²⁹⁴Olya Çelebî bi xwe ligel Encûmenekê ji bona nivîsandina Lidûhiştîyên Ebdal Xan hatibû karmendkirin. Ew dibêje: Lidûhiştîyên Evdal Xan ji bil Barên Heft Devan hêji nivîstên pir bi nêrx di Nivîstxana Mîr de dihatin bidîtin. Nêzîka Çar hezar nivîstên hêja û giranbuha hatin bitomarkirin. Ev nivîstanan bi carekê ve Destnivîstbûn. Ew di babetê Oldariyê de, ziman de, zanistîya Cenewar, Şinahî, Pijîjkî, Biyolocî de û Diwanê Xweşxuanîyê bûn. Pir rengên Neqşên Sitanan, Wêne û Nigarên giranbuha tede dihatin bidîtin. Berên wan hemû nivîstan bi Çermên xweşik û pir giran hatibûn bidurustkirin.

Nivîsandinên vî Ebdal Xanî 76 bergên nivîsandibûn û 105 Name bûn. Ew bi zimanê Erebi û Farsî (4 berg bûn) hatibûn binivîsandin.

Weha derdikeve, ku ev Mîrê Sitemxwar Serdarekî navdar bû, amojgar bû, Zanîstvanekî bi nav bû û Şairekî jîr bû. Ew mîna Bavpîrê Şerefxan Zanîstvan û zana bû. Wî dikarî gelekî kar bida kirin, belam Ehmed Paşa ew date nabûdkirin.

209 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

lêbuhurandin û dilovanî ve birî û Mehdî bi girtî ve ji bo Istenbolê date bianîn û ew li dora xwe de date bidanîn. (Hammer).

Mîrnesînîya Babanî li destpêkirina sedsalê heştdehemînê zayînê de li Şarbajêr de ji bal Sulêman Beg û yanjî Baba Sulêmanî Kurezayê Feqe Ehmed de hatiye bipêkanîn. Dirêjbûnên rûdanên vê mîrnesînîyê li (Mêjûwa Welatê Sulêmanîyê) de di bergê duwemî vê mêjîwê de li ser de hatiye bipeyivandin.

Kurdê Îraqê li zemanê Şah Husênê Bêhêz de di sala 1132 k.- 1720 z. de Hemedan çardorî lê date bigirtin û her wehajî bi xwe jî ve paytextê Îranîyan jî ber bi tirsê ve dane bixistin.

Li zemanê Şah Temasebê duwem de li sala 1135 k.- 1723 z. de ew orduwa, ya ku ew ji bona sitendina Isfehanê ji Mehmud Xanê Evxanî hatibû binardin, li jêr Komandarîya Mîr Ferîdonê Kurd bû. Ev Merovê bi hoyê mêrxasî û gemasîya xwe ve di dema hêrîşê de ji bona nava destên Evxanîyan ve hate bikevtin. Belam li dawî de bi soz û peyman ve ew berdand û ew ji bona nava cihê xwe hate bivegerandin û li paş de ew ji bona layê dewleta Osmanî ve hate biçûtyîn. (Von Hammer).

Welîyê Bexdadê Hesên Paşa li sala 1127 k.- 1715 z. de hêzek ji bona ser Eşîrên Belbasê date binardin û wî ew datin bisertewandin.

Bekir Begê Baban, yê ku ew ji bona girtina Kerkukê xerîk bû, li dawîya şerekî giran de hate bigirtin û bikuştin; welatê Baban bi carekê ve ve bi jêr serpereştîya dewletê ve hate bikevtin.

Welatê Soranê jî ji bal vî Welîyê hanê de, yê ku siyaseta wî lidûçûna nabûdkirinê bû, hate bitalan û biwêrankirin. Wî leşkerê xwe jî ji bona ser Sincarê date binardin û vê carê jî wî kuştarekî zorî têde date bikirin.

Di sala 1129 k.- 1717 z. de Kurdên Îranê liwa Bacilanê²⁹⁵ dane bizeftkirin.

---

²⁹⁵Ango melbenda Xaneqîn u Tozxormatoyî niha ye. (M. E.).

Li sala 1136 k.- 1723 z. de ceng di navbera dewleta Osmanî û Îranê de hate bivêxistin. Orduwa Hesên Paşa ruwê xwe ber bi Kermanshah-Kermanshah ve date bivekirin. Hêzên Mîrên Kurd hemû ligel wî de bûn. Ebdul-Baqî Xanê Walîyê Kermanshah bê şer bajar bi cî ve date bihiştin.

Welaîyê Erdelanê Alî Qelî Xan bi hoyê derkirina wî ve ji bal Îranê de wî pêwendîya xwe ligel Bexdadê de date bikirin û daxwaza yarmetîdanê jê date bixwestin; di dema ku ji bal Komandariya Bilindî Leşkerê Osmanî de Xene Paşayê Babanî ji bona zeftkirina Erdelanê hatibû bifermanîkirin. Elî Qelî Xan ligel dam û destgehê xwe de serê xwe ji bona dewleta Osmanî date bitewandin. Bi vî rengî ve Erdelan ji bona jêr destîya dewleta Osmanî hate bikevtin.

Hêzeke tirjî ji bona ser Loristanê hatibû binardin. Walîyê wê Alî Merdan Xan bû. Piştî wî bi Şah Temaseb ve sitûr bû; jibervêjî wî guh bi dewleta Osmanî ve neda bidan. Komandarê Osmanî Ebdul-Rehman Paşa welatê Loristanê date bidagîrkirin û Elî Merdan Xan jî date bişikandin. Elî Merdan Xan di pêşî de date bibazdan; belam li dawî de ew jî bi neçarî sertewandinê xwe ve hate bikirin.

Orduwa Osmanî zivistan li Kermanshah de date birabuwandin û di sala duwayî de rû ji bona Hemedanê date bivekirin. Li dawîya dorlêgirtinê de bi zor ve wî ew date bizeftkirin û tede gelek kuştanî dane bikirin.

Orduwa Ecem ji bona sitendina vî Şarê hanê gelekî hewlî date bikirin; belam hîç pê nehate bikirin. Bi xwe jî ew orduwa, ku ew ji bal Şehzade Lutuf Mîrza de hatibû binardin, ji bal Xene Paşa û Ibrahîm Paş Komandarên Osmanî de bi carekê ve hate bişikandin û bi serdeji ve Lutif Mîrza hate biberdestkirin. Vê biserketina hanê Eşîrên Zagrosê hemû bi jêrdestîya Xelîfe ve date bixistin. Bi dawîanîna vê biserketinê ve Walîyê Musilê ligel hêzeke baş de ji bona ser Eşîrên Bextiyarî hate binardin.

Di sala 1139 k.-1726 z. de demek bê şer derbas bû. Ehmed Paşa Walîyê Bexdadê bi Serleşker ve hate bikirin û leşker hate bihêzkin.

211 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Sejîmara wî bi sed hezar Serbaz ve hate bigihaştin; bi vê hêza hanê ve wî rûwê xwe ber bi paytextê Îranî ve date bivedan.

Di vê pêlê de Îran di nava destên Mîrên Evxanî de bû; bi xwe ve Eşref Xanê Evxanî, yê ku ew bi xwe ve xwedanê her tiştî bû, bi orduwekê ve ji bona pêşîya orduwa Osmanî çû. Wî di nava Kurdan û Mîrên Kurdan de gelekî date biragiyandinkirin, bi nebaşîya şerê Sunî ligel Sunî de û wî ji bona wan xwe jê vegirtin date bidaxwazkirin, herwehaji wî bi hêvîya bilindkirin û xelatkirinên wan ve Mîr dane bixapandin.

Bi vî rengê hanê ve li nava orduwa Osmanî de wî ji xwe re pir hevalbend dane bipeydakirin. Bi rastî jî ve, gav ku herdu Ordu berengari hev bûn, beşekî ji Kurdan ji bona layê Evxaniyan hatin biçûyîm.

Layê Rastî orduwa Osmanî, ya ku ew li jêr serpereştîya yekekî ji Mîrên Baban bû²⁹⁶, beramber bi orduwa Evxanî ve hîç şerî neda bikirin û bi hemû hêza xwe ve ber bi paş ve xwe date bivegerandin. Di dawî de ev zîmeta hanê bi hoyê şikestina giştî ve hate biderkevtin. Nêzîka duwanzdeh hezar kes ji Turkan hatin bikuştin û beşek ji wan jî revîyan. Ew hêzên Kurdên, yê ku ew tanî wê demê hêştaji du dilî bûn, wan jî xwe bi orduwa Evxanî ve date bipêgihastin. Ehmed Paşayê bedbext hemû barkiranên xwe datin bicihiştin. Wî xwe bi Kermanşah ve date bigiyandin; belam Eşref Xan tanî dergehê wî bajarî jî li şûn wî de bû.

Ehmed Paş jî sala duwayî Orduwekî 60. 000 kesî date bipêkanîn, belam hajbûna di navbera Eşref Xan û dewleta Osmanî de nehişt şerekîtir bête bikirin. Li encamê vê hajbûna hanê de Hemedan, Kermanşah, Erdelan û Loristan ji bona dewleta Osmanî hatin bidan û beramberî bi vê ve Dergehê Bilind jî bi Şahiya Eşref Xan pê hate birûniştin²⁹⁷.

---

²⁹⁶Ev Mîrê Babane. Ew Xane Paşayê Kurê yanji Birayê Bekir Beg bû, ye ku ew bi 20000 kes ji bona yarmetîya Ehmed Paşa de çûbû.

²⁹⁷ Agehdaîyê di vir de û axivtîna li ser Nadir Şah ji Nivista Four centuries of

Mîrên Kurd di vî îşê hanê de ji bil şermezariyê şitekî din pêve bi destên wan ve nehate bikevtin. Eşref Xan jî ji bona misogirkirina cihê xwe hemû dîsan ji bona dewleta Osmanî datin biberdestkirin.

2. Kurd Tanî Navîna Sedsalê Sêzdehemînî Koçî Ve - Nadirşah-

Li dawîya dewleta Sultan Ehmedê sêyem de zîneta navxweyî û siyaseta Îranê bi carekê ve hate biveguhertin; hoyê bingehîyî van veguhertinên giringî jî Tehmaseb Qeli Xan Ango Nadir bi xwe bû²⁹⁸.

Tehmaseb Qeli li dawîya zeftkirina Esfehanê de Eşref Xan li Şîrazê de date bitengavkirin û wî ew date bigirtin û bikiştin. Bi vî rengê hanê ve dewleta Sefewî wî bi hêzên xwe ve ji nû ve date bivejandin. Li duwayî wî de dewleta Şah Tehmasebê duwem hate bidîtin û wî daxwaza wan welatên Rojavayî Îranê date bikin, yê ku ew ji bal Eşref Xan de ji bona dewleta Osmanî hatibûn bidan.

Tehmaseb Qelî di sala 1143 k.- 1730 z. de ket û pir hêrîş bi ser orduwa Osmanî de datin bidadan, ya ku ew li jêr Komandariya Osman Paşa de li Jor Hemedanê de bû û ew di nava ordugeh de bû. Li dawîya vê de wî orduwa Osmanî date bişikandin û hêza wîyî topdarî ligel

---

Modern Iraq S. H. Longrigg 1925, Oxford hatiye biwergirtin.

²⁹⁸Nadir Şah di sala 1099 k.- 1688 z. de li Xuresanê de ji Maleke Destnîvxweş ji Eşîra Efşarî bi nav û bang ji bona dunyayê hatiye. Wî Zarotîya xwe bi Şivanîtiyê û Rêbirînê ve dayite biraburandin. Di sala 1139 k.- 1727 z. de 5000 kesek ji Kurd û Efşarên dorhêla bajarê Xoyê li Zehaw de li dora xwe dane bikomkirin û daxwaza Mafeyê Binemala Sefewî ji Efxanan date bikin. Zor pê necû wî Xuresan girt Şehzade Tehmaseb bi Şahî li ser Îranê de date bidanin û xwe jî bi Tehmaseb Qeli Xan bi navkir. Di sala 1141 k.- 1729 z. de du carî Eşref Xan şikenand û di dawî de wî ew li Şîrazê de girt û kuşt. Weha bi vî rengî dewleta Efxanî li Îranê de linavcû û ji nû ve dewleta Sefewî bi nav hate bivejandin; jiber di rastî de weha nebû; jiber dewleta Nadir destpekiri bû.

213 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

hemû pêwistîyên wê û tişt û miştên cengê de jê date bizeftkirin. Bi asanî ve wî Hemedan jî date bigirtin û wî ruwê xwe ber bi Kermanşah ve date bivedan. Wî Ostandarê vî bajarê hanê jî date bifirandin û hemû bargiranî jî lê datin bizeftkirin. Orduwa Turkî zîyanên wê zor bûn û ew bi perîşanî ve tanî pişti Sinor ango tanî Zehaw-Zehab û Xaneqîn ber bi baş ve hate bivegerandin.

Ev dest dawîstandina Nadir Qeli bi serûştî ve di navbera herdu dewletan de bi hoyê vexistina cengê bû.

Ehmed Paşa Walîyê Bexdadê diwan ew bi Serleşker bû û ligel Ordu de hate birêkevtin. Zehaw-Zehab wî bi bi wargehê cengê ve date bikirin û li duwîya çend rojan de wî Kermanşah date bigirtin. Vê biserketina hanê Serdarê Erdelan-Erdîlanê diwan bi hevalbendê Turkan ve date bikirin. Ehmed Paşa di dawî de bi xwe û orduwa xwe ve tanî nêzîkî Hemedanê hate bigihandin.

Di kewçêrînkî sala 1731 z. de li Qorîcan de, ya ku ew qonaxekê li Hemedanê de bi dîr ve tete biderkevtin, di navbera leşkerê Osmanî û leşkerê Şah Temaseb de şerekî giran hate bivêketin. Nîvê sipahê Îranê hate binabûdkirin û hemû topdarîya wî û barkiranên wî bi destên sipahê Osmanî ve hatin bikevtin. Bi bêvajî ve vê biserketina mezin ve Ehmed Paşa jiber hin zinetan neçarî daxwazkirina aşîtiyê bû, Belam Tehmaseb ev aşîtiya hanê date biredkirin. Li gora vê aşîtiyê de Tebrîz, Erdelan, Hemedan, Kermanşah, Huweyze²⁹⁹ û hemû Loristan careke din ji bona Îranê dihate bivegerandin.

Tehmaseb Qeli di wê salê de bi xwe jî ve bi sipahêkî sed hezar kesî ve diwan ruwê xwe ber bi sînorê Osmanî ve date bivedan. Bi xwe ve wî ligel sipahê kokî de Bexdad date bilerizandin. Wî hêzek tîrjî li jêr Komandarîya Nergîs Xan de ji bona layê Kurkukê date binardin. Ev hêza hanê bi ser Tozxormatu re derbas bû û ew bi Kerkukê ve hate bigihaştin.

---

²⁹⁹Ew bajarekî li Rojavayî Ahwaza de bi nav û bange di melbenda Xuzistana Îranê de li nêzîka sînorê Îraqîyî niha tete bikevtin.

Her welatekî bi pêş wê ve dihate bikevtin, wê ew didate bitalan û biwêrankirin. Sitemkarî û şermezariya vî Nêrgis Xanî ji sînora der bû; Jin û Mendal jî ji nava lepên wî rizgar nedibûn. Wî li dorhêla Kerkuk jî de ev derdên hanê dane bikirin. Li dawîya dawî de wî ruwê xwe ber bi Musilê ve date bivekirin. Li dawîya dorlêgirtinê û tengavkirina wê de hîç pê nehate bikirin. Ew poşî poşman vegehiya. Sipahê kokî li jêr serdariya Nadir Qelî³⁰⁰ de li sala 1146 k.- 1733 z. de li Behrozê de li çemê Sêrwanê³⁰¹ de hate bitêperîn û dora Bexdadê date bigirtin.

Ehmed Paşa Mîrê Koyesinceq û Herîrê beramber bi qolê Kerkukiyî Ecem ve date birêkirin, belam hêza Koye zor kêma bû ew hate bişikandin û Mîrê wê jî hate bikuştin.

Topal Osman Paşa ligel Orduwekê de ji bona yarmetiya Bexdadê hatibû binardin. Ew li 19 tîrmeha sala 1733 z.- 1146 k. de li nêzîka gihandina rûbarê Edhem de ligel Diclê de ligel Nadir Qelî de berengari şer bû. Wî ew date bişikandin. Ziyane sipahê Îranî di vî şerî de nêzîka 30. 000 Kuştî û 3.000 Dîl dihatin biderkevtin.

Li dawîya vê biserketina hanê de Ehmed Paşa Walîyê Bexdadê, ji keleha wê hate biderkevtin û wî hêrîş bi ser hêza Ecemî dorlêgirtî ve date bikişandin û wî ew dane bitarûmarkirin.

Nadir Qelî li dawîya vê biserketina hanê de wî zû xwe bi serhev de date bikomkirin û di demeke kêma de orduwekî bi hêz ve date bipêkanîn. Dîsan wî ruwê xwe bi Îraqê ve date bivedan.

Di wê pêlê de Serleşker Topal Osman Paşa li dora Kerkukê de bû.

Di dawîya dawî de herdu ordu li nêzîka Leylanê de di 26 çirya pêşîn de sala 1733 z. -1146 k. de berengari yekbûn û şerekî pirî giran wan datin bikirin. Orduwa Nadir Qelî hem taze bû û hem jî xurt bû.

³⁰⁰Yanî Nadir Şah, yê ku wî xwe di pêşî de bi Tehmaseb Qelî yanî Ebdul Tehmaseb bi Turkumanî date binavkirin. (M. E.).

³⁰¹Ew navê Çemê Diyala li Kurdistanê de ye. (m. E.).

215 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Zînetu orduwa Osman Paşa hem hêlak û hem jî kêmbû. Li germîya şer de Osman Paşa jî hesep hate bikevtin û ew hate bimirdin; êtir serpereştî û mêrxasiya orduwê jî hate bitêkçûn û ew zor xerab hate bişikestîn. Hemû hêza topdarî û bargiranîyên orduwa Turk bi destên Ecem ve hatin bikevtin. Belam Nadir Qeli jî vê biserketina hanêyî gewre kar neda biwergirtin û ew jî bona bêdengkirina hinên jî serhildanan li welatê Faris de xwest bête bivegerandin; jîbervêjî wî ligel Walîyê Bexdadê Ehmed Paşa de li gora sînore Sultan Muradê çarem de aşîtî date bikirin û ew jî bona Îranê di sala 1146 k.-733 z. de hate bivegerandin.

Di sala 1147 k.- 1734 z. de Nadir Qeli hêrişî welatê Qefqasya date bkirin û Tevlîsê jî date bizeftkirin. Di nava Pasevanên keleha Tevlîsê de 6. 000 Kurd hebûn. (Isiklopêdiya Musulmanîyê).

Di wê salê bi xwe jî ve dîsan Nadir Qeli hin hêz jî bona ser Îraqê datin binardin, belam ev hêzên hanê sipahê Turkî bi yarmetîya Kurd û Erebb ew tanî Sine³⁰² datin bibezeandin û li wê derê de ew datin bperîsanîkirin.

Şah Tehmasebê duwem li sala 1150 k.- 1737 z. de hate bimirin û Nadir Qelî Mendalekî Şah Tehmaseb bi navê Şah Ebasê sêyem jî bona cigehê wî date bianîn û xwe jî bi cîgir ve li ser de date bdanîn³⁰³.

Di sala 1154 k.- 1741 z. de du qolên orduwê Îranî jî bona alîyên Mendelî û Şehrezorê dane bihêrişkirin.

Di sala 1156 k.- 1743 z. de Nadir Şah dîsan ruwê xwe ber bi Îraqê ve date bivedan; belam Walîyê Bexdadê ew date bixapandin³⁰⁴ û ew bi

---

³⁰²Paytexta Wilayeta Kurdistanê li welatê Îrana niha de ye. (M. E.).

³⁰³Ev Şah Ebas her bes Heşt Mehan li cihê Şah de ma. Li paš de Nadir Şah Qelî ew jî Şahiyyî date xistin û wî xwe bi Şahîti date bidanîn. Weha bi vî rengî Binemala Sefewî hate linavçûn.

³⁰⁴Ehmed Paşa Walîyê Bexdadê jî bona ku ew welatê xwe û sipahê xwe jî şerê Nadir Paşa bide biparastin, wî soz bi Nadir Şah date dan, ger ku ew Musilê bide bizeftkirin, dê ew Bexdadê jê re bide berdestkirin.

orduwe xweyî zor gewre ve bi ser Şarezorê ve ruwê xwe ber bi Musilê ve date bivedan.

Şepolên xwîmijên Nadir Şah ewende bi hêzbûn, ku ne sipahê Turkî û ne jî hêzên Mîr û Eşîran xwe dikarîbûn li ber wan de bidin bigirtin, ew hatin bitarûmarkirin.

Oorduwe Îranî li dawîya talankirina Şarezor de ew bi Kerkukê ve hate bigihîştin û dor lê date bigirtin û li dawîya tengavkirina hefteyekê de ew date bizeftkirin.

Ne bajar û ne jî dorhêla wî ji talanîyê û wêrankirinê ve hate birizgarîkirin. Ji Xelkê û ji Liberxwedanvanên wî gelek hatin bikuştin. Nadir Şah li dawîya vîna de li Zeyê Koye-Zabê Biçûk de hate bitêperbûn û Hewlêr jî date bizeftkirin û ew bi Musilê ve hate bigihîştin. Ewên di rêya wî de bûn, tevde wî ew dane biwêrankirin. Wî baregehê xwe li Yarnece de date bidamezirandin û li meha kewçêrîna sala 1156 k. -1743 Z de li Şarê Musilê de dor lê date bigirtin.

Di vê pêlê jî de qolekî tirî 40. 000 kesê Ecem li dora Bexdadê de bûn û ew nav wan dane bitalan û biwêrankirin.

Walîyê Musilê Celilê Hacî Hisên Paşa liberxwedaneke zor merdane û azayetî date bikirin. Nadir Şah jî bi hemû hinera tundbûna hêza xwe ve Musilê dida bitengavîkirin. Belam bê sîd bû. Li dawîya dawî de wî bi nêta xapandina Walîyê Musilê ve waz li dorlêgirtina wêna de date bianîn û wî ruwê xwe ji bona Cezîra Ibin Umer date bivedan. Wî li Xelkên wê de kuştarekî giştî date bikirin; Jin û Mendal jî ji vê bela hanê nehatin birizgarîkirin.

Li dawîya vê bêsermezarîyê û hovîtyê de Nadir Paşa jî bona ser Musilê hate bivegerandin û wî ser li nû de çend careke din hêrîşî ser bajêr date bikirin, belam netuwani bide bizeftkirin. Wî wist, ku ew Walî bi hin mercên baş ve bide bixapandin, vê jî serî negirt. Ew neçar bû, ku ew bi xwe û leşkerê xwe ve ji bona layê Bexdadê bête bivegerandin.

Di deme vî şerê Îraq û Şarezorê de orduwekî tirî jî li layê Ezîrbêcanê ligel sipah Turkî de didate bişerdikirin.

217 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Bi kurtî ve ev şerê hanê ji bi dirêjbûna xwe ve jî vê carê jî bi gift û goyên aşîtîyê ve hate birawestandin.

Nadir Şah li dawîya nardina Encumeneke gift û goyê ji bona Bexdadê de ew ji bona Îranê hate bivegerandin û gift û goyên aşîtîyê dirêjî datin bikişandin.

Dan û sitendina Nadir Şah ligel Kurd de zor xerab bû û Kurd ligel wî de bi kîn bûn. Di gava şerê wî de ligel Topal Osman Paşa de bi zaravayê Goranî helbestên devbiavêtinê pê hatin bigotin. Hoyê vê jî tevfirandina zor û xerabîya Nadir Şah bi xwe bû. Yekek ji pîr bêbextîyên wî avêtina Subhan Werdi Xanê Serdarê Erdelanê bû û li cîgehê wî de danîna Birayê xwe bû, yê ku ew bi hoyê liberrabûna Kurdê wê navê ve dihate biderkevtin.

Li sala 1139 k.- 1727 z. de Nadir Şah wist, ku ew Kurdê Xuresanê Eşîrên Çemşigezk û Qereçorlo bi gij Turkumanan ve bide biberdan. Lêbelê Kurdan guh pê nedan. Li ser vê jî bona tawankarîkirina wan Nadir Şah ew ji bona Meşhedê datin biveguheztin.

Di 23 Yunyo yanjî 19 wê de sala 1747 z. -1160 k. de Nadir Şah di çûna xwe de ji bona ser Kurdên Xuresanê di rê de hate kuştin (Insiklopêdya musulmantîyê).

Li dawîya kuştina Nadir Şah de Îran hate bişîwandin û di wê navê de kirdarên Kurdên Îranê bêtir bûn. Dewleta Kurdîyî Zend di vê pêlê de hate bipêkhatin û ew ji sala 1166 k.-1753 z. de tanî sala (1209 k.-1794 z.) de ango 41 salê hate bidirêjkin.

Ev dewleta Zend bi hoyê penebûna Mîrên Baban ji bona wê bi nêta parastina wan ve gelek carî ew ligel dewleta Osmanî de hatin bitêkçûn û wê jî gelek ceng û şer li devera Îraqê û Şarezorê de date bilidarxist. (Ev ceng û şerên hanê bi dirêjî ve li Mêjûwa Welatê Sulêmanyê de hatine binivîsandin).

Yekek li hoyê linavçûna dewleta Zend de bê hêzî û kêmbûna Eşîra Zend bû. Wan netuwani bi tewawî ve yarmetîya Nevîyên Kerim Xan bidin bikin.

Ji bona nehiştina van kêmasîyên hanê Kerim Xan hin ji Eşîrên Kurd ji bona Şîrazê date biveguhestin. Ehmede Wend, Goroni li wan Eşîran de bûn.

Li dawîya nemana dewleta Zend de Axa Mihemed Xanê Qacarî derbare bi Eşîrên Kurd ve û bi taybetî ve Zend zordarîyeke bê endaze date bikirin û wî gelek Serok dane bikiştin, ji Xanedanê Kerim Xan ji bil Yekekî Abdul- Lah Xan pêve kesekî din ji destên wî nehatin birizgarîkirin. Gelek ji ji van Eşîran ji bona cigehên dûnî Îranê dane bibarkirin û wî Eşîrên Turkmanî ji bona nava cihên wan date bihênanîn. (Mêjûwa Îranê, Malkolm).

Li sala 1193 k.- 1779 z. de Abdul-Baqî Paşayê Waliyê Musilê, yê ku ew yekek ji Koleyên Bexdadê bû û bi zordarîya xwe ve bi nav û deng bû, bes û bi tenha ve bi nêta talankirinê ve leşkerek bi ser Amêdiyê ve date bidadan. Her yekî mala wî hebû, ew bi pêş xwe ve dane xistin û ew ji bona layê Musilê ve datin bianîn. Belam Xelkê Amêdiyê bi şûn wî ve hatin bikevtin û wan ew pir date bitengavkirin û ew dane bikiştin û talanên xwe ji dane bivegerandin.

Dewleta Qacarî, ya ku ew li dû Zend de li Îranê de hate bidamezirandin, di navbera bên û bînekê de ligel dewleta Osmanî de di şer û ceng de bû. Wê hêrîş bi ser welatên Kurd ji ve didate bikirin.

Eşîra Şîkak li jêr sermiyandariya Sadiq Xanê Serokê xwe de gelekî yarmetiya damezirandina dewleta Qacarî date bikirin.

Di pêşîya destpêkirina pêla Eli Xan de di sala 1211 k.- 1796 z. de Sadiq Xan li ber dewleta Îranê de hate birabûn, Belem ew hate bişikandin.

3. Kurd Li Dawîya Sedsalê Heştdehemîn De û Di Seddalê Nozdehemîn De

Waliyê Bexdadê ji bona bêdenkirina rûdanên Muntefek û serjêrkirina Şawî Zade di salên 1201, 1202, 1206 k.- 1787, 1788, 1792 z. de li hêzên Kurd de gelekî ji xwe re sûd date biwergirtin³⁰⁵.

³⁰⁵Ji xwe re bi dirêjî li Kurtîya mêjûwa Bexdadê ya Şêx Osman Ibin Sened El-Besrî bide temaşekirin, ya ku ew ji bal Emîn Ibin Hesên El-Helwanî El-Medenî di

219 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li sala 1223 k.- 1812 z. de Baban Ebdul-Rehman Paşa li nêzîka Kufri de ligel orduwa Waliyê Bexda de date bişerkirin û ew hate bişikestîn³⁰⁶. Li nava van rûdanên hanê de Kurdê Şehrezorê zîyanekî zorî dane bidan.

Bi hoyê penebûna Ebdul-Reham Paşa ji bona nik Iranê dewleta Îranî bi orduwekî ve Bexdad date bilerizandin û welatên nêzîkî ser sînor datin bitalankirin. Vê destdirêjîyê û herîşên Îranê bi hoyê Mîrên Babanî ve gelekî date bidirêjkin.

Rûdanên Tîmor Paşayê Milî³⁰⁷ jî di vê pêlê de lihev hatin birasthatin:

Dewleta Osmanî li ser hinek hoyên serpereştîyê de liwa Mêrdînê bi ser Bexdadê ve date bixistin.

Xelkên vê heremê sê reng bûn: Beşê Turkuman li bajaran de dihatin birûdiniştin. Beşê şax û daxê Tor Abidînê û Qerece Daxê bi destên Eşîrên bi hinerî Kurd ve bûn. Layê biyabanê jî bi destê Êlên Erebe ve bû. Belam desthilaî û hinera Kurd bi ser herdu beşên din ve dihatê bizalbûn.

Bi rastî jî ewan bi tenya ve Eşîrek nebûn. Belam çunge, ewende ligel biyanîyan de têkelîya wan nebû, wan paktîya xwîna xwe dabûn biparastin û hemûyan xwe bi Eşîra Milî ve didan bizanîn, yanjî xwe pêve didan bigirêdan û kombûna wan li dora Serokekî de zor asan bû. Li gora vê Komelê û yekdilê wan çî li nava orduwekê de û çî jî di dema tevlihevîyê de her û her dibû, ku ew bi libatekî kirdar û tirsdar ve bêtîn biderkevtin.

---

sala 1290 k. de hatîye bikurtkirin û ew di sala 1304 k. de li Bombê de hatîye biçapkirin. (M. E.).

³⁰⁶Navê wî Sulêman Paşa bû. mêjûwa Cewdeta Paşayê Turkî bergê 9, R. 226.

³⁰⁷Ev Şûreşên hanê di sala 1204 k.- 1790 z. de hatine vêketin. Ji xwe re li Cewdet Paşa, li Tomara Osmanî bergê 4, R. 377, li Kurtîya mêjûwa bajarê Bexdadê, R. 21 bide bitemaşekirin. (M. E.).

Belam ew her û her pêwistî bi Serokekî kardar bûn, da ku ew wan bide birêxistin û bisermiyandarîkirin. Ev Serokê hanê jî li dawîya sedsalê duwanzdehemînî koçî de hate bipeydabûn û navê wî jî Tîmor Paşa bû.

Ev Paşayê hanê ji malbateke kurdîyî bi nav û deng bû û demekê wî li Istenbolê de pir karmendiyên gewre gewre dabûn bikirin. Li dawî de her çilo bû, ew jiber çavê wî hatin bikevtin. Wî kêsek jî xwe re date bidozandin û ew jî Istenbolê derçû û ew jî bona nava Eşîra Milî hate bivegerandin û ew bi Serokê wê ve hate bikirin³⁰⁸.

Sêr Bokingam dibêje: "Tîmor Paşa her çend Cerde û Peyên Xerabên wê navê hebûn, hemû jî bona layê xwe wî ew dabûn bianîn. Bi vî rengî ve zor hêzeke baş wî date bipêkanîn û ew dane biçekkirin. Çûnge, ew di serûştîya xwe de bi xwe jî ve şarezayî jîyana serhildan û liberrabûnê bû. Ewende pê neçû, ku wî li wan navan de nav û deng date biderxistin. Ji bona nava dilên Walîyên Heleb û Diyarbekrê tîs û lerz wî date bixistin" (Mêzopotamya, r. 293).

Bi taybetî ve rêya Heleb, Diyarbekir û Musilê ew jî bal Tîmor Paşa de hatibû bibirîn. Pêrabûna pêşî jî bona vekirina rê bê encam hate bimayîn.

Di dawîya dawî de Walîyê Bexda Sulêman Paşayê Gewre, yê ku ew di sala 1205 k. de habtibû bidanîn, jî bal Istenbolê de jî bona linavbirina vê rêgirtina Tîmor Paşa ferman pê hate bidan. Ew li sala 1206 k.- 1791 z. de bi orduwekê ve jî bona Musilê hat bigihandin û li wêderê jî de nêzîka sî hezar Suwarekî date bikomkirin û beşê zorî vê orduwa hanê bi Kurd ve dihatin biderkevtin.

---

³⁰⁸Ev lêgerandina hanê jî Çar sedsalên Dawîyî Îraqe de û jî mêjûwa Cewdet Paşa hatiye biwergirtin.

221 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Walîyê Heleb Kose Mustefa Paşa (1), Walîyê Reqa Ozon Ibrahim Paşax(2) û Muteserîfê Meletya Reşwan Zade Omer Paşa (3)³⁰⁹ jî tev bi xwe û hêzên xwe ve di nava vê orduwê de hatin bitevlêkirin.

Sulêman Paşa ruwê xwe ber bi Mêrdînê ve date bivedan. Tîmor Paşa beramberî vê hêza gewre nehate biserkevtin. Ew bi hazar bela ve ji keleha Bok hate biderçûn û wî xwe ber bi layê Heleb ve date biculandin. Li dû wî de Sulêman Paşa Eşîrên Milî bi tundî ve datin biserjêrkirin.

Wî Serdarê Mêrdînê jî date bixistin; jiber ew bi jêrgûmanê ve hate bikevtin. Hevalbendên Tîmor Paşa wî dane bidarvekirin. Sadûn Begê Birayê Tîmor Paşa û Mehmed Begê Amozî jî di nava wan de bûn. Sulêman Paşa li paş de Ibrahim Begê Birayê Tîmor Paşa bi Serokê Eşîra Milî ve date binîşankirin.

Bingehê van hemû ceng û şeran lawazîya serpereştîyê bû. Cîgehekî weku Mêrdînê, yê ku ew li bin çengê Diyarbekir de bû, bi Bexdadê ve hatibû bigirêdan.

Pîsîtiya serpereştîyê, zor û sitem ji sînor der bû. Li bajarê Mêrdînê de bi xwe ve Paşa Gerdanî Enarî bû. Çend caran Xelkê bajêr bi xwe ve beramber bi Şarevanî, bi Polîs û Serdarê serpereştîyê ve şûreş û serhildanî dane bikirin.

Daxwaza hewarê ji Eşîran, qayîş û berberîya di nava wan de, genîbûna serpereştîyê li Musil û Bexdadê de, dujminatîya di navbera Turk, Kolemên-Memalik û Milî de ...h d. krê serpereştîyê û bînedana Xelkê têk û pêk dabûn.

Sulêman Paşa ji bona Bexdê hate bivegerandin. Tîmor Paşa bi ber destên wî ve nehate bikvetin. Li paş sê salan de di 1209 k. - 1794 z. de ew Bexdê hat û wî xwe ji bextê Sulêman Paşa date biavêtin. Sulêman Paşa lê hate biraburandin û li paş beynekê de ew bi Walîyê Reqa ve date bidanîn.

---

³⁰⁹Ev her Sê nav di kokê de nebûn. Min ew ji mêjûwa Cewdet Paş dane biwergirtin. (M. E.).

Belam li wêderê de, çunge, ligel dujminên xweyî kevin de bi qayîş û berberîyê ve hatibû bimijûlkin, pê îş û karê sepeştîyê nehate bikin; jîbervêjî ew ji bona Walîyê Siwasî di Şubana 1218 k.- 1803 z. de hate biveguhastin.

Li dû Ibrahim Beg de serokîtiya Eşîrên Milî bi destê Eyub Beg ve hate bikevtin û ew demeke zor di destê wî de hate bimayîn. Wî bi serbixweyî de dida bikarkirin û dewleta Osmanî jî nedidate binasîn. Li dawî de dewleta Osmanî de leşkerek bi ser ve date binardin û li paş şerekî zor de ew hate bigirtin û ew ji bona Diyarbekrê hate bibirin û li wêderê de di zindanê de hate bimirin. Li duwayî de serokîti ji bona Tîmawî Begê Kurezayê-Nevîyê³¹⁰ Tîmor Paşa hate biveguhastin.

Vê Serokê Kurd li şer û cegên di navbera dewleta Osmanî û Misrê de kêş ji xwe re date bidîtin û yarmetîya Ibrahim Paşa³¹¹ date bikin û wî tanî Mêrdînê jî ji xwe re date bizeftkin.

Belam di pişt re li şerekî de hate kuştin. Li duwayî vî Merovê hanê de û li paş kişandina leşkerê Misrî de dewtela Osmanî dîsan ew nava hanê date bidagûrkin.

Bi hoyê bê Xwedîniyê ve Eşîrên Milî tûşî bê hêzî û perîşaniyê bûn. Eşîrên Tey û Şemerên Ereb ew pir datin bitengavîkin. Dêhat -Gund- û welatên wan dane bizeftkin. Li paş beynekê de Mehmud Begê Kurê Temo-Têmawî Beg date bixwestin, ku ew Eşîra xwe bi serhev ve bide bikomkin û Walîyê Şamê jî yarmetîya wî bi jimareke Serbaz ve date bikin. Wî hêdî hêdî Eşîrên Ereb ji nava erdên Milî dane biderkin. Wî Eşîra xwe bi serhev de date bikomkin û li Wêranşehr³¹² de wî kelehek date bidurûstkin. Li paş de ew tûşî

³¹⁰Diyare, ku Tîmawî û Temo ji Tîmor hatine biwegirtin.

³¹¹Serleşkerê Misrî yê ku wî Şam û Enedol di pêla Bavê xwe Xwe Mohemed Alî Paşa de date vekirin.

³¹²Ew Bajereke di nivê Rêya Ruha Mêrdînê de li Jorî Cezîrê de di welatê Kurd de di Wilayeta Diyarbekrê de tête bikevtin. (M. E.).

223 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

hêrîşa Umer Paşayê Diyarbekrê bû û ew hate bigirtin û ew ji bona zindana Diyarbekrê hate bibirin.

Ibrahim Begê Kurê wî ji bona Misrê pena bû, belam hîç li wêderê de pê nehate bikin. Li duwayî de ew ji Istenbolê çû û bi yarmetîya Xudeywî Ismaîl Paşa ve lêbuhurandina Bavê xwe ji Sultan Ebdul-Ezîz date biwergirtin û ew hate bivegerandin. Wî Bavê xwe ji zindana Diyarbekrê date birizgarkirin.

Belam demek pê neçû, Mahmud Beg hate mirin. Lêbelê wî di destpêkirina Selteneta Ebdul-Hemîdê duwem de ji bona Kurê xwe Ibrahim Paşa mîmeşînîyeke pir xurt li şûn xwe de jê re dabû bihiştin.

Li sala 1223 k.- 1808 z. de Serek Wezîr Gurcî Mohemed Reşîd Paşa bi orduwekê ve ji bona misogerkirina aramîyê tanî dora Musilê hate bigihandin û wî li welatê Badînanê de hinek şer dane bikin. Wî Amêdî û kelehên din dane bizeftkirin û wî zor li Mîrên Kurd de dane bikuştin û zor li wan jî de wî dane bisingokirin. Her bi tenha ve Mîrê Erzen Derwêş Beg bi alîkarîya serjênîya xwe ve jê re li şerî wî de hate birizgarkirin. (Mêjûwa Musilê).

Di vê pêlê de serpereştîya Kurdistanê zor perîşan bû. Xelk bi xwe ve bi mal û canên ve her û her li jêr tirs û nemanê de bûn. Çavên Mîr û Karmendan her û her li dû rûtandina Xelkê de bûn. Walî û Muteserîfên dirawsên hev ji kînên hev malên Xelkê didan bitalandikirin.

Parêzvanê Wanê Mohemed Derwêş Paşa ligel Muteserîfê Muşê Selim Paşa de berber û dujminê hebûn. Wî li sala 1233 k.- 1818 z. de Eşîra Sepkî lê dane bihandan û hin ji Eşîrên din jî ligel wan de dane birêkxistin û hin ji melbendên Muşê pê datin bitalankirin. Selim Paşa jî beramber bi vê yekek bi navê Çeplaq Şêx ligel hinek ji hêza Kurd de ji bona ser Ad El-Cewaz date binardin û ew alîyên hanê wî ser bi ser dane bitalankirin. Bi vî rengê hanê ve van Paşayên şûm ji bona wêrankirina welatê bi hev re didatin biberberîkirin û biqayîşkişandin. (Mêjûwa Cewdet, bergê 11, R. 20)³¹³.

---

³¹³Diyare, ku evaya di çapa nuh de ye. Di çapa kevin de ew bergê 11, R. 64 de ye.

Vî Derwêş Paşa bi xwe jî ve dewleta Osmanî ji dil nedida binaskirin. Car caran jî ji bona kara xwe wî hêrişî ser welat û dirawsên xwe didate bikirin. Wî dewleta xwe û dewleta Îranê tûşî derdên siyasî didate bikirin.

Li dawî de wî pûlên taybetî bi navê xwe ve li bajarê Wanê de date bilêdan. Li ser van kar û barên hanê de ew jî bona Qîr Şêher hate biveguhastin. Ew jî bona cihê xwe neçû û wî serê xwe date bihildan û Cîgirê nişankirî li şûna xwe de Yemni Paşa date bikuştin.

li dawî de Serleşker Haviz Elî Paşa bi hêzeke zor ve bi ser Wanê ve hate bidakevtin û ew date bigirtin û Derwêş Paşayê Serhildayî jî date bigirtin û ew date bidarvekirin.

Liberabûna Xelkê Diyarbekrê jî li ber Behram Paşa jî de di vê pêlê de bû. Behram Paşayê Walî neçarbû, ku ew hewarê ji Serokê Eşîra Milî Eyub Beg³¹⁴ bide bixwestin. Herwehaji jî Edena û Sîwasê jî hin yarmetî jê re hate bikirin û wî bi wan ve liberrabûn pê date biserkutkirin.

Li sala 1236 k.- 1821 z. de sînorê Rojhilatîyî Osmanî bi hoyê hêrişên Eşîr û Çetên Îranî ve bi ber tîrs û lîzê ve hatibû bikevtin. Rêya Bayzîdê - Erzeromê hatibû bibirandin.

Li layekûtir de 500 malên Eşîra Heyderanlî ji Îranê ji bona dora Muşê hatibûn bibarkirin³¹⁵. Dewleta Îranê bi xurtî ve daxwaza wan didate bikirin.

Ev Nûçeyên Rûdanên sala 1234 k.- 1819 z. ne. (M. E.).

³¹⁴Ji xwe re li mêjûwa Cewdet de bergê 11, R. 83 çapa kevin bide temaşekirin. (M. E.).

³¹⁵Di mêjûwa Cewdet de bergê 12, R. 4 de hatiye: ku ev Eşîra Kurdîyî hanê di koka xwe de Tîrek ji Tîrên Şikakîyî dorhêla Miya Farqînê di Wilayeta Diyarbekrê de bû. Wê jî wir jî bona Muşê û Melazêgurd date bibarkirin. Ew di Havînan de jî bona ser sînorên diçû.

225 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ev zînetan hanê bi hoyê pevçûneke siyasî ve di navbera herdu dewletan de bû. Bi xwe jî ve di vê pêlê hanê de zînetan navxweyî Îranê jî pir têk û pêk çûbû.

Mohemed Elî Mîrza Serdarê Kermaşah û Ebas Mîrza Serdarê Ezîrbêcanê her wan serbixwe didatin bireftardikirin. Wan jî bona hêrîşê bi ser welatên sînoren Osmanî ve her mehne didatin bigirtin.

Rewş û tevgerên Mîrên Baban jî bona Mohemed Elî Mîrza her û her bi hoyên destdirêjyê ve dihatin biderkevtin. Rewşa Cîgerê Şah Ebas Mîrza derbarê Turkiyê de xerabtir bû. Wî hîç guh bi tu peyman û hajbûnan ve ne dida bikin.

Ji bona nimûne em dibînin, Ku hêzeke Îranî jî nişkê ve li sînore Wanê de tête biperandin û ew keleheke weku keleha Carê Osmanî dorê lê dide bigirtin³¹⁶. Li layekî tirî de qolek jî Çetên Îranî tanî Muşê hate bigihandin û ew ligel Selim Paşa Muteserîfê wê de şerekî dûr û dirêj dane bikin. (Mêjûwa Cewdet, bergê 11)³¹⁷.

Ebas Mîrza jî kêsa mijilbûna dewleta Osmanî ligel Yunanî de sût date biwergirtin û wî jî nişkê ve di 12 Zul-Huce sala 1236 k.- 1821 z. de xwe li sînore de date bixistin û wî Topraq Qel-e û Beyazîdê date bizeftkin.

Qolekî tirî orduwa Îranê bi dû Eşîra Heyderanî³¹⁸ ve ruwê xwe jî bona Diyabekrê date bivedan û wê Bedlîs date bizeftkin û welatê wê date biwêrankirin û zor jî Xelkên wê dane bidilkin. Muteserîfê Muşî jî Selim Paşa jî wan re serjêr bû. Qolekî tirî ruwê xwe ber bi Ercîşê ve date bivedan û ew jî date bizeftkin.

---

³¹⁶Ew 12 Demjîmaran li Jêri Wanê de li melbenda Hekarê de tête bikevtin.

³¹⁷Di Dana li Istenbolê de çapkirî de ev Rûdanên sala 1301 k. de di bergê 12, R. 1-12 têtin biditin. (M. E.).

³¹⁸Insiklopêdiya musulmantîyê dibêje: Ev Rûdanên hanê bi hoyê hera û şerên Eşîrên Xedranlo û Sipîkan hatine rûdan.

Ji aliyê Îraqê ve Şehzade Mohemed Elî Mîrza jî ruwê xwe ber bi Bexda ve date bivekirin û ew tanî Şehrebanê hate bigihaştin, Belam Dawud Paşayê Walî bi şarezayî û dûrbînîya xwe ve xwe jî zîyanan date bidûrkin.

Di dawî de zivistan bi ser ve hate û orduwa Ecem ji bona Îranê hate bivegerandin. Sala duwayî jî Ebas Mîrza dîsan date bihêrîşkirin û orduwa Celal Paşa, ya ku ew ji bona sitendina Topraq Qel-e hatibû birêkirin, hate bişikandin. Li dawîya Nexweşîya Reş de orduwa Îranê xwe ber û paš ve date bivegerandin. (Mêjûwa Cewdet).

Bi kurtî ve sala duwayî li Erzeromê de dîsan aşîfî hate bikirin û li ser sînorê Sultan Murad de biryar hate bidan³¹⁹. Belam dewleta Îranê herema Zehawê neda biçolkin û pîrsa destdirêjîya Sulêmanîyê jî her wisa hate bimayîn.

Li sala 1246 k.- 1847 z. de dîsan di navbera dewleta Osmanî û Îranê de şer hate bihelgirsandin. Belam li ser navcîtiya dewleta Ingilîz û Rusya de herdu layan dest ji şer datin bihelgirtin û li Erzeromê de peymaneke taze wan datin bigirêdan. Li gora vê peymanê de welatê Zehawê bi du beş bû, beşek jê ligel liwaya Sulêmanîyê de ji bona dewleta Osmanî ve hate bihiştin.

Di navbera salên 1264 k.- 1848 z.- 1268 k.- 1852 z. de Encûmenek ji Wênerên Çar Dewletan ji bona nîşankirina sînor hate bipêkhatin.

Belam jiber serhişkîya Wênerê Turk Derwêş Paşa biryarîya dawî li ser de nehate bidan. Çunge, Derwêş Paşa nek her melbenda Qotor belkî daxwaza hemû welatê Jêrî gola Urmîyê didate bikirin.

³¹⁹Ango di sala 1238 k.- 1822 z. de. Mêjûwa Cewdet, bergê 12, R. 88.

227 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di navbera rûdanên sedsalê nozdehemîn de -her weku Mêcer Son dibêjê, (Gerek Veşartî li Mêzopotamya û Kurdistanê de, r. 37)- Von Minoriskî jî piştê lê dide bigirtin, hinek li mîmeşînîyên Kurd çend caran bi hestekî milî ve û bi hêvîya serxwebûnê ve bi serhiladan û şûreşan ve hatine birabûn. Kurtîya van serhildan û şûreşan weku li xwar de li ser de tête biaxivtin, wisaye:

Piranîya van serhildan û şûreşan ji bal Mîrên Baban de hatine bikin.

Bekir Beg Kurê Sulêman Baban li sala 1228 k.- 1716 z. de beramber bi dewleta Osmanî ve hate bihelsandin, Belam ew bi ser ve ne hate bikevtin û ew hate bikuştin.

Sulêman Paşayê Xalid Paşa jî li duwayî mirina Ebu Leylayê Walîyê Bexdadê de bi leşkerekî baş ve ruwê xwe ber bi Bexdê de date bivekirin û li nêzîka Kefrî de şerekî qurs û giran date bikin, belam biserbikevtin ji bona wî nehat. Wî tanî dawîya jîna xwe jî bi xwe ve serdarêyeke serbixwe didate bikin.

Daxwazên Osman Paşayê Mehmud Paşa

Her çend jî ew nehatin bicîhatin, belam ew zor gewrebûn. Wî ligel Mustefa Axayê Muteselimê Besra û Şêx Suweynî de peymanek dabû bigirêdan, remana wan zeftkirina welatê Bexdadê û Besra bû. Belam Sulêman Paşayê Walîyê Bexdê pê zanî û wî ew li wan de di sala 1203 k.- 1789 z. date bitêkdan.

Daxwazên Eb-Dul Rehman Paşayê Baban

Ev Mîrê Hanê Kurê Mehmud Paşayê Bebe=Baban bû. Li sala 1201 k.- 1788 z. de ew bi Serdarê welatê Baban ve hate bikin. Ew zor huşyar, aza û zana bû. Şeş carî wî Femandarîya mîmeşînîyê dayite bikin. Li dû hev de û bê birîn wî kêr û zorî bîst û çar salan Serdarî dayite bikin.

Ji bona pêkanîna dewleteke gewre û serbixwe wîna bi xwe ve zor hewl date bikin û wî çend caran jî beramberî dewleta Osmanî

serêxwe dayite bihildan. Du caran jî li Derbendê Bazîyan de wî şer ligel orduwê Bexdê de dayite bikin. Di herdu şeran de jî ber kêra Biryê xwe, yê ku ew ligel Walî de yekbû, nehate biserkevtin. Cara sêyem li zemanê Ebdul-Lah Paşayê Walîyê Bexdadê de dîsan wî ruwê xwe ber bi Bexdê de date bivedan. Li nêzîka Kefrî de wî ligel orduwa Bexdê de şerekî qurs date bikin û ewende nemabû, ku ew orduwa Bexdê bide bişikenandin. Belam bextê cengê jê re yarî nekir û li encam de ew hate bişikestîn.

Kîn û berberîya Bira û Xizmên wî nebûna, zor dibû, ku ew li ser Bexdê de bihate biserkevtin û wî dewleteke gewre li Îraqê de bida bidamezirandin. (Ji bona dirêjbûnan jî xwe re temaşeyî Mêjûwa Sulêmanîyê bidin bikin).

Daxwaza Mohemed Paşayê Rewanduzê

Daxwazeke tîr di binê dilê Mohemed Paşayê Rewanduz de di hate bidîtin. Ev mîmeşînîya haneyî biçûk li sala 1225 k.- 1810 z. de û li paš Oxoz Beg de ew bi destên Mustefa Beg ve hate bikevtin.

Ev Mîrê hanê bi pîrîtiya xwe ve jî bal Serdarên Baban de zor hate bitengavkirin. Kurekî wî bi navê Mohemed Beg ve, yanjî Mîr Mohemed ve dewleta wî jî destê wî date bisitandin û Bavê wî li sala 1241 k.- 1826 z. de hate mirin.

Mîr Mohemed bi Mîrê Gewre ve bi nav û deng bû. Bi rastî ve ew Mîrekî zor aza, tund û bi kar bû. Pesnên bilindî serdarîtiyê tede cihê gûmanê nebûn.

Di pêşîya pêşî de wî dirawseyên xweyî biçûk weku Şîrwan û Biradostê jî bona jêr serdarîya xwe ve dane bixistin.

Di sala 1246 k.- 1830 z. de wî serxwebûna xwe date bidazanîn. Sorçî û Xoşnav jî bi jêr serdarîya ve dane bixistin. Serdarê Babanîyî Herîrê date biderkirin û bajarê wî jî date bidagîrkin. Li dawî de wî Leşker bi ser Hewlêrê de date bidadan û li dawîya dorlêgirtina wê de

229 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

ew jî date bigirtin. Di pişt re ew ji bona ser Koprî-Alton Koprî çû û wî ew jî date bizeftkirin.

Wî îş û karên serpereştîya van bajaran date birêkûpêkxistin û wî Peyayên xwe li ser wan date bidanîn. Li dawî de wî Koye û Ranyê jî ji dewleta Baban date bisitendin. Bi vî rengî ve wî sînorê dewleta xwe bi Zeyê Kuye ve date bigehandin.

Walîyê Bexdadê Elî Rida Paşa beramber bi hêz û xurtîya Mîr Mohemed netuwanî hîç bide bikin. Bi neçarî ve wî îşê wî bi şîrînî ve date bibirîn û wî dewleta Mîr Mohemed jî bi Mîrîtî ve date binasîn û mîşana Paşefiyê jî pê date bidan.

Mohemed Paşa di sala 1247 k.- 1831 z. de bi ser Yezîdîyên Rohilatî Musilê ve çû. Hoyê vê çûna hanê jî eve bû, Ku Mîrê Yezîdî Elî Axa Baltî bi bêbextî ve dabû bikuştin. Ev Elî Axa Gewreyê Eşîra Elqoşê bû, Birazyê wî, yê ku ew bi navê Mela Yehya bû, li Mizurê de bi zanistî û qenciya xwe ve bi nav û deng bû. Li dawîya kuştina Mamê xwe de wî li layê Mohemed Paşe de date bigilîkirin û jê dawxwaza mafe sitendinê date bikin. Mîrê Rewanduzê bi leşkerekî gewre ve hate dakevtin û ew li Zeyê Badînan-Zabê Gewre de têperî û wî hêrîş bi ser Yezîdîyan ve date bibirin. Wî kuştarekî zorî lê kirin. Ewên ku qotar bûn, wan xwe ji bona nava çîyanên Cûdî, Tor Abdîn û Şingalê dane bikişandin. Hinekan ji wan jî xwe ji bona nava şax û daristanan datin biavêtin û beşek jî ji wan ji bona Musilê çûn, Belam Serdarê Musilê li tîrsa leşkerê Rewanduz de pir dabû bibirîn.

Jibervêjî Yezêdî nema dikîbûn jê der bihate biderçûn. Leşkerê Mohemed Paşa bi ser wan ve hate bigihîştin, li Girê Qopo Neceq de çardonîya wan date bigirtin. Li dawîya çend rojan de ew bi ser wan de hate bizalbûn û ew tev de dane bikuştin.

Mihemed Paşa sala duwayî ruwê xwe ber bi Cezîra Ibin Uner ve date bivekirin û wî ew nave hanê date bitalankirin û ew ji wê derê bi ser keleha Ezex-Erox ve çû, li duwayî şerekî qurs de ligel Xelkên wê de ew ji bona dora Musilê û ser Yezîdîyan ve hate bivegerandin. Wî li wê navê de kuştarekî zor date bikin. Serdarê Misulê li ber bê leşkerî

û bê hêzbûna xwe de xurtbûn û sawa Mohemed Paşa lerz û tirs pê hatibûn bikevtin.

Mohemed Paşa sala duwayî ruwê xwe ber bi Akrê ve date bivedan. Li dawîya dorlêgirtineke kurt de wî ew date bizeftkirin û Ismaîl Paşayê Serdarê wê hate bibazdan. Li Paş de ew ji bona ser Zîbarê ve çû, ya ku ew bi destên Mîrê Amêdiyê Seîd Paşa de bû. Mohemed Paşa li paş şerekî dirêj û gewre de Seîd Paşa date bişikandin û ew ji welatê wî date biderkirin û wî Musa Paşa³²⁰ bi Serdarê Amêdiyê ve date danîn. Ev Musa Paşayê hanê ji Malbata Mîrên Badînan bû û zor kîna wî li Seîd Paşa de dihate biderkevtin. Ew bi xwe jî ve li nik Mohemed Paşa de pena bû.

Mohemed Paşa li paş îşê Amêdiyê û Dihok de Zaxo jî date bigirtin û wî Karmendên xwe li ser de date bidanîn.

Li hemû welatê Badînan de aramî û serdanîneke wetov hatibû bipey dakirin, ku ew hêjî kesekî nedabû bibihistin. Ji tîrsa Mîr Mohemed Paşa kesekî newêrîbû xirbiyekê bide bikirin.

Ev Mîrê Gewreyî hanê zor dîndar bû û hîç karekî giring bi bê Fetwa û wergirtina bîr û bawerîya Ulema ne didate bikirin. Qanûna wî Qurana Gewreyî Bilind û Şerîeta Şerîf bû.

Weku Mêcer Longrik dibêje: rêk û pêkxistin, asayîş û aramîya welatê Mohemed Paşa bê nimûne bû û ew bi carekê ve bi bêvajîya welatên dirawsên xwe ve dihate biderkevtin. Weku Bexdê û dirawsên wîyî tir ji aanûn û ayîne bi bê pişk û par ve dihatin biderkevtin.

Li duwayî Zaxo de dîsan wî ruwê xwe ber bi Cezîrê û Hesên Kêfê de date bivekirin. Wî Cezîr û Bedîrxanî ber bi tîrs û lerzê ve datin bixistin. Mêrdîn û Nisêbîn jî wî datin bitengavkirin.

---

³²⁰Four centuries of Modern Iraq S. H. Longrig, Oxford 1925, R. 286 dibêje: ku Mohemed Paşa Birayê xwe Resul Beg bi ser Imadîyê de bi Serdar date bidanîn. Mêjûwa Musilê dibêje, ku Musa Paşa bi Serdarî hatibû bidanîn. Rastî Musa Paşa bû; jiber Resul Beg cara duwem bi Serdarî jî Imadîyê hatine bidanîn.

231 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li paš vergerandina wîna Xelkê Amêdiyê Musa Paşa dane biderkirin û wan dîsan Mohemed Seîd li cihê wî de dane bidanîn.

Ev xebera hanê bi Mohemed Paşa ve hate bigihaştin û wî ser li nû de bi leşkerkî pir ve ruwê xwe ber bi dora Musilê ve date bivedan.

Bi Xelkê vî bajarî ve tirs û lerz hate bipêkevîtin. Belam Mohemed Paşa hêrîşî bajêr neda bikin, Wî ruwê xwe ber bi Amêdiyê ve date bivekirin. Wî sê mehan dora wê date bigirtin û di dawî de bajar hate biberdestkirin û Seîd Paşa xwe berdestî Mohemed Paşayê Kore date bikin. Mohemed Paşayê Kor kîna xwe di serê Xelkê bajêre de date biderxistin û zor lê datin bikuştin. Li paš de Resul Begê Birayê xwe bi Serdar ve li ser wan de date bidanîn û Amêdiyê jî bi Rewanduzê ve date bigirêdan.

Di vê bîne de Muteserîfê Musilê Mohemed Paşa li nebûna Mîrê Kor li Rewanduzê de sûd date biwergirtin û wî xwest, ku ew navîniya wî jî xwe re bide bigirtin. Bi rastî jî ve Cîgerê Mîrê Kor Reşîd Beg xwe jî bona ser çiya date bikişandin, belam leşkerê Musilê jî hate bivegerandin.

Di vê demê de dewleta Osmanî Serek Wezîrê pêşî û Walîyê Sîwasê Mustefa Reşîd Paşa³²¹ jî bona bi bêdenkirina wan navan ve kar pê hate bisipartin û jî bona Walîyê Bexdê û Musilî jî ferman bi yarmetîya wan ve jî bona wî hate bidan. Mustefa Reşîd Paşa jî bona komkirina leşker date bisetpêkirin. Mohemed Paşayê Kor jî xwe jî bona navîniya xwe date bikişandin û çavdêriya zînetê ddate bikin.

Leşkerê Mustefa Reşîd Paşa bi ser Cezîrê û Zaxo re jî bona Musilê hate bigihatîn û li wê derê de ligel leşkerê Înce Bayraqdar de ruwê

---

³²¹Ew Reşîd Mohemed Paşayê Gorcî ye, yê ku ew Serleşkerê Turkîyî Rohîlat bû. Wî Rêberîya sipahê Turkî di şerê Qoya de ligel sipahê Misrî de di bin Rêberîya Ibrahim Paşa de di sala 1248 k.- 1832 z. de dikir. Ew di Wî şerî de hate girtin. Di paš de ew hate biberdan. Ew li bajarê Diyarbekrê de di sala 1252 k.- 1836 z. de mir. Mirina wî berî şerê Nesîb bû, yê ku ew di sala 1255 k.- 1839 z. de di nava sipahê Turkî û Misrî de rûda. (M. E.).

xwe wan ber bi Rewanduzê ve dane bivedan. Leşkerê Bexdadê jî bi wan ve hate bigihiştin û li dešta Herîrê de wan ew ligel xwe de dane bihilgirtin. Kor Mohemed Paşa geliyê Elî Beg dabû bigirtin û bi pê ve têperîn li vî Derbendî de sext bû û ew ne dihate bikin.

Mustefa Reşîd Paşa Kaxezek ji bona Mohemed Paşa date binivîsandin û gelek giraw bi namûs û şerefa xwe pê date bidan, heger ku ew xwe bavêjê dê ew li wî de bête bibuhurandin û ew dê ji bona cigehê wî bête binardin. Ev sozên hanê wî pê datin bidan³²².

Li ser vê Mohemed Paşa nexwest, ku xwîn di navbera wan de bête birjandin û li ser soz û peymanên Mustefa Reşîd de Mohemed Paşa ji bona nava orduwê wî xwe date biberdestkirin.

Bi rastî jî ve Reşîd Paşa ew ji bona Istenbolê date binardin û wî li wê derê de jêre lêbuhurandin date bisitend û alîkarîya wî date bikin, ku ew ji bona Rewanduzê bête bivegerandin, belam di wê demê de Mustefa Reşîd Paşa hate bimirin.

Elî Rida Paşayê Walîyê Bexdadê, yê ku ew Berberê Reşîd Paşa û dujminê Mohemed Paşa bû, dest bi nivîsandinê ve ji bona Istenbolê date bikin, heger ku Mohemed Paşa ji bona Rewanduzê bête binardin, êtir serdarî dujwar dibe û aramî jî li vê hêlê de nayête bimisogerkirin.

Li ser vêna de Istenbolê dest bi cî ve Teterek ligel fermana kuştina wî bi dû wî ve date binardin û ew bi destê Walîyê Sîwasê ve

³²²Di Goyeke din de tête gotin, ku Roja Înê Peyvdarê Mizgefta Rewanduz, yê ku ew yekekî jî Zanistîvanan bû, di Peyva xweyî Înî de li ser bê Destûrbûna şer ligel orduwa Xelife de kir. Vê peyva hanê Leşkerê Mohemed Paşa sarkir. Mohemed Paşa li dawîya vê de çû û wî xwe berdestkir. Xurtbûna Ayîna wî nehişt, ku ew bide şerkirin.

Li Nameyeke destnivîsî de ji bîrwerîyên Esed Efendî Xêlanî Hecî Umer Efendî Zade hatiye biveguhastin, ew dibêje: ku Bavpîrê vê Malbatê Xetî Efendî bû. Ew li nik Mohemed Paşa de zor hêja bû wî şîret lêkir, ku ew here û xwe bide berdestkirin. Ew bi xwe jî ligel wî de di Demjimara Şeşê Êvarê de ji bona nik Serok Wezîr Reşîd Paşa çûn.

233 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Mohemed Paşa Nazil hate bigihaştin. Walîyê Sîwasê darvekirina Mohemed Paşa date bicîanîn³²³.

Li dawîya Mohemed Paşayê de welatê wî bere bere bi destên Turk ve hate bikevtin û mîrîşînîya Rewanduzê bi carekê ve hate bilinavçûn.

Bi vî rengî ve tavaya Selteneta Mîrê Kor, ya ku wê di dema çar salan de ji sînorê Îranê ve tanî Sincarê û Hesên Kêfê ve ronahî dida bikirin, hêdî hêdî hate bitemirandin.

Zor renga, Ku heger vî Mîrê gemas û mêrxas ewende guh bi qanûn û yasayê ve didate vîdan, heger wî jî wehaji ewende guh bi siyasetê jî ve bida bidan, dê ew bi daxwazên xwe ve bihata bigihaştin û dê wî jî bi serdeji ve dewleteke bi hêz, hiner û serbixwe ve bida bidamezirandin.

Pêrabûna Ismail Paşayê Badinan

Ev Ismaîl Paşa ye, li paš Resul Begê Birayê Mohemed Paşa de Amêdîyê bi jêr serdarîya xwe ve date bixist û gund û welatên nêzik jî date bidagîrîkirin û bi serbixweyî ve wî dest bi serdarîyê ve date bikirin. Li paš beynekê de li sala 1251 k.- 1835 z. de Ostandarê Musilê Înce Bayraqdar Mohemed Paşa leşker bi ser de date biraserkirin û wî li dawîya dorlêgirtineke dirêj de Amêdîyê date bizêftkirin, lêbelê Ismaîl Paşa bi xwe û hêza xwe ve hate biderçûn û wî xwe bi keleha Nîrwa ve hate bigihandin, ya ku ew li Jorî Rojhilatê Amêdîyê de tete bikevtin.

---

³²³ li gora Goyeke din de, ku Mohemed Paşa li Gemeyê suwar bûye û ew hatîye Terabzûn û ew li wêderê de hatîye girtin û hate kutşin. (Di Tomara Osmanî de hatîye nivsaîndin, ku ew di sala 1252 k. de ji cihê wi ew hatîye daxistin û ew di wê salê de mirîye. M. E.).

Ostandarê Musilê li dawîya cîbicîkirina îş karê Amêdîyê de hate bivegerandin û wî di rêya xwe de li gundê Ker Mohemed Ereb de Serok û Axayên Şêxanê dane bikomkirin û hemû dane bikuştin.

Li paš peynekê de Ismaîl Paşa leşkerekî baş date bipêkanîn û wî ruwê xwe ber bi Musilê ve date bivedan û wî kaxezek ji bona Mohemed Paşa date binivîsandin û têde wî dawxaza vegerandina Amêdîyê date bikirin. Ostandar guh pêt pê neda bikirin. Li paš de Ismaîl Paşa ruwê xwe ber bi Cezîrê ve date bivedan û demekê ew li wê derê de hate bimayîn û dan û sitendin ligel Serokên Amêdîyê de date bikirin. Ew ligel wan de hate birêkevtin û li sala 1258 k.- 1842 z. de ji bona nava Amêdîyê ve hate biçûyîn.

Gava ev xebera hanê bi Ostandarê Musilê ve hate bigihaştin, dest û bir wî leşkerek date bikomkirin û wî ruwê xwe ber bi Amêdîyê ve date bivekirin. Îsmâil Paşa jî bi leşkerekî ve li nêzîka gundê Eyn Tusa de pêrkî wî hate bikirin. Du leşker berengarî yekbûn. Li paš şerekî zor de leşkerê Amêdîyê -rengê bi fêl ve- jihev hate bikevtin û ew bela wela bû. Li dawîya vegerandina orduawa Musilê de wê destbirkirin û li rêya çiya de wan ruwê xwe ber bi Musilê ve dane bivedan. Gundê Elqoşê, yê ku ew li rêya wan de bû, wan date bitalankirin û hin kuştin û kuştarî jî date birûdan. Li dawî de Ismaîl Paşa ji bona Amêdîyê hate bivegerandin.

Li dawîya berdestbûna Mohemed Paşayê Rewanduzê de orduwa Mustefa Reşîd Paşa bi ser Amêdîyê ve çû û li paš demekê de keleh hate biberdestkirin û Ismaîl Paşa hate bigirtin û ew ji bona Bexdê hate binardin û ew li wê derê de hate bizindanîkirin. Dewra vî Mîrê Badînanî jî bi ser ve çû.

Dewleta Osmanî ev pêrabûnên hanê yek li dû yan din de date bivemirandin. Gerek bû, ku van Mîrên hanê xwe bidana biyekkirin û bi hevpeymanî û biratî ve liberxwedaneke hevbeşî bidana bidurustkirin!

Li dawîya kevtina Amêdîyê de Akrê û Dihok jî hatin bizetfikirin û Serdarên Şûngirên van welatan yek li dû yê din de li Bexda û Musilê de bi zor ve hatin bidanîn.

235 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li hemû welatê Badînan û Soran de serpereştîya Turk hate bicîgîrîkirin. Li vê navê de bes û bi tenha ve mîmeşîniya Banan hatibû bimayîn û wê jî bi hoyê berberî û pevçûnên di navbera Begzadên Baban de ruwê xwe ber bi nemanê ve date bivedan.

Ehmed Paşayê Baban

Derbarê tevgera wî de agehdaîyên baş bi destên me ve nehatine bikevtin. Belam Mêcer Son her ewende dibêjê: Ku Ehmed Paşa xwest, ku ew beramber bi Turk ve şûreşkê bide bilidarxistin.

Bi vê remana hanê ve wî pêkvexistina leşkerekî bi rêk û pêk ve date bilidarxist û ew li ser rêzanên taze de date bidanîn û ew date bihîn û biperwerdekirin.

Jimara vî leşkerê hanê çar tabur bûn û her taburek jî bi hêza topdarên xwe ve hezar Şervan bûn. Li paš de wî ruwê xwe li paşetîya Bexdadê de date biwergîrîkirin û ew bi ser Koye de çû. Belam ew di vê de nehate biserkevtin.

Li bûyînen rûdanan de weha tête biderkevtin, ku nehiştina biserketina wîna Mehmed Paşayê Mamê wî bû, yê ku ew ligel orduwê Ecem de bi ser Sulêmanyê ve hate dakevtin û wî ew date bizeftîkirin û Ebdel-Lah Paşa Birayê wî jî ligel Walîyê Bexdê Necîb Paşa de biyekbûn.

Tevgera Mîr Bedîrxan Beg¹

Ev Mîrê hanê di sala 1127 k.- 1812 z. de bi Mîrê Cezîrê û Botan ve hate bikirin. Hêştta temenê wî heştdeh salî bû.

Li layekî de wî dayite bixwestin, ku ew li ber fer û fêlên Turk de li nava mîmeşîniya xwe de berbestîyê bide bikirin, li layekî jî de wî dayite bixwestin, ku ew kar û xebatê bide bikirin, da ku ew hemû welatên Kurd ji destên Turk bide birizgarîkirin û peydakirina yekîyê û biratîyê di nava Mîr û Serokên Kurdan de bide bikirin.

Bi rastî ji ve Mîr û Eşîrên welatê Wanê, Hekarê, Xêzanê û Muşê ligel hin ji Sêxên bi nav û bang ve di vî warê hanê de ligel de hatibûn birêbikevtin.

Mîr Bedirxan dest bi karbûna xwe ve date bikirin. Wî karxaneyeke tiving û barûdê li Cezîrê de date bidurustkirin. Wî hêjibêtir kar û xebat date bikirin, ku ew hin îşê baştir ji bide bikirin.

Di gava ku ew di van karbûnan de bû, Aşûrêyên Botan li dana Pêşên Mîrî de destên xwe girtin. Mîr Bedirxan Deh hezar kesek ji bona ser wan date binardin û ew datin bisertewandin³²⁴.

Van pêrabûnê Mîr bi dilê dewleta Osmanî ve tirs û lerz date bixistin. Wê hin ji Karmendên xwe ji bona layê Mîr de date binardin. Soz û peyman wan pê dan bidan, heger ku ew çavên xwe ji yekeftiya Kurdan bide biawîrandin.

Lêbelê îş di vê zîmeta hanê de nema dihate bidîtin. Sertewandina Aşûriyan ji bona dewletên Ewropî bi hoyekî baş ve hate biderkevtin, da ku ew siyaseta destdirêjîyê û tengavkirina dewleta Osmanî bidin bikirin.

Dergehê Bilind ji vê sûd date biwergirtin. Wê xwest, ku ew li Mîr Bedirxan de lêdaneke xurt bide bixistin. Wê feraman bi Muşîrê Enedolê Hafiz Paşa³²⁵ ve date bikirin, ku ew xwe ji bona Mîr bide bilikarxistin û ew kar bide bikirin, da ku ew Mîr ji bona Istenbolê bde bianîn. Hafiz Paşa Karmendekî bi taybetî ve ji bona layê Mîr date binardin, belam ev pêrabûna hanê nehate biserkevtin.

³²⁴Mêcer Son di vî warî de dibêje: ku ev tevgera han li ser dilbijandin û navtêdana Turkan de ji bona Aşûriyan ev tolwergirtin û nabûdkirina hanê ji bal Mîr de hate kirin. Rabûn û Rûniştina Miletê Kurd ligel Filan her û her pir baş bû Ew ligel wan de bi rêk û pêk bûn. (Gereke bi Veşartî li Kurdista û Mizopotanya de, R. 156.

³²⁵Ew Hafiz Paşayê Çerkesîyê Serleşkerê sipahê Turkî di şerê Nesibê de bû. Ev şerê hanêyî bi nav û bang di Rebîê duwem de di sala 1255 k.- Yono sala 1839 z. de di navbera sipahê Turkî û sipahê Misrî de di bin Rêberîya Ibrahim Paşa de Waliyê Misrîyî di pişt re hatîye rûdan. (M. E.).

237 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li dawîya vêna de dewleta Osmanî leşkerek ji bona ser Mîr date birêkirin, Belam ev leşkerê hanê hate bişikestîn. Bedirxan Beg êtir du dilî neda bikirin û wî serxwebûna xwe date bidazanîn³²⁶.

Wî di sala 1258 k.- 1842 z. bi navê xwe ve Pûl datin bilêdan. Bazinê serdarî û desthilatîya xwe tanî ser sînorê Wanê, Sablaxê, Rewanduzê û Musilê date bibirin. Wî keleha Sincarê, Sêrtê, Wêranşêherê û Siwêrekê date bidagîrkirin û desthilatîya xwe wî tanî keleha Diyarbekirê date bibirin. Li dawîya serkutkirina liberrabûna dorhêla Musilê de wî Şîno û Ormiyê jî date bidagîrkirin.

Dewleta Osmanî di navbera van bûyînan de leşkerekî zorî date bikomkirin û li jêrî fermandarîya Osman Paşa de ji bona ser Mîr Bedirxan date binardin û li Ormiyê-Wirmiyê de herdu leşker bi berengarî yekbûn.

Di gava tengav de Mîr Ize El-dînê xizmê Mîr Bedirxan, yê ku ew Komandarê destê çepêyî leşkerê Kurd bû, date bibêbextûkirin û ew bi dam û destgehê xwe ve ji bona layê orduwa Turk ve çû û wî bi yarmetîya leşkerê Turk ve navîniya mîrmeşîniyê Cezîrê date bidagîrkirin.

Mîr Bedirxan gava ku wî weha date bizanîn, hin ji orduwa xwe beramber bi Osman Paşa ve date bicîhîştin û wî xwe ligel leşkerekî de ruwê xwe ber bi Cezîrê ve date bivedan.

Li dawîya ceng û şerkî zor de wî navîniya mîrmeşîniya xwe ji Turk û Ize El-Dîn Şêr date bisitendin.

Bi kurtî ve bêbextîya Ize El-Dîn Şêr di encam de bi hoyê şikestina orduwa Mîr ve beramber bi Osman Paşa ve hate biderkevtin. Vê zînetê hanê Mîr Bedirxan date bineçarkirin, ku ew Cezîrê bide bicîhîştin û ew xwe bi keleha Arox ve bide bigihandin.

---

³²⁶Li gora Çar Şedsalên dawîyî Îraqê de Dazanîna Serxwebûna Mîr Bedirxan di sala 1263 k.- 1847 z. de bû. Ger ku evaya rast be, renga, ku mêjûwa rûniştina vî Mîr li ser Textê Mîrmeşîniyê de di sala 1227 k.- 1812 rast nebe.

Leşkerê Turk û Ize Eldîn ev keleha hanê heşt mehan dor lê dane bigirtin. Li dawîya nemana xwarin û vexwarinê de di Kelehê de Mîr Bedirxan hate bineçarkirin, ku ew bi şer ji kelehê bête biderkevtin. Belam ew di vî şerî de xerab hate bişikestîn û hemû hebûna hêvîya wî hate biruxandin.

Ew û bi du Kurê xwe ve hatin bigirtin û ew ji bona Istenbolê di sala 1263 k.- 1848 z. de hatin binardin.

Di encamê vê biserketina hanê de dewleta Osmanî ji bona yadgarîya vê pîrozîya xwe Nîşana Cenga Kurdistanê date bidurustkirin³²⁷.

Li Duwayî Mîr Bedirxan De

1. Li sala 1294 k.- 1877 z. de di navbera dewleta Osmanî û Rusî de şerhate bihelgirsandin. Dewletê li Kurdistanê de Şervanên ji ber xwe bi zorî ve dane bikomkirin û wê Rêberîya wan bi destên Kurên Mîr Bedirxan ve date bixistin.

Ji van Rêberan jî Osman Paşa û Ken-an Paşa ji vê kêşî sûd dane biwergirtin û ew ligel Serok û Evseran de hatin bilihevhatin, ku ew ji bona Kurdistanê herin, da ku ew ji bona wê hêvîyê perest xebatê bidin bikin, ya ku Mîr Bedirxan têde nehate biserkevtin.

Ev herdu Mîrzadeyên hanê li sala 1297 k.- 1879 z. de bi dizî ve ruwê xwe ber bi Kurdistanê ve datin bivedan û ket û per ew ji bona Cezîrê ve çûn û li dawî de wan serxwebûna xwe datin bidazanîn.

Çend baran dewletê leşkerê xwe bi ser wan ve date binardin, Belam bê sûd bû. Bi bêvajî vê jî wan bazinê desthilatîya xwe tanî Çolemerg, Zaxo, Amêdîyê, Mêrdînê Mêdyadê û Nisêbînê datin bibirin û Birayên

---

³²⁷Ev Nîşa Kurdistanê li gora salnama dewleta Osmanê sala 1322 k. R. 40 de di sala 1263 k.- 1827 z. de hate biderkevtin. Ev ji wergirtina Insiklopêdiya musulmantîyê têde bicudakirin, ya ku ew dibêje, ku ev Nîşana hanê li ser Sûreşa Izedîn Şer de di sala 1281 k.- 1864 z. de hatiye biderkevtin. (M. E.).

239 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

xweyî Gewre Osman Paşa bi Mîrîfî ve datin bidazanîn û Xutbeyên Înê jî bi navê wî ve dane bixwedin.

Şikenandina yek li dû yek de ji leşkerên Turk de û bere bere belavbûna desthilatî û nav û bangê Mîr Osman Paşa di Kurdistanê de Sultan Ebdul-Hemîd duwem date bineçarkirin, ku ew siyaseta dewletê beramber bi Kurd û Xanedanê Bediraxanî ve bide biveguhertin.

Bi rasî jî de dewleta Osmanî li Xanedanên Bedirxanî de her kesê, yê ku ew girtî bû, wê ew datin biberdan û wê Peyakî bi taybetî ve ji bona layê Mîr Osman date binardin û pê date bigotin, ku bi bê rijandina xwîna Musulmanan ve ew amadeye, ku ew daxwazên Kurd bi aşîfî ve bide biwergirtin.

Mîr Osman û Mîr Husên bi van soz û pemanan ve di bin kêra pişgirtinê de ji bal Xizim û Merovên xwe de, yên ku ew li Istenbolê de bûn, datin bibawerkirin û ew ligel Karmendên Turk de bi gift û go hatin bikvetin.

Di xuyanî de dewleta Turk derbarê serpereştîya hundurê Kurdistanê de zor hêsanî dane bikin. Bi xwe jî ve ev jî bes û bi tenha jî ve ji bona bawerpêkirina Mîr Osman û Mîr Husên bû.

Bi rastî jî ve di dawî de rojekê ev herdu Mîr jî ji bona gift û goyê hatin û ji nivşkê ve Turkan herdu jî datin bigirtin û ew ji bona Istenbolê datin binardin û li wêderê jî de ew dane bizindankirin.

Li paš demekê de wê ew dane biberdan, lêbelê ew dane bineçarkirin, ku ew li Istenbolê de bêtin bidanîştin.

2. Li sala 1306 k.- 1889 z. de ji Kurên Mîr Bedirxan Emîn Alî Beg û Medhet Beg her çilo bû, ew ji Istenbolê revîyan û wan xwe bi Terabzûn ve datin bigihandin. Li wê derê de wan ligel Serokên Kurdistanê de datin bidan û bisitendin. Biryar hate bidan, ku hêzeke çekdarîyî Kurd ji bona Cîwîzelk li nêzîka Terabzûnê de bête bigihandin û li wêderê de ew ligel van herdu Mîrzadeyan de bête bipêgîkirin.

Bi rastî jî ve ev hêza hanê hat û herdu Mîr jî bi dizî jî ve jî Terabzûnê hatin biderkevîn. Belam ev xebera hanê jî bi dewleta Turk ve hatibû bigihaştin û wê jî bona hemû layekî ferman dabû û leşkerekî zor jî rê li ber van herdu Mîrzadeyan de dabû bibirîn.

Bi rastî jî li jêrî bajarê Baybord de wan xwe di nava du hêzên Turk de datin biditîn û li dawîya şerekî qurs de leşkerê biçûkî ligel herdu Mîran de hate bişikestîn û wan xwe jî bona nava çiyayên Erxenê û Madenê datin biavêtin û demekê jî wan şerê xwe date bikirin. Belam herdu Mîr li dawî de hate bineçarkirin, ku ew xwe bidin biberdestkirin.

Ize -Dîn Şêrê Botanê¹Ize -Dîn Şêrê Botanê¹Ize -Dîn Şêrê Botanê¹Ize -Dîn Şêrê Botanê¹Ize -Dîn Şêrê Botanê¹Ize -Dîn Şêrê Botanê¹Ize -Dîn Şêrê Botanê¹Ize -Dîn Şêrê Botanê¹Ize -Dîn Şêrê Botanê¹

Ev Merovê hanê Mîrê Botan û Berberê Mîr Bedirxan bû. Bi hoyê bêbextîya wî ve Bedirxan Beg hate bilinaçûn. Li dawîya şerê Kırım-Qırım de li sala 1296 k.- 1853 z. de bi çend salan ve û li dawîya vê de, ku dewleta Osmanî serhildana Bedirxan Beg date bivemirandin û Kurdistanê navînê jî ji leşker date bivalakirin, Ize El-Dîn Şêr li welatê Botan de beramber bi dewleta Osmanî ve hate helsandin. Wî demeke zor li wan navan de bi serbixweyî ve date bidirêjkirin. Dewleta Osmanî li paş beynekê de leşkerek jî bona ser wî date binardin, Belam ev leşkerê hanê wî xerab date bişerpezekirin û date bişikandin. Duwem car leşkerîkê gewreyê tir dewleta Osmanî ji bona ser date birêkirin û li dawîya şerekî zor de di sala 1281 k.- 1864 z. de dewleta Osmanî ev serhiladna hanê jî date bivemirandin³²⁹.

Tevgera Şêx Ubeydul-Lah

³²⁸Ger ku ev Izedîn Şêr Xizmê Bedirxan Beg be, agehdariyên Insiklopêdiya musulmantîyê ligel agehdariyên Belec Şêrkoh de lihev nakin.

³²⁹Insiklopêdiya musulmantîyê dibêje, ke ev Nîşana hanê yadgarîya vê Şûreşê bû.

241 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li dawîya şerê Osmanî û Rusî de li salên 1294-1295 k.- 1877-1878 z. de li melebenda Şemdînan de şûreşeke gewre hate bidestpêkirin.

Sermiyan û Pêrabûnvanê bi vê tevgerê hanê Şêxê Neqşebendîyî Şêx Ubeydul-lah bû -Xwedê lêdilovan be-.

Ev tevgera hanê mîna tevgerên kurdîyên tir nebû. Ew ji bal bîr û bawerî û mebesta xwe de bi carekê ve nala tevgera Şah Ismaîlê Sefewî bû, yê ku ew li Îranê de Bidanînûnvanê Malbata Sefewî bû. herdu tevger bi rastî jî ve lihevdiçûn:

A. Vê tevgera hanê jî mîna tevgera Şah Ismaîl jî wê hêza xwe ji cudabûna ayîni ve dida bisitandin.

B. Aldar û Pêşruwên herdu tevgeran Derwêş û Mîrd bûn.

C. Mebesta herdu tevgeran pêkanîna dewleteke serbixwe bû.

D. Kirdarê bingehî di tevgera pêşîn de mêrxasî û hozanîya Şah Ismaîl bû, kirdarê bingehê di tevgera duwem de nîşanên bilindî Şêx Ubeydul-lah bû.

Heger zînetan û bext alîkarî bidana bikin, heger mêrxasî û jîrbûna bilindî Şah Ismaîl di Şêx Ubeydul-lah de bi carekê ve bihata biditîn, hiç gûman nebû, ku encamê vê tevgerê jî herweha dê nala tevgera Şah Ismaîl bihata biderçûn, belam Ax !

Tevgera Şêx Ubeydul-lah di sala 1297 k.- 1880 z. de û di wê gava hêlakî û bêhêzbûna dewleta Osmanî de date bidestpêkirin; jibervêjî ew weku tevgerên Mohemed Paşayê Rewanduzê û Mîr Bediraxnê Cezîrê tûşî beramberîyeke bi hêzî dewleta Osmanî ve nebû.

Wê zû xurtî û firefbûn ji xwe re date bisitandin³³⁰ û Xelkê devera Şemdînan hemû Mîrîd û Dilsozên Şêx bûn.

---

³³⁰Dr. Belec Şêrkoh di Nameya xwe de R. 48 dibêje, ku Şêx Ubeydula li Jêr

Ew di derbarê hunra şer û cege de bi rastî jî ve li Nayrîyên Bavpîrên xweyî kevnar de kêmîr nebûn.

Bi awirekê ji Rêberê xweyî xweşevist mîna lehîyeke xurt wan ruwên xwe jî bona welatên Urmiyê-Ormiyê û Mukri-Sablaxê dane bivedan.

Li çîrya pêşî de li sala 1880 z.- 1297 k. de wan welatê Mukriyî, yê ku ew hemû Kurd bûn û bawerîyeke wanî gewre bi Şêx hebû, bi sivkayî û asanî ve dane bidagîrkirin. Xelkê Mukri hemûyan bi dil û can ve yarmetîya Şêx dane bikirin û cenga ayînî beramber bi Şîyan ve datin bidazanîn.

Vê dazanîna cenga rêçî li welatê Meraxa de kêreke zor date bikirin û di navbera Şie û Sunî de kuştarekî zor hate birûdan. Zîyana mal û canê Şîi bi serûştî ve gelekî zor bû. Saw û xurtbûna leşkerê Mirîdan bi xwe jî ve bajarê Tevrîz-Tebrîzê jî bi ber tirs û lerzê ve date bixistin.

Dewleta Rus (Mosqov) jî bona parastina welatê xwe û nehiştina têperbûna leşkerê Mirîdan di sînor re leşkerekî baş date bikomkirin û wê ew li ser sînor de date bidanîn.

Dewleta Îranê jî beramber bi hêza Şêx Ubeydul-lah ve hêza Suwarên Turkumanîyên Mako û gelek hêzên tûnîjî date bikomkirin û bi serdeji ve wê jî dewleta Osmanî date bidaxwazkirin, ku ew jî hêzekê bide binardin, da ku bi yarmetîya herdu layan ve berbestî lafaw û şepolên Mirîdan bête bigirtin.

Bi kurtî ve li duwayî beynekê de leşkerê Şêx ji sê layan tûşî hêrişê bû û li dawîya şerekî xwînavîyî dirêj de Şêx Ubeydul-lah hate bineçarkirin, ku ew ligel dam û destgehê xwe de jî bona Şemdînan bête bivekişandin û wî xwe jî bona dewleta Osmanî date biberdestkirin.

---

desthilatîya Osmanî de daxwaza Xwedmoxtarîya- Ewtonomîya hemû Kurdistanê dida kirin.

243 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Wê ew xweser ji bona Istenbolê date binardin. Ew demekê li Istenbolê de hate bîmayîn. Belam wî hêsta li remana xweyî pêşî de wazî nehêna bû û ew her û her ji xwe re li dû kêsekê de dihate bigerandin.

Bext jê re ev kêsa hane date bilidarxistin û wî xwe ji Istenbolê date birizgarîkirin. Di ser Qefqasya re ew ji bona Şemdînan ve hate bivezîvirandin. Belam ewende pê neçû, tanî ku dewleta Osmanî leşkerek bi ser wî de date binardin û her çilobû, wê ew neçarî bi berdestbûnê û sertewandinê ve di sala 1300 k. - 1883 z. de date bikin. Li Paş de ew ji bona Hicazê çû û ew li bajarê Tayif de hate bimirin³³¹.

Ev şûreş û tevgerên hanê, yên ku em berî niha li ser wan de hatin biaxivtî, ligel şûreşên Can Polad (derîyê 5, benda 2), Mîr Xanê Biradostî û Teymor Paşayê Milî û Nevîyên wî (derîyê 6, benda 3) û liberrabûna Ibrahim Paşayê Milîyî duwayî bi rengê gîştî ve em dibêjin, ku ew hemû ji bona yek mebest û armancê bûn. Belam bi hîçyan ve serî negirt û bîcge li vê jî de wan zîyeneke zor ji bona mal û can dane bikin.

Heger em tozeke baş di van şûreşan de, di pêla dirêjkirina wan de û di temirandina wan de ji xwe re bidin biremankirin, dê emê ji xwe re bibînin, ku hoyên bisernekîtinên wan ji hoyên derve bêtir ew di hoyên navxweyî de têtin bidîtî.

Hêsta jî ew ji bona îşên bi vî rengî pê nehatine bigihîştin û li zînetê siyasîyî dor û piştê xwe de ewende ewnehatibûn biagehdarîkirin.

Bi rastî jî ve Canpolad Mîr Elî di demeke kêr de binaxeyê dewleteke gewredate bidamezirandin. Di gava ku ew ligel Serek Wezir Qopoçi Murad Paşayê bi nav û deng ve di şer de bû, di cara pêşî de ew tûşî leşkerekî gewreyî 40.000 kes Kurd bû.

Eve jî bi hoyê şikenadin û linavçûna wî bû!

---

³³¹Dr. Belec Şêrkoh dibêje, ku Şêx li bajarê Medîneyî Pîroz de mirî ye.

Şikenadina Ebdul-Rehman Paşayê Baban jî li Derbendê Bazîyan de bi kêra Xalid Paşayê Birayê wî bû. yê ku ew ligel Walîyê Bexdadê de biyekbû û di gaveke zor tengav de beşî zorî leşkerê Ebdul-Rehamna paşa jê date bicihêkirin û ew jî bona nava orduwa Kolemene-Memalik ve date bianîn. Ev rengê hanê bi hoyê şikenandin û malwêranîya Ebdul-Rehman Paş bû. Ev destana hanê sê carî di salên 1220, 1223, 1227 k.- 805, 1808, 1812 z. de û li zemanê Walîyên Bexdadê Eli Paşa, Laz Sulêman Paşa û Ebdul-lah Paşa de û dû caran jî li Derbendê Bazîyan de û carekê jî li dora Kufî de hate birûdan.

Dazanîna serbixweyî Mohemed Paşayê Rewanduzê li nava van şûreşan de cihêkî wêyî berz tête biderkevtin. Heger baş em lêwird bibin, dê emê bibînin, ku hoyên bi sermeketina vê şûreşa hanê ev bûn:

A. Pîrbûna sergermbûna wan û zorbûna piştgirêdana wan bi Ayîvanên nezan ve di warê siyasetê de bû

B. di peyman û hevgerîna de ligel Mîrên Dirawsên xwe de bê bal bûn.

C. Berberî û kîndariya di navbera Mîrên Baban, Badînan û Cezîrê de bû.

Bi rastî jî ve heger Mohemed Paşa ewende bi paye nebûwa û Mîrên Dirawsên wî jî dev jî kîndarî û berberîya xwe bidana biberdan û wan di nava xwe de hevkarî bidana bikin. Bi serûştî ve vê dewletê bi dujwarî ve dê bikarîba zora wan bida bibirin û belkî hemû jî bihatana biserkevtin. Belam duberî û berberîya di nava wan de bi hoyê nema hemûyan ve hate biderkevtin.

Bi rastî jî ve cîgehê amojgarîyê ye, ku Ismaîl Paşayê Badînanî, yê ku wî li dujminatîya Mohemed Paşa de kêmanî ne dida bikin, di gava ku leşkerê dewletê ligel Mohemed Paşa xerîk bû, wî bi dilşadî ve seyrî linavçûna Mohemed Paşa didate bikin. Belam ewende pê neçû, ku ew leşker bi xwe ve bi ser wî ve hate bidakevtin û ew li Amêdîyê de date bigirtin û dest û piyên wî dane bizincîrkirin û ew jî bona Bexdadê date binardin. Bi vî rengî ve mîmeşînîyên Soran û Badînan hatin bilinavçûn.

245 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Şûreşa Ehmed Paşayê Baban ji dîsan li ruwê kîndarî û berberîya Mehmed Paşayê Mamê wî û Ebdul-lah Paşayê Birayê wî de serî negirt. Li encamê vê kîndariyê û berberiyê de mîrmeşîniya Baban ji li nav de hate bibirin.

De em careke din xwe ji bona bisernekevtina şûreşa Bedirxan Beg bidin bizîfirandin.

Hoyên biserneketina vê şûreşê ji dîsan her navxweyî û Kurd bûn. Bi rastî ji ve di wê gavê de, ya ku ev Mîrê hanê beramber bi leşkerê Osman Paşa ve li şer de bû, Ize El-Dîn Şêre xizmê wî ligel Turkan de lihevhatibû û wî Cezîrê date bidagîrkirin.

Di encam de evaya bi hoyê şikandin û linavbirdina Mîr Bedirxan bû. Ev Ize El-Dîn Şêre ji li paş demekê de wî şûreşek lidarxist.

Belam ew bê sîd bû. Çunge ew leşkerê Turkî, yê ku wî ji bona nabûdkirina Bedirxan Beg pêre lihevhatin dabû bikiribûn, her ewan li dawîya çend şerekî ji de ev ji date bilinavbirin.

Dîsan bi kêra vê berberî û duberiyê bû, ku li nivê pêşiyî sedsalê nozdehê zayînê de dewleta Osmanî bi hêza Kurd ve mîrmeşîniya Bedlîsê date bitengavkirin. Mîrê dawîyî vê dewletê Şeref Beg bû. Wî demeke zor şer ligel Turk de date bikirin û wî her xebat ji bona parastina mîrmeşîniya xwe didate bikirin. Belam bê sîd bû. Li dawîyê de di sala 1260 k.- 1849 z. de ew bi xwe û mîrmeşîniya xwe ve bi destên Turk ve hatin bikevtin.

Ew ji bi vî rengî ve û bi yarmetîya Kurd ve hate bilinavçûn.

Bi kurtî ve ev hemû tevgerên teka teka ji bona serxwebûnê yeke yeke sitewr hatin bimayîn. Hoyên bingehî ji bi xwe ve her û her dîsan kîndarî û berberî bûn.!

Bi xwe ji ve Merovekî bê layî û bê biserkesî ve nala Mêcer Son di vî barî de gazinan dide bikirin û ew dibêje: "Kurd her serkêş, nebez, serfiraz û dûr lisertewandinê bû. Bes û bi tenha ve ew bi şer û cengên navxweyî hatîye bişikenandin. Bi sayê vê ji ve desthilatîya vegirtvanên wî hatîye bibêtkirin" (Cîhangerîyek bi dîzîbûn ve li Mozopêtamya û Kurdistanê de, r. 55).

Bi rastî ve mêtû bi awêneyeke amojgarîyê ve têtê biderkevtin. Merov û Milet divên her û her jê kar bidin biwergirtin û li hoyên bi sernekevîna hin kar û baran û rabûnan de baş û bi wîrdî ve lê bidin bitemaşekirin, da ku ew careke din tûşî wê encamê û wê şikestîne bi xwe ve neyêtin bikevtin. Li ser ve me date bigotin, ku hoyên herî bingehîyî bi sernekevîna şûreş û tevgerên Kurd ve di pênegihştîne de têtin bidîtin. Donê weha bû û îro jî weha ye.

Ji bona pêkanîna serpereştîyeke serbixwe -bi taybetî ve di vê pêlê de- li pêş hemû de du şit zor bi pêwistî ve têtin biderkevt: Zanistî û himjî Dewlemendî.

Her Miletê li van herdu xiznan de bi bê pişk û par ve bête biderkevtin, serxwebûn bi bin çengên wî ve nayête bikevtin û her karekî ew jî bona wê bide bidan, ew ber bi ba ve têtê biderkevtin û zîyana mal û can jî bona wî têtê bipeydakirin.

Dibe, ku siyaseta giştî alîkarîya wî bide bikin, da ku ew bi mebesta xwe ve bête bigihaştin, lêbelê ew jî armanca xwe başîyê nade bidîtin û ew wê nikare bide bihîmkirin. Ew bi rengê tîr ve têtê biberdestkîrin. Ji bona bicihkirina rastîya vê rêzana hanê nemûne li ser de bi zor ve têtin biderkevtin.

Sûd Li Kurd De Wergirtin û Bikaranîna Wan

Ji kevnar û tanî îro jî Miletê Kurd li kar û yarmetîya Serdarên baş û bi bext ve bi xwe ve wî tu kêmasî nedane bikin.

Her Miletê Serdar, ku wî guh bi mafeyê wî ve dabe bidan û bi dadwerî û mirovanî ve ligel wî de bi berpêş ve hatibe biderkevtin, her û her wî xêrî jê dayite bidîtin û wî jî karî û mîrxasîya wîyî cengî sût zorî jî xwe re daye biwergirtin.

247 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Her Miletê Serdar, ku wî dayite bixwestin, ku ew zordarîyê lê bide bikin û destdirêjîyê ji bona mafeyên wî û rûmeta wî bide bikin, bibêvajî wî zîyaneke zorî jê dayite bditin.

Serdarên Payedarên Aşûrî, yên ku ew her û her mêldarên serdarkirinê ji bona ser wan bûn, di destpêkirina pêkanîna dewleta wan de tanî nema wê jî her û her ew ligel Kurd de xerîk şerbûn. Wan her û her bi wan û xwe jî ve zîyan dane bikin.

Di şer û cengên di navbera dewleta Pars (Eşkanî), Sasanî û dewleta Rom de piranîya caran qada cengê Kurdistan bû û perçê bikarî van şeran jî bi xwe jî ve her Kurd bû û ew ligel sipahê Îranê de bû.

Tanî destpêka musulmantîyê jî derbarê dewleta Îranî de her û her wan dilsozî û dostanîya xwe dane bicihanîn û leşkerê Musulman zor dane berbadkirin.

Miletê Kurd di pêkanîna Xilafeta Ebasî de karekî wîyî zor dihate bidîtin û ew di leşkerê Eba Muslim³³² de bi perçeyekî kirdar û bi kêr ve dihate biderkevîn.

Walîyê Kurdistan û Ezirbêcan Ebu Cafer El-Mensor hêrişa sipahê Romê bi yarmetîya Eşîrên Kurd ve bi ber û paš ve date bivekişandin.

Melekşahê Silcoqî jî ji bona sertewandina Qaûrt û Sultan Modud ji bona vekirina Musilê, herweh jî Sultan Mohemed Kurê Melekşah jî ji bona zeftkirina Surî jî sîdwergirtineke zor wan li hêza Kurd de dane bigirtin.

Bi kurtî ve Kurd û Kurdistanê ji bona Xilafeta musulmantîyê zor kar û gorî dane bipêşkeşkirin. Yê ku wî ji bona sitendina mafe û desthilatîya Xelîfê Bexdê ji Malbata Eyubî daye bixebatkirin, ew bi xwe ve Baz Ebu Şucayê Kurd bû.

---

³³²Dr. Belec Şêrkoh dibêje, ku Eba Muslim bi xwe jî Kurd bû. Xweşxwanên Ebu Delame, yê ku ew Xweşxwanê Cafer El-Mensur bû, piştî wê bawerîyê didin girtin.

Lafawên Turkên Xeznevî, yên ku wan ruwê xwe ber bi welatên Islamê de dabûn bivekirin, li Kurdistanê û bi hinera Eşîrên Kurd û şarezaya Serdarên Merwanî ve hatin bierbestkirin.

Eşîra Hemêdî li ruwê karê xwe de ji bona Xelîfe Musterşîdê Ebasî de tûşî hêrîşa Imad El-Dîn Zengî bû.

Hevalbendîtî, dostaniya Kurdistan û yarmetiya bi naxê Kurd ve ji bona biserketina Sultan Selim li Çildêran de cîgehekî wêyî bilndî têtê bidîtin.

Nevîyên Şah Ismaîlê Sefewî ji hêza Kurd zor zor ji xwe re sûd dane biwergirtin û Eşîrên Mukri her û her ew bi hîmê bingehîyî sipahê Îranî ve dihatin biderkevtin.

Li dawîya veçakkirinên Şah Ebas de li sala 1034 k. - 1624 z. de piraniya hêzên sipahê Îranî ji Kurd dihatin biderkevtin û bi taybetî ji ve ji Kurdên Mukriyan dihatin biderkevtin.

Walîyên Osmanî beramber bi sipahê Îranî ve her û her li hêza Kurdê Turkî de ji xwe re sûd dane biwergirtin û herwehaji wan ji bona linavbirdina mîmeşîniyên Kurd ji ev hêza hanê ji xwe re dane bikaranîn.

Liberrabûnên Jêrî Îraqê li zemanî Osmanî de, bi taybetî ve li zemanî Walîyên Kolemên-Memalik de dîsan û bi pirî ji ve bi hêza Kurd ve dane biserkutkirin.

Kurtîya mêjûwê û bi teybetî ve di mêjûwa Îran û Osmanî de bi kar û gorîyên Kurd ve têtê bipirkin.

Her Miletêkî ku wî rê û rêzanên bi karanîn vî çekê tûj û bi hêz ve bidin bizanîn, wan xêr lê dane bidîtin, yên ku ew di vî barê hanê de nezan bûn, her û her ew tûşî şer û zîyanan hatine bikirin.

Dewleta Rus încê li şerê 1219, 1220 k.- 1804, 1805 z. de ligel Miletê Kurd de dan û sitendike bi pêgîrî ve date bikirin.

249 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Du şerê duwayî 1244, 1294-1295 k.- 1828, 1877-1878 z. de yên Rusî û Osmanî xwe tanî Kurdistana navînî datin bifirehkirin û Miletê Kurd jî bi wan şeran ve tûşî zîyanên zor bûn. Dewleta Rus zor bi hûrbûn ve li zînetên Kurd date bivenerandin û li dawîya vê jî de ku ew baş şarezayî karîna wanî cengîna bû, wê xwestî, ku ew ji wan jî xwe re sûd bide biwergirtin. Bi vê remanê jî ve wê di sala 1245- 1829 z. de Alayekî ji Kurd date bipêkanîn û wê Kurd ji bona çûna welatên Rusî dane bidilbijandikirin. Bi rastî jî ve van dilbijandinên hanê kêra xwe dane bikirin û hin ji Eşîrên Kurd ruwê xwe ber bi welatê Qefqasya ve dane bivekirin.

Dewleta Rusî li dawîya şerê Kirim -Qırım de di sala (1269-1275 k.- 1853-1858 (1956 Cuma) z. de du Alayên tîjî ji Kurd date bipêkanîn.

Dewleta Osmanî tanî dawîya sedsalê nozdehemînî zayînê de bi tenha ve li hêzên Nerêxistîyên Eşîrên Kurd de ji xwe re sûd didate biwerdigirtin. Li gora wî zemanî de bi renekûtîr ve sûd ji Kurd wergirtin ne dikarîbû bihata bikirin.

Belam li dawîya vêna de, ku rêxistin û şeweyên şerkirinê di nava dewletan de hate biveguhertin, li ser şûna kevnar de rûştin bê sûd bû; jiber vê jî dewleta Osmanî date bixwestin, ku ew jî hawayê dewleta Rusya bide bikirin û ew hin ji pêkanînen Serbazîyê li nava Eşîrên Kurdan de bide bidurustkirin. Vê remana hanê li dawîya şerê sala 1294-1295 k.- 1877-1878 z. de bêtir hiner ji xwe re date bisitandin, çunge, dewlet zor bê hêz hatibû biketin, li nava Kurdistanê de asayî û girêdan û berdand jî pê nema dihate biparastin. Li gora Peymana Berlinê Benda 61 de divabû wê ji bona Parastina Ermenîyan beramber bi Kurd û Çerkesan ve di seranser welêt de veguhertinên bingehî û navxweyî bide bikirin.

Weha dewleta Osmanî ev rengê hanê bi kara qazancên Ermenî ve didate biditîn û wê ew ji bona ayinda xwe bi başî ve nedida bizanîn.

Bi vê bawermendîya hanê ve wê ji bona bicihanîna vê benda hanê xwe jê dida biparastin û wê bi soz û mehnan ve dem ji xwe re pê dida bibuhurandin.

Vê tefirandina dewletê di encam de ser li nû de Miletê Ermenî ber bi şûreşê ve date bikişandin. Liqên Komela Ermenî li Rusya, Siwêstra û London de hatin bifirehkirin û ew bi xame û çek ve bi kar û jêhatbûnan ve hatin bikevtin. Vê zîneta hanê hajbûn û aşîti di nava Ermenî û Kurdan de date bitêkdan û Ermenîyên welatên Kurd ji bona parastina mal û canên xwe ew ji bona nik Gewreyên xwedanên desthilatên Kurd hatin penabûn.

Di dawî de dewleta Osmanî li sala 1302 k.-1885 z. de û li destpêkirina Seletneta Sultan Ebdul-Hemîdê duwem de bi remana duruskirdina renekî jve i Serbazan ji Kurd nala Kozakên Moskovî û bi cîgûrkirina desthilatîya xwe ve di nava Kurdistanê de û nêzîkxistina Eşîran bi dewletê ve wê hinek ji Alayên Eşîran date bipêkanîn û ew bi navê Sultan Hemêdî Siwari Alayleri ve date binavkirin. Karmendê ji bona bicihanîna van pêkanînan Kurd bû û ew Şakir Paşa bû³³³.

Hîç gûman têde niye, heger tirs û lerza dewletê ji bona bicihanîna veguhertînan nebûya, dê wê bi van pêkanînen hanê ve weha zû dest pê neda bikin. Kar ji bona vê Serbazîyê bêtir serpereştî bû, çunge, li saya vena de hevalbedîtiya Eşîran ji bona dewletê hate biserkişandin. Heger ev pêkanînen hanê li ser bîngehekî bi hêz û zanistî de bihata bikin, serûştî bû, ku dê kara wê ji bona dewletê bihata bibêtirkin.

Lê dewleta Osmanî ew girîngbûn, ya ku dewleta Rusî bi pêkanînen kokazî ve dabû bidan û ew canê Serbazî û rêk û pêkxistina di nava Alayên kokaz de hebûn, ew li van pêkanînen Kurd de nebûn û ew tanî dawîya xwe weha hatin bimayîn. Ne ji bona li karxistin û çekkirina wan û ne jî ji bona hînkirin û perwerdekirina wan hîç karekî bi nerx ve nehate bikin, tanî ku dewleta Osmanî bikarîba, yê ku Rus li pêkanînen kokaz de hêvî dida bikin, wê jî li van pêkanînan de bida bihêvikirin.

---

³³³Ew Muşîr Şakir Paşa ye, yê ku ew li duwayî de peyda bû û ew bi Serokê Encûmena Veçakkirinên Enedolê bû.

251 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Serekê Eşîrên Milî Ibrahim Paşayê Nevîyê Tîymor Paşa bi xwe ve û bi hemû Eşîrên xwe ve ji bona nava pêkanînên Hemêdî hatin bikevtin.

Ev pêkanînên hanê tevî li bê dilîya dewletên dirawse jî de û bi taybetî ve dewleta Rusya her cilo bûn, wan tanî pêla Dazanîna Destûra Osmanî li ser vê rewşê datin bidirêjkin û wan di nava Kurdistanê de ji bona parastina desthilatîya dewletê û parastina asayîş û aramîyê jî gelekî bi kelk ve dihatin biderkevtin û herweh jî ji bona parastina mafe û desthilatîyên Serokên Kurdan jî destekî wanî bi hiner û kêr ve dihat biderkevtin.

Weku ku me li ser de daye biraxistin, ji bona çakkirinên pêkanîyên Hemêdî hîç pare û kar nehatin bixerckirin; jiber vê jî bi bêvajîya zorbûna wan jî ve -weku ku li bîra min de maye, ew li şêst Alayî de bêtir bûn- hêjabûneke wanî cengîni nebû. Li derbarê çekdarî û likarxistina wan de ji bona dewletê cihê şermezariyê bû.

Li paş Dazanîna Destûra Osmanî de navê van Alayan bi navê Xefif Suwari Alayelri ve hate biveguhertin û hin jî van Alayan jî hatin bihilanin. Ew tanî Cenga Giştî bi navê Xefif Siwari Alayelri ve hatin bimayîn û li paş veketina cengê de ev Şeweyê Serbazîyê bi Çar Firçe û Liwayekê ve yaxud 135 Bilokê Suwar bû. Di sala yekem de jî cengê ew bi carekê ve hatin bihilanin.

Pêwendîyên Kurd Ligel Ermenîyan De

Ev pêwendîyên hanê bi xwe ve di rewşa xwe de xerab nebû. Di pêşî de û di dawî de van Hevwelatîyan ligel yek de bi başî ve didatin biraburandin û heger handana Karmend û Karbidestên dewletê bidana biwazanîn, ev têkelî û aşîti her û her dê bihata bimayîn.

Belam çunge Miletê Serdar herdu bi Bêgane ve didate bidanîn, wî xwest, ku ew dujminayetiye di nava wan de bide bivêxistin û wan bi gij yektir ve bide biberdan, tanî ku herdu la bi bê hêz ve bêtin biderkevtin û ew ji tirsê hev nema bikaribin xwe bidin bilivandin, da ku ew bi kêfa xwe ve li ser wan de bêtin bizalkirin.

Ev siyaseta hanê bi rastî jî ve di dîtina dewletê de lihevhatî bû. Di encamê vê zînet û siyaseta hanê de di navbera van herdu Miletan de nexweşî, şer û ceng hatin bipeydabûn.

Di havîna sala 1312 k.- 1894 z. de li welatê Samsonê de gelek şer di navbera Kurd û Ermenî de hatin birûdan û wî li herdu aliyên de zîyanên zor hatin bikevtin û çend gund jî hatin biwêrankirin. Ev rûdana hanê jî bona rûdanên tîr bi pêşekî ve dihate biderkevtin.

Li van hemû rûdanan de jî bal Kurd karên zor jêhatî dihate bikin. Li sala 1313 k.- 1895 z. de bi xwe jî ve wî şer û ceng li Hekarê jî de date bidestpêkirin, belam ev tevgera hanê vê carê ew beramber bi dewletê ve û ew bi mebesteketir ve dihate biderkevtin.

Li dawî de ev dujminatîya hanê di navbera Kurd û Ermenîyan de bi zînetekê rawestyayî ve hate bigihaştin û vê zînetê hanê tanî pêşîya Şerê Gewre date bidirêjkin.

4. Kurd Di Sedsalên Bîstan De

Ibrahim Paşayê Milî

Di destpêka sedsalên bîstan de li sala 1326 k.- 1908 z. de û li pêş Şerê Gewre de yekek li rûdanên Kurdistanê de bi rabûna Serekê Eşîra Milî Ibrahim Paşayê Kurê Mehmud Begê Tîmawî ve tête biderkevtin³³⁴.

Ibrahim Paşa li dawîya ku ew bi Serokê Milî bû, ew li ser xwe rûnenişt û wî dest bi xerabkirinê ve date bikin. Wî karwan dane

³³⁴Ev jî Peyva Kurdîyî Temo hatîye, ya ku Kurd jî Peyva Turkîyî Tîmor re dibêjin. (M. E.).

253 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

birûtkirin û li hemû layekî de Xerabkar lê hatin bikombûn û wî rêya Diyarbekir û Mêrdînê date bibirîn. Serûştî bû, ku dewletê leşkerek ji bona ser wî date binardin û ew date bigirtin û ji bona Sîwasê ew date bisorgonkirin.

Belam li paš demekê de wî date birakirin û pir bi dujwarî wî ve xwe ji bona Wêranşehrê date bigihandin.

Ewende pê neçû, ku Pêkanînên Hemêdî di nava Eşîrên Kurdan hatin bipêkhatin û Ibrahim Paşa jî ji bona nava van pêkanînan hate bikevtin û pê Nîşana Mîr Mîranî hate bidan.

Bere bere desthilatîya wî bêtir bû û ew bi ser hemû Eşîrên Erebiyî wan navan ve zal bû û wî li sala 1322 k.- 1904 z. de Eşîra Qereçîlî jî date bişikandin û ew bi jêrdesthilatîya xwe ve date bixistin. Wî desthilatîyeke bê qam ji xwe re date bipeydakirin. Navînîya wîyî kokî Wêranşehar bû û wî hemû herema di navbera Mêrdînê, Orfê û Qerece Dax de bi berdestên xwe ve bi carekê ve date bixistin.

Li dawîya Dazanîna Destûra Osmanî de wî li ber dewletê serêxwe date bihildan. Dewletê leşkerekî zorî bi ser ve date bikişandin û li dawî de li çiyayê Abdul-Ezîzê de pir date bitengavkirin û ew date bigirtin û ew li wêderê de date binabûdkirin.

Rûdana duwem jî vegirtina welatê Mukri ji bal dewleta Osmanî de tête biderkevtin. Ev beşê sînorê hanê di navbera herdu dewletan de nehatibû bisaxkirin.

Dewleta Osmanî li dawîya şerê Rus-Japon de (di sala 1905 Cuma) li hêlakî û bêhêzîya dewleta Rus de ji xwe re kês date biwergirtin. Wê di bin Rêberîya Mohemed Paşayê Daxistanî de hin ji hêzên sipahên xwe ji bona wan welatan date binardin û bi yarmetîya Eşîrên Kurdên wan navan de wê welatê Ormiyê, Şîno û Sablaxê date bidagîrkirin. Ev pêrabûna hanê bi hoyê hin dujwarîyên siyasî bû û vê zînetan hanê tanî dawîya şerê Belkanê date bidirêjkirin. Dewleta Rusî jî bi nêta tirsfirandinê ve wê jî hin ji hêzên xwe date birêkirin û wan herema Xoy û Ormiyê datin bivegirtin û dewleta Osmanî date bineçarkirin, ku ew welatê Mukri bide biçolkirin.

Di dawîya gift û goyên siyasyî dirêj de Encûmenek tevlihev ji Ingilîz, Rus, Turk û Îran de hate bipêkhatin û bi yarmetîya vê Encûmena hanê ve di sala 1331 k.- 1913 z. de dest bi nîşankirina sînore Osmanî û Îranê ve hate bikin. Bi taybetî ve bi nîşankirina wan beşan hate bidestpêkirin, yê ku ew di nava wan de hoyên şer û cengê bûn. Li pêş bicihanîna vî îşê hanê de Şerê Gewre date bidestpêkirin.

Li pêş vêketina Cenga Cîhanî Yekem de beşekî ji Serbazên Kurd qola orduwê dehem ji bona Istenbolê hate binardin û wî beşdarî di şerê Balkan de date bikin.

Serhildana Bedlîsê

Li pêş Şerê Gewre de bi salikê ve li welatê Bedlîsê de û li jêr Rêberîya Mele Selim de, Mele Şehab El-Dîn û Mele Elî de tevgera şûreşîyî tîr date birûdan û wê tanî nava bajarê Bedlîsê jî date bikêrkin.

Belam hêza Turk zû pêgihîşt û ev serhildana hanê date bitemirandin. Kirdarî vê tevgera hanê Mele Selim xwe ji bona Konsolxana Rusî date biavêtin û ew tanî vexistina cengê li wêderê de hate bimayîn û li dawîya vêketina cengê de bi zor ve Turk ew jî wêderê dane biderxistin û ew date bikuştin.

Şerê Gewre 1332-1336 k.- 1914-1918 z.

Pirîskên agirê vî Şerê Gewreyî hanê mîna şerên pêşû di navbera dewleta Osmanî û Rusî de zû û li hemû şerên pêşîyî tîr de bi tundtîr ve ji bona ser welatên Kurdistanê hate biperandin. Şer û zîyana vê Pêsta Siyasyî û Civakî ji bona Miletê Kurd çend şaxbûn.

1. Zîyanên Bidagirtina Giştî

255 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Kurd weku Miletên tirî Osmanî belkî bêtir li wan jî de di vî Şerê Gewre de tûşî ziyan bû. Yekem herçî Xort û bi kêrdihat ve bi darê zorî ve ew jî bona hilgirtina çek hatin binardin.

Zor mal hebûn, ku ew jî bil Afret, Mendal, Pîre Mêrd kesî din têde nemabû, yên ku tozekê rewş û zînetê wan başbûn, bi navê Xwekirînê, bêş û xercên cengê, destekên biveguhestinê, yarmetî, bertil ... hd. ve ew hatin birûtkirin.

Ew Xortên, yên ku ew jî bona jêr çek hatibûn binardin, piranîya wan jî bona berê Erzeromê û beşek jî ji wan jî bona Alîyên Heleb, Şam û Busra hatibûn birêkirin. Bi vî rengî ve beşê zorî kargirî jî destê Kurd çate bideçûn.

2. Zîyanên Şer

Miletê Kurd di vî Şerî de du leşker leşkerê 11 li Mamur El-Ezîz û leşkerê 12 Baregehê wî li Musilê de û 135 Bilok Suwarên Hilanînê (Çar Firçe û Liwayek) ligel hin pêkanînên sersînor û Candermerî bi carekê ve û beşekî giringî du qolê leşkerê tir jî (Leşkerê 9 Erzeromê. Leşkerê 10 Sîwasê) jî date bicihanîn.

Bi serûştî jî ve wî beşekî bil, berk, xwarin û vexwrin û hemû welax ligel pêwistîyên wan jî de dane bimisogerkirin û bi hoyê dirêjbûna kişandina şer ve wî çend caran jî bi can û malên xwe ve kêmanîyên şer dane bihilanîn.

Biçe li vê jî de di gava tengavîyê de li ser daxwaza Komandarê orduwa Îraqê de Kurd gelek gorî date bipêşkeşkirin û ew ligel Şêx Mehmud û Serokên Eşîr û Wênerên wan de ji bona şerê Şeîbe hatin biçûyîn û wan beramber bi vî karê hanê ve zor ezyet û zîyan datin bidîtin.

Kurd li Zarwên xweyî, yên ku ew jî bona şer hatibûn binardin, kêr jî wan bi destên wî ve hatin bikevtin.

Beşê zor zorî wan li şer de, li dîlbûnê de, li birçîbûnê û serma de û bi nexweşîyan ji destçûn. Serjimara zîyanên wî kes nizane. Belam heger bi texmînê ve bihêle bête bikirin, renga, ku jimara vanan li sêsed hezar kes bêtir de bêtin biderkevtin³³⁵.

3. Zîyanên Ji Hêzên Cengî Bi Xwe Ve

Dewleta Osmanî di destpêka Şerê Gewre de dilê evsanên xwe bû. Wê weha dizanî, ku dê ev cenga hanê jê re kêsekê bide bidan, da ku ew Îranê, Toran û Hindistanê ji xwe re bide bivegirtin.

Bi vê xewin û evsanê ve li layekê de bi orduwê xweyî rêxistî ve beramber bi orduwê Rusî ve li Qefqasya de hate bişerkevtin, li layekîtîrîjî de li jêr Komandaîya hin ji Evser û Wênerên xwe de hin hêzên Rêwîtî date bipêkanîn, yên ku ew ji pêkanîn sînor yanî ji Xwendevanên Zanîngehên Bilind mîna Xwendevanên Advokatîyê û ji Eşîran date bilikarxistin û ew ji bona ser Îranê datin binardin.

Hêza Rêwîtîyî Omer Nacî, Reûf, Ibrahim û Xalid Beg bû. Li van hêzên Rêwîtîyî yekem û duwem de li Hewremanê û tanî Tevrîzê herdu layê sînor û bi taybetî ve welatê Mukrî û Banê wan bi rastî ve dane bitalan û biwêrankirin û zor kes ji wan dane bikuştin.

Hisên Xanê Serdarê Mukrî, yê ku ew Dawîvanê Şûngirê Xanedanê Binemala Babanê Mîrê Mukrî bû, ligel Heme Xanê Serdarê Banê de li layê hêza Rêwîtîyî Imrahim Beg de hatin bitalankirin û bidarvekirin.

Herdu hêzên mayî ji navbera Xaneqîn, Kerend, herema Rewanduz û Lacan ji tûşî zîyanên zorkirin. Belam hovîtî û dirîtîya hêzên Omer Nacî û Ibrahimê Bedlîsî bi rastî jî ve nayêtin bipesinkirin.

Bicge li vanan jî de du hêzên Rêwîtîyî tirjî li welatên Bedlîsê û Wanê de ruwê xwe ber bi Îranê de dane bivekirin û wan li dora sînor

³³⁵Li gora texmînê zîyana sipahê Turkî de di cenga Cîhanî Yekem de 10% ji tevaya Xelkê bû. (Ji xwe re li Herb Omomîde Osmalî Cebhelerî Weqayê, Istenbol 1337 de bide temaşekirin). Jiber Serjimara Kurd di wê demê de li Turkî de Sê melyon dihate bibiderkevtin, divê zîyana wan bi Sêsed hezar bête jimartin.

de û li herema Dîlman de hin şerên bê sûd dane bikin û ew li dawî de li ser tengavkirina sipahê Rusî de ji bona Kurdîstê hatin bivekişandin û zîyaneke zor wan ji bona Kurdên wan navan dane bikin.

4. Zîyanên Ji Barkirinê û Vegurandinê

Di destpêka şer de Çekdarên Milîyî Ermenî li pêş orduwa Rusî de li layê Bayezîdê, Alşukurd û Wanê de zîyanên zorî li mal û canên Kurd de dane bixistin. Bîcge livêjî de Turk jî bi pir rengên mahnan ve li kuştina Kurd de tu kêmanî neda bikin. Hinekan li Serokên hêza Rêwîtiya yekem de weku Xelîl Beg bi hemû payebûn ve bi van tawankariyan ve dihatê bipêrûniştin.

Li gora Nameya (Pirsiyarîya Kurdistanê beramber bi Turk ve, rûpel 33) de li destpêka Şerê Gewre de û bi dîtina Serpereştiya Tomarkirina Giştîyî Barkirvanan li Turkîyê de heft sed hezar Kurd hatin bihilgirtin û ew ji bona welatên Rojavayî Enedolê hatin bibirin û piraniya wan li rê de li hêlakîtiyê, birçîtiyê û nexweşiyê de hatin bimirin.

Bîcge livêjî de orduwa duwem, ya ku li sala sêyemî cengê de li Diyarbekir de ew hatibû bidagîrkirin, di payîza sala 1917 de ji bona xatirê vê, ku ew xwarin û vexwarina xwe bide bimisogerkin û Xorak Xwerên ne Serbazan li wan navan de nehêlin, wê hemû Xelkên welatê Diyarbekir, Muş û Bedlîsê dane biderkin.

Hinek ji van Belengazan ruwê wan ber bi Musilê ve dane bivedan û hinên din ji wan ber bi Edena û Helebê ve hatin biajotin.

Di dema zivistanê de zorî ji wan ji birçîbûna û serma hatin bimirin. Bi xwe jî ve ji vê birçîbûnê û sermayê hîç Mendal jî jê nehatin bidemeçûn.

Ew bi rewşeke weha ve hatibûn bigihaştin, ku wan li kolanên Musilê de laşên Mirîyên xwe didatin bixwarin.

Bi kurtî ve ew derdên, yê ku ew di sala yekem û duwemî cengê de bi serê Ermenîyan ve hat bikirin, li dawîya salekê yanî du salan de bi ser Kurdê perîşan jî ve ew hate bikirin.

5. Zîyanên Birçîbûnê û Nexweşîyê

Etwanîm bilêm, ku destana birçîbûnê kêreke wêyî herî gewre li Kurdistanê de hebû û jî derya Reş ve tanî Îraqê hemû welatên Rojhilatî Osmanî li jêr barê vê bela hanê de dihatin bidîtin.

Leşkerê Osmanî, çunge, destekên biveguhastinên wî zor kêmbûn û pêkhatinên wî nayî xwarin, vexwarin û bi cihkirina wîna pirî xerabbûn, dixwest, ku ew destekên xwarin û vexwarina xwe di cihê xwe de bi buhayekî zor kêm ve yanî beramber bi belge û perên kaz ve, yanî bi darê zorê ve bidin bizetfikirin û bipeydakirin.

Serûştî bû, ku bi vî karê hanê ve sitemkarîyeke zor ne di cihê xwe de li Xelkê de dihat bikirin û Xelkê xwe jî bajarok û bajaran didane bidûrxistin û kesîkî nema Xurakî jî bona wan dida bianîn. Jibervêjî sipah jî weku Xelkên bajarok û bajaran jî tûşî birçîbûnê bûn.

Sipah bi pileyekî wehayî virçîbûnê ve hate bigihaştin, ku Serbaz hin caran neçar dibûn, ku ew giyê bixun û ew weku Ceneweran bi bin guhên hevkevin û jî bona parîkî nan ew hevdû li ser de bidin bikuştin. (Ji xwe re li Raportê Qolê Orduwa Heştdehemîn de bi mêjûwa 25. avdara sala 1334 k. de bide bitemaşekirin).

Li ruwê birçîbûnê, bazdanê û zîyanên du mehan de ev qola hanê bi 9000 kes ve dihat bigihaştin. (Raport bi xwe). Hêza cengîniyî orduwa Şeşemîn jî li avadara sala 1334 k. de bi 6304 Tifingdar ve hate bigihaştin. (Rojnama Cengê ya Orduwa Şeşem).

Rewşa orduwa duwemî (Diyarbakir) û orduwa sêyem pir xerab bû. Serûştî bû, ku ew rewşa hanê bi hoyê zor nexweşî û pîsbûnê bû. Tîfos orduwa sêyem bi carekê ve date bişerpezekirin û ew jî li orduwa duwem û şeşem jî de dihat bidîtin û wê zîyaneke pir zor li herdu orduwan de date bixistin.

259 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Perîşanî û şerpezetîya Xelkê bi serûştî ve ji ya orduwê bêtir bû, yên ku wan zivistana sala 1335/ 36 k. li Musilê de didane birabuhurandin, wan bi xwe ve didatin bidîtinin yanî didatin bibihîstin, ku Derketîyên Kurd li kolanan de ji serma û ji birçîbûnan çilo dihatin bimirin. Ev destana hanê bi taybetîyê Musilê ve nebû, herwehaji ew li welatê Edenê û Helêbê jî lidarbû.

Li şarê Sulêmanyê de di wê salê de bi xwe jî ve birçîti bi pileyekî dawî ve hate bigihaştin. Huqeya ard bi lireyekî zêr ve hate bigihaştin. Karmendên ser azoqe û malan zordarîyeke pir zor didatin bikirin³³⁶. Wan li orduwê de bi serpereştîya xweyî pirî ne baş û bi karên xweyî pirî xerab ve rêya hatina azoqe jêre ji gundan dane bibirîn. Li dawî de wan azoqa nava malan dane bizetfikirin.

Xelkên sitembar hîç bi destên wan ve tu azoqe neman. Li dawî de ji sedî heftê ji Xelkê ji birçîbûnan hatin bimirin.

6. Zîyanên Wêrankirinên Cengê

Sînor û mezinbûna wêranîyê her Xwedê dizane. Ev zîyana hanê du renge:

Yekek ji bal dujmin hatîye bikirin. Evaya bi xweyî ve wan welatan ber bi xwe ve dide bigirtin, yên ku ew tûşî vegirtinê bûn, weku welatê Erzeromê, Erzencan, Wan, Bedlîs û beşekî ji welatê Musilê Rewanduz têtin biderkevtin. Dujmin li nava van welatan de bi serûştî ve wêrankirinên zor dane bikirin û bi taybetî ve Çetên Ermenî û hinên din jî gelek cîgeh bi remana tolwergirtinê ve dane biwêrankirin û bisûtandin.

---

³³⁶Ew Sipartvanên Azoqebûn. Wan bi dizî sitendinên bi zor ji Xelkê ji bona Bazirganan didan firotin. Bi vî rengî bidestbikevtinên pir mezin bi destên wan li ser kîsên Sitembaran ji Hejar û Rebenên Xelkê û sipah hatin bikevtin.

Rengê duwem ji wêrankirinan ew ji bal sipahê Osmanî bûye. Beşekî ji van wêrankirinan li ser divayê û pêwistiyê de dihate bikirin. Belam beşekî jî li ser kêfê de dihate bikirin.

Bi kurtî ve ew kesên ku di dema cengê de yanji li duwayî wê de li wan deveran de hatibin bigerandin, pileyê vê wêrankirinê bi baştir ve ew dikarin bidin binerxkin. Li layê min de weha ye, ku ev welatên hanê tanî bîst salên dinjî bi ser doxê caran ve nayên bivegerandin.

Bi kurtî ve Miletê Kurd li Şerê Gewre de tuşî zîyanên mal û canên bê sînor bûn. Zîyanên madî li berî vê de li jor de hatin biraxistin; zor dibe, ku zîyanên canî nêzîka niv melyon kes bêtin biderkevtin.

Serpereştîyeke Cîhî li Sulêmanîyê de

Li dawîya Cenga Cîhanîyî Yekem de li koşeke Kurdistanê Jêrî de, ango li Sulêmanîyê de bi alîkariya dewleta Ingilîz de Serpereştîyeke Cîhî hate bidamezirandin.

Belam ji dêlva baş serpereştîya wê bihata bikirin. Du carî ew ligel dewleta Ingilîz de hate bitêkûpêkçûn û ligel wê de bi şer ve hate bikevtin.

Di dawî de di sala 1345 k.- 1926 z. de bi carekê ve ew Serpereştîya Cîhî ji navê ew hate bihilanîn û ew bi rengê Liwayekê ve bi Îraqê ve hate bigirêdan. (Ji bona dûr û dirêjîyê li ser vê pirsê de ji xwe re li Mêjûwa Welatê Sulêmanîyî de bidin bitemaşekirin).

Serhildana Ismaîl Axayê Simko

Di sala 1341 k- 1922 z. de serhildana Ismaîl Axayê Simko Serekê Eşîra Şikaka date bidestpêkirin. Di pêşî de wî li Aşûrîyan de zor date bitengavîkirin³³⁷ û li dawî de wî welatê Ormîyê date bidagîrkirin. Li paš de Îran leşkerekî zorî ji bona ser wî date birûkirin û wê ew date biderperandin û di encam de Simko ji bona Îraqê hate bibezeandin û ew li Jorî Rewanduzê de hate bidaniştin.

Şûreşa Kurdên Dêrsimê

Yekek li serhildanên tirî di wayî Şerê Gewre de şûreşa Kurdên Dêrsimê bû, ku di bin fermanariya Nur El-Dîn Paşa de bi leşkerekî gewre bi ser ve hate bidakevtin û wî ew date biserkutkirin û zîyanên wê pir gewre bûn

Li dawîya Şerê Gewre de û li paš vê de, ku nîşanên bêhêzbûna Hevalbendên Elmanya hatin biderkevtin, rewşa siyasî hate biveguhertin, Komelên Siyasîyî Kurdan li hemû layekî de bi kar ve dane bidestpêkirin.

Şerîf Paşa li Parisê de Wênerîya Kurdî ji bona ser milên xwe date bihildan û li ser Mafe û Daxwazên Kurd de du Bibîrxistin û du Neqşên Kurdistanê ji bona Konferensê Aşîtîyê date bipêşkeskirin.

Bibîrxistina pêşî di 25 cemade duwem de sala 1337 k.- 22 avdara sala 1919 z. de û Bibîrxistina duwem di sala 1338 k.- 1 avdara sala 1920 z. de bû.

---

³³⁷Ew Kurdên Fileyên ji Rêça Keşeyê Nesterosin. Ew jiber hoyên siyasi de vedi-bêjin, ku ew ji aliyê Tuxum û Xwinê de ne Kurdin, lêbelê ew ji Mayînen Nevîyên Aşûrî di Wilayeta Musilê de ne. Weha bi vî Rengî ew di Rojnamên Erebi û Ewropî de bi Navê Aşûrîyan bi nav û deng bûn. Tu zîmanekî wanî Gelêrî ji bil zîmanê Kurdî pêve niye. Ereban di destpêkirina musulmantîyê de ew û Yaqobî ji Fileyên Kurd datin bidanîn. (M. E.).

Di 20 befirbara sala 1919 de di navbera Şerîf Paşa û Wênerê Ermenîyan Boxos Nubar Paşa de peymaneke hate bigirêdan.

Herdu La bi yek ve beramber bi Konfirensê Aşîtiyê ve Daxuyanîyeke Hevbeşî dane bidazanîn³³⁸.

Di dawî de di 10 gelawêja sala 1920 de Peymana Severes-Sêvers hate bimorkirin. Li gora vê peymanê hanê de divabû, ku li welatên Terabzun, Erzerom, Wan û Bedlîsê de Erministanek bête bipêkhatin. (Benda 88-93).

Di wê demê bi xwe jî ve ji bona Miletê bê kesê Kurd jî li ser Ewtonomî- Xwedmuxtariyeke Serpereştîyê de hate bipeyivandin, ku ew divabû li Rojhilatê Furatê û li Jêrî Erministanê de bête biditin û ew di navbera sînorê Turkî, Surî û Îraqê de bête bikevtin.

Ev xelata Konfirensê Aşîtiyê bi hin merc û bendan ve hatibû bigirêdan. Divabû, ku li Kurdên vê herema biçûk de bihata bipirsiyarîkirin, aya ew ji Turk dixwazin bêtin bicihêkirin yanî na û evjî ji bona ser Hevgirêdana Netewan bête biraxistin û ew lêk bide, aya li van Kurdên hanê de Serxwebûn bi wan ve dikeve, yanî na?

Li dawîya vê de, ku Civata Hevgirêdana Netewan li ser Serxwbûna Kurdan de hate bidilhatin, ew vê biryarîya hanê bi Turkî ve dide bigihandin û ev dewleta hanê jî divê wê biryarîya hanî bide biwergirtin û li gora vê encamê de Dewletên Hevalbend ew li ser bipêvekirina Kurdên Musilê jî de bi Serpereştîya vê Xwedmoxtarîyê hanê de tu berî lênadin bigirtin. (Benda 62-64).

Bi kurtî ve Pirsîyarîya Kurd ji fen û xapandinê pêve bêtir tîstekîtir nebû. Konfirensê Aşîtiyê, yê ku peyva Dadwerîyê, Bext û Qotarkirdina Miletên Sitemxwar ji serê zimanê wî nedihat biderkevtin, vê carêji beramber bi Komelên Merovanyê ve date bicîkirin, ku peyva Dadwerîyê û Bext vala bû û ew bi xwe ve ji bona xapandina merovanyê poşanek bû.

³³⁸Ev Daxuyanîya hanê di 24 Febrayer de di sala 1920 de di Peyam Sebahî de li Istenbolê de û di 10 Avdara sala 1920 de di Rojnama Tan de hate bibelavkirin.

263 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Hewara Reben û Sitemxwaran, Mafe û Mafeyên Bêkesan kêr di bextê Siyasetê de nedidan bikin.

Bi pileyîkî weha bû, ku wan Çar Welatên Gewre Kurd ji bona yek du melyon Ermenî dane bipêşkeşirin, wan welatê Kurd rast û rast ji bona çend melyon Kurd neditin.

Ev nizmûna hanê ji bal Konfirensê Aştîyê de li rûwê Dadweryê û Bext de bi rastî ve mîna nemûneyekî mêjûyî tete biderkevtin û ew ji bona Parsa Dadwerîyê û Bext amojgarîyeke tirîyî serpêhatîyê dide biderxistin!

Peymana Lozanê

Ev Peymana hanê di encamê de nehate biserkevtin. Zindubûna Turkê mirî û nabûdkirina orduwê Yunanî li Enedolê de, derçûna orduwê Firensî ji ji Edena, rêkevtina vê dewletê ji ligel Enqera de Peymana Sêver date bilinavbirin û li gora Peymana Lozanê de di sala 1923 de Erministana gewre û Xwedmuxtarîya biçûkîyî Kurd ji mîna peqpeqokên ser avê hatin bivekujandin.

Pirsiyarîya Musilê

Pirsiyarîya Kurd bi tenha ve bi ser welatê Musilê ve hate bivegivaştin, ku ew bi kê ve bête bigirêdan, divabû ew ji bal Hevgirêdana Netewan de bihata binîşankirin.

Di dawî de Hevgirêdana Netewan ji bona lêgerandinê li daxwazên Ingilîzî, Turkî û Pirsyarîkirina Arezoyî Xelkê wê de bi pêkanîn û binardina Encûmenekî lêgerandinê di 30 kewçêrîka sala 1924 de date bibiryarîkirin.

Civata Hevgirêdanê di 13 çêrya duwem de di sala 1924 de ev Encûmena hanê date bipêkxistin. Ev pêkhatina hanê ji Peyayekî Gewreyî Meceristanê Kont Tilîkî, ji Siwêdê Misyo F. Wîrson û Kolonêl Bolis ji sipahê Belçîkî ve hate bipêkhatin.

Evan li dawîya çavpêketina wan de ligel dewleta Ingilîzî û Turk de di 16 rêbenda sala 1925 de bi Bexdê ve hatin bigihaştin.

Herwehaji Wênerê Turk ji ligel wan de bû. Li Bexdadê Wênerekî dewleta Îraqê ji tev li wan bû. Ew tev de ji bona lêgerandinê ji bona welatê Musilê û hemû cîgehekî geryan. Li dawîya bidawîanîna Karmendîya xwe de ew vegehiyan û di 16. tîrmeha sala 1925 de Raportekî dût û dirêj ji bona Civata Hevgirêdana Netewan dane bipêşkeşkirin û wan di vî Raportê hanê de derbarî Kurd de û welatê Musilê de datin bigotin:

"Divê guhpêdan derbarê nîşakirina Karmendên Kurd ji bona serpereştîya welatê wan û xwendinê di dibustanan de, dadkirin û liberxwedan bi zimanê wan ve bi arezuwa Kurdan ve bête bikirin û zimanê Kurdî bi zimanê mîrî pê bête birûniştin. Encûmen di wê bir û baweriyê de ye, heger li dawîya çar salan de li paš wergirtina peymanîna Ingilîz û Îraqê de û helsana Çavdêriya Hevgirêdana Netewan ji ser Îraqê de ji bona pêkanîna serpereştîyeke cihî peyman ji bona Kurd pê neyêtin bidan, beşê zor ji Kurdan serpereştîya Turkî di ser serdarîya Erebb de didin bigirtin" (P. 111, Benda 7. Movika 2 ji wergerandina Raportê Encûmenê).

Civata Hevgirêdanê li ser vî Raportê hanê de li 16 rênda sala 1925 de hin mercên hilanê dane bibiryarkirin. Welatê Musilê ji bona dewleta Îraqê date bidan. Wergerandina Benda Sêyemî vê biryaryê ji eve ye:

"Dewleta Ingilîzê ji ber ku ew dewleta dest li ser Îraqê de ye, divê ew bicihanînen pêrabûnen xwe beramber peymanên derbarê Serpereştîya Cihî de ji bona Kurdên Îraqê ji bal Encûmena Lêgerandinê û ji encamên dawîyî teminîyên wê de li ser Civata Hevgirêdanê de bide biraxistin".

Li ser daxwaza Wezîrê Koloniyên li 3 kewçêrîna 1926 de bi peyveke dirêj ve pêrabûnen başbûna nêta dewleta Îraqê derbarê Mafeyê Kurdê Îraqê de li ber Hevgirêdanê de date biraxistin û giraw wî ji bona wê ji bona bicihanîna wan jê re date bikirin.

Alîkarîya Kurd Ji Bona Turka Di Tevgerên Wanî Welatî De

265 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Kurdên li Turkîyê de ji bona tevgera welatîyî Turkî karên pir mezin ji bona wê dane bipêşkeşkirin û ew karên hanê pêre di encamê dawî de bingehê Komara Turkîyî niha dane bidurustkirin, di wê gava ku Ermeniyên piştgirtî bi xurtî ve ji bal Ewropa de ji xwe re dane bibiryarîkirin, ku ew pišta berê şerê tevgera Turkîyî welatî bidin bita ûmarkirin; jiber ku ew li ser Ermînyaya Gereyî de, ya ku ew ji bal Peymana Sêver de jêre hatibû bidiyarîkirin, tirs dida bipeydakirin.

Ji bona bicihanîna vê biryarîya hanê Komara Erîvanêyî Ermenî di nava nivê sala 1920 de hêzên xweyî leşkerî li ser sînorên Turkîyî Rojhilatîyî Jorî de data bicivandin û bi hêrîşkirina xwe ve metirsî date bipeydakirin.

Jibervêjî bi lez û bez ve Kazim Qere Paşa bi leşkerekî ve piranîya wî ji Kurd ligel Ermenîyan de di meha gelawêja sala 1920 de bi şer ve hate bikevtin. Wî bajarê Qars date bigirtin û weha date bisengînkirin ku careke din Ermenî di girtina wê de nedin biremankirin. Gerjî ku dewleta Komara Sovyêti destdirêjî nedaya bikin, dê ji bona Komara Erîvanêyî Ermenî jî şop jê re nema bihate bidîtin.

Hîç gûman têde niye, ku ev biserketina hanêyî pirî gewre ji bona sipahê Rojhilatê hoyekî gewreyî bingehî ji bona hîmkirina Komara Turkîyî niha date pêkanin.

Heger ku Leşkerê Ermenî biser bihate bikevtin, dê tevgera Turkî, ya ku ew di wê demê de bi xwe jî ji Rojava û Jêr de dihate hêrîşkirin û ew hêjî di Hundurê xwe de û bi taybetî di Wilayetên Rojhilat de pir lawaz bû, dibû biser nehat bikevtin û ew bi carekê ve bihata biruxandin.

Herwehaji li Kilîkya jî de hêzên Ermenîyî piştgirtî ji bal Firensa de ji bona pêkanîna Ermînyaya Gewre de beramber bi sipahê Selah El-Dîn Paşa ve, yê ku piranîya pir jê Kurd bûn, hatin bitarûmarkirin.

Weha Firensa neçar bû, ku ew ligel Turk de Peymana Enqerayî bi nav û deng ve di sala 1921 de bidin bigirêdan.

Nebes tenê alîkarîya Kurdên welatperwer ji bona Turk di qadên Rojhilat û Jêrî de dihatin bidîtin, lêbelê şopên wan alîkarîyên bi nêrx jî ve pir bi diyarî ve di şerên Siqaya, Efyon Qere Hesar, In Onî û di şerê Gewre de hatin biderkevtin, di wî şerê gewreyî de, yê ku ew hate bihelbijartin, da ku biserketina dawî û nabûdkirina hêzên Yunaî bide bidîtin.

Heger ku mêjû bi dadwer ve bête biderkevtin û bi pakî ve rûdanên çûyî bide bitomarkirin, hîç gûman têde nayête bidîtin, ku dê ew van karên Kurdî hanê, berzbûna dilsozîyê û rûmetê di navbera wan rûdanên tomarkirî de bi dadwerî û pakî ve rûpelekî mayî bidin biderxistin, ku ew ji bal hilat û dahtên demê de nayêtin bihilanîn.

Serhildanên Kurdistanîyê Vê Dawîyê

Di vê pêla de, ya ku têde Civata Hevgirêdana Netewan ligel Pirsîyarîya welatê Musil de xerik bû, li herema Xarputê û Diyarbekrê de sûreşeke gewreyî tîr hate birûdan û Serokê wê jî Şêx Seîd bû. Xwedê lêdilovan be³³⁹.

"Ev sûreşa hanê bi navê Şêx Seîdê Pîran ve bi nav deng bû³⁴⁰. Li jêr Rêberîya vî Ciwanmêrê hanê de û Komandariya Evserên Kevin de pêncî hezar kes bi çek û mekên xwe ve hatibûn bilîkarxistin û li hin cihan de jî bona ajotîna leşker jî hin çek û teqemenî jî hatibûn biveşartin.

Biryar weha bû, ku 21. avdara sala 1925 de sûreş bête bilidarxistin û armanca wê jî derkirina Turk ji Kurdistanê bû.

dewleta Turkî kêr yanî zor agehdar bû û ew jî xwe re di kar de bû.

³³⁹ Ev Lêgerandîna hanê ji Pirsîyarîya Kurdistan beramber bi Turk ve hatîye bikurtîkirin.

³⁴⁰ Pîran gundekî nêzikî Xînêze.

267 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di 1. avadara 1925 de welatperwerekî Kurd bêyî guhpêdanê bi xwe ve ji bona layê Şêx Seîd çû û ew li vegeerê de hate bigirtin û ew ji bona Baregehê Turkî hate bibirin, ku ew çend mîl ji Şêx Seîd dûr bû.

Li vî welatperwerê hanê hate bipirsînkirin, lê wî perseva nayîne date bidan. Komandarê Turkî kaxezeke nazik ji bona Şêx Seîd date binivîsandin û ew ji bona Baregeh date bibangkirin.

Şêx li girtîna welatperwerê Kurd de agehdar bû û wî bawerî bi Komandarê Turk ve nekir û wî ligel çend sed kesekî de li dora xwe şûreş date bilidarxitin.

Ev şûreşa hanê ne di dema xwe de hate bivêxistin. Bi vî rengî ve û diji biryarîyê di 7. avdara sala 1925 de ev Şûreşa hanê hate bivêketin.

Çunke, di nava perçên Xelkê de tîlên telêgraf û telefonê nebûn, ew zor dereng û bi wêneyekî tevlihev ve hatin biagehdarîkirin. Hêzên Turk li vê de kar jê re dane bigirtin û hêzên Beramberên Kurd ew dane biçekkirin û dor li wan de datin bigirtin.

Dewleta Turk qolê orduwa nehemî Erzeromê, heştê Erzencanê û heftê Diyarbêkrê bi pele ve ji bona ser hêzên Kurd dane biajotin³⁴¹.

Belam hêza Kurd ev hêza leşkerîyî Turk date bişikandin û wê rûwê xwe ji bona Orfa, Siwêrek û Diyarbêkrê date bivekirin.

Zonî pê neçû, wê beşê Jênî bajarê Diyarbêkrê date bigirtin û li hemû layekî de wê leşkerê Turkî date bitengavîkirin. Belam pir pê neçû, zînetê welatperweran têkçû û ew pir tengav bûn. Çunke, hêzeke tazeyî Turk di Tirina Şîva Surî de hate bibarkirin û ew ji bona qada şer hate bigihaştin.

Vê hêza hanê hêza Kurd date bitawîkirin; ji ber hêvî weha bû, ku Îran, Îraq û Surî dê bê Hevalbendî be^ton birawestandin. Belam vê

---

³⁴¹Dibe, ku ev Qolên ordu bi lez ve û bi jimara xweyî hebû ve hatibin.

hêvîya hanê ser negirt û Kurd di nava du agirana de hatin bimayîn û ew bi şerekî bê hêvî ve hatin bikevtin.

Di vê pêlê jî de hinek hêzên Turkî tirîjî li Qars û Siwasê jî de hatin birêkevtin. Êtir çûn li ser vî şerê bi rêxistî ve ji bona kurd pir dujwar û bê kar bû. Jibervêjî hêzên Kurd xwe ji bona serên çiyana dane bikişandin û bi şeweyekî biçûk ve di şer de hatin bimayîn³⁴².

Mebest jî vê sûreşa hanê -her weku li tomarkirinên Dadgeha Serxwebûnê de hatine bitomarkirin- sitendina Serxwebûna Mîliyî Kurd û Pêkananîna Dewleteke Milî bû. Jibervêjî jî xwîngermbûna milî û aldarî de kar hate biwergirtin.

Mêjû jî van rengên sûreşan hin nemûneyan dide binîşanadan, ji bona nimûne sûreşa Ismailê Sefewê, ku Postê Meşyexetê bi Textê Selteneşê ve date bikirin û çend sedsalekî ew hate bijîyandin.

Şûreşa Şêx Ebeydulahê Şemdînan jî di destpêka xwe de hate biserkevtin, lêbelê ew di dawî de hate bikevtin. Wê bi xwe jî ve weku sûreşa Şêx Seîd dabû bidestpêkirin.

Serok û serpereştîyên vê sûreşa hanê bi rastî ve bi remaneke li ser hiş de Şêx Seîd bi Serikê vê sûreşê hanê date bidanîn û wan xwest, ku ew ji desthilatîya gewreyî vî Merovê Qencê hanê sûd bidin biwergirtin, çunke, -weku em baş dizanin- serjimara Mirîd û Hogirên wî çil pêncî hezarek bûn. Lêbelê vê sûreşa hanê ne li pê soz û biryara xwe de date bidestpêkirin û karîna bi yekkirina tevgerê jî bona wê nema hate bidîtin.

Bi kurtî ve li duwayî şer û kuştarekî zor de Şêx Seîd û hin ji Sergerdenê vê sûreşa hanê hatin bigirtin û li çend cîgehên de

³⁴²Ew hêzên Kurd, yên ku ji bona regekî bi rêxistî hatibûn dan, ew li heremên Agrî Dax, Dêrsim, Sason, Çapak, Ertan, Muş, Bedlîs, Melazgerd, Mazî Tax û Sîlwanda de 245000 kes bûn, Bicgeh li van jî hin Qolên cihê cihê jî ji bona nava şer hatibûn bikevtin.

269 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Dadwerîya Serxwebûnê hatin bidanîn û li paş dadkirineke tenik de hemû bi dar ve hatin bivekirin.

Herwehaji yên ku kêman yanji zor guman li wan de dihte bikin yanji dibû, ku ew li dawî de dikarin tiştêkî bidin bikin, ew jî hatin bilinavbirin.

Kela dewletê bi vê jî nehate bisarkirin. Ji belavokên rojnaman û hin nameyên tir têtin biderkevtin, ku barkirinek û kuştarekî zor bi derd ve li hemû Kurdistanê de û bi taybetî ve li heremên şûreşkirî de hatin bikin³⁴³.

Dîsan bi hin mehnên kevin û taze Şêx Abdul-Qadir Efendî Kurê Şêx Ebeydulah ligel Kurê wî de li Istenbolê de datin bigirtin û li dawîya dadkirina wan de ew dane bidarvekirin.

Li gora wê nameyê de bi xwe ve³⁴⁴ şûreşên welatperwerên Kurd li salên duwawî jî de hatin bidirêjkirin. Li sala 1926 û li 15 befirbara sala 1927 de li devera Agri Daxê de û li 31 befirbara sala 1927 de li derbendê Bedlîsê de di nebera hêzên Turk û hêzên milîyî Kurd de şer hate bivêkevtin û Turk hatin bişikestn gelek Dîl û bidestkevtin bi destên Kurd ve hatin bikevtin.

Li 4 reşmeha sala 1928 de hêzeke Esmanîyî Turkî hêrîşî ser navîniya hêzên milîyî Agri Daxê date bikin û du Balafir lê hatin bikevtin. Li 29 avdara sala 1928 de di navbera hêzên milî de û alaya 29 Turk de li devera Bayezîdê de şer hate bivêkevtin û Turk hate bişikendanin.

Li 3 kewçêrînkê sala 1928 de hêzên milî desteyekî Candirmên Turkî li devera Çolemêrgê de datin bitefir û bitumakirin û Walîyê

---

³⁴³ Li gora Pirsîyanîya Kurd beramber bi Turk ve li zivistana salên 1926/27 de 213 gund bi 8612 malên xwe ve hatin sûtandin. Di nava van gundan de 15062 kes pir bi azar hatin kuştin. Di vê demê jî de nêzîka Yek Melyon Kurd pir bi derd û jan ew jî bona Rojavayî Enedolê dane barkirin.

³⁴⁴ Pirsîyanîya Kurd beramber bi Turk ve.

Beyazîdê jî ligel jimarekê ji Cadirman de dane bidîlkin. Ev nameya hanê derbarê bi zîyanên Kurd de tu agehdariyekê nade bidan.

Birastî çapemeniyên Turk derbarê van rûdanan de hîç nadin bigotin, bi bêvajî vê ve ew tanî radeyekî li ser bêdengbûnê de didin biaxivtin. Belam Belavokên Komelên Kurd bi dijî wan, weku ku me li serî de date bigotin, ew li ser dirêjbûna şûreşên Kurd de didin biaxivtin. Zor dibe, ku gotinên Kurdan rastirbin. Lêbelê jî dibe, ku hinek pîrbûn jî têde bête bidîtin.

Şûreşa 1930

Ev Şûreşa hanê li gora belavokên welatperwerên Kurd sûreşeke bi tenha xwe ve nebû, belkî ew dirêjbûna şûreşa milî bû, ya ku wê di sala 1925 date bidestpêkirin û hîjî ew bi carekê ve nehatîye bikujandin. Geh ew demekê bê deng bûye û gehjî ew gûr bûye.

Derbarê vê rûdana sala 1930 de hêştajî aghdarîyên rastî û pêbawerkirî nînin.

Belavokên kanîyên Turk û yên Miletperwerên Kurd, renga, li destkarîyê û pirîbûnê de vala niye; jîbervêjî li belavokên herdu layan de remaneke rast û rewan peydakirina wê zor bi dijwar ve tête bidîtin.

Bi kurtî ve belavokên rojnaman weha didin biderxistin, ku bingehe vê şûreşa sala 1930 li aliyê çiyayê Araratê de, yê ku ew navîniya hêzên milîyî Kurd bû, date bidestpêkirin û Sermiyanê vê sûreşê Ihsan Nuri Paşa bû.

Li 13 axlêva sala 1930 de wê nobûn datin biwergirtin û bi germî ve mehekê wê date birêjkin û hin ji qolên wê jî tanî sînorê Surî jî didatin bikêrkin. Dewleta Komara Turkî leşkerekî zor qolê ordowa nehem ji bona ser wê date binardî û li dora çiyayê Araratê û wê heremê de gelek şer hatin bikin.

Dirêjîyên rastîyên van şerên hanê jî diyarî nînin. Di dawî de ji layekî ve Rusya sînorê xwe date biqayimkin û dewleta Îranê jî li ser daxwazên dewleta Turkî de hin hêzên xwe ji bona wan nawan date biajotin. Bi vî rengî ve hêzên milîyî Kurd li sê layan de hatin bitengavkin.

Li dawîya hiner û mêrxasîyeke pirî zor de Serkirdaya Şûreşê bi xwe û hin ji Hevalên xwe ve bi neçarî ve xwe bi berdestê hêza Îranî ve dane bikin û ew ji bona Tehranê hatin binardin.

Weku ku me li jor de dayite bigotin, dirêjbûnên rûdanên vê şûreşê neyêtin bidiyarkirin yanjî ew tête bitelihevkirin. Ragiyandên kanîyên Turk û Miletperwerên Kurd yeknagirin.

Li gora Nameya Doktor Bilêc Şêrkoh (Pirsiyarîya Kurd) û daxuyanîyên Serokên Şûreşê de serjimara leşkerê Turk di pêşî de yanzdeh hezar bû û li dawî de bi pêncî hezar kes ve hate bigihaştin. Hêzên miliyî Kurd jî pêncî hezar kes bûn û bi serkevtinên Kurd jî zor bûn³⁴⁵.

Li layekîtir de ragiyandinên Mîrîyî Turkî vê şûreşa hanê bi renegeştir, kêrêntir û bi encamêntir ve didan biderxistin³⁴⁶.

Li layê min de weha ye, ku ragiyandên herdula li pîrbûnê û destkaîyê de vala nînin. Ligel vî jî de nayête binayînkirin, ku vê şûreşa hanê dewleta Turk date bişerpezekirin û zîyaneke zorî li pare û Serpazan de lê date bixistin³⁴⁷.

Belam zîyanên Kurd bi serûştî ve gelekî bêtir bûn. Pêrabûnên xurtîyî dewletê malwêranîyên nebihistî bi Kurdistanê ve dane bixistin. Xelkên hin heraman bi derd û zîyanên zor ve di nava Endola xerîb de dane belawelakirin. Mal û mulkên wan jî ji kêşî wan hatin biçûyîn û ew tûşî xurbet û felaketê bûn.

Bi rastî ve ev destanên hanê bi zor cîgehê mexabinê ve têtin biderkevtin. Arezû dihate bikirin, ku dê herdu la ew bi hajbûn û aşîtî ve çareyekê ji bona van duberî û pevçûnan bidin bidozandin û xwe ji zîyanên malwêranîyê bidin biparastin.

³⁴⁵Daxuyanîyên Hesên Elî Beg di Rojnamên Surî de di sala 1930 de.

³⁴⁶Kurtîya Raportê salih Paşa û Mufetîşî Giştîyê Kurdistanê Ibrahim Telî Beg ew di Rojnama Ehrarî Bêrûdê de di sala 1939 hate bibelavkirin.

³⁴⁷Li gora Pirsîyarîya Kurd de, R. 95 de dibêje, ku Zîyana Turkan di vî şerî de bi Çend hezar Kuştî, Birindar, Dîl, 12 Balafir, 60 Top, 50 Metiryaloz, 60000 Fişek, 3000 Tifing, 150 Çadir, 40 Bar Teqemenî dihatin biditîn. Jimarên bazdayî ji sipah pîrî zorbûn û Qolên orduwa heftem û heştam jî di vî şerî de beşdarbûn.

273 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li layê min de weha ye, ku ev erkê hanê li Kurd de bêtir ew bi ser dewletê ve tête bigirêdan. Divabû, ku ew beramber bi karkirina çend sedsalan û bi taybetî ve gemasî û serbazîya ji bona pêkanîna dewleta Komarê çî di destpêka wê de û çî jî di cenga serxwebûnê de bi çavekî dadweî û bext ve lêbihata bitemaşekirin û çî bi vê zor û sitemê û xwînriştinê ve nedaya bidan.

Ev mafeyên serûştîyî ji bona geşbûna pêşveketinê, zanebûnê û avanîyê dide pêwistkirin, ku dewleta Turkî lê dirêxî nede bikirin û serdarîya diravî xwe bi serdarîya xwe ve bi ser mejî û dilê Kurd de bida bixurtkirin.

Li layê min de weha ye, ku nasîn û dana van mafeyên serûştîyê zîyana wan ji bona desthilatîya Serdarîyê nmayête biderkevtin, belkî qazanceke wanî diravî û sincî têtê bête bidîtin.

Dilê Kurd li cihê kîn û zikreşîyê de beramber bi dewletê ve pir li xweşî sipasîyê de dibihate biderkevtin.

Ev miletê mêrxas û hêja³⁴⁸ di dema aşîtyê û aramîyê de bi karkerê xweşîtyê û dewlemendîya dewletê ve dê bihate biderkevtin û ew dê di dema ceng û şer jî de ji bona dûrkirin û şikenandina dujminan çekê pir bi xurt ve bihate biderkevtin.

kes nikare bide binayînkirin, ku li hemû Miletê de kêma yanî zor mêla serbixweyî tête biderkevtin. Ev jî ji mafeyên bingehî û serûştîyî Merov û Miletan tête biderkevtin. Di vî warê hanê de hîç li kesekî de û hîç li Miletê de şermezarî nabe lê bête bigirtin.

Ewende heye. ku ew Miletê hanê û bi taybetî ve Pêgihîştvanên wî Miletî divên li pêş hemû tiştê de ji bona vê serxwebûnê çî bi pêwist ve bête bidîtin, wê ji xwe re bi armanc û mebest ve bidin bikirin û ew jî xwe re rêyeke maqol û bawermend bi pêş xwe ve bidin bixistin û

---

³⁴⁸Ji Zanîştvanên bi nav û bangên Erebi di liberketina Ruh Elmeanî de bergê 8, R. 149 li gora têgihîştina xwe û yê din di Peyva Miletê, ku ew di Suret El-Fetih de hatîye, ku hunê beramberî Miletê gemas mêrxas bibin... hd., ew bi xwe kurdin.

ew li zanistîyê û hêşbûnê de hîç neyêtin biderkevin û can û malên xwe bi bê dem û hele jî û bi xorayî ve nedin birjandin. Divê ew hêmen û wiryabin, bi birayetî û dilsozî ve dest bi bist ve bidin biyekkirin û bi bê şer û hera ve bidin bixebatkirin, ku ew sitewandîna xweyê civakî û siyasî bi perzbûna sincî, zanistî û dewlemendbûna xwe ve bidin bicîkirin. Çünke, Serxwebûn bi niyazmendîya van ve tête biderkevtin.

Divê bête bizanîn, ku di vî sedsalê hanê de Serxwebûn ligel Nezanîyê û Perîşanîyê de bi carekê jî ve nikare bête bijîyandin û ew li batî Xweşyê û Bextiyaîyê de jî bona Miletê xwe Sitemkarîyê û Felaketê dide biananîn û ew wî di nava destên Bêgane û Zordaran de bi girtî û belengaz dide bihiştin.

Zîmeta desthilatîya Serdar jî beramber bi rengên van Miletan jî ve divê wekî Bavekî dilovan bête bidîtin yanjî mîna Cîgerekî zor bi bext ve û jî Xwedê bi tirsbin.

Çawan Cîgerekî bêbext û mafexwer beramberî yasa û qanûnê de bi berpirsiyar ve tête biderkevtin, wehaji desthilatîya Serdar jî, heger ku ew guh bi mafeyên Miletên pêsiyartî ve nede bikin û li pêgilhandin û xweşîya wan de terxemîn bide bikin, ew beramber bi Xwedê û Merovanyê ve bi cihê gazin û sizayê ve tête biderkevtin û heger bi tenha ve çavên wê li dirêjbûna Serdarî û desthilatîya xwe de bêtin biderkevtin, evaya tanî dawî jêre nare biserî.

Di dema tengayê de li batî yarmetî û gorîkirinê de jî bal Miletên Sitemxwar de ew jî bil zikreşîyê û dujminatîyê pêve tiştêkî tir nade bidîtin.

Derîyê Heftem

1. Reng, Rewešt û Jîyana Civaka Kurd

Ew Zanistvanên Rojavayî, yên ku ew di vî babatê hanê de ji demekê xerîkî pirsiyar û serencdanê têtin biderkevtin, bigir hemû bi yek zimanî ve didin bigotin, ku ji bona reng û rûçikên Kurdî Fîzyonomî ve nemûneyeke giştî û tevayî nayête biderkevtin. Li gora wan lêgerandinên hanê de tanî êsta çar nimûne hatine bidozandin³⁴⁹.

Li layê min de weha ye, ku ev zîneta hanê bi pileyekî ve dide biderxistin, ku Bav û Bavpîrên Kurdîyî îro -weku ku me di derîyê duwem de daye biaxivtîn-, çend Bavik û Tîrên yek Reh û zimanin. Evanajî divê bi Gotî, Kasa-Kaşo, Şobari, Nayri, Mada-Med û Lollo ve bêtin biderkevtin.

Insiklopêdiya Musulmantîyê dibêje, ku ew Reng û Rewşta Kurd, ya ku ew ji bal Kamasên Rojhilatnasan hatine bidaxuyanîkirin, bi tenha ve ew berên wanin, yên ku çavên wan pê hatine bikevtin û hîç yekekî ji van (weku Dohoset, Xanîkov, Doktor Danîlo ... hd.) nikarîbûn, ku ew li ser bingehê zanistîyî bi carekê ve serenc li hemû Kurd û Eşêrên Kurd be bidin bidan.

---

³⁴⁹ Ji bona van Modêlana ji xwe re li Nivista Mark Sayks Şopên Xulefayên Dawî û li Leynch-Lênc Ermînya bidin temaşekirin.

Êsta listeyeke nêzîkkirîyî başî Eşîrên Kurd bi dest ve tête bikevtin. Li gora wê de rengê belavbûna Kurd û cihên Eşîrên wîyî cuda de tête biderkevtin. Belam ev jî nade bitêrkirin. Pêwistî bi lêgerandinên bi carekê ve û xwendekarîyake dûr û dirêj ve tête bikin, ku ew li ser agehdarîyên bi rêk û pêk û hevgirtî ve li ser rûdanên mêjûyî baş de bêtin bikin. Li servêjî de hin jî wan nivîstan weha nîye, ku ew wilo nebin, belam ev bi xwe jî ve bes nîye³⁵⁰.

Li rengê jîyana Civata Kurd de sê pesnê berz têtin bipeydakirin:

A. Girbûna wan li dora Serok de, gerjî ku ew Bêgane be. Ev zînetê hanê jî bona Kurd rewşte û ew jêre rewendeke mêjûyî ye.

B. Bi ya Serok kirin, ligel parastina hin jî rewendên mêjûyî de.

C. Hebûna Çîniyên cuda (Destkar û Cotkar) di nava wan de.

Eşîrên Gerok, yên ku ew di zivistanê de jî bona Dešta Germî Cezîrê têtin bihatinû li nêzîka Eşîrên Ereba de demê din biradibhurandin, êsta ew bi xwe ve pir kêmbûne. Piraniya Kurdên îro yan Nivgerokên û yanjî bi carekê ve Daniştvanên.

Eşîrên Nivgerok li gora ba û ava cîgeh û rêyan ve ew havînê jî bona nava Zosanan diçin û li wêderê de zom û warê wanî nîşankirî têtin biditin. Ji bona mimûne Eşîra Caf em didin bianînt, ku Germiyanê wêyî Kurdistanî bi carekê ve bi diyar ve tête biderkevtin

Beşê daniştvan û cîgir bûyê Kurd piraniya Xelkên wan navan dane biwergirtin, ango ew neşinvanên hanê bi kurd ve dane bikin.

³⁵⁰Lênerînên Rojhilatnasan Dohost, Xanikov, Dr. Danilo ... hd. û herwehaji Nivista Misyo Fanter, ya ku ew li jêr nav nîşana Rûnkirinên li ser Serûştîya Ensarî Kurd hatîye binivîsandin û ew di sala 1302 k. - 1885 z. de hatîye çapkirin, jî xwe re li wan de bidin temaşekirin.

Xelkên kokîyî wan cîyan, ji bona ku ew xwe ji şerên dirawsên xwe bidin biparstin, bi ser xwe de desthilatîya wan Eşîrên, yên ku ew taze hatine bicîkirin, ji xwe re dane biwergirtin.

Bi renegeî giştî ve kurd li jîyana daniştî de dide bihezkirin. Kurdên layê Jorî Cezîrê bi jêhatbûn û karînen xweyî candinîyê ve nav û deng veji xwe re dane biwergirtin û wan di vî warî de bi ser Erebên Beduyên wan navan ve biserkevtin dane biwergirtin. (Handbuk, Jimare 57).

Nivîsta Turk li Asya de, ya ku ew ji bal Wizareta Derveyî Dewleta Bîrîtanya Gewre hatiye bibelavkirin, dibêje:

"Weha tête biderkevtin, ku Jorî Mêzopotamya bi welatê Kurd ve tête bidîtin".

Nîşanên milîyî Eşîrên Kurd (weku kar, reweşt, yarî...hd.) bi tenha ve bi renegeî ve nayête biderkevtin. Bigir li her Eşîrekê de kêr û zor cudabûn tête biderkevtin.

Jibervêjî axivtin li ser nîşaneke giştî de ji rastîyê dûr tête biderkevtin. Divê ji bona her Eşîrekê axivtineke cihê bête bikin. Ji bona nimûne, ji bona Kurdê welatê Erîvanê, yên ku ew ji Kurdistanê dûrin, Pirofîsor Egiazarov lêgerandinên zanistîyî zor baş dane bikin û herwehaji ji bona Kurdên Sulêmanyê jî lêgerandinên Doktor Rêç û nivîsta Mecer Son û ji bona welatê Mukrî û Ormiyê jî nivîstên Arakelyan, Morgan û Nêkitin zor aghdarîyên baş di wan de têtin bidîtin.

Şerefname Li ser hin ji Afretên Kurd dide biaxivtin, ku li gelek îş û karên gewre de wan nav daye biderxistin. Bi taybetî ve li Eşîra Kelher-Kelwer de hin ji wan Afretan Gewreya Eşîra xwe bûn. Helîme Xana Hekarê, Adile Xana Helebçe bi nav û deng bûn. Koxa Nergîza Şûwanî-Şîvanî jî nabe jîbîr bête bikin.

Derbarê bi reweşt, jîyan, rûçîk û nîşanên Miletê Kurd ve Rojhilatnasan nivîstên zor baş dane binivîsandin û piranîya wan jî zor bi bê layîn ve û bi dadwerî ve li ser wan de dane biaxivtin.

Di vî babetî hanê de bi dûr û dirêjî ve pêdecûn, dê ew bi pêwistî nivîsteke cihê ve bête bikin. Jibervêjî ji bona wan kesan divên, yê ku ew ji xwe re dixwazin agehdariyên baş bidin bipeydakirin, ku ew ji bona nivîsta (Misyo Aliksender Çapa Komek ji Rûnkirinan û Xwendekarîyan li ser Kurdistanê de, sala 1276 k.- 1860 z. de, nivîsta Misyo Nîkîtin, Hin Rûnkirin li ser Kurd de, bergê bîst û yekemî Insiklopêdiya Ingilîzîyî Gewre, nivîsta Misyo Hamî Bender Gerek li Welatê Kurd de, Kapêtin Hay, Du sal li Kurdistan de, Mêcer Son, Bi Veşartî ve li Mêsopotamya û Kurdistanê de, Sêr Mark Sayks, Şopên Dawîyî Xulefa, ji xwe re bidin bitemaşekirin û bixwendin.

Kurd û givaştî eveye: ku her Zanistvanekî û Cîhangerekî, ku wan Kurd dabe bidîtin û çend rojan ligel wan de dabe biraburandin, bê gîtin wan jî nav û nîşan û sinciyên Kurd jî mîna Insilopêdiya Ingilîzîyî Gewre dane biderxistin, ya ku ew dibêje: "Kar û barên nav malê û zînetê malbatê di nava Miletê Kurd de zor bi pêş ve hatîye bikevtin. Ew rûxweşin, dilpakî, bi rûmet û rêwîperwerin.

Afretên wan ji Afretên Turk û yê Îranî serbestirin û ew bê çarçefin. Biçgeh li hin kesên Dewlemend pêve mêldariya zor Jinanîne niye. Ew pir hez ji saz, govend, helperîn û semawendê didin bikin..."

2. Ayîn û Oldarî

Xwedîyê Mêjûwa Îrana Kevnar³⁵¹ di warê ayînî û rêçên Arîyî Îran û airawsên wan de lêkolandinên baş dane bikin. Li gora peyveyên wî de rêçên zorî kevnarî Miletên Arî mîna zimanên wî ligel Hindî de li dayik bûne û ew li dawî de di navbera sedsalên çardeh û nehemînê pêşî zayînê de ji hev cihêbûne. Ev mêjûwa pêşîyî texminkirî bi mêjûwa nivîsandina Vedas-Vêdasê ve, ango bi nivîsta Perestî Hindî ve tête biderkevtin, ya ku ew bi zimanê Sansikrîtî ve hatîye binivîsandin.

Li vêderê de divê em cudabûna van lêkolandinên hanê bidin bizanîn, ku ayînen hin ji van Miletên Arî mîna Gotî, Lollo, Kasay û

³⁵¹ Ew Hesên Pîrînya ye, yê ku ew berê Mûşîrê Dewletê bû.

279 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Êlamî (komelên Zagrosê) çunge di destpêkirina mêjûwê de ligel Somerî û Akadî zor hatine bitêkelkirin û di hemû warekî de di bin kêra wan de hatine bimayîn. Wehajî ayînen wan jî ji vê kêrê jî nihatine birizgarîkirin. Ji bona nemûne em dibînin, ku li nava van de Kasay mîna Babil bûye, ku ji bona hemû rengên hebûnê û kêrên seruştîyê nimûneyekîyî wanî Xwedanî dihate bipeydakirin. (Derîyê Sêyem).

Zend Avesta (nivîsta perestîyî Zerdeştî-Zarauster) di derbarê ayînen pêşîyî Miletên Arî de Mad, Pars û Tîrên wan de dibêje: "Ev Miletên hanê bawerîya wan bi du bingehan hebûn: bi Başî, Şer ve yanî bi Ronahî û Tarîyê ve dihate biderkevtin.

"Yên ku ew bi kelkê Merov dihatin bidîtin û kara wan ji bona wî dihatin biderkevtin, mîna hatina wî, Ronahî, Baran evan li Xwedanê Başîyê û Çakîyê de dihatin bizanîn. Yên ku zîyan pê didan bigihandin, mîna Nexweşî, Mirdin. Hişkî, Tengavî, Giranî û Rengên Belan li Xwedanê Şer û Tarîyê de dihatin bizanîn". Ji Xwedanê xweyî pêşî re diperestin û jê hez dikirin û li Xwedanê xweyî duwem de ditirsîyan û ji bona vêjî, ku ew zîyanan bi wan neghîne, wan jêre hin xwestin dixwendin, ku ev xwestinên hanê li dawîya dawî de ji bona karê û barên Canbazan û Rêgerîyan dihate biderkevtin.

Biçege li vêjî de Musîre (Meher) yekek ji Xwedanê herî kevnarî Miletên Arî bû û ev Xwedanê hanê jî Avesta bi xwe jî ve di navbera Hormoz û Ehrîmen de dida bidanîn. Li gora ayîna Zerdeştîyê de Roj ji bal Xwedê de ji bona hilgirtina Şer û Xerabîyê hatîye bikarmendîkirin.

Wehajî di dema Erdeşêrê duwemînî Axmenî de Roj Pasevanê Xanedanê Şahînsahêyê bû. Li dawîya Iskenderê Gewre de Ayîna Roj perestî seraserî Enadolê û Yumanê date bigirtin. (Mêjûwa Îrana Kevnar, r. 261).

Hin ji Mêjûvanan dibêjin: ku perestkirina Xwedanên mîna Hewrê Birûskî (Were Îregîna) û Roj (Musîre) di wî zemanî de li nava Arîyê Îranî de hebû. Weha wan dîzanîbû, ku Roj bi çavê esman ve tete biderkevtin û Hewrê Birûskî bi Kurê wî ve tete biderkevtin.

Bi kurtî evanan jî mîna Arîyên Hindî hin ji Daxuyanîyên Serûştîyê û Perçeyên Hebûnê ji xwe re didan perestîn û ew li pêş wan de di bin Rêberîya (Zerdešt-Zarauster) de bi Ayîna Yekbûna Xwedanî ve hatin vegihaştin.

Ayîna Zerdeštî

Zerdešt li nik Miletê Arîyî kevnar de yan Pêxemberekî-Pêyamberekî rastî bû û yanî Rêberêkî pirî berz û bala bû.

Bi carekê ve diyar niye, ku ew kengî bi dunyayê ve hatîye, jîyaye, Xelkê kuye, ew li çi Miletî de tête biderkevîn û nivîsta Zend Avesta li çi demê de û bi çi zimanekî hatîye binivîsandin?

Di vî babetê hanê de Zanistvanan û Mêjûvanan hêjî nedaye bilihevkin. Di nava van de Mister A. V. W. Jackson-Cakson li lêkolandinên Ayîna Zerdeštî de bi rastî ve bu Karşinas ve tête biderkevîn. Ew di vê bawerîyê de tête biderkevîn, ku Zerdešt li nivê duwemî sedsalê heftemî pêş zayîne de ji bona dunyayê hatîye bizayîn û ew li nivê yekemî sedsalê şeşem de hatîye bimirin. Eve jî bi carekê ve niye.

Belam li gora goyên Zerdeštîyê de divê ev Peyamber û Rêberê hanê di sedsalê heftemîn de ji bona dunyayê hatîbe û wî li kenarê gola Ormiyê de dest bi Ragiyandin û Rêberîyê ve dabe bkiriin û ew di nava nivê sedsalê şeşem de hatîbe bimirin.

Mister Hol dibêje, (Mêjûwa Rojhilata Nêzik, r. 555): li gora goyên Zerdeštîyê kevnar de ew bi texmîn ve li sala 599 pêş zayîne de ji bona dunyayê hatîye bizayîn. Dîsan li gora goyên Zerdeštî de ew Kurê Pawaşesb bû. Li Mendalî de hin tiştên pir gewre lê hatine birûdan û li servêjî de Canbazan dayie bixwestin, ku ew wî bidin bikuşin. Belam ji bona wan ev nehate bikin.

Li bîst salî de wî xwe ji bona cîgehekî bi tenya ve dayite bikişandin û ew ji bona xwe bi tenha xwe ve bi perwerdekirinê ve hatîye kevîn.

281 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di sî salî de û li kenarê ava Daîtîya de, ku hinek jêre ava Aras-Arakis dibêjin, wî Xelek ji bona nasîna Xwedê dane bibangkirin.

Çavdanê Perest Zerdeşt ji bona nik Ahormezd³⁵² date bibirin. Li dawîya vê de Zerdeşt li nava Xelkê Toran û Segistanê de bi Rêberîyê ve bi kar ve hate bikevtin. Belam sûd nebû, çunge Meganîyên wê demê bergîrbûn.

Li paş de li ser fermana Ahormezd de ji bona layê Wiştaspê Fermandarê Batir çû. Li dawîya xebat û keftûlefteke du salî de wî ew Patîşayê hanê ji bona ser oldarîya xwe date bianîn³⁵³.

---

³⁵² Hormuz di koka xwe de Horemzêd bû û ew ji Peyva Ahora û Mezd hatîye bipêkhatin. Ahora û yanji Asore navê Xwedanê Arîyî Hindî û Îranî bû, (jiber demekê Rêça van Xelkên herdu welatan yekbû). Peyva Mezd bi Hiş tête liberketin.

³⁵³ Mistêr Hall-Hol di Nivista xwe de bi vê kurtîyê dibêje:
Zerdeşt li çil salî de li Xuresanê de li bajarê Kişmar de, yê ku ew li melbenda Torşîze li Jêrî Rojavayî Meşhed tête bikevtin, dest bi amojgarîya xwe kir. Bi yadgarbûna ketîna Qeralê Wiştasep ji bona Oldarîya Zerdestîyê darek Serûyî bi nav û bang hate çandin. Vedibêjin, ku Ev dara hanê tani sala 247 k.- 861 z. de mabû. Xelîfê Ebasî El-Mutewekîl Ela-Elah di wê salê de fermana birîna wê darê û anîna darên wêna ji bona Samura da, da ku ew Sera xwe bi wan li wêder de bide avakirin.
Di pêla Zerdest de Wiştasep Bavê Daryos-Dara Serdarê Xuresanê bû. Renge, ku bi Daryos-Dara Qeralî pê hatibe gotin. Bi vî rengî dibe, ku ev Goya hanê bi ser Daryos-Dara de bête çûn, mîna ku goyên din ji dibêjin, ku Daryos-Dara ji bona nava Oldarîya Zerdestîyê hatîye bikevtin. Heger mêjûwa vê goyê rast bete biderkevtin, divê temenê Zerdest ji Înekê ji mêjûwa rûniştina Kurê Wiştasep-Hîstaspes li ser Textê Îranê kêmtir bête biderkevtin. Dibeji, ku Zerdest zor kêr bi ser reman û hesteyên Daryos-Dara de dabe kirin. Ev kêrên hanê bi diyarî li ser kêlên kevirên Behiston-Bîstîtum de têtin bidîtin. Dibeji, ku ev kêrên hanê ji kêrên Megusên-Mecusên kevnar hatibin, yê ku ew zor caran beramber bi Çakkirinên Zerdest ve hatine birabûn. Bi kurtî weha diyare, ku Daryos-Darayê Gewre Qeralê pêşîyî bi dûkevîyê Zerdestîyê niye. Tevlivêji em dikarin bêjin, ku ola Zerdestîyê, heger bi rastî ji ew di sedsalê Şeşê Pêş zayîne de hatîye bidîtin, kêra wê pir li ser reman û dildarîya Îraniyan dihate bikirin, tanî ku ew di sedsalê Şeşemî Pêş zayîne de li ser tevaya Rojhilatî Îranê de hate bizalkirin.
Bi kurtî ev şureş û biveguhertinên Civakîyî Oldarîya Zerdestî divên ew berî pêla Daryos-Dara û bi demeke dirêj ve piştî pêla Mitanî hatibin bikirin.
Diyare, ku Miletê Mitanî Xwedanên Arî mîna Indra, Varuna û Acuin-Asuîn perest bûn. Wan ev Xwedanên hanê bi koka Perestên xwe didan bidanîn. Di zemanê Dara de Perestê Gewreyî Iranî Ahormezd bû. Li Evesta de navên Xwedanên Iranî bi

Parastin û yarmetîya Camasebê Wezîr zor ji bona wî hate bikelkkin. Li paš de Zerdeşt Keçka vî Camasebê hanê ji xwe re date bixwestin.

Oldariya Zerdeştîyê li dawîya kevtina Wiştasp de ji bona wê ew zor di nava Toran, Îran, Hind û Asya Biçûk de hate bibelavbûn. Zerdeşt di pîrbûna xwe de û li şerekî de ji bona belavkirina ola xwe ligel Miltê (Heyon) de date destpêkirin, ew hate bikuştin. Serdarê Leşkerê Heyon Ercasb bû³⁵⁴. (Îrana Kevnar, r. 254 - 455).

Bîr û Baweîyên Zerdeştî

Li gora nivîsta Avesta³⁵⁵ û nivîstên tîrîyî Pehlevî de ayîna Zerdeştî li ser vî bingehî de tête biderkevtin:

navên Indra, Acuin-Asuîn û Naonhaithya-Neûnhayta hatine binavkirin. Navê duwem di pişt re bi Daevas-Daevaz yaxud bi Dêw bûye, yê ku ew di nava Xelkên Îranî de bi tégihîştina Dêw yanî bi tégihîştina Şeytan pê têtin liberbikevtin.

³⁵⁴Li gora goyên Zerdeştî-Serdeştî ev Miletê hanê Torane.

³⁵⁵Li gora Nivîsta Pêrsîyon de "ku ev Nivîsta Zerdeştî di pêla Sasanîyan de hatiye binivîsandin. Ew Bîst û Yek Nivînsin bûn. Ji wan bes û bi tenha Yek Nevisîn û çend Dêrên ji Nivîsên din bi dest me ve hatin bikevtin".

Navê rasti vê Nivîsta Zerdeştî Zend û Evesta ye, ango bi tégihîştina Qanûn û Liberxistin tête bidîtin. Ev Nivîsînê hanê bi pir zaravayên Îranîyî cuda ve û di demên cuda de hatin bicivadin û binivîsandin; jîbervêjî ev Nivîsta hanê bi peyva Evesta hate binavkirin û zimanê pênivîsandî bi zimanê Evesta hate binavkirin. Tanî sedsalên Navînî de Şopên Îranîyî kevnar didin biderxistin, ku peyva Zend di Pehlevî de bi tégihîştina Liberketinê tête bidîtin. Evana kurtiya perçên Evestane:

1. Kas: ew komemek ji Hêvî û Bangane. Diyare, ku zimanê vî Beşî ji zimanê Evesta bi xwe kevintire. Ew bi zaravayekî Giştîyî tevaya Îranê hatiye binivîsandin. Ew bi Xweşxuyan hatiye binivîsandin û ew ji hemû nivîstên din kevnartire. Têde li ser warên Oldariyî hêsanî ji bil Hêvî û Bangan de herwehaji li ser Zerdeşt, Mala wî û Eşîra wî tête biaxivtin. Lêbelê Xurde Evesta-Evesta Biçûk ew ser Fereştan û Beşên Bangan dide biaxivtin.

2. Wenîdad: ew li ser Rêyên berdana Şeytanê dide biaxivtin.

3. Wîseprîd: ew li ser Bangên, yên ku ew ji bona Gewreyê Xwedanan têtin berzkin, dide biaxivtin.

4. Qurbayesta: ew Ev Bangên hanê di dema pêşkeşkirina Gorîyan de ji bona Agirê

283 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ronahî û Tarîfî ev herdu hêzên hanê her û her ligel hev de di şer de têtin bidîtin. Car caran ew bi ser yek ve têtin bizalkirin.

Li ser vî bingehê hanê de cihan bi du beş ve tete biderkevtin: Bi Leşkerê Ronahîyê ve û bi Leşkerê Tarîfîyê ve tete biderkevtin.

Serlarê Leşkerê yekem bi Hormuz-Ahormezd ve û Gewreyê Leşkerê dîwem bi Ahrîmen-Engeremeyniyo ve tete biderkevtin.

Hormuz şeş Yarîdarên wî hene, ku ji wan re Emeşespnetan-Cawîdanên Perest dibêjin; ew li ber Hormuz de têtin birawestandin û ew çavdêriya fermanê didin bikirin. Hormuz bi alîkariya van ve Sermiyandariya dunyayê dide bikirin. Her yek li van jî de pasevaniya tiştekî didin bikirin. Ji bona nimûne Behmen Agir, Isfendarmez erdê dide biparastin.

Li dawîya Cawîdanên Perest jî de Canên Biserêxwe yên tir têtin bidîtin, ku ji wan re Yezt-Yezd-Îzd tete bigotin û ew jî pirî bi zor ve têtin biderkevtin.

Belam herî bi nav û dengên wan ve bi Sisêyan ve têtin biderkevtin û her yek ji van Sisêyan jî ew ji bona rojekê jî mehê bi Berpirsiyar ve tete biderkevtin û ev Yeztên du beşin: Esmanî û Zemînî.

Hormuz li ser serê Qata esmanî de hatîye vidaniştin; here baştirîn Yeztê zemînî jî Zerdeşte bi xwe ve tete biderkevtin.

Perest têtin xwendin. Bi pirî ew di pişte re hatine binivîsandin. (Mîdya, Babilon, Pêrsiya).

Di Dema vekirinên musulmantîyê de Musulmanan ligel Zerdeştîyan de mîna Xwedîyên Nivîstan reftarî dane bikirin. Evaya dide biderxistin, ku Evesta di Çavên Musulmanan de mîna Vivîstokeke Esmanî lê tete bitemaşekirin. Peyva Pêxember dibêje: "Ligel wan mîna xwedîyên nivîstan reftarbikin. Ev jî bal Hêjayê Umer-Xwedê lêdilovan be- hatîye bixwendin û pê hatîye kirin. (Destpêkirina musulmantîyê, nivîsta Yekem, R. 120).

Ev Yeztên hanê heryekî ji wan parastina tişteki didin bikirin. Bicge li vanan jî de Komeke ji Canên yektiyî dimî bi serêxwe ve têtin bipeydakin.

Beramber bi Leşkerê Hormuz³⁵⁶ ve Xwedanê Tarîyê Ehrîmen jî leşkerekî wî jî tete bidîtin. Yarîderên wî jî bi navên Dêw-Deo têtin binavkirin. Ehrîmen li ser serên van de tete bidaniştin.

Beramber bi Cawîdanên Perest ve şeş Dêw têtin biderkevtin. Îşê Ehrîmen û van Dêwên hanê bi bergîrîya çakiyê ve tete biderkevtin. Tarîtî, Şer, Derew, Sitemkarî... h.d. ji bal Ehrîmen de hatine bipeydakin.

Hormuz Jiyan û Ehrîmen Mirin daye biafirandin.

Bi kurtî ve beramber bi hemû dam û destgehên Hormuz Ehrîmen jî dam û destgehên wîyî bi kêrdarî ve têtin bidîtin.

Avesta derbarê bi afirandina cîhanê ve dibêje:

Hormuz di pêşî de cîhana canan date biafirandin û wî sê hezar sal serdarî bi ser ve date bikin. Li duwayî de Ehrîmen jî tarîtyê hate biderkevtin û ew bi zor ve ji bona nava cîhana Ronahîyê hate bitevlêbûn...

Hormuz li paš de cîhana madî li şeş dewranan de û li sê hezar sal de date biafirandin. Merov wî li dewrana şeşem de date biafirandin.

Li Paş de Ehrîmen jî bi afirandina şer dide bidestpêkirin û ew ligel Hormuz de bi şer ve hate bikevtin. Wî şerî sê hezar salî date bidirêjkin.

Gava ku Zerdeşt ji bona dunyayê hat bihatin, Ehrîmen hate bibêhêzkevtin û bi serkevtina Hormuz roj bi roj ve bêtir dihate biderkevtin û tanî Ehrîmen jî bona cîhana Tarîtyê tete biçûyîn, dê ev bi serketina hanê ve bête bidirêjkin...

³⁵⁶Hormuz têngihîştineke tîryî Yezdane.

Li gora ayîna Zerdeştî de Canê Nemanê niye. Li dawîya Mirinê de bi sê rojan ve dişan Can hestî derd û xweşîyê têtê bikin.

Li dawî de bi ax ox ve ew bi ser Pira Çînwet têtê bigihaştin. Li wêderê de ew li ber sê Dadgeran de têtê bidadkirin.

Ev Dadwerîya hanê karên wî Merovê hanêyî Çak û Bed bi Tirazû ve bi beramberîhev ve didin bikişandin û li gora vî encamê tîrazuwa hanê de ew dadwerîkirina xwe didin bidan.

Li dawîya vê jî de divê ew Canê hanê di ser pirekê re bête biderbaskirin, ya ku ew jî Serê Çiyayê Berz û tanî Ava Daîtya têtê bidirêjkin.

Heger ku kar û barên wî Canî bi başve bêtin biderkevtin, Pir jê re têtê bipankirin. Heger ku ew Canî hanê bi Gunehkar ve bête biderkevtin, ew pira hanê weha jêre her û her têtê bitengkin, tanî ku ew bi serberjêrî tarîyê ve têtin bikevtin.

Can heger kar û kirên wî bi baş ve bêtin biderkevtin û pê sê nîşan dabin biwergirtin, ew bi cîhaneke herî baş ve têtê bigihaştin.

Ev hersê nîşanên hanê jî evin: Mebesta Pak, Peyva Pak û Karê Pak.

Ew cihana, ya ku Canê Pak ji bona nava wê têtê bikevtin, Buhuşt-Enehwehîşt jê re têtê bigotin.

Canê, yê ku ew bi Gunehkar ve têtê biderkevtin, ew ji bona nava Cîhana Derd û Azarê ango Dujehê têtê binardin.

Di navbera buhuştê û dujehê de cîgehekî navcî têtê bidin, ku navê wî bi Hemestekan têtê binavkin³⁵⁷ û ew bi Cîgehê wan Canan ve têtê biderkevtin, yên ku karên wanî Baş û Bed bi mînahev ve têtin biderkevtin.

---

³⁵⁷Li nik Musulmanan de beramber pê El-Araf têtê bidîtin. (Mohemed Ewni-M. E.).

Li wêderê de divên ew çavdêrîya Roja Dawî bidin bikin. Nêzîka hatina Roja Dawî Evesta li ser Merovekî dide bixivtîn, ku navê wî bi navê Saoşyan dide binavkirin, yê ku ew bi Rizgarvanê Cîhanê ve tête biderkevtin. Ew tevaya Canan dide bizznîkirin û ew dest bi dadwerkirina dawî ve dide bikin.

Di dawîya vê de Bahoza Toza Gule tête birabûn û ruwê erdê dide bigirtin.

Di wê dem û hingavê de ceng û şer di navbera Hormuz û Ehrîmen de dide bidestpêkirin û Hormuz bi carekê ve tête biserbikevtin.

Ji bona rizgarbûnê li dawîya mirinê de û ji bona ku her kes li gora karîna xwe de yarîya Hormuz bide bikin, divê ku her kes li sê tiştan de neyête biderkevtin: Mebesta Pak, Peyva Pak û Karê Pak. (Îrana Kevnar, r. 252-258)³⁵⁸.

Yekek li Bingehên Oldarîya Zeradeştî de eve ye, ku karê herî başî Merov bi Çandinîyê û pêgihandina Aburî ve tête biderkevtin; Jibervêjî Zeradeşt Rojîgirtin ji bona Coktkaran ber lê dida bigirtin; da ku ew bi bê hêz ve neyêtin bikin.

Di Oldarîya Zeradeştîyê de Av, Ba, Agir û Xak bi Çar Perçeyên Perest û Pak ve têtin biderkevtin û nedibû, ku ew bihatana bipîskirin. Jibervêjî Agir bi nîşana Zerdeştî ve dihate biderkevtin û pîskirina Ava herikandî û Veşartina Miriyan li Xakê de dihate biqedexekirin.

Li gora bawermendên vê oldarîya hanê de Zeradeşt Pêxember bû û Xwedê ligel wî de dihate bipeyivandin û jêre Pêzanîn dida binardin. (Nivîsta Destpêkirina Musulmantîyê).

Karmendên ayîmî li pêş derkevtina Zeradeşt de serdarî û desthilatîyeke wanî zor gewre dihate bipeyidakin. Hiç Neferekî Arî jî

---

³⁵⁸ Bi zimanê Evesta ev Sê tişte bi Homete, Howexte û Howerşte têtin binavkirin.

287 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

wehaji tanî li pêş cihêbûna Hindî û Îranî jî de nidikarû bi bê alîkarîya Mex-Magus gorîyekê ji bona Perestê xwe bide biserbirin.

Mex bi nimûna Hiş û Sewda ve û bi Peyamberê Yekaneyî Perest ve dihate bidanîn. Weha tête biderektin, ku li zemanê Daryosê Gewre de bawermendî û ayîna pêş Zerdeştîyê bi carekê ve li nav de hatibî biçûyîn û oldarîya Zerdeştîyê bi oldarîya Mîrîyî Îranê ve hatibû bikirin. (Mêjûwa Kevnara Rojhilata Nêzik, r. 557)³⁵⁹.

Derbarê bi bawermendîya Miletê Med ve agehdariyên bi carekê ve li nik me de nayêtin bidîtin. Hinek ji Karnasan dibêjin:

Renge, ku wan ayîna Hormuz diperestin û Mexan Canbazî û Evsanên zor têkelî nava wî dane bikirin û Zerdeşt, yê ku ew Xelkê Med bû, xwest, ku ew di nava wî de hin veguhertinan bide bikin, Belam Mexan nehişt. Li ser vêjî de Zerdeşt dev ji welatê xwe date biberdan û ew ji bona welatê Baxter hate biçûyîn.

Belam di dawîya vê de ku Zerdeşt hate biserkevtin û ayîna wî di pêla dewleta Axemen de bi carekê ve hate bibelavkirin û ew bi ayîna Giştî ve hate bikin. Serûştî bû, ku Miletê Med û Miletên Merovên wan û Dirawsên Kurdistanê jî ji vê kêra hanê nrhatin biqotarkirin û ew jî ji bona nava vê ayîna hanê hatin bikevtin.

Weha tête bidiyarkirin, Ku ayîna (Manî) û (Mezdek) kêr li Kurdistanê de nedane bikin. Xelkên van welatan tanî derketina musulmantîyê li ser ayîna Zerdeştîyê de hatibûn bimayîn. Ligel vêjî de lêkolandinên hin Lêkolvanan weha didin binîşandan, ku hin bawermendiyên zor kevnar (weku Putperestî, Rojperestî, Derextperestî) jî demeke zor dirêj jî li Kurdistanê de hatine bimayîn.

Weha tête bidiyarkirin, ku Dînê Îsa jî li Kurdistanê de ewende nehate biserketin. Misyô Hofman di nivîsta xwe de dibêje, ku

---

³⁵⁹ mêjûwa Îrana Kevnar dibêje: di Dewra dewleta Exmen-Kiyani de Oldarîya Zerdeştî heştê bi pileyekî weha nehatibû vegihatiştin, ku ew bi Oldarîya Mîrî bête bidanîn (R. 123).

Marmariyên Orfa li Şahgerd de di navbera Hewlêr û Dakoka de dihatin biderkevtin û li sedsalê sêyemînî zayînê de hatin bifilekirin.

Li Pêş de Xelkên vî welatê hanê bi xwe û Qeralê xwe ve hemû Derextperest bûn wan Gorî ji bona Putê ji Sifirçêkirî didan bipêşkeşkirin.

Îsoyab navê Qeşeyekî li nêzikî Semanîn de li nêzikî Cezîra Ibin Umer bû. Li wî Cîgehî de wî dêrek dabû biavakiri, li yê ku Kurdên Kevnar de têde serên Gorîyên xwe didatin bibirin. Li gora bîr û bawerîyên Rojhilatnas Hofman de ew Kurdên hanê li ser destên Marsaba de hatin bifilekirin û ew berê bi Rojperest ve dihatin biderkevtin.

Li gora goyên vî Qeşê hanê de, ew Kurdên ku hatin bifilekirin, zor kêrn bûn. Belam Mesudî dibêje, ku hemû Yaqobî û Filên Corkanên (belavbûyî di navbera Musil û Çiyayê Cudî de) bi Kurd ve têtin biderkevtin ³⁶⁰.

Weha Sêr Mark Sayks dibêje, ku Kurd oldarîya Îsa ji xwe re nedane biwergirtin. (Dawîya Şopên Xelafa, r. 48). Li layekîtir de ew di lista xwe de û li nava Eşîrên Kurd de hinek Eşîran Nîv Musulman û File û yanjî Nîv Yezîdî û File dide binîşandan. (Çavîya Pêşî, Lîsta Eşîrên Kurd. Renge, A).

Miletê Kurd li dawî de ew hatîye bisulmankirin. Tanî demekê jî bi tewawî ve ew ligel de bi rêk ve nedihat biderkevtin. Bi dilbijandin û kêra hin ji Xwîngermên ayîna pêşî de car caran wan beramberî musulmanîyê serên xwe didan bihildan û ew jî ji bona nava şer û hera Taifa Xaricî dihatin bikevtin.

Belam di dawî de, ku ew baş têde bigehîştin û bizanîn, ku ew Dînekî zor pîroze û serûştî ye, bi hemû dildarîya xwe ve xwe pê girtin û ji hemû Miletên tîr bêtir bi rasî û dilsozî ve li ser de çûn. Wan bi hemû hêz û hinera xwe ve liberdan û kar jêre dane bikirin.

³⁶⁰Li gora Mucem El-Buldan de ew Nivşekî Kurdin û ew li dorhêla Helwan dijîn.

289 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Tevî ku Şêrefname dibêje, ku Miletê Kurd hemû li ser Rêça Şafîne. Olya Çelebî jî pišta vê bîr û bawerîya hanê dide bigirtin.

Belam nayête binayînkirin, ku beşekî baş çî li hundurê Turkî de û yanjî li Îranê de Rêça Caferî jî ji xwe re dane biwergirtin û ew li ser de dirin û hinek ji Tîrên wanîyî Xwîngermî Ehlê Heq, Alî Îlahî di nava wan de hatin bipeydakirin. Hin Kurdên din jî li Wilayeta Musil û Rusya jî de ji xwe re bawermendîyeke tîr dane biwergirtin, ku ji wan re Yezîdî dibêjin.

Bi vê lihevhatinê de em tozekî li ser Bawermendîya Alî Îlahî û Yezîdî de bidin biaxivitin, ev bi xwe jî ji qazancê bi vala ve nayête biderkevtin.

Bawermendîya Elî Îlahî

Xelkên Kurdistanê Rojhilat li Rojavayî Herat de li pêş musulmanîyê de hin ji bawermendîyên wanî pirî seyrî seyr hebûn. Li dawîya vê de, ku ew Musulman bûn, dîsan jî wan dev ji vê bawermendîya xwe bernedan, belkî bi kêm û zorî veguhertinê ve ew dane bihiştin.

Xelkên Arîl û yanjî Rimal, yê ku ew li Kuristana Rojhilat de bûn, bawermendîya wan bi veguheztina Canan hebû û ew Roj perestbûn.

Li dawîya ku ew bi Sulmanbûn, wan bi Xwedanîya Qencê Elî didane bibawerkirin. Wan xwestin, ku ew bi vî rengî ve bawermendîya xweyî pêşî bidin bivegerandin. Ev Perestvanên Qencên Elî dibêjin:

"Li gora vê de ku Qencê Cibrîl li Wêneyê (Dehiyet El-Kelbi) de hatîye biderkevtin, wehaji derkevtina Can li rengê laş de dikare bête bidîtin. Heger ku evaya weha bû, Xwedanê Gewreyî Mezin jî dikare xwe di laşekî de bide biderxistin. Bi vê dîtina hanê Xwedanê Pîroz û Berz, da ku ew qencîyekê li ser merovanîyê de bide bikin, xwe di Laşê Pîrozê Qencê Alî de date bidîtin".

Weha ev Nezanên hanê û bê Mejî di wê bîr û baweryê de ne, Ku Qencê Pêxember jî, (Xwedê lê dilşad be), ji bal Elî ve hatiye bikarmendîkirin.

Di nava vê Tîra hanê de Kerkî bi navê Ehemd ve dayite bigotin: ku ev Qurana nihayî, ya ku ew niha di nava destan de tête biderkivtin, tu pişt pê nayête bigirêdan; jiber ku ew bi Quran ve nayête biderkevîn, ya ku ew ji bal Qencê Elî de ji bona Pêxember, (Xwedê lê dilşad be), dayite binardin, ew Quran hatiye bisûtandin û ev Qurana niha di nava destên Xelkê de ew ji bal Qencên Ebu Bekir, Umer û Osman de, (Xwedê li wan dilşad be), hatiye birêkûpêkxistin.

Bi kurtî ve li babefî Qurana berzî bilind de wan pir rengên derew û delese dane birêkxistin. Bi vî rengî ve wan Xelk ji Quranê dane bitefirandin û her Quranek bi destên wan ve hatiye bikevtin, wan ew daye bişewitandin.

Ev bawermendîya haneyî çewt di pêşî de ji evîna Xelkên Malbatê ve-Ehl El-Beyt ve- hatiye bidestpêkirin. Bere bere ew bi ser Xwedaniya Qencê Elî ve hatiye bikevtin. Ew li ser van jî de ne mane û ew bi ser bawermendîya xweyî kevnar de (Rojperestî) hatine bivegerandin.

Bi rastî ve ev Bawermendên çewt lê wê bîr û baweryê de ne, ku Qencê Elî berz bûye û ew ji bona nava Rojê çûye. Li dawêya vê de, ku mebesta wan Tefirderan hate bicîhatin û encam bi ser (Rojperestyê) de hat bicîhkirin, Ayîna vê bawermendîya kevnarî wan hate bijiyandin û wan navê xwe datin biguhertin û ew ji bona nava musulmanîyê dane bixistin³⁶¹.

³⁶¹Xwedîyê nivîsta Dibustan El-Mezab bi Farisî di mêjûwa Oldarî û Rêçan de dibêje: "bawerîya wan evaya ye, bê Cawa Canê Eliyê Xwedan bi Rojê gihişt. Ew niha Roje. Roj jî di pêşî de Çend Rojan bi hin Perçên din dihate bigewdekirin. Jibervêjî dibêjin, ku Roj bi Fermana wî tête bilivandin. Ew Çavê Rojê ye. Ji Rojê re ew Eli Xwedan dibêjin û ji Felka Çar re dudul dibêjin. Ew Rojperestî û ew dibêjin, ku Roj bi xwe ew Xwedanê Bilind bi xwe ye".

291 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Bi boxtanekê ve wan Xelk li xwarina goşt de dane biqedexekirin. Wan Xelk bi xwarina goştê Hogerên Qencên Ebu Bekir, Umer û Osman, (Xwedê li wan de dilşad be), dane bidilbijandîkirin û ew vê bawermendîya xweyî genîyî hanê jî bi Quranê ve lê didin bipîştgirtin³⁶².

Bawermendîya vê Tîra hanê nebes tenê rêzanên rabûn û rûniştinê, herwahajî şeweyê perestkirina wêyî taybetî jî hene.

Di navbera bîr û bawerîyên Elî Ilahîyên Rûniştvanên alîyên Îran û Turkî de û van Rojperestan de tu wekhevîyên nayê bidîtin.

Mêcer (Rawilson) di gotara xwe de di bin nav û nîşana Ji Zehab tanî Xozistan de dibêje, gava ku ew li ser Bawermendên vê ayîne de ji Eşîrên Kulher û Goran dide biaxivtin: hinek ji beşên Eşîrên Kulher, Goran û Eşîrên Dorhêlên wan di vê yyîna hanê de ^tetin biderkevtin, ya ku di nava wê de hinek ji oldarîya Cihûtîyê³⁶³, hinek ji Sebeîyê û filetîyê tede tete bidîtin.

Baba Yadgarê veşartî li Derbendê Zerde de li herema Zuhab de bi Welîbûnê û Perestîyê ve hate binavûdengkirin, mîna bi nav û

---

³⁶²Kanîya Pêşî "Li nik wan de kuştina Çandaran neraste û Goşt-xwarin neduruste; jiber Elî gotîye: Zikên xwe ji bona Caneweran bi Goristan nekin. Încê der Quranê de Kuştina hin Caneweran û xwarina Goştên wan mebest jê Goştê Ebu Bekir, Umer, Osman û Hevalbendên wanin. Ew jî hemû Muheremat re dibêjin, ku ew jî kar û barên van Hersê Neferanin. Ew dibêjin, ku Şeytan, Mar û Tawus ew bi xwe ev Hersê kesên hanin. Ew bi xweyî Şedad, Nemrud û Feronin. Ji bona Wênê Elîyê Xwedan Serên xwe dikarin bidin bitewandin. Putşikenandin û Putperestkirin ew bi xwe nîşana wan Hersê kesên bi xwe ye ...". Ew Goştê Candar naxun û ev jî Oldarîya kevnaî Hindî hatîye biwergirtin. Belam xwarina Goştê Merovan, Musulmanan û dilbijandina pê jî bil li nik Yam Yamê Efrîqya de pêve li hîç Cihêkî din de niye.

³⁶³Rawilson dibêje: "Di navbera Kala û Kulher de pêwendîyeke pir xurt tete bidîtin. Bi xwe jî Kulher vedibêjin, ku ew jî mêjî kevnaî de li vê herema hanê de dijîn û ew jî Tuxmê Rehamin, yê ku ew bi xwe jî Buxtenesir bi xwe ye. Ev Buxtenesirê Vekirvanê dewleta Cuhû ye, ya ku ew pir bi nav û bang bû. Di nava van Kulheran de pir navên cihûyî xurû têtin bidîtin". Bi rastî jî gerjî cihê Sorgonkirina Cuhûwan ev herema hanê be. Jibervêjî nedûre, ku evaya bi hoyekê pir xurt bête bidîtin, bê çima weha pir jî Bawermendîyên cihûtîyê xwe ji bona nava Bawermendîyên Xelkên cih hatine bikevtin.

dengbûna Xidir Zende ango Seyiduna Xidir (li ser silav be) bi Welibûnê û Pêşzanîbûnê ve di pêla Vekirinên musulmantîyê de dihate bidîtin.

Li gora bawermendîya Elî Îlahî de "ku Canê Xwedê li dûhev de di Laşên hin Merovên nala (Binyamîn, Musa, Ilyas, Dawid, Îsa, Elî û Şûngirên wî, Selmanê Farisî, Îmam Hisên û Heft Ten din)³⁶⁴ de hatiye bikevtin. Ev Merovên hanê bi xwe ve Canên Xwedayê didin bigewdekirin. Heft Ten ew bi xwe ve Şêxên di destpêka musulmantîyê de di nava Kurdistanê de bi perestî û qencîtiya xwe ve pir bi nav û dengbûn. Şêx (Baba Yadgar) jî ew bi xwe jî ve yekek ji wan Heft Tenan bû. Herwehaji (Binyamîn, Dawid û Elî) jî ew ji Canên Xwedêyî Gewdekirî bûn û Cîgehê wanîyê taybetî hebû."

Weha di nava van de tête bidîtin, ku Binyamîn ji Cuhê Todîla-Tuleytila ji Sipanya bû. Ew li nik Cuhana de perest bû. Wehaji ew li nik van Eşîrên hanê ji de perestbû. Renge, ku Rêça Binyamînî Ayînî di pêla wî de weha bi vî rengî ve ne tevlîhev û dijîhev bû.

Ne pir dûre, ku Çiyayê Heftûn, yê ku Pêxember Binyamîn li ser wî de li Sîna Gogozê Pêxemberîya xwe daye biwergirtin, ew bi xwe ve bi Çiyayê Zagrosê ve dibe bête biderkevtin. Wehaji netuwane bête binayînkirin, ku Heft Tenên Elî Îlahîyan jî ne ji Heftûnên Binyamîn hatine biwergirtin, yê ku ew bi xwe ve pê tête birûniştin, ku wî bi çavên xwe (50. 000) malên Cuhîyî daniştî di vê herema hanê de dane bidîtin. Wehaji Çîroka Dawidî bi nav û deng ve li bajarê Helwanê de hatiye birûdan. Wisaji di navbera navê Helwan û cihê Sorgonkirina Hala Cuhayî bi nav û deng de ev lihevhatina xurt nayête biveşartin.

Rojhilatnas di gotara xwe de ji Zehaw tanî Xuzistanê li ser bawermendîya Lorê Bizurg ango Bextiyarî de dibêje:

³⁶⁴Li gora bawerîya Insiklopêdiya musulmantîyê de Peyva Heft Ten ji bona Heft Lawên Sultan Ishaqê bi nav û bangê Danerê Rêça Ehîl-Elheq tête gotin. Sultan Ishaq û herwehaji Zarokên wî ew xwedan Çar Melaiket-Fereşt bûn, ku navên wan Ferştan Binyamîn, Dawid, Mustefa Dawdan û Pîr Musa bûn. Goristana Ishaq li kenarê rastêyî Çemê Diyala li herema Hewremanî Lohom de tête bikevtin. (bergê 4).

293 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ew Merovên Musulmanên hanê di bawermendîya xwe de pir sadene û ew di ayîna xwe de pir lawazin. Hiç agehdariyeke wan li ser bawermendîya Elî Îlahî de niye û ew hiç rêzlêgirtinê lê nadin bigirtin.

Belam Lorê Biçûk bawermendiyên wan pir tevlihev û nediyarin. Ew pir nala bawermendîya Elî Îlahî ye û hiç pêwendî û guhpêdaneke wanî gewre bi musulmantîyê ve nayête bidîtîm. Li nik wan de kevintîrîn û gewretîrîn Merov Welîyê bi navê Baba Bizurg ve tête binavkirin. Wehaji li nik wan ji de ji vî pêve pir Welî hene, ku ew wan bi Wêner û Cîgirên Xwedanê Hebûnan didin bidanîn. Ew wan didin biperestkirin û ew ji bona wan serên xwe didin bitewandin û biserberjêrkirin.

Pêrabûnên wanî ayîniyî pir sêr hene. Tevlivêji hiç gûman têde niye, ku ew di pîrbûna bîr û baweriyên xwe de û di zîneta xwe de bi musulmantîyê ve têtin bigirêdan. Weha Mistir Makdonêld Kênz agehdariyên pir bi nex ve li ser Govendên Şevan de dide bigotin, yê ku ji wan re Mûm kişandin dibêjin. Ez gûman nakim, ku niha di nava wan Merovan de dê mîna wan reweşt û govendan bêtin bidîtîm.

Belê! Ev Êvarên hanê tanî nivê sedsalê heştdehemîn hatibûn bimayîn. Ev semawend û şahiyên êvaran hawayê semawend û şahiyên Mîsra û Enafîs di heyamên kevnar de dihatin bidîtîm.

Bawermendîya Yezîdî

Xwediyê nivîsta mêjûwa Musilî dibêje, ku hoyê navê Xwediyên vê bawermendîya hanê bi Yezîdî bûye; jiber ku ew bi Xwedanekî bi navê Yezd yanji Yezadan didin bibawerkin.

Lihevhatina navê Yezîdî ligel Yezîd Ibin Selma û yanji Yezîdê Xelifê Emewî de, mîna ku hinek ji Danervan dibêjin, ev pir ji hiş û rastiyê bi dûre ve tête biderkevîn.

Li layekîtir de Mêjûvanê Yunanî Tiyofanês, yê ku ew li sedsalê heftemînî zayîne ji de dibêjê, ku Imperator Hiraklês li nêzîka bajarê Yezdem de ordugahê xwe date bidamezirandin.

Li gora bîr û bawerîya Mêcer Rawilson de renge. ku ev Šarê Yezdem li nêzîka Hudyab -Musilê³⁶⁵ de be û renge, ku Rêça Yezîdî ji vî bajarê hanê hatibe bibelavkirin.

Ew beşên Kurdên ku li vê bawermendîya hanê de ne, ew li aliyên Heleb, Wan û Erzeromê de ne û beşê herî zor ji wan li welatê Musilê de, li Sincar-Şingalê û melbenda Šêxan de têtin bijiyandin. Serjimara wan nêzîka 300. 000 kes tète biderkevtin. (Mêjûwa Musil)³⁶⁶.

Hineke din jî dibêjin, ku li Çiyayê Qefqasya, li Qeraxa derya Qezwînê, li Çiyayê Altay, li Kamsatka û li Çînê jî de Yezîdî têtin bipeydakirin, belam navên wan renekûtirin.

Bingehê vê oldarîya Yezîdî bi ayîna Manî ve tète biderkevtin. Hinek jî dibêjin, ku ew ji bona ser oldarîya Zerdešt diçe, jiber ku ew bi hebûna du Xwedanan din bibawerkin.

Li gora bawermendîya van de divê Roj û Šeytan bêtin bipereştkirin û mîna ku çilo jî li oldarîya Zerdeštî de bawerî bi Xwedanê Qencîyê Hormuz û bi Xwedanê Šer Ehrîmen tète bikin.

Yezîdîjî bawerîya wan bi Xwedanê Qencîyê ve tète bikin, ku ew bi dawîya Dîlovanîyê ve tète biderkevtin û ew bi Bilindtîrînî hemû ve tète biderkevtin.

Bawerîya wan bi Šeytan ve tète biderkevtin, ku ew bi kirdarê Šer û Zîyan ve tète biderkevtin û ew li tîrsa Šerê wî de lê didin birêzgirtin û bipereştkirin. Lêbuhurandina wan jî eveye, ku Xwedayê Bilind ligel

---

³⁶⁵ Weha di kokê de hatîye. Musil bi navê Hedba û ne bi navê Hedîdab tète binavkirin. (M. E.).

³⁶⁶ Gervana Ingilîzî Xanima Rozina Forês di gotara xwe de dibêje, ku serjimara Yezîdîyan berî cenga Cihanî Yekem Çaryek Melyon dihate biderkevtin. Belam êsta, renge, ew 60000 bêtin biderkevtin. Rojnama Siyaseta Mesrî 16 Febrayera sala 1930).

295 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Afirdanan de Mehrevanî û Dilovanîyeke wînayî bê dawî tête bîdîtin, çunke ku ew Qence, ew zîyan û şer bi Merov ve nade bigihandin.

Belam Şeytan bi serûştî ve bi Şerfroş û Zîyandar ve tête biderkevtin; jibervêjî heger ku Merov bi vê bi xweşî û dilxweş jî ve bêtin bijîyandin, divê ku ew perestîya Xwedanê Qenc devjê bide biberdan, çunke Şer û Zîyan jê nayêtin biderkevtin, divê ku ew dildarîya Şeytan jî xwe re bide bikişandin, tanî ku ew tûşî ezyetê neyêtin bikin. Çunge ew bi xwe ve tête biderkevtin, yê ku ew Merov tûşî şer dide bikin û yanî ew wî dide biparastin.

Bi navê Melekekî Gewre û bi hiner ve, lêbelêjî ji Bingehî Xêrê bezandî ew ji bona Şeytan didin biperestkirin. Ev Bingehê Xêrê hezar salî serdarîyê dide bikin û dawîya vê serdarîya hanê sînor jêre nayête biderkevtin. Di dawîya vê demê de di navbera Xwedanê Xêr û Xwedanê Şer de şer tête bivêkevtin. Xwedanê Şer yan bi serdikeve û yanî ew tête bineçarîkirin, ku ew ligel Xwedanê Xêrê bête bihajkirin. Di nava van herdu zînetan de Lêpêçûyên wî qazanceke gewre jî xwe re didin biwergirtin.

Ji bona van Xelkên hanê Gewreyekî wan tête biderkevtin, ku ji wî re Mîrê Şêxan dibêjin û ew li Şêxan tête bidaniştin û deshilatîyeke wîyî zor gewre bi ser hemû Xelkên wî ve tête biderkevtin. Li ber destên wî de Mîrên Biçûk jî têtin bipeydakirin, yên ku ew ji bona kirin û nekirinê didin bipêragiyandin.

Serokê wanî oldarîyî herî Gewre Baba Şêx jêre dibêjin û hin Şêxên din jî li ber destên wî de têtin bipeydakirin, ku ew ji bona pêragiyandina kirin û nekirinê Oldarî têtin birabûn. Her Baba Şêx bi tenha xwe ve dikare Fetwa jî bona sinorkirina Rojî û Limêjê-Nimêjê bide bidan û jî bo nîşankirina Hêram û Helal jî bide bidan. Ev herdu cihên Gewreyî hanê Şûnî ve têtin biderkevtin û ew jî bav jî bona Kur têtin bihiştin.

Bigir bawermendîya wan bi hemû oldarîyekê ve tête biderkevtin. Ew bi rastîya ayîna Manî ve didin bigotin.

Ji bona Rojê ew Ga didin bigorîkirin. Kuştina Balinde û Cenawerên tir û birîna Darên Dola Pîroz li layên wan de bi guneh ve têtin biderkevîn. Di gava Hilatin û Avabûna Rojê de ew serjêr dibin.

Jindan û Jinhînanin ji Xwedîyên ayînên tir li layên wan de bi gunehêkî gewre ve tête biderkevîn. Ji xwe bi xwe û ji ayînvânên xwe ve pêve ji kesekîtir ew Bira nabêjin. Ew ji bêgane re Xwedî dibêjin. (Gotara Mis Rozîta Foris).

Hin reweştên wanî sêr têtin bidîtin. Rikê wan li rengê Şîne de û zor jî rikê wan li Kaho tête biderkevîn. Ew xwe ji peyvîna tipên (Ş) û (T) didin bidûrîkirin. Li layê wan de barkirina mahîn û hesp bi durust ve nayête biderkevîn. Her kesekî li van rabûn û rûniştinan de bête biderkevîn, ew xwe tûşî siza dike.

Rojên Cejin û Serdanên wan zorin, ji bona nimûne, hemû Çarşemên pêşiyî Nisana Romî ew bi def û zuman ji bona ser Goristanan diçin.

Li wê derê de ew dixun, vedixun û vexewdikin û ew nan ji bona ser Perîşanan didin biparvekirin. Wehaji li Roja duwemî pêncşembê de di her mehê jî de ew li Başîqê de ji bona Serdana Goristana Şêx Muhemd komdibin. Roja Înê li Başîqê de dişan ji bona semawendîkirinê ew girdibin. Di Îna duwemî her mehê de dişan ji bona Govend û Dîlanê ew li gundê Derawîş de li layê Goristana Hesên Ferdoş de komdibin. Di Îna Sêyemîn de di her mehê de bi def û zuman ve ew Serdana Goristana Şêx Bekir dikan. Di salê de ew sê rojan rojî digrin.

Yezîdî ji bona Putekî li rengê balinde de jê re serjêr dibin, yê ku ew jê re Melek Tawûs³⁶⁷ dibêjin.

Li layê wan de weha ye, ku ev Xwedanê hanê li pêş hemû Afirdaran de hebû. Ew li hemû cîgehekî de tête bidîtin û ew Peyên

³⁶⁷Gotina Tawus di koka xwe de Yunanî ye û ew ji Gotina Yunanîyî Sîos bi têngîhiştina Xwedan tête liberkitin. Filan ev Gotina hanê ji Roman wergirtin û wan li Nivîstok û Bangên xwe de didan bikaranîn, tanî ku Gotina Tawus di cihê Gotina Xwedan de didan bikaranîn. Desteyê Yezîdî jî ji wan fêrbûn û navê Pûtê xwe bi Tawus dane binavkirin.

297 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

xwe ji bona hemû layekî dide binardin, tanî ku di navbera Windabûnê û Bawermendîyê de ji hev bête bicudakirin.

Bawermendîya wan bi biveguhastina Canan ve tete biderkevtin û jibervêjî ew di wê bîr û bawermendîyê de ne, ku Serokên wan di hemû heyamêkî de hebûn.

Ew Şêx Edî³⁶⁸ ligel Melek Tawûs de bi yek ve didin bidanîn. Ew bawer bi hebûna dujeh Şeytanê nakin.

Li layê wan de weha ye, ku Canên Bed mîna Nexweşî, Mirina Reş, Giranî, Mirin û Belên Serûştîyê ne.

Ji nivîstên oldarîyî wan nivîsta El-Celwe tete biderkevtin, ya ku ew ji bal Şêx Edî de hatiye binivîsandin. Ew li ser bingehên Yezîdîyî kevnar de dide biaxivtî³⁶⁹. Li dû vê de Mishefa Reş tete bidîtin, ya ku ew di sala 743 k.-1342 z. de hatiye binivîsandin û ew li ser rewêşt û rewendên oldarîyî de li nik Yezîdîyên wê demê de dide biaxivtî³⁷⁰.

3. Ziman

---

³⁶⁸Du Şêx Edî hene. Yekek ji gundekî nêzîkî Balebek ji bona nava Çiyayê Hekarê hatiye. Wî li wêderê de Koşek date pêkanîn û zor Xelek li dora wî de hatin civandin. Ew di sala 555 k. 1160 z. de mir. Di dawîya Şêx Edî Kurê Musafirê Emewî de Birazyê wî Ebu El-Berekat Ibin Sexir Ibin Musafir cihê wî wergirt û ew pir bi deng û nav bû. Li duwayî vî de Ebu El-Mefaxir Edî Ibin Ebu El-Berekatê Kurê wî hat, yê ku ew li Hekarê de ji Dêya xwe bûye. Renge, ku ev Merovê han be, yê ku wî Dêra dora xwe zeftkir û li ser vê jî Mirê Megolî-Mexolî Bato di sala 620 k.- 1223 z. de ew date kuştin.

Lêbelê Keşê Nestorî Ramîšo di nivîsta xwe de di sala 856 k.- 1452 z. de Misyo No dibêjin, ku Şêx Edî ji alî Milîbûna xwe de ew Kurd bû û ew ji aliyê Oldarîya xwe de Tîrahî-Zerdeştî- bû. (Ji xwe re li mêjûwa Musilê de bide temaşekirin).

³⁶⁹ Di pêşgotina vê Nivîstokê de hatiye: "Ewê bû û Ewê bibe ezim û di Roja Dawî de ez bi ser hemû dunyayê de zalim. Bes û bi tenha Kar û barên Perestên min bi min ve têtin girdên".

³⁷⁰ Ev nivîsta Reş bi rengekî giştî li ser koka hemû Afirandinan dide biaxivtî û bi taybetî li ser koka Yezîdî dide biaxivtî.

Derbarê zemanê Miletên Zagros de di derîyê duwem û sêyem de me çend peyv dane bikin. Li gora lêkolandin û remana Dr. Sipayzer de tête bidîtin, ku herçar ji Miletên Zargosê Lollo, Gotî, Kasay, Sobari û yanji Hori her yekek ji wan xwedan zimanekî bû.

Bi zikmakî ve hin ji navên van zimanan nêzîkî yektir bûn. Hin ji Rojhilatnasan dibêjin, ku zimanê van çar Miletan ji koma zimanê Arî bû. Belam Hinekîtir ji wan dibêjin, zor renga, ku zimanê Miletên Zagrosî kevna bi zimanên Qefqasî ve pê têtin bigirêdan.

Bi kurtî ve şopên dozandî tanî êsta ji bona çarekirina vê pirsiyariya hanê nedane bitêrkirin û ew hêjî kêmi belgeyên taze ne.

Li layekîtir jî ve kes nizane, bê ka zimanê Arîyî kevna çî reng zimanek bû. Hoyê vê jî bi destneketina şopekî ye, ya ku ew bi zimanê Arîyî zor kevna hatibe binivîsandin. Renge, jî vê û latir jî ew şopa hanê nehatîye bidestkevtin; çünke mêjûwa nivîsîn û xwendina Arî li gora nivîstên Perestî Hindî de li 1400 Pêş zayîne de bi Jortir naçin³⁷¹.

Debera em ji bona ser Qata duwemî Bavpîrên Kurd ango Med û Tîrên wî bîn. Mexabin, ku derbarê zimanê Miletê Med jî de aghdarîyên tîr nayêtin biderkevtin.

Rojhilatnas Darmîs Tîster³⁷² daye bigotîn, ku Avestayî Zerdest bi zimanê Med hatîye binivîsandin. Belam bi zimanê Med ve şopek tanî niha nehatîye bidozandin, ta ku ligel Avesta de bête beramberkirin û rastî bête bidiyarkirin³⁷³.

³⁷¹Vêdas nivîsta Hindîyî pereste. (M. E.).

³⁷²Xwedîyê nivîsta Xwendekarîyên Îranî.

³⁷³Ji xwe re li Hêrodut, Mûsîr El-Dewlede li ser Nûçeyên Dirêj, Şopên Kevna de bidin temaşekirin. (M. E.).

299 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Mêjûvanê Kevnar Strabon-Sitrabo³⁷⁴ dibêje, ku Parsî û Madî-Medî li zimanê yektîrî de dihatin bitêghîştin. Li gora vê de divê zimanê Med cihê û nêzikî zimanê Parsî bû. (Îrana Kevnar³⁷⁵ .

Pirofêsoz Says³⁷⁶ dibêje, ku Med Eşîrên Kurdbûn û derbarê zimanê xwe de ew bi Hindî-Ewropî ve dihatin biderkevtin.

Mîr Alayi Wilson, yê ku wî Cîgerê Wênerê Bilind li Îraqê de di sala 1920 dida bigirtin, di nivîsta xweyî bi nex ve dibêje: "Miletê Kurd xweser bi Nevîyên Mîdya ve têtin biderkevtin û zimanê wî jî yekek ji zimanên Asya Rojava tete biderkevtin". (B. 2, r. 127).

Ligelvêjî de renga, ku peyva Darmîs Tîster ligel rastîyê de bête biderkevtin.

Li gora remana Karşinasan de divê Zerdeşt bi Xelkê Mîdya ve bête biderkevtin û Nivîsta Avesta bi zimanê xwe ango bi zimanê Madî dabe binivîsandin.

Ev bi xwe jî ve zor ligel hiş de tete biderkevtin. Xwedîyê Mêjûwa Îranî Kevnar dibêje:

"ji belgeyên nivîsandî di pêla Axmenî de û ji Xwendekarîya zimanê Parsîyî Kevnar weha tete biderkevtin, ku zimanê Parsîyî kevnar ji bona nivîsandî û nivîsandîna Fermanan hatîye bikaranîn û di peyvîne de zimanê Pehlevî û yanî zimanekî nêzikî Pehlevî hatîye bikaranîn. Zimanê Parsê Kevnar û zimanê Sensikrîtî (zimanê nivîstên Perestî Hindî) û zimanê Avesta (nivîsta Perestî Zerdeştî) jî zimanê hevbeşî Arî ve hatine peydabûn. Ev zimanê hevbeşî bi diyar ve nayête biderkevtin, bê ka ew çî renga zimanê."

---

³⁷⁴Strabo Karşinasekî-Kamasekî Çiyografîyî Yunanî bû, yê ku ew di pêşîya sedsalê Yekemî zayîne de mirî ye.

³⁷⁵Renga, ku zimanê Farsî bi xwe ew Zaraveyekî Mîdî be û ew ne zimanekî bi serêxwe dihat bidîtin. Vê yekê tanî pêla Sasanî date bidîrêjîkirin. Wî hêdî hêdî cihê Pehlevî yanî Mîdî jî xwe re date biwergirtin.

³⁷⁶ Xwedîyê mêjûwa Mêjûvanê Cihanê. (M. E.).

Ev Mějûvanê hanê bi xwe jî ve derbarî ziman û xêza Pehlevî gelek agehdariyên baş dide bidan û ew dibêje, li encamkirinê de weha tête biderkevîn, ku zimanê Pehlevî di dawîya pêla Axmenî de peyvîn pê hatîye bikirin û herwehaji di pêla Pars û Sasanî jî de bi zimanê peyvîn û axivtîne ve dihate biderkevîn.

Li duwayî nemana Malbata Sasanî de demeketir jî zimanê Pehlevî li Îranê de û bi taybetî ve li Teberistanê jî date bikarhatin.

Şopeke herî kevnarî nivîsandî bi vî zimanê hanê li Feyum de li Misrê de hatîye bidozandin. Karşinasê vî ziman West-Wêst) dibêjê: "divê ev şopa hanê bi sedsalê duwemî Koçî ve bête bigirêdan".

Hemû nivîsandinên pêla Sasanî bi vî zimanê hanê ve hatine binivîsandin û bitomarkirin. Ev Karşinasê hanê jî bi xwe ve dibêje, ji bil Avesta pêve ew nivîstên hanêyî, yê ku ew bi zimanê Pehlevî ve hatine binivîsandin, hemû li duwayî pêla Sasanî de hatine binivîsandin û ev nivîstên hanêjî sê rengin: Wergerandin û Liberxistina Avesta (82 Nivîst yanji Name ne), beşê duwem nivîstên Ayînîne û beşem sêyem nivîstên ne Ayînîne³⁷⁷.

Nivîsandinê zimanê Pehlevî zor dujwar bû, çunke nêzîka hezar tîp û nîşanên wî hebûn û ew ji tîpên Aramî hatibûn biwergirtin. (ji bona dîr û dirêjîya vê lêkolînê xwendina Mějûwa Îrana Kevnar başe).

Xwedîyê nivîsta zimanê Farsî, Tîpên wan û Bawermendîyên wan derbarê zimanê Pehlevî û Zend de bi kurtî ve dibêje:

"Zimanê dozandî di Rojavayî Îranê de piştî Iskenderê Gewre zimanê Pehlevî bû. Peyva Pehlevî nîşana ser Berd û Polên Sasanî bû.

³⁷⁷Navnîşana van nivîstanan bi rastî Merov bi ser vê remanê de dide bixistin, ku zor dibe, Pehlevî koka zimanê Kurdîyî Iro be. Jiber peyvên wî zor li peyvên Kurdî de dirin. Ji bona nimûne: nivîsta Dîn Kert di sedsalê Sêyemî Koçî de hatîye binivîsandin. Ew li ser Mějû, Wêje, Yasa û Rêça Zerdeştî di axive. Renge, ku ew ligel Oldarîya Kurd zor pêwendidari hebe, belkî jî ew Oldarîya Kurd bi xwe be. nivîsta Dastanî Dînik, ya ku ew di sedsalê Sêyemî Koçî de hatîye bitomarkirin, çima Dastanî Dînik niye, ku ew bi carekê ve zimanê Kurmancîyî êsta ye. Ev nivîsta Şîgend Gomanîk wê car jî bona liberxwedana Rêça Zerdeştî hatîye binivîsandin. Ew zor li zimanê Kurdîyî niha de dire.

301 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li ser peyva pehlevî de pir xwendekarî hatine bikin. Hinekan digotin, ku ew ji peyva Pehlo ve hatîye biderkevtin, ya ku ew nîşana zimanekî bû, yê ku ew li ser tixûb û sînoran de zal bû, jiber li wê derê de pir tuxum û ziman têtin bikelihevkin.

Hinên din dibînin, ku ew ji peyva Pehlewan hatîye biderkevtin. Hinên din jî dibînin, ku ew nîşana li ser zimanê deverekê yan jî bajarekî tete biderkevtin.

Ferdewsi dibêje, ku Pehlewî-Pehlevî zimanê gundîyan-Dehqanan bi xwe ye.

Bi rastî jî Xelkên welatên Isfehan, Rê, Hemedan, Ezirbêcan, Nehawend ango Şahiya Mîdya Kevnar bi vî zimanê hanê didatin biaxivtin. Lêbelê jî kesekî ne ji Mêjûvanên Faris û Erebian dane bigotin, ku ew welatên hanê bi peyva pehlevî ve hatine binavkirin³⁷⁸.

Ji gotinên Katermer tete biderkevtin, ku Mêjûvanên Yunanî welatê Pars (Eşkan) bi navê pehlevî dane binavkirin. Herwehaji Mêjûvanên Ermenî jî didatin bigotin, ku ew navê hanê nav û nîşana Şahên Eşkanî bû.

Bi rastî ve ew Parsên hanê di nava Miletên Rojhilatî kevnar de pir bi mêrxasî û gernasî ve bi nav û deng bûn. Zimanê Pehlevî tevaya welêt ber bi xwe ve dabû bivegirtin, tanî ku wî jî welatê Hindê jî didate bivegirtin.

Bi kurtî ve hin ji belgeyan didin biderxistin, ku Pehlevî zimanê Miletêkî xurtî jî Miletên Arî bû. Divê heger li ser koka têgihîştina vê gotinê de di herdu peyvên Parsya û Parswa Yunanî û Romanî de bête bidîtin. Renge, ku The Parthoi di wan de bi Tîpa (H) ve hate biveguhertin û Tîpa (R) jê hate biderkirin û ew bi Pahuwabû, weku ku ew bi ser Mithra-Mîsra ve hate bikin, ya ku ew di Avesta de hatîye binavkirin, gava ku ew ji bona zimanê Farisî hate biveguhestin, ew bi Meher bû.

---

³⁷⁸Ji xwe re Ibin Xerdazebe de di El-Mesalik û El-Memalik, R. 57 û li Elmeqdesi di Ehsen El-Teqasim, bergê 2, R. 384 bide temaşekirin. (M. E.).

Cewhera gotinê bi pirî ve dibe bête biderkevtin, ku ev zimanê Pehlevî dibe, ku ew zimanê Miletê Aşkanî be, yê ku wî bêtir ji pênc sedslan şer legel Romanan de daye bikirin û pir caran jî wî zora wan daye bibirin.

Ibin Hewqel di pesindana xwe de ji bona Îrana Kevnar de dibêje:
"Li Îranê de sê ziman hebûn:

1. Zimanê Farişî, yê ku pê tevaya Xelkên Îranê dihatin biaxivtin.

2. Zimanê Pehlevî, yê ku ew di mêj de zimanê Îranîyî giştî bû; niha Axundeyên ayînîyî Megos rûdanên mêjûyî pê didin bitomarkirin. kesek jî Xelkê pê nayête biliberketin, heger ku ew jî bona zimanê giştî neyête biwergerandin.

3. Zimanê Erebî, yê ku ew jî bona nivîsandina belge û dan û sitendinên Mîrî tete bikaranîn."

Şopên kevnaî di pêla Ferdewî de (di sedsalê dehemî zayînê de) û bi taybetî ve tevaya şopên Sasanîyî dozandî hemû bi zimanê Pehlevî hatibûn binivîsandin. Hiç gûman tede niye, ku ew di pêlên herçar Malbatên Şahên Îranî de dihate bikaranîn û ew bi taybetî ve di pêla Sasanîyan de bi zimanê wêje û tomarkirinê ve dihate biderkevtin.

Weha di nava zimanê Pehlevîyî nivîsandî de pir jî gotinên Samî têtin bidîtin, yên ku ew pir jî gotinên Erebîyî nihayî di nava zimanê Farişîyî taze de têtin bicudakirin. Sêyr eve ye, ku gotinên Erebîyî heyî di nava Pehlevî de ew mîna di zimanê Erebî de nayên bipeyivandin; lê wergerandina wanî di zimanê wanî Farişî de tete bipeyivandin. Weha li ser cenga di navbera Kostentînos û Şaporê duwem de di nivîsta Amanos Marsîlinos de peyva Melekan Melek bi nivîsandina Pehlevî hatîye bitomarkirin, ya ku ew jî bal Îranîyan Sa ensa an yanjî Şahînsahan tete bixwendin.

Li ser rengê vî zimanê hanê navê Keldo-Pehlevî lêdigirin. Wehajihêjî bi servêdejî ve Îranîyan hin jî gotinên Erebî bi pêvekirinê

303 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

ve yanji bi jêvekirinê ve dane biveguhertin û ew ji bona zimanê xwe dane bimaldarîkirin. Ji bona nimûne, wan Eb-Ebîder, Pîder-Peder, wehaji Um-Emîder-Mader dane biveguhertin.

Ibin El-Muqefe di sala 133 k.- 750 z. de dibêje, ku rengê peyvîna Farisî heye, ku jêre Zewarîş tete bigotin, ew bigir xwedanê hezar Gotinê ye. Ev rengê peyvînê, hêji rastir, ev zaravayê hanê di peyvîn û axivtina xwe de ji rengê nivîsandina xwe tete bicudakirin. Ji bona nimûne Lehma-Lehem tete binivîsandin û ew Goşt tete bixwendin. Weha tete biderkevtin, ku Îranîyên sedsalên heştêmînî zayînê de mîna Axundeyên Parsên Hindîyî niha ne ew bi zimanekî ve didin binivîsandin û ew bi zimanekî din didin bixwendin. Weha heger ku goteneke Samî di xwedîna Pehlevî de ber bi wan ve hate bikevtin, ew bi baramberî wê ji zimanê Îranê didin bipeyivandin. Vê zîmeta hanê weha ji xwe re date bidirêjkin, tanî ku tîpên Erberî di nava welatê Îranê de hatin biwergirtin û bibelavkin.

Weha ji bona wergerandina Avesta ji bona zimanê Pehlevî peya Zend tete bigotin. Wehaji Pazend ji bona Zewarîş yanji Hozwarîş tete bigotin.

Şop û berên cudayê nivîsandî di pêla Erdeşêrê yekem û Şaporê yekem de 226-270 pêş zayînê de ew bi sê zimanan hatine binivîsandin û ew jî evin: Pehlevîyê Sasanî-Kildoyê Pehlevî-Yumanî.

Di vî warî de Cîyografiya Meltebron di gotara xweyê (55) de di derbarê nasîna Asya de dibêje:

"Zimanê herî kevnarî Arî Zend û Pehlevî ye. Zimanê Zend ji bona nivîstên Oldarîyî Îranîyî Kevnar de mîna Avesta hatiye bikaranîn.

Li Rojavayî Buxara û tanî Ezirbêcanê de hemû welatên Jorî Îranê bi vî zimanê hanê dane bixebordan. Êstajî ew weku zimanekî oldarî li nik Megosan de tete bikaranîn. Ji vêji tete biderkevtin, ku di nava van herdu zimanan de gelek rêzanên hevbeşî têtin bidîtin".

Belam zimanê Pehlevî û yanji Pehlewan weha diyare, ku ew li Îraqa Ecem de, li Mîdyâ Gewre de û li welatê Faris de pê hatiye biaxivtin.

Hinekan gotîye, ku ev zimanê hanê li Eywan û Serayên Şahinşahên Nevîyên Qîros-Koroş-Keyxosruwê Gewre de³⁷⁹ bi zimanê mîrî ve dihate biderkevtin.

Bi vî zimanê ve hin ji berên nivîsandî di pêla Sasanî de hatine bidozandin. Ji destpêka 211 tanî 632 zayînê de wirde wirde zimanê Pehlevî ji hêjabûn û bikaranîna xwe ve hatîye bikevtin.

Bi Fermana Şah ve zimanê Farîsî ango zaravayê devera Fars bi zimanê mîrî ve hatîye biwergirtin. Li duwayî vegirtina Ereba de û nemanbûna dewleta Sasanî de ev zimanê hanê jî hêdî hêdî jiber çav hatîye bikevtin.

Di sala 367 k.- 927 z. de di zemanê dewleta Dêlemî de zaravayê Farîsîyî Kevnar hate bizindikirin. Belam zor gotinên Ereba û yên din jî ji bona nava wî hatin bikevtin. Di dawî de Zanîstvan û Wijevanan hin ji gotinên tirjî ji zimanê Zend û Pehlevî dane biwergirtin û ew ji bona nava wî dane bixistin. Bi vî rengî ve zimanê Farîsîyî îro hate bipeyda kirin³⁸⁰.

Sêr Malkolm di nivîsta xweyê bi nerx ve (History of Persia, b. 2, r. 61) de dibêje:

"Ew Eşîrên, ku ew li herema Kerman, Faris, beşekî ji Îraqê û hemû Kurdistanê de têtin bijiyandin, nîşna herî bi hinerî ve ji bona yekbûna Tuxmê wan û zimanê wan bi xwe ve têtê biderkevtin, yê ku ew bi zaravayekî tundî Pehlevî ve têtê biderkevtin. Di nava zimanê van Eşîrên hanê de cudabûneke zor têtê bipeyda kirin; belam ev cudabûna hanê bi pileyekî weha ve niye, ku ew li zimanê yektirî de têtê neyêtin biliberkevtin".

Di vê berî de Sêr Sidni Simis Xwedîyê nivîsta Mêjûwa Aşûr dibêje: "Di vê demê de dîtina li ser koka zimanê Kurdî de zor hatîye

³⁷⁹ Daninvanê Malbata Exmenî 559- 529 Pêş zayînê de. bîronî di Şopên Kevnar de dibêje, ku Koroş ew Kîxosro ye. (M. E.).

³⁸⁰ Pîrsiyaniya Kurd, Dr. Belec Şêrkoh.

305 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

biveguhertin. Li gora bîr û bawerîyên wan Karnasan, yên ku Merov dikare bi wan ve bide bibawerkin, zimanê Kurdî Zaravekî derkefi û yanjî tevlihevî Farisî niye. Belkî ew zimaneke, ku pêşkevîniyên wîyî rastî û kevnaî hene. Ew li zimanê Farisîyî kevnaî de³⁸¹, yê ku ew li ser Berê Daryos-Daryoşê Yekem de³⁸² hatîye binivîsandin, kevnartire.

Heger ku ev remana hanê rast be, bi serûştî ve Zanistvanên mêjûwê dikarin bêjin, ku zimanê Kurdî di sedsalê şeşemî pêş zayîne de hebû û ew zimanekî biserêxwe bû".

Karşinasê di mêjûwa Kurd de Mêcer Êdmonds di gotara xwe de, ya ku ew di Kovara Komela Asya Navînî de, jimara 11 de hatîye bibelavkirin, dibêje:

"êtir bi carekê ve diyar bûye, ku zimanê Kurd zaravayekî Farisî niye, belkî ew zimanekî bi nav û denge ve û xurû ew Arî ye û taybetîyên wîyî pirî bilind hene".

Di warê pirsîyarîya zimanê Kurdî de divê tozekê jî em guhdarîyê li Mêcer Son de bidin bigirtin³⁸³. Ev Merovê Qencê hanê bi qed Kurdekî Kurdî didate bizanîn û ew li Zanistvanekî Kurd de gelekî bêtir şarezayî zimanê me bû. Bi Kurtî ve ew dibêje:

"Ev zimanê, yê ku Kurd peyvê pê dide bikin, weku zorî Cihangervanên di nava Kurdistanê de dane bigotin, rengkî têkel, seyr, bê rêzan û naşîrînî zaravayê Îranî ye. Bi bêvajî van gotîniyên hanê jî zimanê Kurdî bi zimanekî bilindî û xurûyî Arî ve tête biderkevîtin. Ew hatîye bilinavçûn.

---

³⁸¹Ew zaravayê Farisîyî pêşîyî jî zaravayên zimanê Midî tevayî ye. Pê Şopên Şahên Exmenî bi Tîpên Mixî hatin binivîsandin.

³⁸² Ew di sala 521-486 Pêş zayîne li ser Text ma. Ji xwe re li Muşîrê El-Dewle, li Bîronî Şopên Kevnar, Çapa London, R. 99-133 û îbin El-Feqih di Muxteser El-Buldan, R. 259 de bide temaşekirin. (M. E.).

³⁸³ Raportê derbarê Liwa Sulêmanyê de. Kelkuta 1918, R. 85).

Li wê gava ku mêjûwa Îranê ji hev hate biçirandin û li cîgehê wê de çirok, çîvanok û evsanan ji xwe re cih dane bigirtin, tanî îrojî li çiyayên sengînî Kurd de zimanê Kurdî zor bi başî ve hatîye biparastin.

Di nava zemanên Rojhilata Navînî de bi tenha xwe ev zimanê hae tête biderkevtin, yê ku wî ji bil wergirtina hin ji tégihîştinên oldarî pêve xwe ji tevlehevbûna zimanê Erebî daye biparastin.

Gotinên Arî ji me re didin binîşandan, ku ev gotinên hanê di bingehên xwe de li zimanê Îranî de hatine bikaranîn, belam ew demeke ji nava serên wan hatibûn biderkevtin, lêbelê Kurd êstajî peyvê bi wan ve dide bikirin.

Ligel vê jî de li gora rêk, pêk û peşveketina zimanan de wehajî zaravayên vî zimanî jî têtin bilindkirin û bipêşveketin.

Da ku ew bi zimanekî giştîyî îro ve bête biderkevtin, divê ji bona zaravayên wîyî pêşvektî du yanjî sê ji letê peyvîna tîpa pêşîyî gotinê bête biveguhertin. Li dawîya vê jî de rengê tîpan û rêzimana wîna bête biveguhertin û bibaştîrkirin, bi pileyekî weha ve ku her kes, yê ku ew koka zimên yanjî yekekê ji zaravayên wî bide bizanîn, bikaribe di wî de bête biliberkevtin.

Çareyê başkirina beşê bingehîyî zimanê Arî, yê ku Farisî û Kurdî jê hatine bipeydakirin, eve ye. Agehdarîyên giştî ji me re weha didin bidiyarkirin, ku di demekê de zimanê Kurdî û Farisî herdu biyekbûn.

Hêdî hêdî heryekî ji van zimanan li ser xêzeke taybetî de tanî îro hatine bipêşvekevtin. Li gora vîna de em nikarin bêjin, ku Kurdî zaravayekî Farisî ye, her weku em neturwanin bêjin, ku zimanê Iskendînavî zaravayekî Ingilîzî ye.

Li gora vîna de Kurdî li zimanê Îranî de cihê bûye û li heryekî de ji van çend zaravak hatine bipeydabûn.

Em dibînin, ku li gora zaravayên welatên Îranî de Farisî çend zaravayekin û di navbera wan de cudabûneke zor tête biderkevtin. Belam hemû jî di bingeh de bi Farisî ve têtin biderkevtin. Ew ne Lorî, ne Kurdî û ne jî Bilucî.

Zimanê Kurdî ji zor zaravayên wî hene. Çunke ji bona bicihkirina wî zor kêr hatîye bikarkirin û ji bona nivîsandineke hevbeşî encûmeneke taybetî ligel wî de xerîk nebûye, bere bere belav bûye û hatîye biveguhertin. Ev zînetê hanê ji bona hoyên dujwarîyên zor ji bona Karşinasên zimanê Kurdî bû, çunke wan nedidatin bizanîn, ku kîjan ji van zaravan zor kêr cudabûna wêna ligel kok û rastîya zimanê Kurdî de tete biderkevtin û ew zaravayên din bi zaravayekî ve ji şaxên wî têtin biderkevtin.

Li gora etnogirafî, ciyografî, zimanzanistî, reweşt û rewend û evsanên de di Eşîra Mukrîyî-Sablaxê de ev hemû merc û nîşan tete têtin bidîtin û lê tete bilihevhatin, ku ew îro ji bona nasîna reha zimanê Kurdî bi nimûne ve bête biderkevtin.

Bigir ku tev bi wê bawerîyê ve hatîne bigihaştin, ku Zoroaster-Zerdeşt bi zimanê dawîyî Mad ve hatîye biaxivtin û ew li ser sînorê Jorîyî welatê xwe de hatîye bizayîn, yê ku ew Îranê bi Xakê Mukrî ve dide binasîn. Zimanê wî jî, weku ku em wî li Zende Avesta de didin bidîtin, bi herî nêzikî zaravayê Mukrî ve tete biderkevtin û yanjî -weku ku emê dê wî di dawî de bidin binasîn- ew zimanê Mukrî bi xwe ve tete biderkevtin."

Ev dîtina hanêyî ji bal Hwart-Hewart, Dormesterter û hinên din ji Karnasan de zor hatîye bipêşvexistin û encamê wê jî eveye:

Ku zimanê Avestayî Zerdeşt zimanê Kurdîyî niha ye û zimanê Madîyî berê bû.

Zimanê Parsîyî wê pêlê jî ew ziman bû, yê ku pê li ser şopên Pêrs Polîs-Istexer de hatîye binivîsandin. Ew cihêbûn û cudabûna di navbera herdu zimanan de hatîye bikirin. ku Kurdî bi bêvajî zimanê Farisî ve jimareke zor ji gotinên Erebi jî xwe re nedaye biwergirtin û şeweyê kirdarên wê bêtir hatîne bipêşvexistin û wan xwe dane biparastin.

Li ser bîr û bawerîya Lêmehrevanê Şems El-Dîn Samî Beg³⁸⁴ de tête biditin,

"ku zimanê Kurdîyî niha ew bi xwe ve mîna zimanê Pehlevî tête biderkevtin, yê ku hin ji zaravayên wî hêjî tanî roja nihajî xwe li Eyalatên Jorî Mîdya de nala zaravayî Tat li Eyalata Bako de, zaravayê Kurdên Taliş û Qerebax de û zaravayê Gîlek li Eyalata Gîlan de xwe dane biparastin".

Cihê mexabinê ye, ku derbarê zimanê Mad de zor kêma agehdarîyên me têtin biditin. Belam Zend Avestayî Zerdeşt, dibe, ku ew li pêla Şahinşahîya Xanedanên Axmenî de hatîye binivîsandin, zimanê wêna zor kêma li zimanê Mîdya de tête bicudakirin.

Ji bona bicîkirina vêna, ku zimanê Kurdî parastina rengê xweyî kokî daye bikirin, numûne zorin. Ev çend gotinên hanê vê bicîkirina hanê didin biderxistin:

Bicîkirineke tirjî bi servekirina Tîpa (H) bi ser hinek ji gotinên Kurdî de ye, ku ew ji zimanê Farsî hatine biavêtin. Weha derdikeve, ku Farsî (H)yeke firêda ye û zimanê Kurî ew dayite bihiştin; hêjîbêtir bi serdeji ve wî bi ser hinek gotinên din jî ve daye bivekirin. Di zimanê Avesta û Pehlevî de hin ji gotinên weha tede têtin bipeydakirin. weku henecmen, han, hîn ku ew îro di zimanê Kurdî hene, Belam ew di zimanê Farsî de hatine bifirêdan. Hin ji van gotinan ji bona nimûne em ji bona we didin bipêşkeşkin.

---

³⁸⁴Xwedîyê Qamusa El-Alam û Qamusa Turkî bi zimanê Osmanî. (M. E.).

Lîsta beramberkirina Kurdî ligel Avesta û Farisî Êsta de

Kurdî		Avesta	Farisîyî Êsta
zaravayê Sulêmanyê	Zaravayê Kurmancî Zazayî		
Gewre	Mazin	Maz	Sengîn-Bizurg
Berz	Berz	Bereza	Bilind
Masî	Masî, Mase	Masya	Mahî
Tît	Tîj, Tûj	Tîj	Tîz
Hoştir	Uştira	Uştira	Şutir
Purd	Purt, Pir	Pereta	Pil
Roj	Ro, Xur	Hor	Avitab
Mêş	Mêş	Mexşi	Megs
Berx	Berx	Weraxa	Bere
Qise	Kise, Qise	Xesa	Herf, Suxen
Wistin	Wiso, Waştin	Wasi	Xwastin
Zanîn	Zanîn	Zan	Danistin
Men	Ez, Mi	Ezim	Men

Li vê vengerîna kurd û givaştî de em têde têtin biliberketin, ku zimanê Kurdî li Dirawsê xweyî bi nav û dengê Faris de bêtir pêwendîyeke wîyî bi hêz ve ligel koka zimanê Arî de daye biparastin.

Ev diyarîkirinên hanê ji bona wan kesan bi carekê ve didin bitêrkirin, yê ku ew bi çavên zimanekî Arîyî herî xurûyî temaşeyî

zimanê Farisî dîkin. Ew kesên, ku ew di vê bîr û bawerîya hanê de têtin biditîn, ew di veguhertinên zimanê Farisî de di pêla Vegirtina Îranê de bêxêrin.

Diyanîkirinên Case of Kurdistan against Turkey de di vî babetî de zor sêrin û ew bi xwe ve dijî remanên nuh têtin biderkevtin.

Kurtîya van diyarkirinên hanê weha ye:

"Zimanê Farisîyî kevnar ligel zimanê Zendê Îranî û Sansikrêtîyê Hindî de zor pêwendîyên wî hene. zimanê Farisîyî kevnar bigir li sedsalê çarî pêş zayîne de devjê hatîye biberdan.

Belam zimanên Farisîyî taze, Pehlevî yaxud Parsî, Mêdî û Kurdîyê iro jê hatîne bipeydabûn".

Li gora vê dîtina hanê de divê zimanê Mîdî şê çar sedsalan li duwayî linavçûna dewleta Mêdyâ de hatibe bipeydakirin. Ev jî bi xwe jî ve pir ji hiş dûre û ew bi xwe jî ve ligel bîr û bawerîya Zanîstvanên zimanan de tete bicudakirin.

Li layekîtirîjî de heger zimanê Farisîyî êsta çar sedsalî li pêş zayîne de hatibe bipeydakirin, magelo ev gotinên Erebî, yê ku em wan tede dibînin, li ku û kengî de ew tede hatine bikevtin?

Rasatî eve ye, ku zimanê Farisîyî îro, mîna ku me li layê serî de dayite biaxivtîn, li dawîya biserketina musulmantîyê de bi ser Îranê de û piştî derbashûna sê sedsalî de hatîye bipeydabûn û evjî di pêla Xanedanên Al Boyê de bû, mîna ku ev di Pêşgotina Şerefname de hatîye binivîsandin, ya ku ew ji ciyografiya Meltebron hatîye biwergirtin.

Ev Kanîya hanê di rûpelê 23 de di perê wê de dibêje:

"Miletê Pars li sedsalê sêyemî pêş zayîne de welatên Kurdistanê date bizetfikirin. Wan Kurd dane bineçarkirin, ku ew zimanê wan jî xwe re bidin biwergirtin, yê ku ew Pehlevî bû û ew jî Farisî hatibû bipeydakirin.

Belam wan Kurdên, yê ku ligel Miletê Vegirtvanên Pars de zor pêwendîyên wan hebûn, jî xwe re zaravayekî nêzikî bi Sansikrîtîyê

311 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Hindostanî ve dane biparastin û ew beşê din, yê ku ew dûrtir û li Rojava bûn, wî ji xwe re zaravayekî nêzikî Ermenî date biwergirtin.

Ji vê mêjûwê de sê zaravayê Kurdî, ango Kurmancî, Babanî û Zazayî hatin bipeydabûn".

Kanîya bi navkirî ve vê dîtina dawîyî hanê ji bona ser bîr û bawerîya Rojhilatnas (M. Grant-Madison Girant) dide bivegerandin.

Ev dîtina dawîyî hanê ji dîsan ligel dîtînen Insiklopêdiya musulmantîyê de hîç hevdûnagirin, yên ku ew kurtîya remanên Zanistvanên herî bi nav û dengin. Insiklopêdiya musulmantîyê hîç navê vî Rojhilatnasê hanê nedaye bianîn. Weha derdikeve, ku reman û dîtînen wî baş nayên biditin û ew ji rastîyî pirî dûrin³⁸⁵.

Bi kurtî ve her çende zimanê Kurdî jî mîna zimanê Farisî ew jî zimanekî Rojavayî Îranî tête biderkevtin. Belam çî koka wî û çî jî bingehên wîyî zimanî li zimanê Farisî de bi carekê ve bi cihê ve tête biderkev: zimanê Rojavayî Îranî -li gora lêkolandinên hinekan jî Rojhilatnasan- du beşe: Serî û Jêrî.

Zimanê Kurdî tevîlivêjî de, ku ew li Farisî de têdighê û têkelîyeke wîyî zor jî ligel wî de tête biditin, cudabûna wî ligel zimanê Farisî jî de bi êşkere ve bi diyar ve tête biderkevtin.

Bi rastî ve, heger ku ew belgeyên zimanê Kurdî jî bihatana bidestkevtin û ew jî wê pêla, ya ku têde zimanê Farisî hebûn û geşbûna xwe dayite binuwandin, kevnartir baya, dê cudabûna bingehî di navbera van herdu zimanan de bi baştir ve bihata biderkevtin.

Cudabûnên êşkere di navbera Kurdî û Farisî de bigir pêncin: Pevîn, Bingehî, Reng, veguhertina Kirdaran û Rê ziman (Giramêr).

---

³⁸⁵Yê ku ew me derbarê bawerîyên Grand bi gûmanê dide xistin, ew Pirsîyarîya derbarê Miletê Mad bi xwe ye. Jiber Grand dibêje, ku Mad berî 6000 sal Pêş zayîne de li Mîdya bûn. Di dema ku hemû Zanistvanên Mêjûwê û Lêgervanên bajarî û Çandîniya Kevnar de dibêjin, ku ev Miletê Mad 1000 salekî Pêş zayîne de ji bona Mîdya hatiye.

Cudabûna Peyvînê: di pîrbûnê de li Tîpên (R), (L) û (D) yên Qelew û Sivik de têtê bidîtin.

Cudabûna Bingehî: di guhertina Peyv û Gotinan de ye; weku: Ateş-Agir, Mahî-Masî, Nemaz-Nivêj têtê bidîtin.

Cudabûna li Reng de, Veguhertina Kirdaran û Rê ziman de: ew di Reng, Veguhertin û suwarkirina Peyvan, Kirdaran û Pevikan de têtê bidîtin: Fersitad-Nardi, Amed-Hat, Awerd-Hani (Insiklopêdiya Musulmantîyê).

Be nezd o reftem-Çûme layê wî (Ji bona şarezabûna van cudabûnan ji xwe re temaşeyî: destûra zimanê Kurdî bikin. Ew zor bi kelk ve têtê biderkevtin)³⁸⁶.

Kurdî ji zimanê Farisî û Erebi û Farisî jî ji Erebi hin ji gotinan ji xwe re dane biwergirtin û bikaranîn. Biçe li vêjî de li zimanê Kurdî jî de hin ji gotinên Turkî, Aramî û Ermenî jî têtin bipeydakirin. Ev têkelbûna ziman bi serûştî ve bi encamê têkelbûna siyasî, civakî û serpereştîya çend hezar sala ve têtê biderkevtin; kêr û zîyaneke wetov ji bona koka ziman nebûye û najibe.

Bi xwe jî ve gerjî em ji xwe re temaşeyî zimanên Miletên tirjî bidin bikin, emê dê bidin bidîtin, ku hemû zimanan bi xwe jî ve dane bikêrkirin û kêr jî li wan de hatîye bikin. Kêm û zor jî gotinên zimanên din ji bona nava wan de hatin bitêkelbûn. Wehaji zimanê Erebi jî ji vê zînetê hanê jî nehatîye birizgarkirin. Ji bona nemûne zimanê Firensî jî zor ji tégilîştinên Yunanî û hin ji gotinên Erebi jî têtê têtin bidîtin. Zimanê Ingilîzî jî, yê ku em hemû ji bona kar wergirtinê jî zanistîyê û zanebûnê jî bona fêrbûna wîna didin bikarkirin, li gotinên Latînî, Cermenî û Yunanî de bi pir ve têtê bidîtin. Zimanê Farisîyî îro bi renegegî weha ve hatîyê bigihaştin, ku Merov nikare bide bigotin, ku ev zimanê hanê li Farisîyî kevnar de hatîye bizayîn; çunke, weku zimanê Turkîyî pêşû tenya veguhertina

³⁸⁶ Nivîstokeke pir hêja ye. Ew ji bal Tewfiq Wehbî li ser Rêzimana Kurdî de bi zaravayê Sulêmanî hatîye binivîsandin.

313 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Kirdar-Fiil û yanjî Xebereke ligel tek tek gotinên Farisî de tête bidîtin, mayîna wîyî din Erebi ye û hin ji gotinên Turkî, Biloci, Hindî û Rusî jî tîkelî nava wî bûne. Ev zînetan hanê jî, weku me li serî de daye biraxistin, encamê tîkelbûnê ye û evjî karekî serûştî ye; jîbervêjî ev jî bona zîman bi şermezarî ve nayête bidanîn.

Ligelvêjî de ez di wê bîr û bawerîyê de me, ku di rêya zorbûna xwendin û xwendekaryê de û bi yarmetîya hin ji nivîstên baş ve (weku Rêzîmanekî lihevhatî, Ferhengekî gîştî û yê din) zîmanê Kurdî dê bikaribe ji xwe re rengêkî siviktir û asantir bide bipeydakirin, nivîsandin û xwedina xwe dê bide biyekkirin û ew dê beşê zorî ji gotinên Erebi û Farisî jî bi alîkarîya dozandin û wergirtina beramberî wan bi Kurdî ve roj bi roj ve wan bide bikêmkirin. Ew tîgelîştin û gotinên bêgane, yê ku gorîna wan bi dujwar ve tête biderkevtin û yanjî gorîna wan bi hoyê tawîbûn ve, yanjî û serlêtêkçûnê dibe, weku ku Miletên dinjî dane bikirin, divê kurd jî bide bikirin, ku wan jî bona zîmanê xwe bi mal ve bidebikirin. Herwehaji li gora pêwîstîyê de bide bixebatkin, zor başe, ku hin ji tîgelîştînan taze jî ji wê navê bêtin biwergirtin. Bi vî rengî ve zîmanê Kurdî bêtir dê bête bidewlemdkirin.

Hinek kes jiber pîrbûna zaravayên Kurdî didin bigotin, ku li ser bîngehekî bicîkirî û gîştî ve çûn ji bona pêşvexistina zîmanê Kurdî bi dujwar ve tête biderkevtin; belkî ku ew nayête bikirin. Li layê min de ev bi wisa ve tête biderkevtin, ku ev remana hanê li ser du tîştan de hatîye biencamkirin:

1. Bi nezanîna pêşvekevtina zîmanên zîndî ve tête biderkevtin,
2. Bi neşarezabûna zîmanê Kurdî ve tête biderkevtin.

A. Bi rastî ve, heger ku em temaşeyî zanistîya zîman bidin bikirin, dê emê bidin bidîtin, ku Miletên herî gewre di vî sedsalê hanê de, yê ku rengêkî wanî hevgerî tîête bidîtin, ew didin binîşandan, ku di navbera zaravayên beş û gelên wî zîmanî de pîr cudabûn dihatin bidîtin.

Ji bona nimûne pê navê em pîr dûr herin, îro di navbera Erebiyekî Misrî, Hêcazî, Surî û Îraqî de

ewende cudabûna Zarav bi zor ve tète biderkevtin, ku Îraqîyek zor bi dujwarî ve ligel Erebeqî Misrî û yanjî Sunî de dikare bide biqisekirin û ew di pîrbûna têgihştinên wan de nayête biliberketin.

Cudabûna regnên zaravayên Kurdî di hîç demekê de ew ji cudabûna zaravayên Erebeqî bêtir nayête biderkevtin. Çend zanebûn bêtir bêtin bibelavkirin, ev cudabûn û newekhevî têtin bikêmkirin. Baştirîn nimûne li ser vê bîr û bawerîya min de tète biderkevtin, yekbûna zimanê Ingilîzî, Firensî û Elamanîyê îro tète biditin.

B. Heger xwediyên wan rengên remanan derbarê bi rengên zaravayên Kurdî ve agehdariyên wanî bi carekê ve bihatana biditin, hîç gûmana min li ser de nedida bikirin, ku dê wan ev remana xwe bidana birastkirin. Çunke, weku ew hatin bitêgihştin, cudabûna di navbera zaravan de bi pileyekî wetov ve niye, ku Xelkên Sulêmanîyê netuwanibin ligel Kurdeqî Lor yanjî Goran û yanjî Badînan de bidin biqisekirin.

Bi taybetî ve hin ji zaravan zor ew nêzîkî biyektirin. Ji bona nimûne, êsta zaravayê Kurdê Jorî Rojavayî û Jêrî Rojavayî Îranê bi carekê ve li yek de nayêtin bicudakirin. Diyare, ku Zaravayên Kurdî jî çend rengin û beşê herî zorî wî bi kurmancî ve tète biderkevtin.

Li gora Şerefname de Miletê Kurd ji Çar Qolê Gewre Kurmanc, Lor, Kelhor û Goran tète bipêkhatin.

Ji vanan jî beşê Lor zor dibe, ku ew li komela Jêrî Rojavayê Îranê bin. (O. Man), yan jî ew ji komeleke cihê bin.

Goranê Zehawê nala Hewramîyê Sine, Zaza..hd. ew bi zaravayê Jorî Rojavayî ve didin bipeyivandin û ev zaravayê hanê jî ligel zaravayê kurdîyî pir belavkirî cudabûneke wîyî gewre tète biderkevtin. (Ji bona nimûne Goran Herê delên, Zaza Herey dibêjin, Belam Kurd Sê dibêjin).

315 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li gora lêkolandinên Rojhilatnas Endris de zimanê zaza li zimanê Dêlimi de tête biderkevtin û ev danîna hanê jî li gora dîtina goyên Hewremanîyan divê rast bête biderkevtin. (Mêcer Soane-Son).

Dîsan Şerfname dibêje, ku Eşîrên Kelhor di navbera Sine, Kermanşah û Zehaw de têtin bidîtin. Têgihîştina Kelhor li gora Şerefname de divê li ser Komela Kurdên Ne Kumancê welatên Sine û kermanşah de bête bigotin. Zaravayê Kelhor ji bal Rojhilatnasvan O. Man de li ser hatîye bilêkolandin, belam hêştajî ew nehatine bibelvkirin.

Li gora wan agehdarîyên Rojhilatnas, yê ku ew di nivîsta xwe de dibêje, divê bergê yekem jî nivîsta wîna derbarê zaravayên herema Jêrîyî Kermanşan de bête biderkevtin, ku ew jî zaravayên Kermanşanî; Kelhorî, Lekî, Pahrewandî, Nanekalî û golî di nava wî bergê de ne. bergê duwem li ser zaravayên Sine, kerend û Geros angê Bêcar û Rojhilatî Sine de ye.

Ew Xelkên bi van zaravan didin bipeyvandin, ew ji xwe re Kurd dibêjin û yanî ew bi navê Eşîrên xwe ve têtin binavkirin. Li nêzîka Loristanê de (li Lekistanê de) zaravayê Jêrîyî Kurdî bi Lekî ve tête binavûdengkirin.

Li Selmas û Farisê jî de Eşîrên Lek htêtin bipeyda kirin; belam zimanê Kurdîyî Eşîra kelon-Ebdoyî li Faris de- li gora lêkolandinên O. Man de bi Lekî ve nayête biderkevtin.

Zaravayê Jêrîyî Kurdê Rojavayî Îranê bigir li rengê zimanê Kurdî de hatîye biderkevtin. Hebûna vî zaravayê ne Kurmancî, renga, ji bona bicihkirina Pirsîyarîya Kardo-Kartîwîyî kevnar de kemî giringbûna wî bête bidîtin.

Em koka gotîna Kurmancî nizanin. Gelo ew li suwarkirina Gotîna Kurd û navê Eşîreke Mîdya de hatîye biderkevtin? Li welatên Kurmanc de, renga, li yek cihê de du komelê zimana hebûn:

- 1. Kurmancîya Rojhilatî yaxud Kurmancîya Jêrî Rojhilatî**
- 2. Kurmancîya Rojavayî.**

Sersînorê van herdu beşan hiştajî bi tewawî ve nayêtin bdiyarkirin.

Kurmancîya Rojhilatî

Li welatê Mukri de û di nava Eşîrên Dicle de ango li herema Zêyê Kuye, rubarê Edhem de û li dora çemê Sîrwan de pê têtê biqisekirin. Ev zaravayê hanê bi zaravayekî xurû û kûr ve têtê biderkevtin û ew derbarê reng û jimara gotinên xwe jî de zor bi dewlemend ve têtê biderkevtin.

Kurmancîya Rojavayî

Ev zaravayê hanê ligel hin ji veguhertinên cihî de bi xwe ve ew bikoka zimanê Kurmancî ve têtê biderkevtin. Kurdên welatên Diyarbekrê, Mêrdînê, Botan, Badînan, Hekarê, Urmîyê, Erzeromê, Merîwanê, Enebolê û Kurdên welatê Xuresanê bi vî zimanî hanê ve didin bipeyivandin.

Wer diyare, ku Kurdên Jorî Surî jî bi pir rengên zaravan ve didin biaxivtin û di nava zimanê wan de hin ji gotinên Turkî jî têtin biderkevtin.

Olya Çelebî dibêje:

Zimanê Kurdî Panzde Rengê wî têtin biderkevtin: Zaza, Lolo, Hekarî, Onîkî, Mehmûdî, Şîrwanî, Cezîrî, Pesanî, Sincarî, Herîrî, Erdelanî, Soranî, Xaltî, Çugwanî, Amêdî û Rojekî. (B. 4, r. 75).

Nivîsta Giramatîka-Rezimana Kurdî Pirofêsor Garzonî zaravayê Amêdîyê li zaravayê Bedlîsê de û zaravayê Çolemergê li zaravayê Botan û Sulêmanîyê de dide bicihêkirin.

Mêcer Soane-Son jî li Giramêra-Rêzimana Kurdî de derbarê bi van zaravan ve lêkolandinên baş dane bikin.

317 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ev bi parvekirinên xuwarê ve kurtîya lêkolandinên zimanê Kurdî têtin biderkevtin:

1. Beşê Îranî

A. Zaravyê Sune-Kermanşah. Rojhilatnas Lerch-Lêrç di nivîsta xwe de³⁸⁷ li ser danekê ji nivîsta Gulistan de dide biaxivtî, ya ku ew bi zaravayê Sune ve hatîye binivîsandin. Biçege li vîjî de gelek ji Rojhilatnasan³⁸⁸ di derbarê vî zaravayê hanê de lêkolandin dane bikin.

B. Zaravayê Çiyayî û Belave: zaravayê Gerosan ji Eşîra xwacewend li herema Mazenderan de, zaravayê Kalon Ebdo li devera Faris de û herwehaji zaravayê Kurdên Xuresan û Tehranê. zaravayê vî Beşê duwayî bi nêzikî zaravayê Erzeromê ve tete bidîtin.

2. Kurmancîya Rojhilatî

Ew bi zaravayê Sulêmanîyê û Mukrî ve tete biderkevtin.

3. Kurmancîya Jorî û Rojavayî

Bi zaravayê Kurdên Arîvan-Arîwanê, Kurdên Barkuliyê dewr û berên Çiyayê Araratê û welatê Erzerom û Bayezîdê; Urmîyê, Hekarê, Şemdînan; Badînan, Botan, Tor Abidîn, Mêrdînê, Diyarbekrê û Jorî Sûryê ve tete biderkevtin³⁸⁹.

---

³⁸⁷Forschungen über die Kurden-Lêgerandin li ser Kurdan de, San Peterburg 1857-1858.

³⁸⁸Ev Rojhilanasên hanê mîna Şendler, Witer Betrag, Son, Morgan, Man û Zanistvanên tîr.

³⁸⁹Ji xwe re li nivîstên Ekyazarov, Xacatorof, Çapa, Muler, Mekaz, Hartman, Nikîtîn, Nuêl, Ega Butros, Garzonî, Şerefname, Asosîn, Gardin, Fon Lokok û Son

Karşinasê zimanê Kurdî Mecer Soane-Son li derbarê zorbûna zaravayên Kurdî û cudabûna wan de ligel yek de dibêje³⁹⁰:

"Biçge li zaravayê Mukî û Qolên wîna de gelek zaravayên tûrî li Kurdistanê de têtin bipeydakirin. Ew kesên hanê, yên ku ew bi wan ve didin biaxivtin, ji xwe re Kurd dibêjin.

Ji van heî girintirî wan bi Zazayî ve tete biderkevtin, ya ku pê Kurdekî zor li Jorî Diyarbekrê de, li dor û berên Erzencanê de û li hin cîgehên tirî Endolê de didin biaxivtin. Ev bi Miletêkî dir û kêvî ve têtin biderkevtin.

Kurdekî ser destarin û îşqan siturin. Ew bi zaravayekî wetov ve didin biaxivtin, ku ew bi xurû Arî ve têtin biderkevtin. Ew weku zaravayên Mukî û yên mîna wî bi xwe ve nayêtin biderkevtin.

Ew zaravayeke, yê ku ew li zimanekî zor de tete biderkevtin, yê ku ew ji zimanê Farişiyî Kevnar de hatîye bucihêbûn. Tev li vêjî de divê bi çavê zimanekî Arîyî xurû ve lê bête bitemaşekirin û ew li Farişî de bêtir nêzîkî bi Kurdî ve tete biderkevtin. Ew ji bona zimanê Kurdzanekî zor sêr tete bidîtin. Zazan bi xwe jî ve di koka xwe de ew bi xwedanê zimanekî dualî ve têtin biderkevtin.

Li diwayî van de Xelkê melbenda Sêrtê zaravayekî wanî sêr tete bipeydakirin û di nava wî de zor gotinên Aramî têtin biderkevtin. Bi vî zaravayî Gavarnayî- Gavarnai û yanjî zimanê Geverê ve pê didin bigotin. Ev Gevera hanê li welatê Hekarê de bi melbendeke nêzîkî ser sînor ve tete biderkevtin. Ev zaravayê hanê bi xwe ve bi tevlihevbûneke Kurdî û Kildanî ve tete biderkevtin. Renge, ku ev zimanê Gawirên wan nava bin. yên ku ew di dawî de hatine bimusulmankirin.

Li nêzîka Sasonê de Eşîreke biçûk tete bidîtin, ku jê re Balkî didin bigotin. Ew ne Musulmanin û ne jî Gawirin. Ew bi zaravayekî Seyr

---

de bidin temaşekirin.

³⁹⁰ Raportê li ser Liwa Sulêmanîyê li Kurdistan de, R. 88, 91.

319 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

dide biaxivtin, ku ewbi tevlihevîneke Kurdî, Erebî û Ermenî ve tête bierkevtin.

Li gelek cîgehên tirî Kurdistan de hin Eşîr û Xelkên Sêr têtin bidîtin, yên ku ew ji Netewên hin Bazdvanan têtin biderkevtin, yên ku ew ji bona serên çiyayê hatine bibazdan û ew li ser xwe de bi Kurd ve hatine bikirin. Wan li zimanê xweyî kokî de hin gotin ji bona nava zaravayê xweyî taze dane bikurdkirin.

Bi kurtî ve zimanê kokî bi xwe ve ew zimane tête bidetkevtin, yê ku pê Kurd dide biaxivtin û ew ji berê Kurdî û Kurmancî tête bipêkhatin.

Ji van herdu zaravan deha baştirîn zarav bi xwe ve ew bi zaravê Sablaxê-Sawceblaqê ve tête biderkevtin.

Li pêşî de li Bayezîdê de hin ji Xweşxwevanên Hekarê hebûn û êstajî li wê derê de hin ji Nivîsvan û Wêjevanên Kurd têtin bidîtin, ji yên ku ew li dan û sitendîne de, li xweşxwevaniyê û wêje de bi zimanê kokîyî xwe ve didin binivîsandin.

Ev beşê layê Jorîyî Kurdistanê ew bi xwe ve li berê Jorî Wan û Urmiyê de tête bipêkhatin, ew li gora zimanê xwe de Isqoçiyayê Kurdî. Zimanê wan bi xwe yekin, belam tund û tûjîyek tede heye. Peyvên wan req û tundin û ew ji zaravayê Jêrî dîrin, Çunke, li layê van de (B) êyeke Arî heye, ya ku ew li bal Kurdên Jêrî de bi (W) aweke nerm ve hatîye biveguhertin. Li zaravayê Jorî de (P) bi xurtî ve tête bipeyvînkirin û ew li hin cîgehên tirjî de xurtbûna peyvîna wî tête bidîtin.

Ligel vê cudabûna peyvîne de hin cihêbûna rêziman jî tête bidîtin û bi taybetî ve ew di kirdaran de tête biderkevtin. Ev cudabûna hanê bi pileyekî weha ve hatîye bigihaştin, ku her beşekî wî pêwîstî bi lêkolandinên cihê ve tête bidîtin.

Bi kurtî ve van cudabûnan wilo dane bilêkirin, ku Xelkê Sulêmaniye bi dujwarî ve li zimanê Xelkê Erzeromê de tede têtin bigihaştin. Tevî ku herdu jî di bingeh de bi zimanê Kurmancî ve didin biaxivtin.

Ev cihêbûn û cudabûnên hanê di rêya bikaranîna hin ji gotinên avêtî di zaravayên din de bêtir hatine bikirin. Zaravayê layê Jorî hin ji gotinan ji xwe re dane biparastin, ku ev gotinên hanê ji wan gotinên, ji yên ku zaravayê Mukrî ji xwe re ji wan zaravayên navîna Îranê de dane biwergirtin, bi kevnartir ve têtin biderkevtin. Di wê demê de bi xwe jî ve em dibînin, Ku Kurmancîya Jorî hin ji gotinên xwe dane biwindakirin û ew li cîgehên wan de hin gotinên din li Turkî û Kildanî de ji xwe re dane biwergirtin.

Ji bona nimûne:

Kurmancê Jorî bi Gomê ve Dengiz dibêjin. (Ew bi Turkî ye). Mukrî û yên din gol Awe dibêjin. Kuramancê Jorî ji bona Paporê Gemî dibêjin. (Gemî Turkî ye). Mukrî û yên tîr Keştî pê dibêjin. (Ew bi xwe jî Farişî ye). Kurmancî Jorî ji bona Zewî Erd dibêjin. (Ew bi Erebi û Turkî ye). Mukrî û yên tîr pê Zewî-Zevî dibêjin. Kurmancê Jorî bi Qoqorage ve Kertik dibêjin. (Ew Tatarî-Teterî ye), Mukrî û yên tîr Gelo Gero dibêjin.

Bi kurtî ve li batî bilê enûsim, dibêje Yarmiş ekem. Hoyê vê jî eveye: ku Xelkê gundan kirdara nivîsîn ji bîrakirine. Lêbelê Xelkên, yên ku ew li nava bajaran dijîn, kirdara nivîsin dîzanin û ew wê jî bikartînin.

Beramberkirin di navbera zaravayê Jorî û Jêrî de

Van zînetên hanê û bikaranîna gotinên biyanî û cudabûna peyvîne di nava zaravayên Kurdî de cihêbûneke zor dane bikirin. Ev gotinê hanêyî xuwarê nimûneyeke li ser wan cihêbûn û cudabûnan de didin biderxistin:

Gotin	Kurdê Jorî	Kurdê Sulêmanîyê
Aw	Ab(46)	Aw
Wefir	Berf	Befir
Horî-Xorî	Hiî	Xorî

321 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Kakez	Kakît	Qaqîz
Dan	Didan-Diran	Dan
Xwişk	Xuwalîk	Xoşk
Keç	Xez-(Qîza Turkî)	Keç
Taw	Tav	Roj
Iwey	Ewiş	ewî
Piyaw	Mêr-Piya	Piyaw
Mil	Îsto	Esto
Niwîsto	Rakuwa-Razayî	Nosto

li vî rengî de gotin zor hene.

Li vê û pêş de li Erdelanê de bi renegekî ziman dihate biaxivtin, ku ew zimanê hanê li zaravayê Hewramî diçû. Belam li duwayê vê de, ku Eşîran li Gerokîyê de waz hênanin, jimareke zor ji Kurdên Jorî ji bona ewlebûnê û xweşiyê bi ser Erdelanê ve hatin bikişandin û ew ji bona wê derê de hatin bibarkirin û ew li wir de hatin bidaniştin û zaravayê wan jî hate biveguhertin û zimanê Erdelanîyî îro lê hate bipeyda kirin, ku ew tanî radeyekî bi zaravayekî Mukrî ve tete biderkevtin û zor cudabûn di nava wan de nayête biderkevtin. Li beşê layê Jorîyî Erdelanê jî de Xelkekî zor hebûn, ku hiç wan bi zaravayê Çiyayî Erdelanê ve ne didan biaxivtin û wan zimanê xweyî kevnar dabûn biparastin.

Zaravayê Sune û dorhêlên wê bi navê zaravayê Kurdistanî ve nav û deng ji xwe re daye bisitandin. Ew bi zaravayekî şerîn ve tete biderkevtin û ew bi alîkarîya wergirtina hinek ji gotinên Farisî ve gelekî bi pêş ve hatîye bikevtin û bibelavbûn.

Beşê Xwendewarên Xelkê Sune û Sulêmanîyê di zaravayê kevnî Erdelan de tete dighin. Li ber cuwanîya şewe û rêk û pêkbûna wîna de ew li Kurdistanê Jêrî de ji bona zimanê Xweşxwanîyê û Wêje

hatîye bikin. Di rastî de ew bi zaravayekî Kurdî ve nayête biderkevtin, belkî ew bi hemberekî Goranî û Hewramî ve tête biderkevtin û ew jî pêşveketin û sitewandina Farisîya kevnar de hatîye bipeydabûn.

Zaravayê Hewremanî, renga, zaravayekî Tacîk be, yê ku ew di demekê de di nava Îrana Navînî de hatibûn bizalkirin. Wehajî dibe, ku ew zaravayê hanê li Kurdistana Jêrî de jî bal Miletêkî barkirîyî Îranî de û yanjî jî bal Miletêkî cihîyî ne Kurd de pê dihate biaxivtin.

Hewremanî mîna Goranîyên gundan zimanê xwe dane biparastin. Îro ew bi zimanekî ve bi kêr, şêrin û ahengdar hatiye bikin. Li Hewreman, Pawe, Pilingan û dorhêla wê de pê tête biaxivtin û Kurd bi hêsanî ve tede nayête bitêgihiştin.

Zaravayê Kermanshah ligel zaravayê Kelhor de zaravayekî bi tevayî ve bi Kurdî ve nayête biderkevtin û ew zor zor li zaravayê Lek de dirin û yên ku divên ew şaxên zimanê Îranî-Farisîbin. Li layekî tîrîjî de zor cudabûna wan ligel Farisî de tête biderkevtin û ew jî bona Kurdî binêzîktirin. Merov dikare pê zimanê Kurd-Lek bide bigotin. Rengê kirdarên wî ne li veguhertinên Kirdarên Lek de û ne jî li veguhertinên Kirdarên Kurdî de dirin. Her û her ew di Navan de Rengê pîrbûnê tînin bikaranîn û nivên wan jî bi xweve ew Lekin. Li rêk û pêkxistina Pevikan de piñî caran Rêzimana zaravayê Lek ew didin bikaranîn û car caran jî ew Rêzimana zaravayê Kurdî didin bikaranîn".

Lor

Zor pêwîste, ku ez li lêkolandina ser ziman de tozekî jî axivtinê li ser zaravayê Lor³⁹¹ de bidim bikin. Çunke, Piranîya Rojhilatnasan jiber lihevhatina zaravayê wî ligel Farisî de Miletê Lor jî Miletên Îranî didin bidanîn. Jibervîjî Insiklopêdiya Musulmantîyê -weke me li serî de date biditin- li ser zaravayê Lor de nedaye biaxivtin. Bi rastî jî ve me li derîyê yekemî vê nivîstê de û li ser Kurdê Îranê de bi çend dêran ve lawazîya vê dîtina hanê daye binîşandan.

³⁹¹ Ev lêgerandina hanê jî bal min hatîye nivsaîndin.

323 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Miletê Lor bi xwe ve ew di koka xwe de bi çar beş ve têtin biderkevtin:

1. Lorê kokî Lorê Biçûk-Feylî,
2. Mamesanî,
3. Kuwe Geloyî,
4. Bextiyarî

Zaravayê beşê yekem ango Feylî yanî Lorê Biçûk bêgûman ew ji Farisî bêtir bi nêzîkî Kurmancîya Rojhilafî ve tete biderkevtin. Feylî bi xweji ve vê dizanin û ew li Kurdbûna xwe de gûmanê nadin bikin.

Di sala 1916 de bi karmendîyeke mîrî ve ez ji bona Loristanê çûm û ez demekê li nik Walîyê Pişkoh hatim bimayîn. Min li wêderê de hin lêkolandinên milî û civakî dane bikin. Bi piranî min ligel Walî û dor û berên wî de bi Kurdî ve didate biqisekirin. Bi hêsanî ve ew li ber min de dihatin bikevtin û ez jî li ber wan de dihatim bikevtin. Li nik min de diyarbû, ku cudabûna zaravayê Kurmancîyî Rojhilafî ligel zaravayê Lorê kokî de li cudabûna zaravayê Kurmancîyî Rojava de zortir niye. (Ji xwe re termaşeyî Lista xuwarê bikin).

Em dixwazin ji bona ser sê zaravayên din bêtin bivegerandin. Insiklopêdiya Musulmantîyê dibêje:

ku di zaravayên van hersê beşên din de ji Miletê Lorî de hin ji gotinan hene, ku ew bi mîna Farisîyê îro ve têtin biderkevtin û li layekê tirjî de di peyvînî de hin suwarkirin û tûpên wî têtin biditin, ku ew ji Farisî dûrin.

Ji bona nimûne:

Beramberikirina Farisî ligel Lorî de
Beramberikirina Farisî ligel Lorî de
Beramberikirina Farisî ligel Lorî de
Beramberikirina Farisî ligel Lorî de
Beramberikirina Farisî ligel Lorî de

Gotina Farisî	Gotina Lorî
---------------	-------------

Mîkunem	Eykunem
Mîxurem	eyxurem
Adem	Adom
Pîl	Pîl
Midehem	Eydehem
Xane	Xona
Came	bi Bextiyarî Cewa
Îsan	Îsa
Anha	Îgal
Înra Gereft	Yona Got

Heger em hin ji gotanên Lorî de ligel zaravayê Sulêmanîyê de ji xwe re bidin biberamberîhevkirin, dê emê ji xwe re bidin bidîn, ku cudabûn di nava wan de bi kêmtir ve têtê biderkevtin:

Beramberkirina Lorî ligel Kurmancîya Jêrî de

Gotina Lorî	Gotina Sulêmanî
Eykunem	Eykem - Ekem
Eydehem	Eydem
Yona Got	Emey Girt
Eyaxurem	Eykirim

325 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Peyvîna Xane bi Xona -li layê min de weha ye- ku evaya encamê têkelbûna wanî her û her ligel Îranîyan de ye. Bi rastî jî ve hin caran Faris di peyvê de hin Tîpa (A) bi (O) dikin. Ji bona nimûne: Nan-Non, Anha-Onha, Can-Con... hd.

Ev cudabûn û ev wekhevîyên hanêyê kêr -li gora bîr û bawerîa min de- biryardan li ser wan de ji bona nîşankirin û bidanîna Milîbûna Miletêkî nayêtin bitêrkirin. Çunke:

1. Zor dibe, ku ev Rojhilanasên hanê di gava pirs û bersewê de ligel Xelkê Loristanê de tûşî hin hele û şaşbûnan bûne. Ew bi başî ve nehatibin biliberketin û rengêkî nerastî gotinan wan dane bigirtin û bitomarkirin.

2. Bi carekê ve ew şarezayê beşên zaravayên zimanê Kurdî nebûn û wan li ser zanistîyeke kêr de biryarîyên xwe dane bidan

Bi rastî ve, heger ku em li hin ji gotinên Farisî û Lorî de bidin bitemaşekirin û wan ligel şax û beşên zimanê Kurdî de bidin biberamberkirin, dê emê bidin bidîtin, ku mîrabûna wan şax û beşên zimanê Kurdî ligel gotinên Lorî de ji mîrabûna wan ligel gotinên Farisî de bêtirin. Ji we re vê Lista hanê ji bona beramberkirinê em didin bipêşkeşkin:

Beramberkirina hemû zaravayên Kurdî ligel hevdû û Farisî de

Beramberkirina hemû zaravayên Kurdî ligel hevdû û Farisî de
Beramberkirina hemû zaravayên Kurdî ligel hevdû û Farisî de
Beramberkirina hemû zaravayên Kurdî ligel hevdû û Farisî de
Beramberkirina hemû zaravayên Kurdî ligel hevdû û Farisî de

Farisî	Lorî Feylî	Lorî Lekî	Hewramî	Kumancîyê Rojhilatî Sulêmanî	Kumancîyê Rojavayî Behdînanî
--------	---------------	--------------	---------	------------------------------------	---------------------------------

Biro	Biço	Biço	Lowe	Biro	Here, Biçe
Binişîn	Biniş	Biniş	Binişîre	Danişe	Rune, Runê
Bala	Ewban	Ban	Ser	Sero	Jor, Ser
Engebîn	Esel	Esel	Hinguwîn	Hinguwîn	Rehengewî, Hingiv
Xerbuze	Şamî	Xeroze	Şotî	Şûtî	Zebeş, Şemtî, Zeyeş
Încîc	Încîr	Încîr	Hencîr	Hencîr	Hejîr
Armud	Ermud	Emrud	Hermê	Hermî	Hermê, Esgurk
Sêb	Sêw	Sêf	Sêf	Sêw	Sêv
Esp	Esp	Esp	Esp	Esp	Hesp
Co	Cewe	Cew	Yew	Co	Ceh, Co
Mêayim	Efîm	Eytîm	Men mew	Yem	Deêm, Têm
Bexîz	Eles	Fîrê	Horze	Helese	Rabe, lulu, Werze
Engor	Engor	Enor	Hengor	Tirê	Tira, Tirê
Kosfend	Mê	Mê	Mer	Mer	Pez
Mêwîz	Mewîj	Mîwîj	Mêwîj	Mêwîj	Mêwîj
Mêfiroşim	Efroşim	Efroşim	Wereta	Efroşim	Firoşim, Difroşim
Imroz	Îmroj	Îmruwa	Aro	Îmro	Îro, Evro
Nemî danîm	Nazanîm	Nazanîm	Mezanû	Nazanîm	Nizanîm, Nozanîm

Weku me li vê lista hanê de date binîşandan, di navbera du beşê Kurmancî zaravayê Sulêmanî û Badînan de cudabûneke ewende niye; bi tenha ve li hin gotûn û veguhertîna kirinan de heye. Ji bona nimûne Kurmancê Rojhilat kirina Helsan weha didin biveguhertin: Helsa di Çûyîde, Helesî di Niha de, Helse di Fermanê de. Weha Badinan li cihê Helsan de Rabin dibêjin û ew weha didin biveguhertin: Rabû di Çûyî de, Derabit, Radibî di Niha de, Rabe-hulo di Fermanê de. Kurmancê Rojhilat dibêje:

Daniştin, danişt, daenişi, danişe.

Badînanî dibêje: Rûniştin, dirûnit-rûdinê, rûne

Heger ku li vê Lista hanê de -ku ew nimûneyekî biçkole ye- baş lêbête binêrîn, Merov dide bidîtînb, ku mîrabûna zaravayên Feylî û Lekî ligel beşên zaravayên Kurdî de ji mîrabûna wan ligel zimanê Farişî de bi bêtîr ve têtê biderkevtî. Jibervêjî bi tenya ve ji ber mîrabûneke kêmi zaravayên wan ligel zimanê Farişî de têtê biderkevtî, nabe ku Lor bi Farişî ve bêtîr bidanîn. Bi xwe jî weku me li derîyê yekem de daye bigotî, beşekî ji Rohjilatnasan Lor ji Miletê Kurd nadin bicihêkirin.

Rawilson derbarê zaravayên Lorê Gewre û Lorê Biçûk de dibêje, ku beşê yekem bi zaravayekî ve didin baxivtî, ku ew bi xwe jî ve bi zaravayekî Kurdî ve têtê bierkevtî.

Lêbelê ew ligel zaravayên Kurdîyî din de di lihevhatina xwe de pir têtê bicudakirin. Beşê duwem ew bi zaravayekî ve didin biaxivtî, ku ew nêzîkî zaravayê Kermaşahî têtê biderkevtî. Lêbelê herdu beş, yên ku ew bi herdu zaravan ve didin biaxivtî, bi hêsanî ve ew di hevdu de têtî bigihandin. Bigir tevaya Lêgervanan û Zanistîvanan biyekdibin, ku zarava û zimanên Eşîrên Çiyayên Zagrosê bi xwe ve ew ji mayînen zimanê Pehlevîyî kevnar têtî biderkevtî. (Ji Zehaw tanî Xuzistan).

Derbarê zaravayê Sune û Hewremanî de Insiklopêdiya Musulmantîyê dibêje:

"Zaravayê Mukrîyî Kurmancî tanî bi Bane û Seqiz ve têtê bidîtî û ji wê pêde û pêve ew nayête binardin. Li Jêrî ava Cefato, Xorxora û Tileko de zaravayê Kurdistanî dide bideştpekirin û ew tanî Jêrî welatê Sune têtê biçûyî.

Bi rastî ve divê li vî zaravayê hanê de bi renekî zanistîyê zor baş lê bête bivenerandin. Zaravayê Merîwanî weku zaravayê Cafan bi carekê ve ew bi Kurmancî ve têtê biderkevtî.

Zaravayekî ne Kurdî³⁹² li herdu Hewreman de têtê bidîtî û pê têtê biaxivtî û Hewramî pê têtê bigotî û ew li layê Xelkê de bi (Maço-Ez dipeyivim) bi nav û deng ve têtê biderkevtî.

---

³⁹²Nêt li vêderê de ku ew ne Kurmancî ye. (M. E.).

Li hin dêhatên-gundên Pawe jî de her bi vî zaravayê hanê ve tête bipeyvandin.

Li gundên Eşîrên Gewreyî Goran de li Jorî Zehaw de û li gundê Kandola de di navbera Dînawer û Kermanşah de, li hin gundên tîjî de û li Dêrsimê de zaravayê Zaza tête bidîtin, yê ku ew jî ji zaravayê Hewramî hatiye biwergirtin. Li gora lêkolandinên O. Man de ev hemû zaravayên hanê bi zaravayên Îranîyî Navî ve têtin biderkevtin û ew di rêza Samanî, Kohrodî Mahîlanî... h. de divên bêtin bidanîn.

Derbarê zaravayê Sune de belgeyek bi destên me ve niye, belam zaravayê Hewramî-Goranî li gora evîn û destanên xweyî pir de gelekî bi dil şewat û kûr ve tête biderkevtin û hiç gûman têde niye, ku ew bi xwedanê wêjeyekî pir fireh û şêrîn ve tête biderkevtin.

Walîyê Erdelanê di Sera xwe de bi rengêkî taybetî ve nav di piştgirtin û dilbijandina nivîsandina xweşxuanîyê û wêje de bi vî zaravayê hanê ve dida bikin. Hiç gûman têde niye, ku ev zaravayê xweşxuanîyê li zaravayê Xelkê cihî de tête biderkevtin."

Di vî babetê hanê de Mêcer Soane-Son dibêje:

"Li dora wê xêzê de, ya ku ew Loristanê û Kurdistanê ji hevdû dide bicihêkirin, hin ji Êşîrên Kurd têtin bidîtin, ku ew bi zaravayekî ve didin biaxivtin, yê ku ew li zaravayê Tacîkê kevnarî Îranê de tête biçûyîn.

Waha diyare, ku ev welatê Goran Xelkên wê damezrandî bûn û ew, weku me li serî de dayite bigotin, bi zaravayên cihê cihê dihatin biaxivtin.

Eşîrên Hewramî, Kandola û Rîzo jî bi cudabînekê kêr û zor jî bi van zaravayên hanê bi xwe jî ve dihatin biaxivtin.

Zaravayê Erdelanîyî bi nav û deng ve û zor zor di xweşxuanîyî û wêje de hatiye bikarhatin û li Sune de Xelk bi vî Zaravî didin bixwendin û binivîsandin û ew pêjî zaravayê Hewramî û yanjî Şehrezorî dibêjin.

Li gora lêkolandinên hin ji dîtûnên li ser vî zaravayê hanê de tête biderkevtin, ku beşê zorî Rûniştvanên Êşîra Goran bi vî zaravayê hanê

329 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

didin biqisekirin û beşe Gerok-Kocer-Rêwend jê bi carekê ve bi Kurdî ve didin bixivtin'. (Gerandineke Veşartî li Kurdistanê û Cezîrê de, r. 381).

Eşîrên Kurdê Biraxoyî, yên ku beşekî zori wan li Bilucistanê û beşekî jî li welatê Sindêyî Hindistanê de têtin bipeydakirin, bi zimanekî Kurdî ve didin bixivtin, ku ew bi zimanê Biraxoyî ve bi nav û denge ve têtê biderkevîn. Ev zaravayê hanê ji girûhê Dirawîdiyî Navînî û Jêrîyî Hindistanê têtê biderkevîn û hin ji gotinên Bilucî û Farsî jî têkelî wî hatine bikirin. Ew tanî vê pêla dawîjî de her bes ji bona peyvandinê dihate bikarhatin. Belam êsta pê têtê bixwendin û binivîsandin. Hin ji çîrok û xweşxuyanên nivîsandî bi vî zimanê ve hanê têtin bidîtin. (Insiklopêdiya Musulmantîyê, B. 1, r. 630)

4. Civat, Wêje û Çapemenîyên Kurdî

1. Civat

Yekemîn Civata Siyasîyî Kurdî Kurd Tealî û Tereqî Cumîyetî-Civata Bilindbûn u Pêşveketina Kurdî têtê bidîtin. Ew li Istenbolê de li sala 1326 k.- 1908 z. de hate bidamezirandin³⁹³.

Bidanîvanên wêna Amîn Alî Begê Bedîrxanî, Ferîq Mohemed Şerîf Paşa, Şêx Ebdulqadir Efendî Nevîyê Dilovavê Şêx Ubeydulahê Nehî û Padşah Muşîr Ehmed Zul-Kufîl Paşa bûn.

Bigir di wê demê jî de li Istenbolê de Kurd Neşîr Mearîf Cumîyetî-Civata Bibelavkirinê Zanyarîyên Kurdî hate bidanîn û wê li taxa Cenberlî Taşde Dibustan ji bona hûnkirina Zarokên Kurd date bivekirin.

---

³⁹³Wêha evaya bi nav û denge. Belam ji nameyeke Turkî di bin nav û nîşana Mîr Bedîrxan de ji bal Lutfî bi navê Civata Kurd di sala 1320 k. de di Çapxana Ictihad de li Mîsrê de, ku Xwedîy wê Dilovanê Dr. Eb-Dula Cedet bû, têtê biderkevîn, ku Civateke Kurd kevintir hatiye bidîtin; jiber ew di wê nameya xwe de dibêje, ku hatina wê ji bona Civata Destê Xurtî Kurdistanî diyare. (M. E.).

Belam pir bi ser van herdu Civatên hanê ve pê neçû, tanî ku ew ji bal Dewleta Itîhad û Tereqî de hatin bihilanîn û dibistan ji hatin bigirtin. Belam Civata pêşî bi dizî ve dîsan dihate bikombûn û wê ji bona xebatê terxemî nedida bikin.

Li sala 1328 k- 1910 z. de li Istenbolê de Civata Hêvî ji bal Xwedevanên Kurd hate bidanîn û wê tanî Şerê Gewre ddate biirêjkin. Li dawîya Şerê Gewre de dîsan vê Civata hanê dest bi kombûnên xwe ve date bikin û tanî berdestbûna Istenbolê ji bona dewleta Kemalî ve wê date bidirêjkin.

Wehaji di piştî rawestandina Şerê Gewre de li Istenbolê de Civateke Siyasyî din bi navê Kurd Istiqlal Cumîyefî-Civata Serxwebûna Kurd hate bidamezirandin û Serokê wê Nevîyê Şêx Ubeydulahê Nehî Seyid Ebdulqadir Efendî bû û hemû Mîr û Serokên Kurd di nava wê de dihatin bidîtin.

Li duwayî demekê de Bedirxanî ji vê Civatê hatin bicihêbûn û wan Kurdistan Teşkilat Ictîmaîye Cumîyefî - Civata Pêkhatinên Civakî li Kurdistanê de dane bidamezirandin.

Ji bil van ji her di vê demê de û li Istenbolê de Civateke tir bi navê Cumîyefî Qewmî Kurd-Civata Miletê Kurd) hate bidamezirandin.

Ev Civatên hanê tanî hatina dewleta Kemalî li Istenbolê de hatin bidirêjkin. Li duwayî de ew ji hev hatin bibelavkin.

Li paš demekê de bi navê Xweyîbûn ve Civatek li derveyî Turkî de hate peydabûn û ew tanî êstaji di kar de tête bidîtin.

2. Wêje

Mexabin, ku em tu tiştî li ser Wêjeya Kurdîyî kevnar de nizanin. Hîç gûman jî tede niye, ku evaya jî ji gulpênedna Zanistvan û Mêjûvanên Kurd tête biderkevtin; jiber ku wan ev alîyê hanê ji jîna Meletê xwe, ya ku ew bi bûyîn û kirinan ve pir tête bidagirtin, bi carekê ve bi xwe ve dane bijibîrakirin.

331 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Tevî li van karên hanêyî pirî şermezar jî de ji bona Lêgervan û Lêkolanvanan tête bidiyarkirin, ku pir ji Wêjevan û Xweşxwevanên Kurd zor ji şopên Mêjûyî mayîn bi zimanên Biganan ve dane biafiridan. Jiber van karên wanî wêjeyî peyvdarên bi wan zimanan ve ew ji Miletê xwe dane binasîn.

Ez gûman dikim, ji wan Merovan em nikarin tu gazinê bidin bikirin; jiber ku guhpênedana Zanistvan û Wêjevanên Kurd bi zimanê xweyî milî ve û herwehaji di serguhê xwe re biavêtina guhpêdana bi wêjeya wî ve bi pileyekê weha ve hate bigihaştin, ku Mêjûvan û Zanistvanan, yê ku ew li rastîyan de dihatin bigerandin û ew didan bitomarkirin, nema wan dikaribûn, di rastîya milîbûna wan Kurdan de bihatina bitêgihaştin.

Jibervêjî pir bi pêwîst ve tête biderkevîn, ku em li wan Merovan de nedin bigirtin, yên ku ew li Kurdbûna wan Zanistvanan de didin bigûmankirin.

Ji bona nûme, em hinekan ji navên van Zanistvan û Wêjevanan li vê derê de didin bitomarkirin:

Melek Tac El-Miluk Ebu Seîd Boî ji Melekên Eyûbî ve, yê ku ew di sala 579 k.- 1183 z. de hatîye bimirin. Ibin El-Mistewfî El-Erbilî, yê ku ew di sala 637 k.- 1239 z. de hatîye bimirin. Ibin Xelkanê bi nav û deng, yê ku ew di sala 681 k.- 1282 z. de hatîye bimirin. Ebu Bekrê Eyûbî, yê ku ew di sala 727 k.- 1327 z. de hatîye bimirin. Ebû Elfidayê Eyûbî, yê ku ew di sala (732 k. - 1332 z. de hatîye bimirin. Mewlana Îdrîsê Bedlîsê, yê ku ew di sala 926 k.- 1519 z. de hatîye mirin. Muftîyê El- Siqleyin Ebu El-Suûd El- Êmadî, yê ku ew di sala 982 k.- 1574 z. de hatîye bimirin. Mah Şeref Xanima Erdelanî³⁹⁴, ya ku ew di sala 1263 k.- 1847 z. de hatîye bimirin. Ayşa Teymurî, ya ku ew di sala 1320 k.- 1902 z. de hatîye bimirin. Herwehaji pirên din jî ji Zanistvanên Kurdên bi nav û deng, tevî ku ew Kurd bûn, wan pir ji nivîsînên xweyî mayîn bi zimanê xweyî Kurdî ve nedane binivîsandin.

---

³⁹⁴ dîwana Xweşxwevanên wê Farisî li Tehranê di sala 1344 k. hatîye çapkirin. Nav û Nîşana wê Mestureya Kurdistanî bû. Ew li dor sala 1220 k. de li Kurdistanê Îranê bi dunyayê ve hatîye. Wê bi Xusro Xanê Walîyê Kurdistanêyî Giştî mêrkir. (M. E.).

Waha wan bi vî rengî ve pir karên mezin ji bona Miletên din bi zimanên wan ve ji wan re dane bipêşkeşkirin, di gava ku wan zimanê xweyî milî û wêjeya xweyî gelêrî bi carekê ve di ser guhên xwe re dabûn biavêtin.

Jimara Zanistvanên Kurd ji Gewreyên Mêjûwê, yên ku wan zimanê xweyî milî ji nivîsandinên şopên xweyî hozanîyî piñ bilind dane bibêpişkûparkirin, li gora zanebûna min de bi sedan ve têtin biditûn. Li vê derê de ez ji hin navên Zanistvanên Kurd didim bibîrxistin, ji yên ku wan bi pîrbûn ve bi zimanê xweyî milî ve dane binivîsandin û wan ji me re xizneyeke wêjeyî milîyî baş li dû xwe de dane bihiştin.

Hin ji Zanistvanên kurd, yên ku bi pîrbûn ve bi Kurdî ve dane binivîsandin Hin ji Zanistvanên kurd, yên ku bi pîrbûn ve bi Kurdî ve dane binivîsandin Hin ji Zanistvanên kurd, yên ku bi pîrbûn ve bi Kurdî ve dane binivîsandin Hin ji Zanistvanên kurd, yên ku bi pîrbûn ve bi Kurdî ve dane binivîsandin 4Hin ji Zanistvanên kurd, yên ku bi pîrbûn ve bi Kurdî ve dane binivîsandin Hin ji Zanistvanên kurd, yên ku bi pîrbûn ve bi Kurdî ve dane binivîsandin

1. Baba Tahir Hemedanî

Şaêrekî Sofîyî Xwedanî ye. Waha tête bigûmankirin, ku ew li dora sala 401 k- 1011 z. de hatîye bimirin. Xweşxewanên wîyî evîndanî û xwedanî bi rengê Sofîti ve hatine binivîsandin. Ew pir hevgirtî û dujwarin.

Ew bi zaravayê Goranî ve di wê pêlê de hatine bitomarkirin. Hinek wî ji destê Lor didin binasîn, lêbelê ew bi Hemedanî ve hatîye binavûdengkirin. Rojhilatnasan pir guhpêdanî dane bikirin û herwehaji wan pir kar ji bona civandin û belavkirina nivîsandinên wîyî wêjeyî dane bikirin.

Wêha Xwediyê Kovara Ermexaniyî Farsi li Tehranê de diwana vî Şaêrê hanê di sala 1927 z. 1306 F. de date bibelavkirin. Ew ji 296 Çardêran, 4 Evîndaran û ji pêvekîrîneke ji 62 Çardêran têtê bipêkhatin. Sî û Çar Çarînen ji Çarînen vê diwana hanê pir bi berzûna xwe ve di wêneyên serên xwe de û sipehîbûna dahatinên bi serxwe ve têtin bidîtin û ew di bext û dildariyê de nimûneyên agirîne.

Du Çarî jê libergardin û bangkirinin. Ji wanên mayî hemû pesin û nîşandanin.

Felsefa Baba Tahir di Can û Jinê de bi carekê ve bi servajî Felsefa Umer Xeyame ve têtê biderkevîn. Ronahiya Sofîtiyê, ya ku pê xweşxwanên Baba Tahir didin bironahîkirin, em wê di nivîsandînen Xeyam de nabînin. Baba Tahir ji beramberên xwe bi nembûna pêhestbûna xwe ve, bi bilindbûna evîndariya xwe ve, bi hêsanbûna şewêyê xwe ve di pesnê derd û janan de têtê bicudakirin.

2. Eli Termokî

Ew yekeke ji du Mamostên Wêjevanên kevniyî Kurdin, yên ku mêjûwa wêjeya Kurdî navên wan daye bimayînkirin.

Ew ji gundê biçûkî Termokê ye, yê ku ew li navbera Mako û Hekarê de têtê bikevîn.

Ew Yekekî pêşî ye, yê ku wî rêzimana zimanê Kurdîyî niha daye bidanîn. Nivîsandîneke wîyî din jî heye, ya ku wî têtê bilîstin û bînen xwe di gerên xwe de di nava welêt de dane bitomarkirin.

Nivîsta Insiklopêdiya Musulmanîyê, ya ku me jê ev agehdariyên hanê dane biwergirtin, nade bidiyarkirin, ku ev herdu nivîstên wîyî hêja li kûderê de têtin bidîtin.

Lêbelê nivîsta di Pendên Kurdî de ji bal Kamiran Beg û Luwis Pol Mergirêt de bi zimanê Firensî ve, ya ku ew di sala 1937 de li Parisê de hatîye biderkevîn, ew çend ji xweşxwanên vî Wêjevanê hanê bi xweşxwanî ve bi zimanê Firensî ve dane biwengerandin.

Weha ev wergerandinên xweşxuwaniyê hanê bi bilindbûneke piñ berz ve ji me re didin biderxistin, ku wêjeya meyî kevnar xwedanê dilekê wêjeyê piñ mezin, xwedanê pêhestkirîneke piñ nermî tenik û wêneyekî señyê piñ fireh bû.

Xweşxuwaniyên wî bi navên Gotinek bi tenha ve, Xelkên welatê Min, Xişrê ji Yaqut û Jiyan Xweneke di wêjeya xwe de pir bilindin, di têgihştina xwe de pir bala û berzin û di pêhestbûna xweyê milî de piñ kûrin.

Ev Wêjevanê meyî hanê ji Zanistvan û Hêjayên sedsalê Çaremînê Koçî tête biderkevtin.

3. *Elî Herîrî*

Ew ji Xelkê gundê Dêr Herîrê di herema Hewlêrê de tête biderkevtin. Ew di navbera salên 400 û 470 k.- 1010 û 1077 z. jî hatîye bizayîn. Ew di pêla Şairê Îranîyî bi nav û deng ve Ferdosî Tosî jî hatîye bijîyandin.

Dîwana wîyî bi nav û deng ve bi zaravayekî Kurdî ve hatîye binivîsandin, ku ew îro pir nêzîkî zaravayê gundê Dêr Herîrêyî niha tête biderkevtin. Ew ji bal piranîya Kurd de tête biliberketin.

Xweşxuanên wî pir tenik û nermin û hêjî bi serdeji ve di nava wan de hogirî, tîn û jan têtin bidîtin.

Şeweyê nivîsandina wîna pir bi şeng û hoşeneg ve tête biderkevtin. Piranîya xweşxuanên wî, yên ku min ew dane bixwendin, hemû li ser evîndaryê de têtin biderkevtin. Mebesta wan bes û bi tenha ve evîndarîya bi serêxwe û xurû ve tête biderkevtin.

4. *Meleyê Cezîrî*

Navê wî Şêx Ehmede û ew li bajarê Cezîrê de hatîye bizayîn. Ew di nivê dawî de jî sedsalê şeşemînî koçî de hatîye bijîyandin.

Pir tête bigûmankirin, ku ew di pêla Îmad El-Dîn Zengî Etabîkê Musilîyî bi nav û deng ve dihate bidîtin. Wî ji bona li Dûxwevanan de dîwaneke pir bi nex dayite bihiştin. Zaravayê wî pir li zaravayê herema Botanî niha de dire.

Ev dîwana hanê li Berlinê de di sala 1322 k.- 1904 z. de hate biçapkirin û jê Daneyek li Nivîstxana El-Eb Enstasî de li Bexdadê de tête bidîtin.

Xweşxuanên wî jî aliyê bipêkhatina wan de şeweyekî wanî taybetî tête bidîtin û jî aliyê mebesta wan de ew di dawîya bilindbûna evîndarîyê de têtin bidîtin.

Weha diyare, ku dilê vî Xweşgovanê Mezin ji bona Mîreke Kurdî ve dida bilêdan.

Wî tevaya jîna xweyî poşandî bi bêhêvîbûn û derd ve bi carekê ve date birîskirin û bi hundirina xweşxuyanên evîndarîya nimûneyî xurû ve date bitevinkirin û birabuhurandin.

5. Fiqê Teyran

Ew ji Xelkê Mako tête biderkevtin. Ew di nava salên 707 û 777 k.-1307 û 1375 z. de hatîye bijîyandin. Wî di bin H. M. de dida binivîsandin. Navê wîyî rastî Mihemed bû.

Hin xweşxuyanên wî hene û bi serdeji ve du nivîstên wîyî bi nav û deng ve têtin bipeydakirin. Yek bi navê Çîroka Şêxê Senan, ya din bi navê Qolê Hespê Reş têtin bidîtin. Şêweyê nivîsandina wî bi şêweyê serûştîya cihê wîyî taybetî ve tête bigirêdan.

6. Meleyê Batê

Ew ji Xelkê gundê Batê li Ostana Hekarê de tête biderkevtin û navê wî Ehmede. Ew di navbera salên 820 û 900 k.- 1417 û 1495 z. de hatîye bijîyandin.

Dîwanek xweşxuyanê wîyî baş tête bidîtin. Wî çîroka Zayîna Pêxember bi zaravayê kurmançî daye binivîsandin. Von Logok ji mêj de wêneyên wê dabûn bigirtin û wî ew date bibelavkirin³⁹⁵.

7. Ehmedê Xanî

---

³⁹⁵Ew ji bal Xwendevanê Rewaqa Kurd li Ezher de Kurdî Ehmed Zade, Xwedê lêdîlovan be, di sala 1324 k. de hate Capkirin û bibelavkirin. (M. E.).

337 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ew Eşîra Xanî tête biderkevtin, ya ku ew li herema Bayezîdê de tête bidaniştin. Ew di navbera salên 1000 û 1063³⁹⁶ k.- 1592 û 1653 z. de hatiye bijiyandin.

Ji nivîsandinên wî Destana Mem û Zînê tête bidîtin, ya ku ew bi gewretirîn xelata mayîne ve tête biderkevtin, ya ku ew tanî niha ji bona wêjeya kurdî hatiye bipêşkeşkin.

Ew li Istenbolê de di sala 1340 k.- 1922 z. de hatiye biçapkirin. Ji bil vêjî de Ferhengek wîyî Kurdî Erebî tête bidîtin, ku ew bi navê Nûbuhar-Nûbuhara Biçûkan hate binavkirin. Ew di sala 1094 k.- 1623 z. de ji bal Diya Beg hatiye bibelavkirin? Ji bil van jî pir xweşxuanên bi Kurdî, Erebî, Farisî û Turkî ve têtin bipeydakirin.

8. Şerîf Xan

Ew ji Xelkê Çolmergê tête biderkevtin û ew di navbera salên 1104 û 1161 k.- 1693 û 1748 z. de hatiye bijiyandin. Ew ji Binemala Mîrên Bedlîsê tête biderkevtin. Xweşxuanên wî bi Kurd û Farisî ve têtin bipeydakirin û piranîya wan li ser evîndaryê de têtin bidîtin.

9. Muradxanê Bayezîdî

Ew di navbera salên 1150 û 1190 k.- 1740 û 1780 z. de hatiye bijiyandin. Hin ji xweşxuanên wî li ser evîndaryê û şûnê de têtin bidîtin.

10. Şahpurtoyê Hekarî

---

³⁹⁶Di Pêşgotina Mem û Zîna çapkirî de li Istenbolê de di sala 1337 de hatiye, ku ew di sala 1063 k. de bi dinyê ve hatiye, wî nivîsta xwe di sala 1105 k. de daye binivîsandin û Temenî wî wê çaxê 44 salî bû, mîna ku wî ew di dawîya çîroka xwe de daye binivîsandin. Herwehaji tede hatiye, ku di sala 1094 k. de Nubuhar hatiye binivîsandin û ne ku ew hatiye çapkirin. (M. E.).

Di nava destên me de tu agehdaî barmabê vî Şairê hanê ji bil goyekê pêve niye, ku ew dibêje, wî diwana xwe di sala 1221 k.- 1806 z. de bi zimanê kurdî ve daye bidawîkirin. (Insiklopêdiya Musulmanîyê).

11. Şêx Marof Nuri

Ew yekek ji Gewreyên Şêxên Berzencî tête biderkevtin û herwehaji ew ji gewrefûrin Zanistvanan tête bidanîn. Ew di navbera salên 1116 û 1254 H.- 1753 û 1838 z. de li bajarê Sulêmanyê de hatiye bijiyandin.

Ji bil nivîsandinên wîyî piî Oldarî bêtir ji Bîst nivîstan di wêje û xweşxuanîyê de piranîya wan ji li ser evîndarîyê de bi zimanê Erebi û hinek ji wan ji ve bi zimanê Farişî ve têtin bidîtin. Nayemeyeke wîyî bi Erebi û Kurdî ve di bin navê Ehmedî de tête bidîtin. Min hêji xweşxuanên wîyî kurdî nedane bixwendin.

Nayête biveşartin, ku agehdaîyên me li ser Wêjevan û Şairên Kurd di sedsalês sêzdehemînî kocî de piî kêmên. Jimara wan bigir ew ji mîna jimara wanî sedsalên dinin. Ev ji ji bona vî hoyê hanê tête bivegerandin:

1. Jiber ku navên wan û navên nivîsandinên wan nehatine bitomarkirin.
2. Jiber ku wan ji xwe re nivîsandin bi zimanên Bêganan ve di ser zimanê xweyî kurdî re didane biwergirtin.

Li vê derê de bes û bi tenha ve em bi navê wêjeya kurdî dikarin mexabûna xwe bidin biderxistin. Li ser vê zîmeta hanê de em dikarin bi peyvên Şairê mêraxsê kurdîyê Lêdilovanî Hacî Qadirê Koyî bêjin:

**Kitêb û Defter û Tarîx û Kaxez Be Kurdî Ger Binusraye zimanî ?
Mela û Mîr û Şêx û Padşan Heta Mehşer dema Nam û Nîşan?**

cihê mexabînê ye, ku Wêjevanên Kurd ev deqa hanê bi carekê ve di ser gûhên xwe re dane biavêtin û ew li ber wê de nehatin bikevtin.

339 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Bi serdeji ve wan zimanên Miletên din di ser zimanê Miletê xwe re dane birgirtin, da ku ew pê nivîsandinên xwe bidin biderxistin.

Jivêji perîşaniya wêjeya kurdî û bedbextiya wêna hatiye biderkevtin. Wêjeya kurdî di pir sedsalan de ew ji berên hozanî û şarezabûna bilindî Zarwên xwe ve hatiye bibêpişkûparirin, lêbelê ji wan zimanên Bêganî pir sûd û qazanc ji xwe re dane biwergirtin.

Em nizanin, ew çi kirdar û hobûn, yê ku wan weha li wan Wêjevan û Zanistvanan de dane bikin, ku ew wisa bidin bikin?

Gelo emê wan di wê bîr û baweriya wan de bibînin, ku zimanê Kurdî di qada wêje de dê nikaribû bi wî kar û barê giran ve bête birabûn, yanji çima?

Li gora zanebûn û bextê me de zimanê kurdî ji mîna vê kêmaniyê bi bê guneh ve tête biderkevtin; jiber zimanê me pir bi maldar û dewlemend ve tête biderkevtin. Weha Lêdilovanê Hacı Qadirê Koyî ji vê zînetê hanê di çend malikên xweyî kurdî de dide bigazinkirin:

Kurdî Axir çiyê eybî   her kelimê heqe niye eybî?,
Lefzê Kurdî belaw nebû Girdîbû   wa li ma beynî ême de tîk çû?,
Li fesahet belê mehrayî   çê qiyamet bi Ermenîşî nabî ?,

Bi kurtî ve ew rêya guhpêdanê û pîskirinê, ya ku Wêjevanên Kurdan beramber bi zimanên xwe ve tanî destpêka sedsalê sêzdehemîn hatin biserdeçûn, hêdî hêdî ji wê mêjûwa hanê li hin perçên Kurdistanê de hate biveguhertin.

Weha Zanistvan, Wêjevan û Şairên Kurd bi derxistina nivîsandinên xwe bi zimanê kurdî ve dane bidestpêkirin. Wan didan bikarkirin, da ku ew wê valabûna wan hiştîyên Bav û kalên xwe di wêjeya milî de bidin bidagirtin.

Perçê ku herî pêşî bi vê valabûna mezin ve ji perçên Kurdîstanê gewre pê hate bişiyarkirin, ew bi xwe ve Kurdîstanê Îraqê bû û bi taybetî ve heremên Sulêmanyê, Hewlêr û Kerkûkê bûn. Herwehaji ligel jî de

Wêjevan û Şairên Kurdistanê Îranê jî bûn; nemaze devera Mukrî roleke ne kêr di vê şiyarbûna wêje de û di vejandina remanê de date bilîstin.

12. Mihemed Axa

Ew li gundê Derbend Feqere de li herema Sulêmanyê de mezin bûye. Ew Şairekî li nava gundan de di pêla Mîmesînîya Evdul-Rehaman Paşa de di nava salên 1204-1227 k.- 1790-1812 z. hatîye bijîyandin.

Gûman tede niye, ku yweşxuwana wîyî bi navê Girîna li ser dildarî û evîne de, ya ku ew bi nava destên me ve hatîye bikevtin, pir di wêneyên serên xwe de, di başbûna kêra xwe de û di hozanîya pesnê xwe de bi berz û bala ve tete biderkevtin.

Wî xweşxwanên xwe bi zaravayê Eşîra Caf ve daye binivîsandin. Ew pir hêsanin û di şeweyê xwe de ew têtin biherikandin. Tevlivîjî de di nava wan de dilsoziya evîndarîya pir û kûr têtin biderkevtin.

Ji xweşxuwana wîyî Girîna li ser dildarî û evîne de tete biderkevtin, ku Berdila Şair jî bal Mîrê Baban de hatibû bianîn, bêyî ku ew bizanibe, ku ew Berdila Şair bû. Lêbelê gav mîr ev xweşxuwana hanê date bixwendin, wî Berdila Şair date biberdan û wî ew lê date bivegerandin.

13. Nalî

Navê vî Şairê hanê Mele Xidire û ew jî Xelkê Şehrezorê ye. Ew di navbera salên 1215 û 1273 k.- 1800 û 1856 z. de hatîye bijîyandin.

Di pêşî de wî dest bi hînbûn û xwendinê ve li Qeredaxê de dayite bikin. Li paš de wî xwendina xwe li Sulêmanyê bi dawî ve dayite bianîn.

Du carî wî jî bona Istenbolê serdanî dayite bikin û yek carê jî ew jî bona Mala Xwedê hatîye biçûyîn.

341 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Di cara pêşî de wî serdahatina xweyî xweşxuanîyê û hatina xweyî wêjeyî ji evîndarîya Keçeke kurdî ji Qeredaxê di dema xwendina xwe de dayite biwergûtin.

Weha hatîye bilihevraştandin, ku ew ji Dildarên bextiyar bête biderkevtin; jiber ku ew ligel Dilbera xwe û kanîya serdahatina xweşxuanên xwe de hatîye bimehrkirin.

Di çûna xweyî duwem de ji bona Istenbolê çavên wî bi Ehmed Paşa ve hate bikevtin, yê ku ew Mîrê Babanî dawî bû. Ew ligel wî de li wêderê de tanî mirina xwe hate bimayîn. Piranîya xweşxuanên wî ji rengên evîndarîyî nermî bi kêr ve têtin biderkevtin.

Xweşxuwana wîyî bi nav deng ve, ya ku wî ji Istenbolê li ser hogîrî û dildarîya xwe ji bona welatê xwe de dayite binivîsandin, ew baştirîn belge li ser tenikbûna dilê wî û evîndarîya wîyî piîr kûr de ji bona welatê wî dide biderxistin.

Dîwana wîyî civandî karîna wîyî yweşxuanîyê bi hersê zimanan ve dide biderxistin. Ew bi xwe ve dibêje:

**Faris û Kurd û Ereb hersêm be defter girtuwe
Nalî, Imro Hakimê Sê Mulke, Diwanî heye?**

Ev dîwana wî ji bal Wêjevan Kurdî Meriwanî ve li Bexdadê de di sala 1931 z. de hate çapkirin.

14. *Hacî Qadir*³⁹⁷

Bi Mîrê Xweşxwuvanên kurdî bê hember ve têtê biderkevtin. Ew bi Xweşxwuvankî welatperwer û pirî xwîngerm ve dihate biderkevtin. Ew li gundê Gorqerç de (Mîjuwa Bi Nav û Bangên Kurd, b. 2, r. 47, Baba Marduxê Runahî, bi zimanê ve Farisê, Tehran 1987 de li ser Hacî qadir û herwehaji li ser Tevaya Navên dinê di vê mêjûwa hanê de hatine binivîsandin, ji xwe re li ser wan de bidin bitemaşekirin; jiber pir aghedarîyên bi nexr û nuh di nava wê de têtê bidîtin. Bigir di vî warê hanê de ew pir valabûnan dide bidagirtin - Cuma) li nêzika Koyê de hatîye bizayîn. Ew di navbera salên 1232 û 1344 k. hatîye bijiyandin. Ew pir bi welat û Miletê xwe ve hatîbû bigirêdan û wî pir jî ji zimanê xweyî milî didate bihezkin û pê pir didate biguhdan. Wî tevaya evînadarî û pêhestbûna xwe di hemû xweşxewananê xwe evîndaryê de dida biderxistin. Xweşxewananê wîyî gili û bi derd ve hemû bi carekê ve bi pašvemayîna Netewî wî ve di warên siyasî, civakî û abûnî de dihatin bigirêdan. Wan tevay berberî û duberîyê di nava Kurdan de dida biderxistin, yên ku ew hîç bi wan ve ne dihatin bipêwistûkirin:

Tembelî, karê hîz û bêxîre dest mando li ser zikê tere
 Ehlê Cunet ne Şivan û Gavane Sahibê fen û ilm û Irfane
 Faide ger bidaya zikir û dua Dibuwe Qarun Gedayê ser Rêga
 Ewê bê behreye li kesb û kemal Ebine Derwêş û Sewalker û Hemal

Şairê meyî Mezin ji alîyê bilindibûna remana wî, berzbûna xweşxwuanên wî û şeweyê wîyî xwîngermî de û bi kêr ve li Wêjevan û Şairê bi nav û bangê Turkî Namiq Kemal Beg de dire, yê ku amanca wîyî bilind di jînê di vê malika wîyî hanê de têtê biderkevtin:

Olorsen kormeden miletde umîdyetdikem feydi
 yazilson senk qebirmede Weten Muhzin webin melzun

³⁹⁷ Di Komek ji Xweşxwuanên wîyî Kurdî de, yên ku ew li Bexdê de di sala 1344 k. - 1925 z. de hatîye çapkirin, têtê hatîye, ku ew Kurê Mele Ehmed ji Eşira Zenge ye. (M. E.).

343 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

**(Ger ez mirim, berî ez xweşbûm û pêşkevtina Miletê xwe bibînim
debara li ser gora min bête binivîsandin ez û welat biderdin).**

15. Mustefa Beg

**Di pêşî de ew bi Hicrî ve û di paş de ew bi Kurdî ve dihate binavkirin.
Ew ji Malbata Sahibqeranê Sulêmanyê tete biderkevtin. Vedibêjin, ku ew
di navbera salên 1227 û 1267 k.- 1809 û 1849 z. de hatîye bijîyandin.**

**Ew Şaêrekî pir bi bal ve dihate biderkevtin. Li ahengan de ji ber xwe û
li ser pîyan de wî xweşxuwana didatin bixwendin. Piraniya xweşxuwana
wî li ser evîndariyê de têtin biditûn. Lêbelê jî hin ji wan jî li ser warên
civakî û mêjû de têtin biditûn. Wî xweşxuwana bi pîrbûn ve bi kurdî ve
didan binivîsandin û herweh jî wî car caran jî ew bi Farisî, Turkî û Erebi
ve didan binivîsandin.**

**Wî demeke pirî dirêj li welatê Îranê de date bibuhurandin. Ew ji bona
nava Civata Encûmen Edîbanê-Encûmena Wêjevanên Îranî hate bikevtin.**

**Vedibêjin, ku wî zora Şairê Îranîyî Qa Anî di xweşxuwaniyê û wêje de
daye bibirin, ya ku ew di nava wan de demeke dirêj hatîye bikirin.**

Hacî Qadir di van herdu malikên xwe de pesnê wî weha dide bikirin:

**Şehsuwarê Belaxeti Kurdan Ye ke tazê fesaheti Baban
Mustefa ye Texelîsî (Kurdî) Xezil kirde be rûbê Kurdî**

**Hinek ji diwana xweşxuwana wî li Bexdadê de di sala 1931 z. hate
biçapkirin**

16. Ebdul-Rehman Beg

**Di pêşî de ew bi Rencor û Bîmar ve û di dawî de ew bi salim ve hate
binavkirin. Ew ji Xelkê Sulmanyê tete biderkevtin û ew ji Binemala
Sahibqeranê bi nav û deng ve tete biderkevtin. Ew Kurê Şairê kurdîyê bi
nav û dengê û herweh jî ew bi hemdemê wî ve tete biderkevtin. Weku ku**

tête bigotin, ku ew di sala 1220 k.- 1805 z. de ji bonadunyayê hatîye bipeydakirin.

Ew ji bona welatê Îranê çû, piştî ku mîrmeşînîya Babanî hate binebûdkirin.

Ew demkê li wêder dehate bimayîn. Ev malika wîyî hanê ji me re hogîniya wîyî pir ji bona welatê wî û herwehaji bêzarbûna wîna li Îranê de dide biderxistin:

Ligel dil şerte salim ger, necatim bû, le Tehran da
Beheştî Ere bête Deştê Rê, be Îran da guzer nakim

Vedibêjin, ku salim ji Tehranê hate birizgarkirin û ew ji bona Sulêmanîyê hate bivegrandin û ew li wêderê de di sala 1286 k. de hate bimirin.

Ew Şairekî pir dilnêrm û evînadar bû. Diwana wî li Bexdadê de di 106 pelan de li Çapxana Eytam de di sala 1933 z. de hate biçapkirin.

17. Mewlewî³⁹⁸

Navê wî Abdul-Rehmane. Ew li Hewremanê bi dinyayê ve hatîye bipeydakirin. Ew Xelifê Şêx Osmanê Tewilêyî ji Şêxên Neqşebindîyî bi nav û deng bû.

Ew di dawîya sedsalê nozdehan de ji bona nik dilovanîya Xwedê çû. Ew Şairekî pir diltenik bû, ew di evîndanîya xwe de pir berz û bala bû. Ew Sofîyekî pinî dilsoz bû û ew di pêhestbûna xwe de pir rast bû.

³⁹⁸Di Dîwa Xweşxuanîya wî de, ya ku ew li Sulêmanîyê de di sala 1354 k.- 1930 z. de hatîya çapkirin, hatîye, ku ew di sala 1222 k.- 1804 z. de li gundê Tawx Goz de ji gundên Ciwanro de bi dinyê ve hatîye û ew di sala 1300 k. 1882 z. de li gundê Ser Şate li pişt keleha Şemîran de mirî ye. (M. E.).

345 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Şeweyekî wîyî taybetî pir vejandî di xweşxuwaniyê de hebû. Bi ser hêza wî di nûvejandin û hunerkinê de di xweşxuwaniyê û dawîya wan jî de wî jî xwe re şeweyekî Ewropîyî nuh di humera xweşxuwaniyê û peyvdañyê de di zimanê kurdî de date bivejandin; tevî ku dorhêla wî pir jî wan welatan dûr bû, jî yên ku ew bi Wêjeya Nuh ve hatibûn bikêrkin; tev dûrbûna wî jî jî civakê û xelkê jî û tevî zanîbûna wîna bes bi zimanên kurd, Farisî û Erbî jî ve wî ew nuhvejandinên hanê dane bikin.

Giringtîrîn nuhvejandina wîna di rêxistin û nivîsandina xweşxuwaniyê de di yekkirina dawîya xêza pêşî ligel dawîya xêza sêyem de û dawîya xêza duwem ligel xêza çarem de daye bikin.

Ev karê hanê tanî wê demê jî ew ne ji bal kesekî de jî Xweşxuwaniyên Faris û Kurd hatibû bikaranîn.

Di nivîsandina xweşxuwaniyên xwe de her û her wî zaravayê Hewremanî dida bikaranîn. Bigir tevaya navroka xweşxuwaniyên wî bi carekê ve hemû li ser jêhêvîkirin û bangkirina Xwedê de tete biderkevtin û ew li ser evîndañiya Xwedêyî de bi kûr ve tete biderkevtin. Ji xweşxuwaniyên wîyî pir diltenik em vê malika hanê didin bipêşkeşkin:

Gul, Çon ruwê Azîzi nezaket poşan
Wefer Awan çon seyîlî dîdeyê min coşan

18. Şêx Rida

Ew Kurê Şêx Ebdul-Rehmanê Talebanîyî bi nav û denge, yê ku ew di şarezanebûna xwe de di Şiir û Wêje de hunervan bû. Ew li navçeya Bazîyan de li melbenda Çemal de, li Parêzgeha kerkûkê de bi dunyayê ve hatîye bigihadin. Ew li bajarê Kerkûkê de mezin bû û wî li wêderê jî de xwendina xwe bi dawî ve dayite bianînan. li paš de ew jî bona welatê Hicazê jî bona Mala Xwedê çû.

Li paš vegera xwe ew jî bona Istenbolê çû û demekê ew li wêderê de hate bimayîn. Li Istenbolê de çavên wî bi Wêjevan û Xweşxuwaniyê bi nav û deng ve Namiq Kemal Beg ve hate bikevtin. Namiq Beg pir bi jûrbûna wîyî gûr ve û bi karîna wêyî pir bilind ve dilê wî biserveçû.

Bi her çar zimanan ve bi Kurdî, Farsî, Erebî û Turkî ve Şêx Rida pir xweşxuwânên zengilî dane binivîsandin. Xweşxuwânên wî zorin û ew pir cudane. Di nava wan de xweşxuwânên Gepê, Devbiavêtinê, Felsefê û Pesindariyê têtin bidîtin.

Piraniya Xweşxuwân û Sirûdên wî li ser lingan de jêre dihatin biderkevîn. Ew pir di peyvîna xwe de hêsanin û ew di têgihştin û mebesta xwe de pir kûrin. Ew di Xeret El-Muherem sala 1328 k. 13. rêbenda sala 1910 z. de li Bexdadê hate bimirin û ew li kêleka Goristana Şêx Evdul-Qadirê Gêlanê de (Perestbûna Xwedê li ser Veşartiyên wî bin) hate biveşartin.

Li ser Kêla wî de ev Çarîna wîyî Farsî hatîye binivîsandin:

Ya Resole lah çe başed Çon Segê Eshabê Kehev
Daxilî Cunet şom der zemreyî Ehabê to
O rod der cunet men der cenehem kî rewast
O Seg Eshabi Kehev û men Seg eshabî to

(Ho Peyamberî Xwedê çi bûye çawa Segê Hogirên Şikevtê
ew ji bo nava biluştê bo nik Hogirên te tête bicihkirin ?
Ew ji bo Buhstê tête birêkirin, kê min ji bo dujehê date binardinin?
ew Segê Hogirên Şikevtê ye, ez jî bi xwe Segê Hogirê te me?)

Her wehaji vaye em ji we re malikeke dawî ji xweşxuwana wî di pesnê malbata xwe de û bi taybetî ve Birayê xwe Şêx Elî de didin bipêşkeşkin:

Rida jî le ew nesle ye bi bexşe yarebî ke qet nabî
Gul bê xar û behîr bê buxar û Ateş bê dod

Maxabin hêjî diwana xweşxuwânên wî tev ne hatîye bicivandin û biçapkirin³⁹⁹.

³⁹⁹Mebest ji vê Diwana wî ye, ya ku ew ne bi giştî li Bexdê de di sala 1935 z. de hatîye çapkirin. (M. E.).

347 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

19. Mele Mohemed

Navnîşana wî Mihûyî ye. Ew li gundê Balx de li navçeya Mawet de li Parêzgeha Sulêmanyê de di sala 1252 H. de bi dunê ve hatîye bigihandin.

Ew Merovekî Zanistvan û Hêja ji Xelefayên Rêya Neqşebendîyê bû. Wî xwedina xweyî destpêkê li ser destê Bavê xwe Mele Osman de date bidawîkirin.

Li paš de ew ji bona Bexdê çû û li wêderê de wî ji zansî û hînbûnên Mufî Zehawîyê bi nav û bang ve ji xwe re sûd date biwergirtin.

Ew ji bona serdana Mala Xwedê cû û li paš de wî serdana Istenbolê date bikirin.

Ew bi dîdara Sultan Ebdul-Hemîd duwem ve hate bixemilandin. Sulatan ferman pê date bidan, ku ew Tekyêkê bi navê Şêx ve li bajarê Sulêmanyê de bide biavakirin û jêre mehîyeke baş date bidanîn.

Ew di sala 1327 k.- 1909 z. de hate bimirin û temenê wî heftê û pênc salî bû. Dilovanîya Xwedê li ser be. Ew di nava Tekîya xwe de hate biveşartin.

Ji bil bilindbûna wî di zanistîyê û huner de karineke wîyî bê sinor di xweşxwanîyê û humera peyvînê de dihate bidîtin.

Xweşxwan û Surûdên wîyî zengilî bi zimanê Erebî, Farisî û Kurdî ve têtin bipeydakirin. Navroka wan bi evîndarîya Xwedanî ve têtê biderkevîtin. Ev Çarîna hanê nimûneyeke sipehî ji xweşxwanên wîyî Sofîyîyê dide biderxistin:

Şêxê, Hemawendîki eda weez û nesihet
Ew qor be serey dabûwe ber fehş û fedîhet
Xweş hate cewab, û wetî to heqye feqet min
Qutaî Terîqim, ne ko qutaî Terîqet

Diwana xweşxwanên wî li sala 1341 k.- 1922 z. de li bajarê Sulêmanyê de hate biçapkirin.

20. Mewlana Xalid

Ew ji Tîra Mîkaêlî ji Eşîra Cafî bi nav û denge. Navnîşana wî Diya El Dîn bû. Di sala 1197 k.- 1783 z. de ew hatîye bizayîn û ew di 4 Zil-Qude sala 1242 k.- 1826 z. de li bajarê Şamê de hatîye bimirin û ew têde li taxa Salihîyê de hatîye biveşartin. Wî li Sulêmanîyê de dest bi xwendina xwe ve daye bikin.

Li paş de ew ji bona serdana Mala Xwedê çû û ew li paş vê serdana hanê de careke din ew ji bona Sulêmanîyê hate bivegerandin û hinekî têde ew hate bimayîn. Li paş vê jî de ew ji bona Hindê çû û ew li nik Merovê Pirozê Mezin Şah Ebdul-lah hate bimayîn û wî jê Rêya Neqşebendîyê ji xwe re date biwergirtin. Li paş vê de ew ji bona Sulêmanîyê hate bivegerandin. Piştî demekê ew ji bona Bexdadê û jê ew ji bona Şamê çû. Li wêderê de demekî wî dest bi xwendinê û rêberkirinê ve date bikin.

Wehajî destekî wîyî dirêj di zanistîyên wêjeyî jî de tete biderkevtin. Piraniya xweşxwanên wî bi Farisî, Erebî ve û kêr jî ji wan bi Kurdî ve têtin biditîn. Dîwana wî li bajarê Istenbolê de li ser Ferman Sultan Ebdul-Hemîd de hate biçapkirin.

21. Mufî Zehawî

Navê wî Mihemedê û navnîşana wî jî Feydî ye. Ew ji Xelkê Sulêmanîyê ye û ew Xuwarzîyê Malbata Babanî ye.

Bavê wî Mîr Ehmed di Zarotîya wî de ligel Malê tev de ji bona Zehab-Zehawê çûn. Li wêderê de ew ji xwe re demekê hatin bimayîn û li paş de wan ji bona Bexdadê ji xwe re dane bibarkirin.

Li bajarê Bexdadê de di sala 1257 k.- 1841 z. de ji bona sî salî ew bi Mufîyê Bexdadê ve hate bikin û ew di sala (1308 k.- 1890 z. de ji bona dunya din çû.

349 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ew di zanistî û hunerên dema xwe de Bêhempa bû. Ew kanîya xweşxuanîyê û wêjeyê bû. Pir xweşxuanên wî bi Erebî û Farsî ve têtin bidîtin, belam kêr ji wan bi Kurdî ve têtin bidîtin.

Ji hezar kesî bêtir bi nav û dengtirin Zanistvanên Îraqê û welatên dorhêla wê li ser destên wî de hatine bifêr û biperwedekirin.

Ev Çarîna Farsîyî tê ji me re xweşxuanîya wîyî bilind dide biderxistin:

Şîxa to ke der Alem zahiri ferdî in rutbe zedistar bedest Awerdî
Heyf est ke ew dor ser to gerd de Bayest ke to dor ser ew gerdî

(Ho Şêxê bêhempa di vê cîhana diyar de
te eve nav û nîşan bi şaşikê di dest de
heyfe ew li dor serê te têtê bigerandin
gerek tu li dor wê de bihata bisûrandin)

22. Cemîl Sidqî Zehawî

Ew Kurê Muftî Zehawî ye. Ew yekeke ji gewretirîn Wêjewan û Xweşxuanên vê pêla hanê têtê biderkevtin. Dîwana Xweşxuanên wîyî Erebî pir dewlemend û bi male. pir nivîsandinên wîyî wêjeyî bi zimanê Erebî têtin biderkevtin. Xweşxuanên wî bi zimanên Rojhilatî (Farsî, Kurdî û Turkî) jî ne kêmin. Xweşxuwana wîyî zengilî bi zimanê Farsî ve li Tehranê de di sala 1934 z. de bi hatina derbashûna Cejna hezar salî ve li ser Şairê Îranîyî bi nav û bang ve Ferdosî pîrbûna liberketina wî, berzbûna dûrbûna wî û kûrbûna têgihştinên wî dide biderxistin.

Berambûnên wîyî wêjeyî û Xweşxuanên wîyî devbiavêtinê ligel Şairê Kurdîyî bi nav û deng ve Şêx Rida Talebanî têtin bidîtin. Ew di sala 1935 z. de li bajarê Bexdê de hate bimirin û ew li kêleka Îmamê Gewre Ebi Henîfe de, Xwedê lêdolovan be, hate biveşartin.

23. Emîn Feydî Beg

Ew ji Xelkê Sulêmanyê tête biderkevtin û ji Evserên Topdaryê tête biderkevtin. Ew di rêza sipahyê de berz bû, tanî ku ew bi nîşana Mîr Alayê Topçî ve hate bigihaştin.

Destekî wîyî dirêj di zanistîya Metemanik de hebû. herdu nivîstên wîna Icmal Netayêc û Hewa Nesimî baştîrîn belgên li ser wê zanebûna wîna de didin biderxistin.

Herwehaji herdu nivîstên wîna Şuaat û Encûmen Edîban li karîna wîyê wêjeyî de bi belgeyên pirî xurt ve têtin biderkevtin.

Di navbera wî û Lêdilovanê Şêx Rida Talebanî de dostaniyeke pirî xurt hebû û di nava wan de her û her pêwendî bi Şiir û Xweşxuanîyê ve dihate boderkevtin. Şêx Rizayê Talebanî di komekê de ji xweşxuanê xweyî xweş û di Çarînên xweyî pir bilinde pesnê wî daye bikirin.

24. Tahir Beg⁴⁰⁰

Ew Kurê Osman Paşayê Kurê Mihemed Paşayê Gewreyê Eşîra Cafêtête biderkevtin. Ew li bajarê Helebçe ve bi dunyayê ve hatîye bigihandin û ew di sala 1337 k. de hatîye bimirin.

Wî Şiir bi sê zimanan ve dida binivîsandin. Bi zimanê Farişî û Kurdî hin ve ji xweşxuanên wîyî evîndanîyê pirî nerm û xweş têtin bidîtin.

25. Ehmed Beg

Ev bi xwe ji Kurê Osman Paşayê Gewreyê Eşîra Cafe û ji Xelkê bajarê Helebçe ye. Ew di sala 1933 z. de ji vê dunya me çû. Hin ji xweşxuanên wîyî pirî nerm û xweş bi zimanên Kurdî û farişî ve têtin bidîtin.

26. Ehmed Beg

---

⁴⁰⁰Di dîwana wî de, ya ku ew li Sulêmanyê de di sala 1355 k.- 1936 z. de hatîye çapkirin, hatîye, ku li Şehrezorê de di sala 1295 k. de bi dunyê ve hatîye. (M. E.).

351 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ew Kurê Fetah Bege û ew ji Malbata Sahibqeranê bi nav û bange. Şîrên wîyî Kurdî û Farsî di berzbûna vejandina xweyî wêjeyî û pojînî de piñî bilindin. Bigîr xweşxuwaneñ wî ew pir nêzikî yêñ herdu Merovên wî Kurdî û salimin. Ew di sala 1935 z. de hate bimirin. Hêjî tanî nihajî dîwana wî nehatîye biçapkirin.

27. Salar Seîd

Ew ji gewretirîn Wêjevanê de vera Mukî têtê bidîtin. Xweşxuwaneñ wîyî Kurdî û yêñ Farsî bi baştirîn Bîrvaneñ zindînbûnê ve li ser karîna wîyî piñî bilind de di berê wîyî wêjeyî de têtin biderkevtin.

Têtê bigotîn, ku dîwaneke wîyî pir bi nex ve têtê bipeydakirin. Ew li ser destên Peyên Dewleta Osmanîyî Vegirtîvanî de di destpêka cenga Yekemî Cîhanî de li bajarê Sablaxê-Mehebadê de hate bikuştin.

Weha ev xweşxuwaniya wîyî Kurdî li ser Şûna Serdarê Mukî de ji me re hin ji bawerîyên wî dide biderxistin. Em vê malika dawîya vê xweşxuwaniyê ji we re didin bipêşkeşkirin:

Ey Xweda Ekrad yexsîn hemû Milet bûn
dey Elî, ta çak ne fewtawin, belê fikî bikin.

28. Ehmed Kor

Ew ji Xelkê Sablaxê-Mehebadê têtê biderkevtin û ew ji Xweşxuwaneñ Mukî têtê biderkevtin. Ew di sedsalê nozdehan de hatîye bijiyandin. Xweşxuwaneñ wî piñî nerm û bikêrin û bi taybetî ve xweşxuwana wîyî bi navê Pakîyê ve pir vejandî têtê bidîtin.

Ji bil van Xweşxuwanan jî piñî din jî nala Ahî, Hesen Kinos, Eb - Dulah Hesen, Elî Berdeşanî, Mihemed Fikî, yê ku Hacî Qadir di xweşxuwaniya xweyî bi nav û deng ve daye bibîrxistin, Rencorê Kerkukî,

Emîn Begê Dizeyî, Mişuwî, Xeste, Wefayî, Eb -Dul-Rehman Xalis, Melayê Beytûşî, Mele Mustefayê Beyarî, Mele Xidir, Mîrza Yaqub, Hesên Homer, Mele Mihemedê Komasê, Mele Ehmedê Derberd, Mele Qadir Şêx Wesanî, Mele Mihemedê Koyî, Mustefa Begê Caf, mele Rehûmê Mukî, Kake Emînê Mukî, Kak Mustefayê Îranî .... hd. têtin bidîtin.

Ev hemû di sedsalê nozdehan de hatine bijîyandin û wan pir nivîst û namên wêjeyî baş li dû xwe de ji me re dane bihiştin.

Ev Xweşxuvan û Wêjevanên Vejandina Wîjeyî hanê li Kurdistanan Jêrî de ew beşekin, ji yên ku em li ser şop û nivîsandinên wan de hatibûn biagehdarîkirin.

Hîç gûman têde niye, ku mîna vê vejandina wêjeyî hanê jî kêma ya jî bêtir li perçeyên Kurdistanêyê din jî de hatîye bikirin.

Mexabin, rewş û zînatên zal li ser wan perçan de nahêlin, ku em bi rast û durustî ve agehdarîyan li ser şopên wê vejandina hanê de ji xwe re bidin biwergirtin.

Herwehaji cihê dilxweşyê ye, ku nihaji li Kurdistan Îraqê de tevgereke remanîyî bi nex ve tete bikirin. Nimûne li ser vê tevgera hanê de pirin û bînen zindî jî li ser vê şiyarkirina wêjeyî hanêyî xurû jî de peydabûna Xortên Zanevan ji Xweşxuvan û Wêjevanên xwîngem têtin bidîtin.

Şêx Hacî Tewfiq Beg li bajarê Sulmanîyê de bi vîna Xortekî çenleg ve serê govenda vê vejandina wêjeyî hanê niha dide bigerandin.

Li Nivîstxana Asya de li Pêters Borg de -Lenin Girad de- nivîsandin û şopên jimareke pir ji Xweşxuvanên Kurd hatîye bicivandin. Weha Mîso Lerch-Lêrç nivîsteke bi taybetî ve li ser şopên wan Xweşxuvanan de dayite bidanîn. (Insiklopêdiya Musulmanîyê).

3. Kovar û Rojnamên Kurdî

353 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Weku em dizanin, ku yekemîn Rojnama Kurdî li jêr nav û nîşana Kurdistan de li Istenbolê de di sala 1315 k.- 1897 (1898 Cuma) z. de ji bal Medhet Beg Nevîyê Bedirxan Beg de hatîye biderkevtin.

Li duwayî Nexweşketina Xwedîyê wê de ev Rojnama hanê ji bal Birayê wî Eb-Dul-Rehman Beg de li Qahire, li Cinêv, li Volkiston, û li London de hate biderkevtin.

Belam li piştî Dazanîna Destûra Dewleta Osmanî de ev Rojnama hanê careke din li Istenbolê de ji bal Sureya Begê Bedirxanî de hate biderkevtin û ew di dema Cenga Cîhanîyê Yekem jî de dihate biderkartin⁴⁰¹.

Daneyek jî vê Rojnameya hanê ji jimara 1 tanî 31 de li Nivîstxana Piroysî de li Berlinê de tete bidîtin.

Ev Rojnama hanê ji Kovara Kurdistanêyî, ya ku ew jî bal Misyonervanên-Amojgarvanên Urmîyê ve dihate biderkevtin, bi cuda ve tete bidîtin.

Li duwayî Dazanîna Destûra Dewleta Osmanî de ji bala Cumiyetî Hîwî Kurd-Komela Hêvîya Kurd de Rojnameyeke Înî di bin nav û nîşana Roja Kurd de li Istenbolê de di sala 1331 k.-1329 E. de hate bibelavkirin.

Di Dana pêşî û duwem de Wêneyê Selah El-Dîn û Kerim Xanê Zendî habû. Ev herdu Dane jî 6. axlevê û di 6. tîrmehê de di sala 1331 k.- 1329 E de ji bal Eb-dul-Kerim Efendîyê Xelkê Sulêmanîyê de hatin biderkevtin.

Li paš demekê de navê vê Rojname hanê hate biveguhertin û ew bi navê Hetawê Kurd-Hetava Kurd) hate binavkirin.

---

⁴⁰¹Nivîsvan li ser cihê derbîkevtina wê de di wê dema teng de tu tiştî nade binivisandin.

Weke ku ez dizanim, ku Xwedîyê wê Sureya Berdirxan Beg berî cenga Cîhani Yekem jî bona Qahire hat û wî ew bi zimanê Kurdî û Turkî bi Nîvmehî li Qahire de di navbera salên 1915 û 1916 de date biderxistin. Jê komek jî jimaran hatin biderkevtin. Wî xwe di bin nav û nîşana Ehmed Azîzî dida binavkirin; ev jî ber Malbata wîyî Ezizan bû. (M. E.).

Şiyarvan û Lawên Kurd li duwayî Cenga Cîhanîyî Yekem de jêhatbûnên xwe dane bibêtirkirin. Li Misrê, li Istenbolê û li Kurdistanê de wan gelek Rojnamên tîr dane biderxistin û ji wan hemûyan bi nav û bangtîr ve Rojnama Îmîyî Jîn bû. Ew li Istenbolê de di sala 1919 z. de ji bal Henze Beg, Memduh Selîm Beg û Kemal Fewzî Beg de dihate bibelavkirin.

Mebest û amanca vê Rojnama hanê pêgihandin û têngihistina vê destûrê bû: ku Kurdistan bi malê Kurda ve tete biderkevtin. Jimara sî û duwem jê li cemada yekemî sala 1338 k.- 22. rêbenda 1920 z. de hatîye biderkevtin.

Herwehaji Rojnameyeke Nivmehîyî tîr ji li jêr nav û mîşna Kurdistan de li Qahire de ji bal Bedirxan Ehmed Ezîz Beg de dihate bibelavkirin⁴⁰². Jimara duwem jê di 5. zul-huce sala 1335 k. de hatîye biderkevtin.

Yekemîn Rojnama Kurdî li bajarê Sulêmanîyê de Pêşkewtîn-Pêşbikevtin bû. Ew mehekê li pêş çolkirina Ingilîz de ji bona bajarayê Sulêmanîyê ve hate bilnavçûn.

Li paš de di 2. gelawêja sala 1922 z. de Rojnama Bangî Kurdistan-Banga Kurdistan ji bal Hacî Mustefa Paşa de hate biderkirin û tanî befirbara wê salî ji 13 jimar jê derçûn û êtir ew nema hate biderkevtin.

Li duwayî vê jî de Rojnama Îmîyî Rojî Kurdistan -Roja Kurdistanê ji bal Mohemed Nuî Efendî dihate biderkevtin. Vê Rojnama hanê li gora arezû û fermana dewleta Şêx Mehmud dida binivîsandin û wê tanî 3. avadara sala 1923 z. de date bidirêjkin û jê Parzdeh Dane hatin biderçûn.

Li duwayî vê de, ku Şêx Mehmud duwem car Sulêmanî date bicîhiştin, Rojnameyeke tîrî Kurdî bi navê Bangî Heq-Denga Heq ve di sala 1923 de li bajarê Sulêmanîyê de sê Dane jê hatin biderkevtin.

⁴⁰²Ew bi xwe Kovara Kurdîstane, ya ku ew ji bal Mîr Ehmed Sureya Kurê Emîn Ali Kurê Bedirxan Paşa di nava salên 1915 û 1916 de li Qahire de dihate bibelavkirin. Ew di sala 1938 de li Parisê de mir. Xwedê lêdilovan be. (M. E.).

355 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Li dawîya vê de Umîdi Istiqlal- Hêvîya Serxwebûnê derçû. Vê jî ewende dirêjnekir. Rojnama Heftrjî (Înî) Jiyanewe-Jiyaneve) di sala 1924 z. de jî bal dewleta Sulêmanyê de hate biderkirin. Ev Rojnama hanê di sala 1925 z. de⁴⁰³ navê wê bi Jîyan ve hate biveguhertin û ew tanî êsta bi vî navê hanê tete biderkevtin.

Li sala 1925 de salih Zeki Begê Sahibqeran Zade Rojnameyeke Hefteyî bi navê Diyarîyî Kurdistan-Diyarîya Kurdistanê bi sê zimanan Kurdî, Erebî û Turkî ve dida biderxistin û ew tanî gulana sala 1926 de date bidirêjkin û jê şazdeh Dane hatin biderçûn.

Di piraniya wan de wêneyên bi nav û bangên Kurdan ve dihatin bibelavkirin. Bi rastî jî ve Xwedîyê wêyî hêja pir xwe didate biêşandin, da ku ew pir bi başî û qeşengî ve bête biderkevtin.

Di sala 1925 de bi xwe jî ve Hacî Mustefa Paşa Bangî Kurdistan-Banga Kurdistanê li Bexdadê de disan date biderxistin. Ew li dawîwya du sê Danan de hate birawestandin.

Di sala 1344 k.- 1926 z. de Mîrza Husên Mukriyanî li bajarê Rewanduzê de bi zaravayê Kurmancîyî Rojava -Badînanî- Botanî ve Rojnemeyek bi navê Zarê Kurmancî ve date biderxistin.

Ev Rojnama hanê Heftrjî ye. Xwedîyê wêyî hêja û bi Rûmet ve tevî hemû azar û dijwariyan jî hêjî ew li ser derkirina wê de dire.

Ev Merovê bi hiner û rûmet ve jî bil belavkirina wîneyî Rojnama Zarê Kurmancî jî wî gelek lêkolandinên bi nex û hêja ve li ser mêjûwa kurdîyî poşandî de dayite bibelavkirin û wî jî bona şiyarkirin û navtêdana Lawên Kurdên Îraqê hiner û rûmeteke pirî gewre dayite û dide bikaranîn.

---

⁴⁰³Ev sala 1931 z. ye, ya ku Daner tede ev nivîsta xwe daye çapkirin. (M. E.).

Derîyê Heştêm

Eşîrên Kurd

1. Di Destpêka Musulmanîyê De

Li gora ciyografiya Sin Martin û nivîstên Zanistvanên Gurcî Eşîra Oranton-Orîti yaxud Rewandi bi vî navî tanî Nivê sedsalê Nozdehan li herema Rewanduzê de hebû. Suryanan di sedsalên Navîn de Çiyayên tuxûbên herema Adyabin bi navê salak didan binavkirin. Eşîra bi vî navî ew niha li Loristanê de tête rûniştin".Rawilson hîc tiştêkî ne li ser cih û Rewşa nihayî Eşîra Alonî dibêje. Lêbelê navekî mîna vî navî yanî ew bi xwe ye, ew navê Heremeke bi nav û bange di navbera Sulêmanyê û Bane de tête bikevtin û jê re Alan tête gotin. Herwehaji Dola dirêji ji gundê Kalîfan tanî Derbendê Rewanduz jê re Alona tête gotin. Zor dibe, ku Xelkên gundên vê Dolê ji mayînen Alonî bin. Li gora ciyografiya Sin Martin û nivîstên Zanistvanên Gurcî Eşîra Oranton-Orîti yaxud Rewandi bi vî navî tanî Nivê sedsalê Nozdehan li herema Rewanduzê de hebû. Suryanan di sedsalên Navîn de Çiyayên tuxûbên herema Adyabin bi navê salak didan binavkirin. Eşîra bi vî navî ew niha li Loristanê de tête rûniştin".Rawilson hîc tiştêkî ne li ser cih û Rewşa nihayî Eşîra Alonî dibêje. Lêbelê navekî mîna vî navî yanî ew bi xwe ye, ew navê Heremeke bi nav û bange di navbera Sulêmanyê û Bane de tête bikevtin û jê re Alan tête gotin. Herwehaji Dola dirêji ji gundê Kalîfan tanî Derbendê Rewanduz jê re Alona tête gotin. Zor dibe, ku Xelkên gundên vê Dolê ji mayînen Alonî bin. Li

357 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

gora ciyografiya Sin Martin û nivîstên Zanistvanên Gurcî Eşîra Oranton-Orîti yaxud Rewandi bi vî navî tanî Nivê sedsalê Nozdehan li herema Rewanduzê de hebû. Suryanan di sedsalên Navîn de Çiyayên tuxûbên herema Adyabin bi navê salak didan binavkirin. Eşîra bi vî navî ew niha li Loristanê de tete rûniştin".Rawilson hîc tiştêkî ne li ser cih û Rewşa nihayî Eşîra Alonî dibêje. Lêbelê navekî mîna vî navî yanî ew bi xwe ye, ew navê Heremeke bi nav û bange di navbera Sulêmanyê û Bane de tete bikevtin û jê re Alan tete gotin. Herwehaji Dola dirêji ji gundê Kalîfan tanî Derbendê Rewanduz jê re Alona tete gotin. Zor dibe, ku Xelkên gundên vê Dolê ji mayînen Alonî bin jê re Alona tete gotin.

Li çend sedsalên pêla musulmanîyê de welatê Miletê Kurd li jêr nav nîşaneke bi taybetî ve nidihat binîşandan. Ew parçe parçe di nava parvekirinên serpereştîyî Xilafetê de mîna Zozan, Xêlat, Ermînya, Ezerbêcan, Cibal, Fariş, Cezîrê, Îraq, Biladê Rom... hd. dihatin biderkevtin. (Ji xwe re li derîyê yekem de bidin bitemaşekirin).

Jiber vî hoyê hanê ji di wan pêlên çûyî de em lêkolandineke bi taybetî ve li ser Kurd û Kurdistanê de li nivîstên Cîhangervan û Mêjûvanên Erebb de nadin bidîtin. Di dawî de di pêla Selcoqîyan de beşek ji welatê Kurd Kermanşan û Şarezor li jêr nav û nîşana Kurdistanê de hatin binasîn û car caran ji bi taybetî ve li ser dihatê biaxivtin.

Mêjûvanên Erebb li hin hatînen mêjûyî û ciyografi de kêr û zor derbarê Kurd de didatin bipeyivandin; ji bona nimûne Musûdî di sala 332 k.- 943 z. de û Istexrî di sala 340 k.- 951 z. de derbarê Kurd de li hemû yan bêtir de hin agehdaîyên bi rêk û pêk ve wan dane biderxistin. (Insiklopêdîya Musulmanîyê).

Mesûdî di Miroc El-Zeb de li ser navên van Eşîrên hanê de dide baxivtin:

Li herema Kengawer de Eşîra Macoran;
Li herema Ezerbêcan de Eşîrên Hazbenî û Sarat;
Li herema Çîyan de Eşîrên Şadancan, Lazba,
Madencan,
Mezdankan, Parîsyan, Xali -Celai-, Cebarkî, Cuwani
Mostekan.

**Li herema Surî de Dababîla ... hl.
Li herama Musilê û Şaxê Cûdî de Eşîrên Fileyên Kurd
weku Yaqubî û Cozkan.**

Ev Mêjûvanê hanê di nivîsta El-tenbîh Wel-işrafa xwe de li ser Eşîra Bazîncan jî de didin biaxivtin.

Herwehaji Mêjûvanê Istexî jî di nivîsta xwe de di (rûpelê 115) de li ser Eşîrên Naşawîra, Bozîkan û Kîkan de, ya ke ew êsta li nêzikî Mereşî de tête bijiyandin, dide biaxivtin. Herwehaje ew listeyekê bi navê cî û warên Eşîrên Kurdî ve dide binîşandan, ku ew jî evin:

Faris, Kerman, Sucistan, Xuresan, Isfehan, Cibal, Mah El- Kofe, Mah El-Besre, Masabazan, Hemedan, Şarezor, Dar Abad, Semxan, Ezerbêcan, Ermînya Aran, Baylakan, Bab El-Ebwab, Cezûrê, Suryê, El Sixor (Xîza liberxwedana sinorê Kilikya ye).

Bi kurtî ve em dikarin bêjin, ku li hemû welatên Musulmanan de li gora van agehdañyan de Eşîr û Xelkên Kurd hebûn. Ji bona nimûne yekekî li dergêhên keleha Berzue de, ya ku ew li ser Çemê Ker de li Rojhilatê Tefîsê de tête bikevtin, bi navê Bab El-Ekrad ve bi deng bû.

Ibin Meskoye jî piştî vê dide bigirtin û ew dibêje, li dema girtina vê keleha hanê de ji bal Rusan de li nik Serdarê wê de Serbazên Kurd hebûn.

Yaqubî li dora sala 275 k. de û Istexî herdu dibêjin, ku li welatê Isfehanê de Tîreke ji Eşîra Kurdê Bazîncan hebû û bajarekî wanî baş jî tede hebû.

Muqedesî⁴⁰⁴ di (r. 227) de dibêje, ku Kurdê Dewîn, (bajarê ku ew li ser ava Arasê tête bikevtin), di xanîyên ji çam û tîtikan durûstkirî de dihatin bijiyandin.

---

⁴⁰⁴nivîsta Ehsen El-Teqasim di sala 375 k. de hatîye nivsaîndin, mîna ku Meqdesî bi xwe dibêje. (M. E.).

359 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Istexnî di cîgehekî tinî de (rûpelê 98) de bi taybetî ve li ser pênc Rimomê Farişî de dide biaxivtûn û ew dibêje, ku ev navên Rimom ji bona heremên Kurd hatibûn bidanîn. Her Ram (Pirbûna wan Remom) bajarekî Kurdîyî navînî bû, Gewreyê Kurdê wê navê ew bi Karmendê komkirina bêşan ve dihate biderkevîtin û wî temaşeyî ewlebûn û asayîşê jî didate bikin. Ev pênc Ramên welatê Farişî evene:

1. Ciloya yaxud Remîcan ew li ser tixûbê Isfehan û Xuzistanê de bû;
2. Lawalîcan ew di navbera Şîrazê û Kendava Farişî de bû;
3. Diyowan ew di Koreyê Şapûr de bû;
4. Kariyan ew li aliyê Kermanê de bû;
5. Şeheryar ew li layê Isfehanê de bû û ew ji bal Eşîra wêyî Bazîncan ve Bazîncan pê dihate bigotîn, ya ku Bavikekî wê jî li welatê Isfehanê de hatibû bibelavbûn.

Istexnî li duwayî van Rimom de li ser sî û sê Eşîrên Kurdê Farişî de dide biaxivtûn, yê ku ew jî ji bal Ibin Hewkal de li gora dîwana El-sedaqe de di (Laperê 185 - 187) de evana bûn û ew jî ji bal Meqedesî de têtin piştgirtin:

Kermanî, Ramanî, Mudser, Mohemed Kurê Beşer, Bakîlê -Meqdesî salayî pê dibêje-, Benda Mehdi-Benda Mehri, Mohemed Kurê Ishaq, Sebahî -sipahî-, Ishaqî, Adezkanî -Azerkanî-, Şehrakî, Tahmadahenî, Zayadî, Şehrawî, Bende Dakî, Xesrawî, Zayîxî, Sefarî, Şahyarî, Mehrakî, Mubarekî, İstemharî -İsteharî-, Şahonî, Feratî, salmonî, Sîrî, Azad Doxtî, Baraz Doxtî, Metlebî, Mahalî, Şahkanî, Kacîtî û Celîlî. Jimara malên van Eşîrên hanê bi pêncsed hezar mal ve dihatin bitexmînkirin.

Farisname⁴⁰⁵, ya ku ew di 500 k. - 1106 z. de hatîye binivisandin, dibêje, Kurdên Ciloya, dîwan, Lawalîcan, Kariyan, Bazîncan, yê ku beşekî herî bi nav û dengê sipahê Farişîyî kevnar ji wan bû, bi carekê ve di şer û cengên vekirina musulmantîyê de ji bona Îranê hatin binabûdkirin.

---

⁴⁰⁵ Nivîstokeke Farişî ye. Ew ji bal Kurê Belexî di pêla Sultan Ebi El-şuca Mohemed ibin Melekşahê Silcoqî de hatîye binivisandin. Ew li Kembirêc de di sala 1339 k.- 1921 z. de hatîye çapkirin. (M. E.).

Ji vanan tevan bes û bi tenha ve Eşîra Alak qotar bû û dîne musulmantîyê wê ji xwe re date biwergirtin⁴⁰⁶.

Kurdên Isfehanê li duwayî de ji bal Eded Eldewle El- Bohî de ji bona welatê Faris hatin biveguhastin.

Bi rastî ev gotinên Farisname bi pêwistî lêkolandinê ve têtin biderkevtin, çunke, nabûdkirina pêncsed hazar mal bi dijwarî ve hiş vê ji xwe re dikare bide bigirtin.

Renge, ku ew Eşîrên hanê têkelî nava Eşîrên Faris bibûn û li duwayî de ji wan re nibûye, ku ew milîbûna xwe ji xwe re bidin biparastin.

Li Rama kevnaî Ciloya-Kowe Gulo de êsta Lor tede têtî bijiyandin, Istexrî li duwayî lista Eşîrên Faris de li ser Eşîrekê de bi navê El-Lorya jî ve dide biaxivtin.

Farisname Eşîra Şibankareyî-Şiwankareyî Farisîyî gewre ji Kurd dide bicihêkirin⁴⁰⁷.

Bi rastî ve El-Umrî jî di Mesalik El- Absare de bi cihê ve li ser Eşîra Şibankare-Şiwankare de nade biaxivtin û her wehaji Şerefname jî li nava Dewletên Kurd de li ser de nade biaxivtin.

Ligel vêjî de dibe, ku ew yekek ji Tîrên Reman bête biderkevtin, ya ku ew ji bal Istexrî de di nava Eşîrên Kurd de hatiye binîsandan. Ev jî dûr niye, ku ev jî ji wekhebûna nav bête biderkevtin.

---

⁴⁰⁶Di Farisname de Merovekî bi navê Elek jî wan Kurdan ma û ew Musulman bû. Hêjî Malbata wî li Faris de diji. Kurdên dinî niha li Faris de ew jî bal Eded El-Dewle jî ser sinorê Esfehanê ji bona Faris hatin biveguhastin. Dijbûna vê ligel Wergirtina Danervanê hêja de ji Insiklopêdiya musulmantîyê diyare. Ji re kês pênekê, ne ku ew Nivîstxana ciyografîya Erebi û neji Farisname jî xwe re di vî warî de bide xwendin. (M. E.).

⁴⁰⁷ Ev Eşîr di Mesalik El-Ebsar de hatiye. (M. E.).

361 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Bi kurtî ve weha diyare, ku di navbera Kurdê Faris û Kurdê Kurdistanê de hin cudabûn tete biderkevtin.

Li herema zozan de, ya ku ew li gora Mecem El Buldan de di navbera Musil, Xilat û Selmas de Eşîrên Başnawî û Boxtî-Botan hebûn û gelek Kelehên wan jî hebûn.

Bi kurtî ve li şopên heyî de weha tete biderkevtin, ku Kurdistanana navînîyê îro di wê demê jî de bi welatê Kurd ve dihate biderkevtin.

2. Di Pêla dewleta Kolemênî-Memalikî Misrî de di sedsalê heştehemînî koçî de

Nivîsyanê Subih El-eşâ⁴⁰⁸ ji Mesalik El-Ebsar⁴⁰⁹ û Tesqîf dide biwergirtin û dibêje⁴¹⁰:

Eşîrên Kurdê Cibal El-Ekrad bîst û çar herem wan dabûn bidagîrkirin. Ev çiyayên Kurd ew çiyane, yê ku ew welatê Ecem û Ereban li yek de dane bicihêkirin. Ew jî çiyayên Hemedan û Şarezorê didin bidestpêkirin û ew tanî Tixûbên welatê Tekfurê, yê ku ew memleketa sîs û pêvekirinên wêyî bi destên Xanedanên Lawan ve dide bipêkanîn, didin bidirêjkin.

1. Diyawest⁴¹¹. Ew jî çiyayên Hemedan û Şarezorê ve tete bipêkhatin. Ew bi cihê Eşîra

---

⁴⁰⁸ nivîsta Şêx Ebu Ebas Ehmedê Qelqêşendî di Çardeh bergan de ye. Ew di sala 814 k. de hatîye dawîkirin. bergê Çarem, Laperê 373-379 bi dirêjî li ser Eşîrên Kurd de dide biaxivtin. Di Çapxana nivîsta Qeralîtîyê de li Qehire de hatîye biçapkirin.

⁴⁰⁹Ew jî bal Fedil El-La El-Umri hatîye binivîsandin. Ew Destnivîsa jimara 8 M di Nivîstxana Misrî de ye. Nivîstokeke wîyî din bi navê El-Tarif Bil-Musteleh El-Şerîf li Qahire hatîye çapkirin. (M. E.).

⁴¹⁰(Wergervan li vir de koka Binivîsandina Erebi dayite bidaxistn. Min bi başî nedit, ku ez jî nû ve careke din tevî li vir de bidim biwergerrandin.- Cuma).

⁴¹¹Di Mesalik de Yadest hatîye. Diyare, ku ew jî Mahdeşt-Maydeşt hatîye

Kurdê Goranî ve têtê biderkevtin, yê ku ew xwedan Mîrin.

2. Diran Teng⁴¹². Ev herema hanê bi cihê Eşîreke tîrîyî Goranî ve têtê biderkevtin. Ev Eşîra hanê ji xwedan Mîrin. Ev herdu Eşîrên Goranî ji bi hev re bêtir ji pênc hezar Peyan nayêtin biderkevtin.

3. Li Danterk⁴¹³, Nehawend û tanî nêzikî Şarezorê ew bi cihê Eşîrên Kelalî-Gelalî ve têtê biderkevtin⁴¹⁴. Ew zor Şervanin. hezar Şervanên wan têtin bidîtin û ew li ser Xêlatên Kurdê wan navan de têtin biserdarkirin.

4. Welateke ji çiyayên Hemedanê têtê biderkevtin û ew li nêzikî herema Gelalî de têtê bikevtin. Ew bi cî û rêya Eşîra Zengeli-Zengene ve têtê biderkevtin?⁴¹⁵ Ew bi du hezar Peyan ve têtê biderkevtin û ew zor bi aza û bi pêt ve têtin biderkevtin. Ew xwedan Mîrin û ew li ser welatê Kîkor û dorhêla wê de têtin biserdarkirin⁴¹⁶.

---

biwergirtin. El-Mucem de dibêje, ku ew Kelehek û bajareke li nêzîka Xaneqînê têtê bikevtin. (M. E.).

⁴¹²Ew ji Derteng hatîye biwergirtin, mîna ku di Mesalik, Nivîstok û Neqşên nuh de têtê bidîtin.

⁴¹³Di Mesalik de Datserk hatîye. Me kokeke wêyî rast nedît. (M. E.).

⁴¹⁴Dibe, ku ev Eşîra Celalîyî niha ye.

⁴¹⁵Di Mesalik de Renkele hatîye. Herdu ji Eşîra Zenkeneyî-Zengeneyî Kurdîyî niha hatine biwergirtin.

⁴¹⁶Ew ji Kenkor hatîye biwergirtin, mîna ku ew di Mesalik de ye û jê re ji Koşka Diza dibêjin. (M. E.).

363 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

5. Dor û Berên Şarezorê. Mesalik El-Ebsar dibêje, ku li vî welatî de du Eşîrên Kurd hebûn: Lose û Baserîye⁴¹⁷. Ew zor aza û birûmethûn. li dawêya rûdana Bexdadê de ew ji bona Misir û Şamê çûn. Miletêkî din ji bona nava cihê wan hate bibarkirin, ku jê re Huwêse⁴¹⁸ pêdigotin. Ew kurdên xurû nebûn.

6. Welatê di navbera Şarezor û Eşne-Şinoyê Ezerbêcan de Eşîra Soleya Kurdî⁴¹⁹ tede bû. Ew xwedan du hezar Peye bûn. Ew bi şerkerî ve bi nav û bang bûn. Ew du Bavik bûn û du Gewreyên wan hebûn.

7. welatê Bisqad⁴²⁰. Ew bi cihê Eşîrên Quryawî ve dihate biderkevîn⁴²¹ û hin ji aliyên welatê Ezbek⁴²²-Ozbek (Ezerbêcan) û cihên din bi destên wan ve bû. Çar hezar Peyên wan hebûn. Ew xwedan Mîr bûn.

---

⁴¹⁷Di Insilopêdiya Musulmantîyê de Kosadmabîr pê dibêjin. (Di Mesalik de pê Babîriye dibêjin. M. E.).

⁴¹⁸Di Mesalik de Xole yaxud Xulose pê dibêjin.

⁴¹⁹Di Mesalik de Siyole yaxud Siboleye pê tete gotin. Dûr niye, ku ew ji Şol hatibe biwergirtin.

⁴²⁰ Di Insiklopêdiya musulmantîyê de Saboli û Kartawî hatîye. (Di Mesalik de Lîstar hatîye. Bêgûman ew ji Alistar hatîye biwergirtin. M. E.).

⁴²¹Ji Qertawî- Kertawî hatîye biwergirtin.

⁴²²Weha di Subuh El-Aşa de hatîye. Rastîya wê Erbile, Mîna ku ew ji Dana Mesalik Destnivîsa Jimar 8 di Nivîstxana Misrî de tete derbikevîn. Dibe, ku ev Şaşbûna hanê ji Tomarvan be. (M. E.).

8. Welatê Kerkar. Ew cihê Eşîrên Hesnaniye-Hesnanlo?⁴²³ bû. Ew sê Ber bûn. Berê Îsa Kurê Şehab El-dîn, Berê Telye û Berê Cakiye. hezar Peyên wan hebûn û her Berekî jî wan Gewreyekî wan hebû.

9. Derbend Qerayer⁴²⁴. Li vê herema hanê de Eşîra Qereyawîye têde dihate bijiyandînd û ew Pasevanên Derbend bûn. Serokê wan ligel Sultanê Misrê de dida binivîsandînd û navê wî Seyf El-Dîn Kurê Sêr⁴²⁵ Hesnanî bû.

10. Welatê Kerhîn û Deqoq El-Naqe. Eşîreke Kurdî⁴²⁶ têde hebû û heftsed Peyên wê bûn û ew xwedan Mîr bû.

11. Beyn El-Cebeleyn bi Hewlêr ve girêdayî bû. Ew cihê Eşîreke Kurdî bû û jimara wan bi qed Gelaleyî ve dibû. Di pêla dewleta Mensoñyê Qelawîn de Mîrekîyî wanî bi navê Xidirê Kurê Sulêman hebû. Ew Şair û mêrxas bû⁴²⁷. Wî serdana Melekê Misrê kir û zor lê hate birêzgirtin.

⁴²³Di Insiklopêdiya Musulmanîyê de Ev Eşîra hanê Xoşnava niha ye. Ew Sê Bavî: Yekek jî wan di welatê Kartawî û li Derbendê Qerebolî de bû. Ev Derbendê hanê li gora Hofman de divê li Şaxekî nêzikî Zeyê Biçûk de bête bidîtin.

⁴²⁴Di Mesalik de û herwehaji di Insiklopêdiya musulmanîyê de Qerabli tete bidîtin. (M. E.).

⁴²⁵Şêrkoh: bi tégihîştina Şêrê Çiya. (M. E.).

⁴²⁶ Insiklopêdiya musulmanîyê dibêje, ku navê vê Eşîra hanê Tîrkarîn bû û ew di navbera Kerkuk û Tawîq dijya.

⁴²⁷Di Mesalik de ew Tac El-Dîn Ibin Sulêman ne. Wî Zasina û Lisan dane binivîsandînd. (M. E.).

365 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

12. Welatê Mazinca, bîrwe, Semhe⁴²⁸ û welatê Beranîyê. Ew cihê Berekî ji Mazincanîyê bû, ya ku ew pêncsed mal dihatin biderkevîn. Ev Berê hanê Berê Eşîra Mohemedî bû û ew bi navê Berê Mubariz Kak ve bi nav û bang bû.

Eşîra Hemêdiyî Kurdî jî têkelî wan bûn, ya ku jimara Şerkerên wan jî hezar kesî bêtir bûn. Mîrê Mubariz Kak jî Mîrên dewleta Ebasî bû. Nav û nîşana Mubariz El-Dîn ew jî bal Xelîfê Ebasî de pê hatibû bidan. Navê wî bi xwe ve Kek-Kak bû.

Li dawîya Xilafeta Ebasî jî de li dewleta Holako jî de cihêkî wîyî bilind hebû û ew bi Serdarê Hewlêr û Pêvgirênanên wê ve hatibû bidan. Li paş de Iqir Şoş, Herate⁴²⁹ û Tel Heftonî jî pê hate bidan.

Ew Mîrê pêncsed Suwarî bû. Bîst salekî wî cihê xwe date biparastin⁴³⁰. Li temenekî bêtir jî not salî de ew hate bimirin.

Li duwayî wî de Ize Dîn Kurê wî li şûna wî de Mîrîtî date biwergirtin. Ev Qencê hanê jî li ser şûna Bavê xwe çû û nav û deng jî xwe re date bipeydakirin. Li duwayî Ize Dîn de Necme Dîn Xidirê Birayê wî Mîrîtî date biwergirtin û ew bi dewleta Misrê ve girêdayî bû.

13. Welatê Şeqlabad⁴³¹ tanî Xeftiyân⁴³². Li vê herema hanê de Eşîreke dir bi navê Şehîye⁴³³

---

⁴²⁸Di Insiklopêdiya Musulmatîyê de bi Bexme tête biditin.

⁴²⁹Di Mesalik û Kamil de bi Herar hatiye û ew jî rastîya wê ye. (M. E.).

⁴³⁰Weha di Subuh de hatiye. Belam di Mesalik de "... ew Kurê nêzîka Bîstan bû". (M. E.).

⁴³¹Evaya jî wergirtina gotina Şeqlabad-Şeqlawe hatiye biwergirtin. Ew niha di Liwa Hewlêrê de tête bikevîn. Wehajî ew di Mesalik de hatiye. welatê Şehîyê bi Dizîbûnê bi nav û bange û ew welatê Şeqlawe û Haftiyana Ebi Elî ye. Ev Haftiya Ebi Elî bi Heftiyana Biçûk tête binavkirin. Ew di navbera Dešta Derbendê Mezin de tête bikevîn. (M. E.).

⁴³²Renge, Ev Heftiyana hanê ew herema Heftiyânî nêzîkî Rewanduzê be.

hebû. Ew bi xerabîyê û cerdeyîyê ve bi nav û deng bû. Ew nêzîka hezar mal bûn û ew li nava Şaxan û Derbendên dora Zeyê Gewre de bûn.

14. Welatê Mazkurd⁴³⁴, Rostaq⁴³⁵, Meret û Cebel Cunciîn, yê ku ew bi ser Oşno-Şino ve ji aliyê rastê ve tête bikevtin. Li vê herema hanê de Eşîra Zerzaî⁴³⁶ hebû. Ew pênc hezar mel derdiçûn. Welatê wan zor sext û sar bû. Mîrê wan bi navê Necme Dîn Başak dihate binavkirin.⁴³⁷

Herwehaji hin Mîrên wanî tişî mîna Husam Şêrê Biçûk û Kur wî Başak⁴³⁸ hebûn. Eşîreke tişî li nava Zerzaî de hebû, ku ew bi navê gundê xweyî Balekan ve bi nav bûn. Ev Eşîra hanê sêsed malbûn. Uqbe El-Han jî li jêr çavdêniya Eşîra Balekan bû⁴³⁹. Mîrê Mazkurd Heneşê Kurê Ismail bû û ew bi Misrê ve dihahet bigirêdan.

15. Colemerk. Ev welatê hanê cihê Eşîrekê ye, ku ew bi wî navî bû. Ew ji sê hezar mal bêtir bûn. Di destpêka dewra Tatar de Serdarê wan Esed Kurê Mekelan bû. Li duwayê wî de Kurê wî Îmad Edîn şûna wî girt û li paş Îmad Edîn de Kurê wîyî dinjî Esed Edîn şûna wî girt. Welatê wî

⁴³³ Di Insiklopêdiya musulmantîyê de nêt ji Şehriyê-Sorîyê ango Soran yaxud Suhran yanî Suhraniyê Kurdên bi nav û bangin.

⁴³⁴ Di Insiklopêdiya musulmantîyê de Rûrbare Berazgerd pê hatiye gotin.

⁴³⁵ Di Insiklopêdiya Musulmatîyê de pê Restaq hatiye gotin.

⁴³⁶ Di Mesalik de Zirzari hatiye binivîsandin. Ew gotineke Farişî ye û ji Çêlika Gur re tête gotin. (M. E.).

⁴³⁷ Di Mesalik de Masak pê tête gotin.

⁴³⁸ Pê Basakê Kurê Husamê Şêrê Gewre tête gîtin. (M. E.).

⁴³⁹ Renge, ev Uqbet El-Xan Derbendê Rewanduzêyî bi nav û bang be.

dewlemend bû û pir rengên Meadinan têde hebû. Welatê wî sext bû û ew bi kesekî ve nedihate bizetfikirin. Rêya Tevrîzê, Xoy û Nexcuwan di bin jêrdêrîya çavên wan de bû û ew bi dewleta Misrê ve dihate bigirêdan.

16. Welatê Merkewan⁴⁴⁰. Ew li nêzîkî Colemerkê de ye û ew cihê Eşîreke ye, ku sê hezar malên wêyî Kurd hebûn. Ew Dirawsê Urmê bû û ew ligel Eşîrên Colemerkê de Hevalbend bû.

17. Welatê Kewardat⁴⁴¹ Ev herema hanê jî li Rojavayê Colemerkê dikeve û ew zor bi xêr û berekete û sê hezar malên Kurd têde hene û Mîrekî wanî xwe bi xwe heye.

18. Welatê Dînar⁴⁴². Ew li layê Colemerkê de tête bikevtin. Eşîra wî jî bi wî navî Dînarî ve tête binavkirin. Ew pêncsed malekin û ew du Berin. Berê Mîr Ibrahim Kurê Mîr Mohemed û Berê Mîr Şehab Kurê Bedir El-Dîn. Di navbera vê Eşîrê û Mazincanî de dujminayetî hebû.

19. Welatê Îmadiyê û Kelha Haron⁴⁴³. Ev welatê hanê jî Nêzîkî welatê Colemerkê ye û ew cihê Eşîra Hekarê ye û ew Çar hezar al dibin. Mîmesînîyeke wan bi xwe ye. Li gora Mesalik El-Ebasar de ew Çavdêryê jî pir cihan jî Buxarê tanî bajarê Cezîrê jî xwe re didin

---

⁴⁴⁰Di Mesalik de Merkewar pê tête gotin. Ew Mergewere-Mergevere û Xewşka Tergewere-Tergevere.(M. E.).

⁴⁴¹Di Insiklopêdiya musulmantîyê pê welatê Gewer hatiye gotin.

⁴⁴²Di Insiklopêdiya musulmantîyê de Zêbarî pê tête gotin.

⁴⁴³Di Mesalik û Ibin El-Esîr de Heror pê hatiye gotin. (M. E.).

biwerdigrin. Serdarê keleha Haronê bi dewleta Misrê ve tète bigirêdan.

20. Qemraniyê û Şikevta Daud. Ew cihê Eşîra Tenbekî⁴⁴⁴ bû. Ew Eşîreke biçûk û dir bû.

Mesalik El-Ebsar li duwayî axivtinê de li ser van bist welatên cihên Eşîrên Kurd de ew li ser hin Eşîr û Komelên Kurdî tir de dide biaxivtin, yên ku ew bi hemû layekê ve hatine bibelavbûn û hinek ji wan jî evana ne:

Tehîye-Bexîte-Bextîye-Boxtî-Buxtan⁴⁴⁵: Ev Eşîra hanê Dirwasê Êşîra Hemêdiyê bû û bi derbashûna zeman ve ew linavçû û ew têkelî nava Eşîrên tîrî Kurd bû. Ew çend Berbûn. Berê yekem ji wan Sindî bû, ku wî sê hezar Şervan derdixist. Berê duwem Mohemedî bû, ku wî şeşsed Şervan hebû. Berê sêyem Rasenî⁴⁴⁶ bû. Ew bi hêz bû. Mîrê wan bi navê Ela Edîn Kork Ibrahim bû û ew li Akrê de rûdinişt. hezar malên wan li Musilê de cigûrbûn û pêncsed ji ji malên wan li Akrê cigûrbûn û mayîn ji ew di nava Eşîran de hatibûn bibelavbûn. Berê çarem Denîkî-Dînekî⁴⁴⁷ bû. Ew hezar malek dibû.

El-Tesqîf⁴⁴⁸ biçge li vanan de ew li ser bîst û pênc cîgehên din dide biaxivtin, ku ew cî û warên Kurd bûn. Her cîhekî ji wan jî Serekekî xwe hebû. Ev bîst û pênc cihên hanê jî ev bûn:

⁴⁴⁴Di Insiklopêdiya musulmantîyê de Bestekî pê tète gotin. Ew li dora Çiyayê Ermen û Şikevta Dawid tète bikevtin.

⁴⁴⁵Ji Bextîya Buxtan hatîye biwergirtin. (M. E.).

⁴⁴⁶Di Insiklopêdiya musulmantîyê de Dasenî pê tète gîtin û navê Serokê wê bi Bedir El-Dîn dide bidanîn.

⁴⁴⁷Di Mesalik de dumbulî hatîye, ku ew Miletêkî di Çiyayê Meqlub û Muxtar de dijîn. Ji bal Bêganî Zaza ji wan re tète gîtin û ew ji xwe re Dumilî-Dumbilî dibêjin. (M. E.).

⁴⁴⁸Ev nivîsta hanê ji bal Teqî El-Dîn di sala 748 k.- 1347 z. de hatîye binivîsandin.

369 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

1. Berco, 2. Belhîse, 3. Kerem Lîs, 4. Andešt, 5. Herdeqîl, 6. Sikrak, 7. Qeblîs, 8. Cermok, 9. Šinkos, 10. Behreman, 11. Husin Aran-Husin El-Melik, 12....., 13. Sonc, 14. Akrisa, 15. Yezar Kurd, 16. Elzab, 17. Zîtiye, 18. Derbendat -Erabiliye, 19. Qelet El-Cebeleyn, 20. Sîdekan, 21. Sahim Ramadan, 22. Šabanîye, 23. Nemrîye, 24. Mohemedîye, 25. Kezlik.

Xwedîyê Tesqîf dibêje, ku wî navê van cigeh û Ešîrên Kurdî li ser belgîyên mîniyî dewleta Misrî de dayite bidozandin.

Ev agehdarîyên hanê bi carekê ve bi Kurdistanê navînî ve têtin bigirêdan, lêbelê jî hemû agehdarîyên li ser Kurdistanê navînî jî de pê nehatine biwergirtin. Çend dê baştir biba, heger vî Ciwanmêxî yanjî yekekî tişî derbarê Kurdê welatên tişî de agehdarîyên wetov bidana bidan.

Insiklopêdiya Musulmanîyê di benda kurd de bergê 2 de û li ser Ešîrên Kurdê Rojhilafî Îranê de dibêje: Li herema Qerebaxê Qefqasya de bîst û çar Ešîrên Kurd hebûn û serjimara wan sê hezar kes bûn. Biçege li vanan de li Xuresanê jî de Ešîrên Gul û Zenge hebûn. Ešîra Çikanîyî Kurd jî ji bona Gurcistanê barkiribû.

Ibin Xeldun di nivîsta xwe Mêjûwa Berber⁴⁴⁹ de li ser Ešîrên Lawîn û Badînê Kurd de li Cezairê de dide bixivtîn, Renge, ku van Ešîrên hanê di dema vegirtina Şarezorê de ji bal Mengolan de ew ji bona Cezair hatîbin bibarkirin.

Pêvekirin

Mêcer Rawilson li ser Ešîrên Kurdî li melbenda Šino û Rewanduzê de, di gava wî di çûna xwe de di sala 1252 k.- 1836 z. de ji bona xwendekarîyê li ser paytextê Mîdya kevnar de date bikin, dibêje, ku Ešîra Belbas li herema Šino, Rewanduzê û Ranyê de ji bona sê perçê

---

⁴⁴⁹mêjûwa wîyî bi nav û bang di bin nav û nîşana: Diwan El-Mubtade Wel-Xeber fi Exbar El-Ereb Wel-Ecem Wel-Berber. (M. E.). (Ibin Xeldun Danivanê Bingehê zanistîya Civakî. Cuma).

gewre (Pîran, Mengur û Mameş) tête biperçekirin. Tîrên van perçan jî evin:

Pîran: Moxane, Perçem, Sorik, Yisiv Xelike, Sebrema, Seta, Westa Pîre, Weremziyar, Nane kalî, Hesên Axayî, Mend Şîne, Pawe.

Mengur: Qadir Weysî, Zorî, Baseke Pê, Baba Reşo, Mer nekene.

Mameş: Hemze Axayî, Mer Bok, Co xor, Belawend, Mer Babekire, Feqî Wismane, Sîn, Banîk.

Ev Rojhilatnasê li Jor de bi navkirî ve ew bi xwe ve derbarê Eşîrên Rewanduz de dibêje:

"Ew cîgehên di navbera Şîno û Zabê Biçûk de di pêla Mohemed Paşa de Mîrê Rewanduzêyî dawî de tevde li jêr destî vî Mîrî de bûn, yê ku ew bi xwe jî ve jî Eşîra Soran bû.

Ev Eşîra bi nav û bang ve xwedan cihêkî mijûyî wê di bin rehberîya Rêberên xweyî Hozan de jî çend sedsalan de ev herema Rawanduzê jî xwe re dayite bigirtin. Jimara malên wê jî di kokê de bi nêzîka 800 malî ve dihate bitexmîn. Ev Eşîra hanê jî bal Eşîrên din de cihê rêzlêgirtin û hêjakirinê bû; jiber ku ew kanîya Xanedanên Serdar bû û jî mêj de wê ev hêlên hanê jî hêrîştin Îranîyan û Turkan dida biparastin. Bigir tevaya Xeklê herema Rewanduzê jî Eşîra Rewandî⁴⁵⁰ yaxud Rewanduzî têtin biderkevtin. Jimara vê Eşîra Rewanduzîyî mezin 12.000 mal tête biderkevtin û ew hemû jî li jêr desthilkatîya Mîrên Suhran-Soran de bû.

keleha Rewan yanî Rewanduz⁴⁵¹ di tevaya dema mîmeşîniya Soran de her û her ew cihêkî pirî xurtî parastî bû.

⁴⁵⁰Renge, ku ev Eşîra hanê Bavikekî Eşîra Rewadî be, ya ku ew bi nav û denge û ew di koka xwe de li Ezirbêcanê de rûniştibû. Li wêderê de wê dewleta Rewadî date bidamizirandin û wê Rêberek nala Selah-El-Dîn ji bona dinyayê date dan û wê ew jî bona musulmantîyê date bidiyarîkirin.

⁴⁵¹Peyva duz bi Farîsiya kevanar bi Keleh tête gotin. Ev keleha Rewanduz tanî sala 1207 z. de Mêjûvanên Suryanî wê bi yek jî Sengîn Kelehên wan hêlan didin bidanîn. (Rawilson).

371 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Navîna vê mîrmeşînîya hanê bi pîrbûn ve li Şa Ka Bad⁴⁵² û Herîrê ji bû. Kelha Rewanduz ew ji bona mîrmeşînîyê nala navînê û paytext di pêla Mîrê dawî de ji Mîrên Soran de hate bidanîn⁴⁵³.

Ev bajarê biçûkî hanê di nava xwe de du hezar mal dide bihilgirtin. Ew di nava wan deştan de tête bidîtin, yê ku ew di navbera Mîdya û Aşûr de dihatin bikevtin û ew ji herema Sîdek - Sîdekanê çiyayî tête bipêkhatin. Ew herema hanê ji çil gundên biçûk tête bipêkhatin û jimara malên wan nêzîka hezar malî têtî biderkevtin û ew hemû jî ji Eşîrên Rewandek, Pîre Soyî, Rîsorî û Şîrwanî têtin biderkevin.

Eşîra Bira Dostîyî xwenadan cihê mêjûyîyî bi nav û bang ve di navçeya Kanî Reş de di nava çiyayên Şîno de tête bidanîştin.

Mîrmeşînîya Somayî û Tergever di nav destên vê Eşîra hanê de dihatin bidîtin. Ev Eşîra hanê niha ew pir lawaz û bi bê kêr bûye. Jimara gundên wê nêzîka sed gundî tête biderkevtin û di nava wan de bes û bi tenha çend sed sal têtin bijîyandin.

Bi hêztirîn ji Eşîrên van hêlan ve ew Eşîra Balekî tête biderkevtin, ya ku jimara malên wêna bi deh hezar mal ve tête biderkevtin. Cih û warên vê Eşîra hanê heremeke çiyayî ye ew pir sextin; jiber ew li pişt çiyayê

---

⁴⁵²Ev Şakabad ku ew ji bal Rawilson tête binavkirin, dibe, ku ew gund be, yê ku ew ji bal Şah Qelî Beg Kurê Şah Elî Beg Mîrê Suhran-Soran di pêla Sultan Selimê Qanûnî de hatîye avakirin. Wî ew bi navê Şah Qelî Awa- Şah Qelî Abad daya binavkirin. Bi derbasbûna Rojan ve ew ji bal Xelkê bi Şaqlawa-Şeqlabad hate biveguhertin. Bi rastî jî Şerefname, gava ku ew li ser mêjûwa Şah Elî Beg Bavê Qelî Beg diaxive, dibêje, ku ew Serdarê Şeq Abad-Şefa Abad bû. Nedûre, ku Kurê wî Şah Qelî Beg ew gundê hanê dayite nuhkirin û ew bi Şah Qelî Abad dayite binavkirin.

⁴⁵³Ev bihistiyên Rawilson ne rastin. Navînyê Mîrmeşînîyê Elî Beg Mîrê Suhran-Soran di sala 1192 k.- 1778 z. de ji Herîrê ji bona Kalifan date biveguhestin. Herwehaji Kurê wî Ogoz Beg Navînî di sala 1201 k.- 1787 z. de ji bona Rewanduzê date biveguhestin. (Kurtîya mêjûwa Kurd û Kurdistanê, bergê 2, R. 399-400).

Qendîl û li ser tixûbên Şîno û Lacanê de tête bikevtin. Navîna wêna bi bajarê Rayatê ve tête biderkevtin.

Mîrên Soran ev hêlên hanê jî datin biserdarîkirin û wan jî her malekê Peyak jî bona sipahê xwe didan biwergirtin, Ji roja nabûdbûna mîrmeşînîya Soranî de ev Eşîra hanê bi serêxwe ve hate bimayîn. Gewreyê wêyî niha ew bi navê Ezîz Beg tête binavkirin.

Eşîra Rewandî li herema Rewanduzê de ew jî bona duwanzdeh Beran tête biparvekirin:

Mam Gerd, Mam sal, Mam Sêl; Mam Xal, Mam Bal, Mam Lês, Mamoyî, Memke Kal, Mameskî, Pîr Bal, Kelo, Mame Sam.

Ligel van Beran de hin jî berên Eşîrên ne Rewandî hatin bitêkelkirin û ew jî evin:

Şêxab, Malibas, Norek, Henareyî, Xêlanî, Kasan, Şêx Mehmodî, Ba Mamî, Dirêçkî, Sê Koyî, Hêr Bûyî, Şêkolî, Mendîk, Pîracî, Bîmar'.

3. Eşîrên Kurdî li Pêş Şerê Gewre 1914-1918 Zayînê de.

Derbarê zîmeta Eşîrên Kurdî de di vê pêla hanê de jî bal Sêr Mark Sayks û Mêcer Soane-Son de hin agehdaîyên zor çak hatine bidan.

Bi rastî jî ve Sêr Mark Sayks her bes li ser Eşîrên Memleketa Osmanîyî kevnar de dayite biaxivtîn û ew ewende li sînorê Îranê de têper nebûye.

Belam Mêcer Son derbarê Kurdîstana navînî de, ya ku ew li herdu layê sînorên kevnarî Osmanî û Îranî de hatîye bikevtin, lêkolandinên baş daye bikirin û tanî radeyekî ew wan kêmanîyên, yên ku ew hebûn, dide bidagirtin.

Belam dîsan encamê karê van herdu Merovên Qenc agehdaîyên tewaw bi me ve nadin bidan û ew derbarê Kurdên dût li navînê de baş me pê nadin bişiyarkirin; jiber vê ez neçarbûm, ku ez serî li hin nivîstên din

373 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

de bidim bixistin, ta ku tanî radeyekî ez wan kêmanîyên hanê bidim bidagirtin.

Sêr Mar Sayks li jêr nav û nîşana Eşîrên Kurdî de di dewleta Osmanî de ew li ser Eşîrên Kurdîyî Turkî de hatîya biaxivtî. Ji bona dozandina cihê wan û hin rûnkirinên din ew wan ji bona şeş hereman dide biparvekirin: A, B, C, D, E, F.

Ew di pêşgotina xwe de li ser Eşîrên Fîle de dide biaxivtî û ew dibêje: li gora goyên hinkan de ew di koka xwe de kurdin û hinekî tujî bi bêvaji vêjî vedebêjin.

Belam ez weha dizanim, ku ev Filane ji Musil û Îraqê de ji bona nava Kurdên Hekarê ji xwe re dane bazandin.

Kurd bi xwe jî ve dibe, ku ew bi sê beş bête bikirin:

1. Kurdên Nivgerokên Deşt û Çiyayên Jêrî Kurdistanê.

Eşîrên vî beşê hanê derbarê rabûn û rûniştên xwe de ew liyek zor nêzîkin. Xakê wan pir bi bêre û ew li gora pêwistîyên xwe de candinîyê didin bikirin.

Bi pîrbûn ve ew ji bona Cotyanîyê, îş û karê Çandinîyê û bi veguhestinê bi hinin din ve ji xwe re didin bikirin.

Ew li Asingenî, Ber, Ferş û Reşmal durûstkirinê de şarezanin. Beramber bi pîranîya Kurdên din ve ew zor bi pêş ve hatine bikevtî. Ew xwendewarin. Li îş û kar de ew wirya û jîrin û zor bi kêfin. Ew li jêr sermiyandarîya Sermiyandarên Bav û Kalên xwe de têtin bijîyandin. Ew şêr û mêrxasin. Ew Kurdên li jêr nav û nîşana Baban de hatine binav û bibangkirin. Ew Suwarên çakin û sincîya wan pir berze û ew pir mêrxasin û xwedan tivingên.

Li layê min de weha ye, ku sipahê Gewreyî Suwarên Pars-Aşkanî li vanan de hatibû bikomkirin.

Gewreyê Perestê van Kurdên Baban Xalid Ibin Welîde û ew wî zor perestdikin û li gora goya wan bi xwe jî ve wî ew dane bimusulmankirin⁴⁵⁴. Eşîrên vî perçî hemû li ser rêça Sunî de ne.

Ew jî pêşîya çêrya pêş de tanî reşmeha her sal di nava gundên xwe de têtin birûniştin û jî avdarê de ew jî bona nava Konan têtin biderkevtin.

Hinek ji wan jî tanî deşta Weznê⁴⁵⁵ diçin. Gelek ji Serokên vî beşî ligel Ereba de pêwendiyên dostaniyê û zavatiyê dane bidarin. Jinên wan qeşeng û serbestin û zor jî wan dixwînin û ew jî mîna Peyan ji bona ravê dirin.

2. Eşîrên Rûniştî di nava Çiyana de.

Ev Eşîrên hanê li hemû barekî de ew jî beşê yek cihê ne. Ew di Cotkaryê de başin û ew zor ligel Çandinyê de xerîkin. Ew li avhelgirtinê û aparvekirinê de zor şarezanin. Ew pîr rengên dan, genim û ceh didin biçandin û ew tûtîne pêdighînin.

Semiyandariya wan bi destê Serokê Eşîrê ve tete biderkevtine. Di piraniya caran de ew ligel hevdu de di şer de têtin biderkevtin. Tevingên wan hene û ew Tivingdar û Ravkerên başin. Her gundekî wan xwedayê bi kelehekê ve tete biderkevtin û di dema liberxwedanê de jî xwe re jê kar didin biwergirtin.

Jiyana wanî nava malê ew jî bi carekê ve mîna jiyana beşê yekem tete bidîtin.

Hinek Cihû jî di nava wan de têtin bipeydakirin û ew ligel wan de çakin. Belam mafeyê helgirtina çek ji bona wan niye û ew xwe jî bona

⁴⁵⁴Ev navnişa wanî Xalidî dibe, ku ew jî Miletê Xaldi-Kaldiyî kevnari herema Wanê hatibe bipeydakirin.

⁴⁵⁵Ev bajarekî Biçûke. Ew li Rojhilatî Rewanduzê de li Hundurê Îranê tete bikevtin. (M. E.).

375 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

---

nava şerên Eşîran nadin bibeşdarîkirin. Ev cihûwên hanê her û her ew ji bona bi destketinê û bazirganîyê ve di nava Eşîran de xerîkin.

Ew Eşîrên Fileyî-Kawînyî Nestuî, yên ku ew di nava Kurdan de têtin biderkevtin, bi carekê ve bi Kurdan ve têtin bigirêdan.

3. Eşîrên Nîvgerok û Çiyaneşîn

Hinek ji wan xwe ligel çandinîyê de û hinekî din jî ji wan xwe ligel xwedîkirina terş û pez de xerîkin û hinek ji wan jî berze welax pêdighînin.

Cil û bergên wan weku beşê duwem weha têtin biderkevtin. Şer û merên wan zorin. Afretên wan zor îşkerin. Wilaxên wan guhdîrêj û Hêstîrin.

Derabê reng û qelafetê wan ew li herdu beşên din de têtin bicudakirin. Ev beşê hanê bi xwe ve bi ter û gewdetir têtin biderkevtin.

Çekên wan baş niye û teqemenîya wan kême û ew dest tengin.

Derbarê Ol û Rêçê de agehdarîyên me li ser wan de kêmin. Belam bi giştî ve ew bi Musulman ve têtin biderkevtin.

Bi kurtî ve divê bête bizanîn, ku li Îraqê, Weznê û li dorhêla Musilê jî de Eşîrên Kurdîyî Gerok-Rêwend têtin bipeydakirin, Belam Xelkê çiyar, yên ku ew bi Koçer-Rêwend ve têtin bidanîn, ew nezan û rebenin.

Herema A

Ev Herema hanê ew di navbera Sulêmanîyê, Gola Urmîyê, Gola Wanê, Sêrtê û Diclê de tête kevtin.

Em ji bona we vê Lîsta Beşê Eşîrên Kurdîyî Iraqîyî Îsta didin pêşkeşkirin⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁶Ev Agehdarîyên li ser Eşîrên Liwa Sulêmanîyê, Kerkukê û Liwaya Diyalê de ji Nivîstoka Mecer Son (Agehdarîyên derbarê Eşîrên Kurdistanê Jêrî de, Bexda, Sala

Melbenda Mendelî			
Navê Eşîrê	Berên wê	Jimara Malan	Zînetî Civakî
Qere Elos	Geş, Kayton, Çar Mawendî, Kake Wend, Nefteçî Ga Suwarî,	1917	
li Herema A de Neft ser Sinor Tenge Somar de ye. Rûniştîne Werzvan, Şivan Çandinîyê dikin û Gavanin. Zaravê wan Kumancîya Jêrî ye. Şîne. Renge, ew di Koka xwe de Lorbin.			
Melbenda Xaneqîn			
Sore Mîrî	Kelhurî, Tofik Mamcan Îne, Entarî	225	Çar Berên wê li Gundên dorhêla Xaneqînin Rûniştîne û Berê Pêncem li Şehreban û Ebu Cisre de ye.
Liwa Kerkukê-Melbenda Xaneqîn			
Navê Eşîrê	Berên wê	Jimara Malan	Zînetî Civakî
Seref Beyanî	Korekî, Emîr Xan Begî, Ezîz Begî, Gaxar, Nadinî.	700	Nivgerokin Çandinîyê dikin
Ew di navbera ÇiyayêŞuwalder, Sîrwan deû li Navçeyên Xorato, Hoîn			

1918 de) hatine wergirtin. Agehdaîyên derbarê Eşîrên Liwa Hewlêrê ew ji Nivîstoka Kaptin Hay-Hê Du Sali Kurdistanê de hatine wergirtin. Agehdaîyên derbarê Liwa Musilê de ew ji Nivîstoka Taha Haşimî (Bi dirêjbûn Ciyografiya Iraqê) û ji Nivîstoka Mark Sayks hatine wergirtin.

377 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

û Şêxan de ne Havînan ew ji bona Çiyayê Bamo dirin. Renge, ku ew di koka xwe de Caf bin.			
Bacelan	Comerî, Qazanlo	1300	Rûniştîne Çandinîyê dîkin
Ew li Navçeyên Xorato, Horîn û Şêxan de ne. Xelkên Derkezîn, Qesra Şêrîn û Qazanîyê Mendelî ew Berê Qazanlo ne. Zaravayê wan nêzîkî Pehlevî ye. Bacelanî Panzdeh Qolin.			
Delo	Camerzî, Pencankeştî, Gaş,	600	Rûniştîne Çandinîyê dîkin
Koka Cihên wan Çiyayê Xeşk û Çemê Koçe Çiya ye. Li Gundê Sergule û Navçeya Xaneqîne de jî Qolekî 1200 Kesî heye. Ew Sunî ne.			
Ka Xuwar	-	200	Rûniştîne Çandinîyê dîkin
Li Nevçeya Qere Tepe de dijîn. Ew Şafîne.			
Keze	Sedalah Beg Koxda, Baram Serkal	300	Rûniştîne Çandinîyê dîkin
Li Gundên Sêdelan, Eski Kefrî û Çençaldan de dijîn			
Palanî	-	350	Rûniştîne Çandinîyê dîkin
Li nava Zenk Abad û Cihoka Qere Tepe de li Rojhialtî Sîrwan de dijîn. Li Dekeke jî Qolekî wê heye.			
Berzencî	-	1500	Rûniştîne Çandinîyê dîkin

Li Navçeya Xaneqîn de ne. Ew Sunî ne.			
Umer Mîl	-	150	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Ew di navbera Koçê Çiyan, Nalşikîna û Serkele de ne.			
Têlşanî	-	50	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Ew li Eskî Kefrî û Zerd Aw de dijîn.			
Zengene	Faris Axa Restem Axa	450	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Li aliyên Kefrî, Ibrahîm Xancî û Somak de ew dijîn. Qolekî wê li dewrî Kemaşah de heye.			
Zende	Muhemed, Sali Axa, Elyan, Tahir Xan Xenî.	600	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Di navbera Rêya Kefrî û Şîwan de ne. Li Dawîya li navçûna Dewleta Kerim Xan de ev Eşîr ji vêderê hatîye. Qolê Elyan ji Nevîyên Xenedanên Kerim Xane.			
Dawide	-	1000	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Li aliyên Taûq, Kefrî, Gul û Zengene de dijîn. Ew aza û bi kare. Ew Sunî ne.			
Leylanî	-	500	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Talebanî	-	1050	Rûniştîne Çandinîyê

379 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

			dikin
Ji Kerkuk ta Xaneqînê belavin. Ladê cihê Xanedanê Talebanî ye. Sunine.			
Cebanî	-	500	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Ew di navbera Çem Çemal, Kerkuk, Şewanê Xase û Leylanê de ne. Ew Sunîne.			
Liwa Kerkukê			
Şiwan	Şiwanê Xase Şiwanê Bazyan	2000	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Di navbera Çemê Xase Şiwan û Zeyê Koye de ne. Hevsînore Eşîrên Şêx Bizinî û Bibanî ne. Ew Sunîne. Mêcer Son dibêje, ew 15000 Kesin.			
Salihi	-	200	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Ew li aliyên Kerkuk, Qere Hesen û Gul de ne. Eşîra Salihîyî Şamê jî ji vanin. Sunîne.			
Şêx Bizinî	-	600	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Li Qeraxa Jêrî Zeyê Koye-Zabê Biçûk de ne. Ew Sunîne.			
Kakeyê Kaxanlo	-	1500	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Li Liwa Kerkuk de û di navbera Huweyce û Zeyê Koye de ne. Li aliyên Qorato û Xaneqîn de jî Beşek heyê.			

Bîbanî	-	400	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Ew li Jorî Kerukê de ne û li Gundê xwe rûdinin. li Melbend Xaneqînê jî Qolekî wan heye.			

Bîçge, li vanan de li Melbenda Xaneqîn de di Navçeya Qizil Rebat de Eşîrên Zer Goş û Xêlanî û di Navçeyê Xaneqînê de Feylî, Melekşahî, Kuwazî û li Navçeya Qorato de Kuwazî, Nîrencî, Qadir Mîr Wis. Taşeyî hene.

Liwa Sulêmanîyê			
Navê Eşîrê	Berên wê	Jimara Malan	Zînetê Civakî
Hewramî	Hewrama nî text, Heramanî Lohon	400	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Li Heraman de Beşek li Xakê Iraqê de û Beşek li Iran de ne. Ew Sunî ne. Xwîngermin. Bi Texmîna Son ew 20000 Kesin.			
Merîwanî	-	1250	Rûniştîne Çandinîyê dikin
Ew li Herema Merîwan û Beşek jî li Iranin ligel Navçeya Pencewîn de hevsînorin.. Ew Sunîne. Bi texmîna Son 1500 Kesin.			
Çenginî	-	300	Gerokin
Zivistanê li Melbenda Sulêmanyêde û li Havînê Li Merxê dema xwe ew didin buhurandin. Ew Sunî û Şafiîne.			

381 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Eşîra Caf

Berên wê	Jimara Malan	Zînetê Civakî
Haronî	800	Gerokin
Ezîzî	1500	Gerokin
Ismail	-	Gerokin
Mîkaîl	2000	Gerokin
Reşo	1000	Gerokin
Borî	-	Gerokin
Terxanî	500	Gerokin
Şaterî	1800	Beşek Grokin
Sadanî	300	Gerokin
Badaxî	250	Gerokin
Başkî	300	Gerokin
Amala	400	Gerokin
Yusivcanî	500	Gerokin
Newrolî	1500	Gerokin
Kemalî	500	Gerokin
Yezdan	900	Gerokin
Bexşî	-	Gerokin
Taw Gozî	200	Rûniştîne
Gelalî	2000	Gerokin
Piştmale	50	Gerokin

Bêserî	200	Gerokin
Yarwîsî	200	Gerokin
Şêx Ismaîl	1000	Gerokin
Isanî	300	Gerokin
Sifiya	-	Gerokin
Wend	60	Rûniştîne

Berên Gewre ji vê Eşîra mezin Zivistanê ji Banê Xêlanê tanî beramberî Qizibatê ji Beşek Rojavayî ji Çemê Sirwanê ji xwe re didin girtin. Li Buharê de ew ji bona Şarezorê tên û ew di ser Pencewîn re rûwê xwe bi Iranê vedidin û ew ji bona nêzikî Sine diçin. Sadanî û Badaxî hin caran ew ji bo deşta Horîn û Şêxan diçin. Ev Eşîra hanê bi xwe ve pir bi paşveketî, xerabker û şerfiroşe. Xwe bi xwe ve hevgrîtîne û di şerê derve de jî ew hemû yarmetîya hev dikin û hevdigrin. Jiber şer û merên wanî pir hin jiberên wê lécihêbûn. Mîna: Qubadî, Babacanî, Weldebekî, Enaxî, Emamî Darwaş, Deletaze, Mîre Begî, Detûrî, Namzar Begî, Tayîşe, Qadir Wîsî, Nayirzî û Şeref Biyanî.

Ev Berên hanê êsta hemû hene û ew biserbixwe ne. Ev Eşîrên hanê hemû Sunî ne. Belam Xerafatên wan jî zorin.

Navê Eşîrî	Berên wê	Jimara Mala	Zînetê Civakî
Pîşder	Babekir Axa Ebas Mehmud Axa	2000	Rûniştîne
Bi xwe jî Beg Zadên Pîşderî bi Mîraw Delî bi nav û bangin. Ew jî Eşîrên Mukîne. Jimara wan kême. Belem ew li Sê Navçeyê Mwet, Merge û Qela Dize ne. Şarbajar bi Gundên xwe ve di bin destên wan de ne. Ew Sûnîne.			
Ismaîl	-	600	Gerokin
Ew Havînan di navbera Ezîzî. Dokan, Çiyayên Toqma, Sordaş û			

383 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Eşkewtê de dimînin. li paš de ew ji bo Iranê dirin. Ev Eşîr ne Ismaîlê Ezîzê Eşîra Cafe tête biderkevtin.			
Hemawend	Begzade (Çelebi)Reşwend, Seferewend, Site Beser, Remawend	1000	Gerokin
<p>Ev Beşê hanê ew koka Hemewendin. Cihê wanaziyane ye. Ev Eşîra hanê zor aza, dir û nebeze. Tanî van salên dawijî her û her ew Serhildayîbûn. Wan zor Deleta Osmanî û Iranî bi ser êşkiribûn.</p> <p>Medhet Paşa nikarîbû serê wan bide tewandin. Ew Suniyê xwîngermin. Bigir li 1700 Z. de ji ranê ew hatine (Mêjûwa Sulêmanîya bi dirêji li ser wan axivtî ye).</p>			
Hemawend	Pîryayî, Sofiyewend, Çengînî	480	Rûniştîne
<p>Ev Beşê hanê Xelkên Pîranî Gundîyên Kokî ne û ev jî bi Hemawendî ve têtin vegirêdan. Ew jî Sunîne. Çengînî navê wê hatiye. Jimara wê ne di nav de ye.</p>			

Liwa Hewlêrê			
Navê Eşîrî	Berên wê	Jimara Mala	Zînetê Civakî
Dizeyî	Pîra, Gontola, Maman	600	Rûniştîne
<p>Ew li Liwa Hewlêrê û Melbenda Mexmur de li dora Çiyê Qere Çoq û Kendînav de ne. Erdên wan bi xêr û bêrin. Zînetê wan zor çake. Bere bere ta Diclê hatine û Eşîrên Ereberperanîne. Ew zor bikar û jêhatî.</p>			

Gerdi ⁴⁵⁷	-	600	Nîvgerokin
Li Jorî Berekî wê li Herema Koyesinceq de ye. Havînan ji bona Weznê ew diçin. Ew Eşîreke gewreyî li Jorî Hewlêrê de ye. 15 Dêyên wê hene.			
Kora	-	-	Rûniştîne
Ew li Rojavavyî eqlawe de li çend Dêyan-Gundan de hene.			
Xoşnaw	-	2000	Rûniştîne û çandînyê dîkin
Ew li Sed Gundî li Navçeya Şeqlawe de dijîn. Serjimara wan Baxevanin. Deh Hezar kesin. li Koyê û Ranya ji hinek Beşên wan hene.			
Pîran	-	600	-
Ew ji Eşîra Ranya ye. Ew li Jorî Ranya de rûdinin. Ew di nava Êla Belbas de ye. Ew Eşîreke biçûke, lêbelê dire Bi navê Dize Pêş Berekî wê heye.			
Ako	-	1000	Rûniştîne
Ew li Jorê Ranya de rûdinin. Çend Berên wê li Çiyayên layê Jorîyê Ranya hene. Li layê Qeladizê de Çil Pêncî Dêyên wan hene.			
Zarâî	-	300	Rûniştîne
Ew li Jorî Basture Çaye ne û Duwanzde Gundên wan hene.			
Sorçî	-	3000	Rûniştîne
Ji qeraxê Zeyê Koye û tanî Rewanduzê belavbûne. Pêncî Gundên wan hene. Berek ji Mamekan ligel wê de tête bidîtin.			

⁴⁵⁷Mark Sayks Jimara vê Eşîrê bi pirî dide danîn, di dema ku Kapitin Hê dibêje, ku Yanzdeh Gundên wan li Melbenda Hewlêrê de ne û Berekî wê jî li Melbenda Koye de ne. Ku weha bû, rege, ew 600 Malek bête derketin.

385 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Balek	-	1200	Rûniştîne
Ew li Jorî Çemê Rewanduz ketine. Šest Gundên wan hene.			
Šîrwanî	-	1500	Rûniştîne
Di dawîtirîna Biradost Melbenda Rawenduz de ne. Šîrwanî ji Bira Dost bi hêztirin. Serjîmara wan ji 8000 Keskî bêtir nabin⁴⁵⁸.			
Herkî	-	5000	-
Ešîreke zor bi hêze. Bešekî wê li Çiyên ser sinor de ne û Bešekî wê jî li Akra ne. 8000 Kesekên wê li Rawenduz û Bastorçemayî hene. Gišt 20000 Kes dibin. Bešek jê li Erezerom û Bešekjî li Wanê hene (Sayks)			
Xeylanî	-	200	-
Li Çiyayê Balek de ne. Hinek jî li dora Hewlêrin de ne. 1000 Kesekin.			

⁴⁵⁸ Mark Sayks Jimara Malên vê Ešîrê bi 3300 dide danîn. Ev jî dijî danînên Kapitîn Hê ye.

Liwa Musilê			
Navê Eşîrê	Berê wê	Jimara Malan	Zînetê Civakî
Bolî	-	150	-
Li Jêrî Balek de ne. li Xeylanî kêmtirin. Zivistanan ew ji bona Melbenda Koye dirin.			
Berwarî	Berwarî Bala Berwarî Jêrî	700 1000	Rûniştîne û çandinîyê di-kin
Berwarî Bala li Jorî Çemê Gare ne. yê ku bi ser Zeyê Gewre de tê. Ew pez didin bixwedêdikin. Berwarî Jêrî li Jêrî Çemê Gare de ne. Ew pez didin bixwedêdikin.			
Berzanî	-	2750	Rûniştîne û çandinîyê di-kin
Ew li Jorî Zeyê Gewre û Melbenda Zîbarî de ne. Ew Xwedan rezin û tûtîne diçînin. Ew bi Şêxên Berzan ve têtin girêdan. Pir xwînger û mêrxasin.			
Zîbarî	-	1200	Rûniştîne û çandinîyê di-kin
Ew di navbera Akrê û Zeyê Gewre de û dora Pîre Keprin. Ew xwedan rezin⁴⁵⁹.			
Dosikî	-	1200	Rûniştîne û çandinîyê di-kin
Ew li Melbenda Dihokê de ne. Xwedan rezin.			
Mizurî- Mîsorî	-	1700	Rûniştîne û çandi nîyê di-kin

⁴⁵⁹ Mark Sayks dibêje, ku Jimara Malên Zîbarî bi Du Hezar Mal tête gihaştin.

387 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Ew li Melbenda Dohokê Navçeyekê dadigrin. Xwedan rezin. Ew Eşîreke zor kevnare. Ligor Sêr Olmstêd de divê ew ji Nevîyên Mîsorî-Mîsirîyê pêla Aşûrî de hatibin xuwar.			
Artoşî	-	4000	Gerok û Rûniştîne
Du Beşê gewre ye û çend Berên wê ji hene. Beşekî wêyî Nîvgerok heye. Ew Zivistanê li dora El-Qoş, Zaxo û Dihokê dide rabuhurandin. Havînan ew ji bo Çiyayên Turkiyê dirin û Beşekî wê jî li Tukiye de li Aliyên Beyt El-Şebab, Xoşab û Şitaxê de maye. Renege, ku Çar Hezar Malên wan li Iraqê hene.			
Sîndî û Gulî	-	2000	Rûniştîne
Ew di navbera Çemê Hizil û Xabûr de ne. Hinek File jî di nava wan de hene.			
Eşîrên Sebe	-	900	Rûniştîne û çandinîyê dikin.
li Navçeyekî Musil de di navbera Zabê Gewre û Çemê Gare de ne.			

Tevaya Malên Eşîrên Kurdên Iraqê nêzika 72.000. Mal têtin derketin. Sêr Mark Syaks di Nivîsta xwe de Şopên Dawîyî Xulefa de di nava Eşîrên Musil de li ser Eşîrên Mendan, Jîr Hafî, Hacî, Nêrweyî, Heseniye, Celalî (ew li nîzikî Îmadiyê ne), Dere, Kohan û li ser Eşîrên Yezidî de Şêxan, Reşkan û Hawerî (ew li nêzika Zaxo de ne) diaxive. Tevaya Malên van Eşîrên hanê ji 10.000 Mal bêtir derdikevin.

Em ji bona we Listeyekê bi navê Eşîrên Welatên din didin pêşkeşkirin:

Navê Eşîrê	Berên wê	Jimara Malan	Zîmeta Civakî
Sîrtî	-	70	Gerokin
Li Jorî Zaxo de dikevin. Li ser wan de agehdarî ninin.			
Mîran	-	8000	Gerokin

Zivistanan ew di beyna Cezîrê û Tel Rimêlan de rûdinin. Havînan ew li dora Sêrtê de dema xwe radibhurin. Ew Terş û Pez xwedîdikin. Dir û Şerkerin⁴⁶⁰.			
Goyan	Çend Birin	2100	Rûniştîne
Dir û Şerkerin. Hinek Nîvgerokin û Zaza ji di nava wan de hene. Ligel Eşîra Mîran de zor şer dikan. Şemaxî Berekî wê ne û ji Şemaxê ne.			
Hesênîyê	-	500	-
Ew li Jorî Cezîrê de ne. Pêwendîya wan ligel Eşîra Hesênîyî Rojavayê de diyar niye.			
Daxorî	-	-	Rûniştîne
Ew li Nêzîkî Şemaxê de ne. Renge, ew Qolekî Goyî bin.			
Şîrbekî	-	200	Rûniştîne
Ew dewlemendin. Renge, ew Qolekî Zîrkanlî ne.			
Balîyan	-	70	Nîvgerokin
Perîşanin. Ew li Xoyê ye.			
Eyro	-	100	-
Ew li Jorî Balîyanin.			
Etmanîkan	-	5000	Gerokin
Ew zor Dewlemendin. Bi pîrbûn ew li Derbendê Bedlîsê û nêzîki Botanin û Navîniya wê ji li wêderê de ye. Havîna ew jibona Dešta Muşê dirin.			
Silîvkan	-	900	Gerokin
Havînan ew ji bona Dešta Mûşê dirin.			

⁴⁶⁰Evaya li gora bîr û bawerîya Bidirêjî Ciyografiya Iraqê ye. Belam Mark Sayks dibêje, ku Jimara Malên wan bi Hezar Mal têtin derkevtin.

389 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Gîçyan	-	150	Gerokin
Duderî	-	400	Gerokin
Havînan ew li Jêrî Gola Wanê de dibhêrin.			
Alîkanî	-	150	Gerokin
Helacî	-	900	Rûniştîne
Hinek Turk û Ermenî jî di nava wan de hene. Ew li Jêrî Gola Wanênin.			
Tayîyan	-	300	Gerokin
Navê wan baş niye. Ew li Jêrî Gol Wanênin.			
Hewtan	-	300	Rûniştîne
Ew Li Membenda Botan de ne.			
Kekan	-	-	-
Ew li nêzîkê Colemerkin.			
Belîkar	-	180	Nîvgerokin
Li Jorî Colemerkin.			
Xanî	-	180	Rûniştîne
Ew li dora Xoşabin.			
Takoli	-	450	Rûniştîne
Renge, ew Berekî Zilanê ye. Renge, ew ji 150 Salî de ji Erzeromê ji bona Wanê û ser sinor hatibe.			
Şîkak	Şikevtî, Mo-kerî, Şewelî, Botan, Şîkak	6000	Gerokin
Eşîreke bi dengîn. Sê Mehan ew di Konan de dimînin. Li Rojavayî Urmîyê û li ser sinorin. Ismaîl Axayê Simkoyê bi nav û bang Serokê wê bû.			

Zerzan	-	1200	-
Li Rojhilatî Urmîyê ne.			
Pînyanîslî	Zêdan, Barkêšan, Kenarberoş, Sore Tawan, Bîlican, Gelî, Gewecî, Şewêlan, Musanan, Pînyanîşê Biçûk	1200	Rûniştîne û Gerokin wan hene
Ew Eşîreke zor gewre ye. Gerokên wan hene. EW li Rojhilatî jî hene. Li Urmîyê de û li ser sînorin.			
Kîweran	-	-	-
Ew biçûke û li alîyê Geverê ye.			
Şemsîkî	-	900	-
Ew li Nêzikî Dize ye.			
Artoşî	-	7000	-
Ew Eşîreke pir gewre ye û Çar Hezar Malên wê li Iraqê ne.			

Li Iraqê Artoşî⁴⁶¹		
Navê Eşîrê	Jimara Malan	Zîneta Civakî
Ezedîna	-	
Merzegî	900	- Yezîdîne
Mame Reş	200	- Yezîdîne

⁴⁶¹ Nêzîka Çar Hezar Malên wan li Iraqê de rûdinin û yên mayî bi Sê Hezar mal li vir dimînin.

391 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Mame Mend	200	Rûniştîne
Alan	-	-
Beroz	60	Rûniştîne, tûtunê diçînin
Çîrîkî	-	-
Sîdan	-	-
Maxmor	400	-
Xawîstan	-	-
Şerefan	3000	Gerokin, berê herî gewre ye. Buharan li jêrî Akrê ne.
Mame dan	200	Rûniştîne. Ew cama tanî çiyayê Beyxê nêzîka Zaxo dirin
Gawdan	300	Gerokin. Buharê nêzîkî Zaxo ne
Zîdek	-	-
Zevekî	150	-
Havîcan	500	Gerokin. Ew li aliyên Beyt Şebab, Xoşab û Şitakin.

Herema B

Eşîrên vê Herema hanê li Eşîrên Heremên din de bi carekê ve cudane. Ew Xêza, ya ku ew wê li Heremên din cihê dike, eve ye: Derbendê Bedlîsê, Diclê, Çiyayên Torosê Rojhilat, Beşê Balayî Furatê ji Çiyayên Dirsîmê û Herema (E) dide cihê kirin.

Lîsta Eşîrên vê Heremê		
Zevekî	150	Navê Eşîrê

Moşik	-	-
Ew Di navbera Sêrtê û Diyarbekir de û li Qeraxa Diclê deye. Me derbarê jimara Malan de agehdaî niye. Bi vî navî li Motikyan de Dêyek heye. Dibe, ku ev Eşîr ligel Miletê Moškiyî Dewra Aşûr de pêwendar be.		
Peçinan	900	-
Şerkerin. Yezîdî di nava wan de hene. Li Jorî Bajarê Sêrtê ne.		
Poran	200	Nivgerokin, çandinîyê dikan
Xwedan Terşin û ew di navbera Diyarbekir û Moşê de ne.		
Şêx Dodanlî	200	- li Rojhilatî Diyarbekirê ne
Bikeran	500	Gerokin
Zivistanan li nêzîka Diyarbekrê de ne. Havînan ew ji bona dora Sêrtê diçin. Ermenî dibêjin: Ev Eşîra hanê ji Miletê Bagratonyanê kevnare. Li nava Eşîrên Yezîdî jî navêkî Bikeran heye. Yezîdîyên Şingalê dibêjin, ku Bavên wan ji JorîDilcê ve hatine.		
Reş Kotanlî	500	Gerokin
Ew li rojhilatê Diyarbekrê ne. Navekî mîna vî Reş Dinyan di Mêjûwa Ermenyan de heye.		
Bişêrî	-	Rûniştîne
Ew di navbera Diyarbekir, Miya Farqîn û Sêrtê de ne. (Niha ew Navê Bajarekî ye û ne navê Êlê ye -Ewnî-)		
Tîrîkan	650	Rûniştîne
Ew li Jor Diyarbekrê de ne. Şal û Şapên baş durûstdikin, Dewlemendin, tendurûstin. Ermenî di nava wan de tèn dîtîn ew xw bi Ermenî nabînin û dibêjin, em Kurdin.		
Kozilîçan	-	- Eşîreke biçûke. Renge, ji Dêrsimê hatibe

393 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Zekeremi	-	Di Bedlîsê de ne
Musê	-	Di Diyabekrê de ne
Sarmê	400	-
Celal	100	-
Xezalê	50	-
Bedrê	-	-
Mala Şêrkoh	-	-
Bozîkan	180	-
Modekî	-	-
<p>Ev navê Çiyayekî dirêji Jorî Bedlîsê ye. Xelkên Kurdê vî Çiyayê hanê jî bi vî navî hanê ew têtin binavkirin. Weha têteditiyarkirin, ku Beşê zorî Xelkê wê Zazane.</p>		

Modekî-Motikyan

Berên wê evana ne:

Keyboran, Bobanlê, Koson, Roçabe. Ev her Çar Berên hanê Zaza ne.

Zêdanî Erîkî, Pîr Musî, ev Berên hanêher Sê jî Kurdin.

Ji van Beran tevan jî Bobanlê her kevnartire

Pênêcarî	450	- Beşekî wê bi Kurmancî diaxiv. Ew li Rojavayî Mûşî dijîn.
Silîwan	-	- Diyare, ku ew Zaza ne. Ew li ser ava Muradê û li Rojavayî Mûşê de dijîn.
Zaza	1000	Eşîr niye, Gundîye. Ew li Rojhlatî Xarpûtê de dijîn.
Kedak	600	Zazyê û li şaxê Weşînin.

Aşmîsaret	500	Zaza ye, li dora Xarpûtê ye.
Gulbîn	-	Zaza ye, li jêr Xarpûtê ye.
Goros	-	Dirawsê Gulbînin.
Sînan	-	Zaza ye, li Rojavayî Xarpûtê ye.
Eliyan	-	Gerokin, diyar niye, ku ew zazane yanjî Kurmancin, li jêrî Xarpûtê ne.
Behîmarz	500	Zaza ye, li dora Xarpûtê ye.
Dêrsimlî	-	-
<p>Navnîşana tevaya Xelkên Dêrsimê yanj ye. Hemû Eli-Îlahîne, Xwîngermin. Dêrsimî Zaravayekî wanî taybetî heye. E nêzikî Zaza ye. Di Havînan de ew Gundên xwe bi cî dihêlin û ji bona Jor ji bona nava Çiyan ew dirin.</p>		

Ber û Tîrên Dêrsimê evana ne:

Mîlan. Ev Koka Eşîra Mîliyî bi nan û denge. Êsta jî Çûn û hatina wan ligel hevdû heye.

Keçel. 1000 Malekin. Ew li nêzîka Palo ne.

Şewak. Berekî Rûniştîne û ew Sinî ne.

Ferhad Ocaxlî. Ew li aliyên Sor Pinîkan de ne. Ew Berekî Kurmancin.

Bextiyarî. Sê Gundên wan hene. Ew li nêzîka Çemşigezkin, Nîvgerokin.

Karabanlî. Ew li Asonîkin.

Mêrzanlî. Ew li nav Dêrsimê bi xwe ne.

395 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

**Ebasanlî. Xaliçên zor ciwan ew durûstdikin.
Bala Şaxî. 200 Malin û Rûniştîne.**

Laçîn Ocaxî. Ew li Herema Amoxa de ye.

**Kozilîçan. Ew navê Heremekê li Dêrsimê ye û tede çend Eşîr bi vî navî bi nav û dengin. Herwehaji Berek bi vî navî jî li Jorî Diyarbekrê henye. Renge, ku ew jî Dêrsimê bi xwe hatibin.
Giyoran. Renge, ku ew di nava Navîna Dêrsimê bi xwe de bin.**

Herema C

Ev Herema hanê bi carekê ve Welatê Jorîyî Cezîrê di Pêla Xulefayên Ebasî de bû. Kurdên vî Welatê hanê Çar Perçene:

Perçê Yekem: Ew Du Beşin.

Beşek jê bêgûman ew di zemanê Sultan Selîmê Yekem de ji Dêrsimê ji bona hêre hatiye û ew ligel Êlên Ereb, Eremenî û Kurd de têkelav bûye û wî ew bi carekê ve di nava xwe dayite daqurtandin.

Ew di Zivistanan de li deştên Jêrîyî Qerçe Dax de ne. Nisan û Gulanê ew li deştên Cezîrê de ne. Havînan ew li dora Diyarbekrin.

Beşê Duwem:

Ew li Rojavayî Furatê de kevtîne. Piranîya wan mîna Dêrsimê Elevîne. Di demên nîşankirî de Karmendên Rêça wan jî bona Pêrabûnên wanî Ayîmî ji Dêrsimê ew tên. Cil û Bergên wan mîna yên Xelkên Enadolê ne.

Perçê Duwem:

Renge, ku ew di Koka xwe de Aramîbin û ew ligel Miletên cudayî wê navê kurd, Iranî, Turk û Tatar de têkelî bûye. Hinek jî van Eşîrên wan

Musulmanin, hinekî tirîjî Fileyê yaqobîne û hinekî din ji wan Ayînên wanî sêr û têkel û mêkel hene. Ew bi giştî ve îşkerin, Çêkirvan û Hostene, Avanîyê dizanin. Mey çêkirin, Şervan û Tol hilgirin.

Bangvanên Filetêyê ligel wan de xerîkin. Hinekan ji wan ji xwe re Filetî dane wergirtin, Belam jimara wan pir kême.

Perçê Sêyem:

Beşê zorî wan Yezîdîne. Beşê Yezîdîyê Şingalê bi carekê ve Kurdên xurûne. Derbarê Pêkahtinên wanî Seruştî de Yezîdîyê Şingalê bi xwe mîna Kurdên Dêrsimê ne. Ew Pirçên xwe dihêlin û ew wan dihûnin. Postên wan ew mîna yên Dirawsên wanin. Ligora peyvên xwe de wan ji bona hêre li zemanê Tîmorleng de dan barkirin. Ew di wê bîr û baweryî de ne, ku Ayîna Yezîdîyê li pêş wê mêjûwê de ji her hebû.

Perçê Çarem:

Ew Beşê herî bê nêrxî Kurde. Renge, ku ew ligel Miletên Gerokî tirî de zorî têkel bûye. Dibe jî, ku ew ji Jorî Goma Wanê ji bona hêre hatibin.

Ev Herema C ew li Rojava û Jêrî Dicle de, li Jênî Xêza Diyarbekir-Meletîyê de tanî Bîre Cek li ser kenarê Furatê de û li Jorî Xêza Musilê-Bîre Cek de ye.

Lîsta Eşîrên vê Heremê

Ev Eşîra Milîyî hanê bi 30 Bavikên xwe ve mîna Piştmalê Cafe û yanî mîna Amileye beramber bi Êlên Piştko ve ye. Mervên vî navê hanê hildigrin, ew Peyên taybetîyî Serokên Eşîra Milîne.

397 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Eşîra Mîlî

Berê wê	Jimara malan	Zîmeta Civakî
Wanan	250	Gerokin
Sîdan	450	Gerokin
Dodikan	-	Gerokin
Xelecan	700	Gerokin
Keliş	-	Gerokin
Mendan	-	Gerokin
Koma Reş	350	Gerokin
Şerqîyan	80	Gerokin
Elkewat	-	Gerokin
Daşî	-	Gerokin
Meşkenlî	-	Gerokin
Kalendelan	-	Gerokin
Hacî Bayram	-	Gerokin
Isayadat	85	Gerokin
Tîrkan	700	Gerokin
Nasirîyan	75	Gerokin
çuwani	210	Gerokin
Sartan	80	Gerokin
Osba Xan	70	Gerokin
Matemîye	800	Gerokin

Çemîkan	250	Gerokin
Bar Gewan	150	Gerokin
Hesoliye	250	Gerokin
Kîran	550	Gerokin
Hesekan	260	Gerokin
Elyan	-	Gerokin
Çiya Reş	-	Gerokin, (Renge, ku ew ji Eşîrên Çiyayê Qerec daxbin. Ewni)
Zebrovekan	1000	Gerokin, li Çiyayê Qerec daxbin
Taxbaşi	-	Nîvgeroken, li Rojhilatî Siwêrekê ne
Bocaq	-	Gerokin. (Ew ne gerokin, navê Bocaq navê Navçeyekê li Siwêrekê de ye. Ew gundên Çiyan rûdinên. Xuru Zaza ne. Ewni)
Hoşyan	-	Gerokin. (Rastîya wê Hoşîna ne. Ewnavê navçeyekî li Siwêrekê ye. Rûniştîne û Kurmancin. Ewni)
Besekî	800	Rûniştîne⁴⁶²
Cacî manlî	500	Gerokin
Kasyanî	500	Rûniştîne
Merdîsî	1000	Gerokin. (Bi rastî ve ew rûniştîne. Ewni)
Çeqalî	1000	Gerokin
Eter Keş	-	Gerokin

⁴⁶²Goyeke sêr derbarê vî Berî de heye, ku ew di Koka xwe de Ingilîz yanî Firensî bûn. Navê kevnari wan "Salargan" bûye.

399 Kurtîyeke Mêjûwa Kurd û Kurdistanê

Can Beg	-	Rûnuştîne
Begliyan	500	Rûniştîne
Derî Can	800	Gerikin
Kawê	5000	Nîvgerokin
Molikan	500	-
Qere Kêç	1700	Nîvgerokin

Ew li nêzikî Siwêrekê de ne. Ew hov, kêvî û Xerabkarin. Zor ji wanan bi Zazayî dipeyivin. Di navbera Diyarbekir û Tor Abidîn de jî Kurdekî zor heye, ku ew bi diyanî li Qere Kêçin. Goyek delê, ku ev Eşîra hanê di Koka xwe de Turkuman bû. Ew ji bal Sultan Selîmê Yekem ve li Qerce Dax de hatîye rûniştin.

Ev veguhestina hanê bi hoyê Barkirina Eşîrên Zîrkî, Tîrîkan û hin Eşîrên tirî Kurd ji bo Rojavayî Enedolê hatîye kirin û Ev Eşîra Turkumanî jî ji bona Cihê wan hatîye anîn. Di dawî de vê Qere Kêçê ligel Kurdên wan navan de zor têkel bûye. Pir pê neçû, Qere Kêç Zimanê xwe jibîrkir û ew hate kurdkirin.

Navê Eşîrê	Berên wê	Jimara Malan	Zînetê Cîvakî
Zaza	-	-	Rûniştîne
Ew Eşîr niye. Ew li Melbend Siwêrekê, (-Çermûk, Šankoš- Ewnî) û Gundîne.			
Šapkan	-	-	Li Siwêrekê de ne
Baran	-	-	-
Hesara	-	-	-
Ew li Siwêrekê de ye. (rengê, ku ew Eşîra Hesêranî Zazayê be ya ku ew li Rojavayê Çermûkê ye. -Ewnî).			
Ebu Tahir	-	-	-
Rengê, ku ew Eşîra hanê di Koka xwe de Erebûn. Belam hêsta ew bes bi Kurmancî diaxivin. Ew li Melbenda Siwêrekê de ne.			
Gîyoran	-	-	-
Ew li Siwêrekê de ne. (Renege, ku ew Eşîra Goran bin. - Ewnî)			
Emerzan	-	-	Li Siwêreke ne
Cîcî yanjî Kîkî	-	1200	Nîvgerokin
Hêsta ew li dora Çiyayê Qere Ce Daxê ye. Zivistanan ew ji bona Gundên dora Çemê Ceq Ceq dirin. Li gora Goya xwe de, ku Mîrekî wanî Ebasî hebû. Li paš nemana Dewleta Ebasî de Mêrên wan ji Nevîyên wî Mîrê Ebasî bûn. Bi Rûmet û Mêrxasîya xwe ve bi nav û dengin. Ew Çandinyê dikin.			
Daxorî-Daqorî	-	-	
Ew Eşîreke Biçûke û ji Šemexê ew hatine. Ew li Jêrî Tor Abidîn de ne.			